

304.274

MTA

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

(Megjelen minden hó 15. és utolsó napján.)

Előfizetési ár: Egész évre 8 frt. — Félévre 4 frt. — Negyedévre 2 frt. — Egyes szám ára 40 kr.

III-ik évfolyam I-ső fele.

I. szám.

Pest, 1865. Január 15.

Vrancsics Antal.

I.

Volt idő a magyar nemzet életében, mikor mindenki, lett volna bár a büszke palota, vagy az alacsony kunyhó szülöttje; állott legyen bár az emberi intézmények legmagasabb polczán, vagy mint igénytelen napszámos nyújtott segédkezet ama roppant épületnek — melyet nemzetilétnek neveznek — felépítéséhez: szentebb kötelességet, magasabb hivatást, munkásságának magasabb célját nem ismert, mint ezen, apáink vérevel szerzett hazát nagygyá emelni, s ha kellett érette meghalni. Az idők azóta teljesen megváltoztak, a viszonyok átalakultak, egészen más nézetek jutottak érvényre, és ha néha a mai kor jobb érzésű gyermeke fel fel lelkesül a múlt századok nagyszerű eseményeinek olvasásánál, kisszerű nézetkörének világánál inkább csodálni, de követni nem tudja azok példáját. Nagy idők, nagy emberek!

* * *

Vrancsics, vagy mint magát később, hogy nevét könyebben ejthesse ki a magyar, írta: Verancsics Antal született 1504. május 29-én Sebenicóban Dalmatiának egyik nevezetesebb városában. Ősei több századon át Bosniában laktak, s valahányszor csak alkalom mutatkozék — mint ezt a történelem nyíltan bizonyítja dicső Nagy Lajosunk korában — a magyar korona érdekében mindenkor hősileg kiténteték magokat, és csak akkor, mikor Bosnia hűtlenség és árulás következtében török felsőbbbség alá jutott, Horvátországba menekültek, honnan azonban csak hamar a tengerpart felé költözvén, a nevezett városban telepedtek meg. — Velence — melynek hatalma alá Sebenico ez időben tartozott — nemesekül ismerte el a Vrancsicsokat, kik — korán magokévé tévén az olasz miveltséget — tagadhatlanul a mondott város műveltebb, tiszteltebb polgárai közé tartoztak. Atyja Ferencz, anyja Statileo Margit, Statileo Mihály trauai polgár leánya vala, s így Antalunk mind az olasz nyelvet atyja, mind az illirt anyja után anyai nyelvnek mondhatá.

Vrancsics Antal már mint gyermek Trauba küldetett anyai nagybátyjához Statileo Jánoshoz, kitől első oktatását nyerte, de mikor ez a szintén trauai születésű s II. Ulászló magyar király udvarában nagy tekintélyű férfiú Beriszló Péter veszprémi püspök ajánlatára Magyarországon nyert hivatalt: ismét visszakerült Sebenicóba az atyai házhoz, hol megkezdett elemi tanulmányait, főképe a latin és görög nyelvben, szép sikerrel folytatta. Azonban csak igen rövid ideig maradhatott az atyai háznál, mert már mint tízéves gyermek nevezett nagybátyját Statileo Jánost Magyarországra követte, ¹⁾ ki részére a scardonai káptalannál kanonokságot eszközölt ki a királynál, és őt Beriszló Péter veszprémi püspök udvarába beszerezte. Beriszló Péter ez idő tájban Magyarhon nem csak legjelesb főpapja, de leghősiesb vitéze s tiszteletre leginkább méltó fia volt, kit III. Ulászló király érdemei méltánylásául Horvát-, Dalmát- és Tótorország bánjának, valamint vránai perjelnek is nevezett ki, ugyan e főpap a hozzá igen sokszor intézett pápai levelekben „Magyarország alkirályának“ hivatik, valószínűleg azért, mert mint bán az ország első nagyja gyanánt tekintendő. ²⁾ 1514-ben mikor Vrancsics Antal Veszprémbe érkezett, a pórháború dühöngött az országban, Beriszló dandárával szinte felparancsoltatott a bodrogi táborba Dózsa és cimborái ellen, az ifjú Vrancsics ott volt vele, és elgondolhatni minő benyomást gyakorolhattak a fiatal szivre a pórok, a ráczok kegyetlenségei. Negyven évvel utóbb

¹⁾ Vannak, kik úgy hiszik, hogy Verancsics Antal csak meglelt férfiú korában jöve Magyarországra, véleményeket öcséséhez Mihályhoz adott levelére alapítván, melyben írja magáról: „In Hungariam adulta iam aetate adductus“ de mivel a Dózsaféle pór lázadásról azt mondja: én jó részét e dolgoknak szememmel láttam, mint igen helyesen megjegyzi nagy történet-búvárunk Szalay László az „adultus“ szó alatt csak serdülő, nem felserdült kort kell értenünk. Lásd Szalay igen jeles értekezését „Verbóczy István és Verancsics Antal“ a „Budapesti Szele“ első kötetében 165. lap.

²⁾ Lásd e nagy férfiú tetteit bővebben a „Religio“ című tudományos folyóirat 1854. évi 50 és köv. számaiban, az általam közölt „Avránai perjelség története“ című értekezésben.

megírta volt krónikájában, ³⁾ hogy a rácok ez időben annyi vérontást, dúlást, fosztást tőnek Bács, Bodrog s sok más megyékben, hogy Herodes király idejében volt, legyen csak ily nagy vérontás, és hozzá teszi: „én jó részét e dolgoknak szememmel láttam.“ Verancsics mint hű unoköcsse Beriszló Péternek, ki, mint a történelemből tudva van, folyást Bakács bibornokkal ellenségeskedésben állott, mert míg Beriszló lángoló honszeretetében minden áldozatra kész vala, s éveken át erős karral oltalmazta a törökök ellen az ország végeit, addig Bakács egyéb önző czéloknak is szolgálni tudott — mondjuk Verancsics a pórhadak elfajulásáért, kik ugyanannyi gyilkosokká, rablókká váltak a felelőséget egyedül Bakács Tamás bibornokra hárítja, és éles — elkéserevéssel vegyült — hangon említi a rákosi gyűlés végzéseit, melyek a magyar jobbágyot rabszolgává tevék.

Verancsics Antal korán fejlődött férfivá, a viszonyok melyek között élt, élményei, melyeken átesett, a polgári háború, a paraszt lázadás isszonyúságai, melyeknek nagy részt szemtanuja volt, érlelte azzá. Midőn 1520-ban a törökök megszegvén a fegyvernyugvást az ország délkeleti végeit folyton háborgatták, és egy ily alkalommal a Korenicz és Bihács közötti véres ütközetben Beriszló Péter elesett volna, a tizenhat éves Verancsics Antal Statileo János akkor felső őrsi prépost s Lajos király titoknokának házába és annak szigorú fenytéke alá került. ⁴⁾ De innen nagy öröme nem sokára kimenekült, a nagybátya őt ötven arannyal egy évre Paduába küldötte, hogy ott a hires egyetemen folytassa és végezze be tanulmányait, és néhány évig csakugyan itt találjuk őt, de már 1526-ban Statileo János — kit II. Lajos szerencsétlen emlékeztű királyunk ó-budai préposttá nevezett ki, vissza parancsolta őt s pedig előbb Bécsbe, azután magához Budára, részint, hogy a heves ifjú erkölcsre s tanulmányaira jobban és inkább felügyelhesen, részint — mi valószínűbb — mert az országnak akkori nyomasztó állapotában a költséget sokallotta.

Midőn 1526-ban a szerencsétlen mohácsi nap után Magyarország nagy része Mohácstól Esztergomig a

³⁾ A szóban lévő krónika az 1507—1561-diki eseményeket tárgyalja, magyar nyelven íratott, s irodalmi kincse hazánknak! Eddig csak kéziratban vala meg, de legújabbban a b. Eötvös József elnöklete alatt működő történelmi bizottmánya a magyar akademiának sajtó alá bocsátotta Verancsics e művét.

⁴⁾ Hogy mily szigoruan bánhatott a nagybátya unokaöcsseivel, kitészik azon levélből, melyet 1555. február 6-ról Konstantinápolyból testvérenek Mihálynak Statileo halála után írt, midőn a szigorú úrtól őt sem jó, sem rossz nem érheték, és melyben az ötvenegy éves férfiúhoz ítéletet: „a jó elméket segíteni kell és a nemesb érzelműeket szabadabban kell nevelni, nem mint minket nagybátyánk Statileo nevelt vala, kiket ő halálaiglan s a mi öreg korunkig nyomorgatott, és homályban igyekezett tartani stb.“ — Lásd Szalay értekezését a „Budapesti Szemle“ I. köt.

török csapatok által feldulatott s nem volt senki, ki a szegény szorongatott haza megmentéséről gondolkodnék: Zápolya is, Ferdinand is pénz, uradalmak s hivatalok ígérete által iparkodtak a magyar urakat pártjokra édesgetni, és mindenféle alkudozásokat nyitottak meg azon ország birtoklásáért, melynek fővárosában Szoliman, a török császár parancsolt. — Szomorú napok virradtak a magyarra és a hazára!

Zápolya János — ki nov. 8-án Budáról Székesfehérvárra indult s ott az 1505-diki határozat alapján, mely az idegeneket Magyarország fejedelmi székből kirekeszti, urak, nemesek és a nép akaratából királynak választatott s nov. 11-én Podmanitzky István nyitrai püspök által magyar királynak koronáztatott — Brodarics István, váci püspök, Lajos király cancelárja által tétetett figyelmessé az éppen akkor hazatért ifjú Verancsics magas szellemi tehetségeire, és már 1529-ben Verancsicsot mint Zápolya egyik titoknokát látjuk szerepelni azon levél fogalmazásánál, melylyel János király Ferdinand osztrák főherceget párbajra kihívja; és 1530-ban mikor Roggendorf Ferdinand vezére Budát vivta, Verancsics benn volt a várban királyi ura mellett, ki néki ez idő tájban — Statileo erdélyi püspök lévén már ekkor — az ó-budai prépostságot adományozta, ezentul főtisztelendőnek czimezték őt a hazában és a hazán kívül, ámbar pappá, áldozárrá csak számos évvel utóbb szenteltetett. — Fessler előadása szerint Verancsics ez időben az erdélyi püspökség hivatalos ügyeit is intézte Statileo helyett, hol mint magas műizléssel bíró, a régiségeket értő és becsülni tudó férfiú számos római feliratokat s mű kincseket gyűjtött, és nem minden siker nélküli ásatásokat rendelt el.

Fényes tehetségei nem maradhattak sokáig rejtettekben. Alig volt huszonhat éves, már is követül küldetett Zsigmond lengyel királyhoz, onnan visszatérve három izben a boszniai beglerbéghez, két izben a velencei Signoriához. A következő 1531 és 1532. években VII. Kelemen pápánál találjuk őt Rómában, hol az olaszul — mintha csak olasz volna — beszélő ifjudalmata a szent collegium figyelmét vontta magára, pedig Verancsics — mint később a Zrinyiek és sok mások — magát „magyar n a k,“ magyar állampolgár n a k fennen hirdeté, nem csak azért, mert férfitá magyar földön fejlődött, mert ennek fejedelmét szolgálta és a magyar föld áldásait élvezte: hanem azon szép viszony emlékénel fogva is, mely szülőföldét — Dalmatiát — századokon át a magyar koronához fűzte. — Mikor Rómából visszatért, háromszor egymásután Lengyelországba ment ismét követül, majd ismét Rómába III. Pál pápához; majd I. Ferencz francia királyhoz Párisba, és ismét VIII. Henrik angol királyhoz küldetett János király ügyében, és a férfi korának legszebb éveiben álló követ mindenütt a legkitünőbb figyelem tárgya volt.

Ez utóbb nevezett követségei előtt írta végrendeletébe ama nevezetes sorokat, melyek kevés de erőteljes szavakban fennkölt lelkületét, tiszta keresztény vallásos érzelmeit eléggé tanusítják: „nekem, ha meghalok, fényes temetést senki ne rendezzen, érettem misét senki ne mondjon. Pénzemből segítsetek a szegények kórházán, én megelégszem ha elnyugodhatom az úrban.“ Dr. Lányi helyes megjegyzése szerint azok sorába, kiket a vallás javítási vihar, a hitmozgalmaknak írja magával ragadott, de el nem buktak, valószínűleg Verancsics is fiatalabb korában tartozott, mint ezt a fentebb említett végrendeleti szavai is tanusítják. — 1536. őszszel haza került követségi útjából a harminczkét éves férfiú, tapasztalásban gazdag, mint János király udvarában csak kevesen, ismeretekben oly gazdag, mint akkor Budán, Nagyváradon és Gyulafehérvárott János király kormányának székhelyein senki.

Verancsics szép férfiú volt, már külseje is magán viselő szép, szelid s mélyen érző lelkének nyomait, mely mindenkit maga iránt hódított meg, magas homlokáról ész, szemeiből szelidség, nyájasság sugároztak. Ez időben történhetett, hogy — miként történetíróink majd nem mindegyike említi — bizonyos Orsolya nevű széplelkű nővel titkon házasságra lépett, mely lépése mikor köztudomásúvá lőn, a nagybátyja Statileo haragját és egy püspökség elvesztését vonta maga után, melylyel János király éppen akkor megjutalmazni akarta hív pártfelét.

Aközben, míg Verancsics Francia és Angolországban János király érdekében működött, a hazában rövid megszakadással folyt a vérengző polgárháború. János és Ferdinand véres haláltusáiba bele szóltak a török romboló ágyúi: János király iparkodék ugyan Brodaries által Bécsben Ferdinanddal egyezésre lépni, de mivel Verancsics leveleinek néhányá Ferdinand kezébe jutott, és hívei Slavóniában elfogták a francia és angol udvar követeit, az alkudozásból misem lőn. . . Mindazonáltal utóbb 1538-ban febr. 24-én tizenkétévi villongások után Zápolya és Ferdinand békét kötöttek, a béke negyvenkét pontját előadni nem e sorok feladata. Elég legyen megemlítenünk: hogy mikor e szerződés következtében Szoliman újabb hadviseléshez készült Magyarország ellen, a hadsereg szervezésben legtöbbet fáradott Verancsics Antal, úgy, hogy aug. 9-dikéről irt levelében tudósíthatta a királyt, miként közel százezer főre menend a hadsereg ereje, ha hogy a Ferdinandtól ígért segély csapatok el nem késnek.

„Mihi, si moriar pompas sepulchrales aut missas fieri nolo. Ullas. Hospitale pauperum iuvetur. Ego contentus ero, si in Domino moriar. — Fortis Albert „Voyage en Dalmatie“ című munkájában, utánna Fessler, Pray s újabb történetíróink mindnyájan, Dr. Lányi „Magyarföld egyház történetei“ -ben szinte említik a végrendelet tartalmát, a szövegben Szalay László fordítása után adtuk.

János királynak 1540-ben július 23-án történt halála után Verancsics Antal ugyanazon hévvel ragaszkodott annak hitvese Isabella és fia Zsigmond Jánoshoz, ugyanazon kitartás, erély s eszélyességgel szolgálta ezek ügyét, mint János királyét. A történet írva hagyta róla, hogy kilenczszer volt a lengyel király udvarában követül Isabella részéről. Történt azonban, hogy Verancsics Martinuzzival, Isabella és Zsigmond János mindenható tanácsnokával meghasonlott, készséggel elhiszszük egyszersmind szavát ha mondja, hogy a török barátság nem volt inyére, azért elhagyván az erdélyi udvart Olaszországba vonult, honnan 1549-ben visszatért s azon reményben, hogy a következő évre Pozsonyba hirdetett országgyűlésre sereglendő urak a törökök, németek, olaszok s spanyolok által egyaránt dúlt s puszított haza bajait orvosolni fogják, Ferdinand pártjára állott, ki a nagy férfiú fényes tehetségeit méltányolván, 1553-ban pécsi püspöknek nevezte ki, ámbár ekkor még nem volt felszentelt áldozár. Fessler úgy hiszi, hogy csak 1561-ben, mikor már négy évig egri püspök volt, életének 57-dik évében Bécsben Oláh Miklós által szenteltetett pappá és püspökké, noha vannak, kik felszenteltetését több évvel előbbre teszik, de mi s é t még ekkor sem mondott volt. Míg előbb 1552-ben Verancsics is, mint p o r n ó i apát szinte azon tizenhat tanu közt volt, kik a Martinuzzi-féle perben kihallgattattak, melyet a pápa elrendelt s négy bibornok vezetésére bizott, a perbeli írományok 1555-ben tétettek közzé, melyek szerint Ferdinand vezére Castaldo s többen, kik Martinuzzi meggyilkoltatását akár tanácsolták akár végrehajtották, az egyházi fenyték alól felmentettek.

K ü r c z A n t a l.

A sajtóhibák kérdéséhez.

Már a „Kritikai Lapok“ is foglalkoztak e kérdéssel, azonban, úgy látszik, a „sajtó-hibákkal“ is, melyek már annyi vitákra is adtak alkalmat, úgy vagyunk mint az emberrel; ennek úgy mint a nyomásnak (sajtónak) mindig lesznek hibái. De mi a jelszóval tartunk: „a rosztat ki kell irtani.“

A „M. S.“ 292-dik számú tárczájában egy cikket közölt a sajtóhibákról „egy öreg nyomdász“ aláírással. Valódi hévvel ragadok meg minden sort, mely a közönyös nyomdász tömegeből ered, köszönetet szavazok az illető szerkesztő urnak, ki a nyomdászati ügynek tért enged lapjában, addig is legalább, míg a magyar nyomdász is szak-organummal rendelkezhetik.

A szóban levő cikk mig egyrészt a sajtóhibák-kérdését tárgyalja, másrészt szorosán érinti a nyomdászati. S én azt hiszem, hogy az olvasó se veszi roszt néven, ha néha egy pár sort a lángeszű és új világot teremtett Güttenberg szolgáliról eléje vezetünk, épen úgy, a mint az is érdeklő tán, hogy hát

tulajdonképen miért oly ritka a „hibátlan“ nyomás. Egy más indok is serkentett e sorok írására. Tisztelt veterán ügytársam oly pontokat érintett, melyért minden valóban gondolkozó szakember köszönetét megérdemli. Czikkiró azonban, úgy látszik némely pont bírálásánál el volt fogulva; mert olyant felejtett ki, mi a grammatikális képzett nyomdász mentségére szolgálna. A „M. S.“ érdemes szerkesztőjének észrevétele mellettem bizonyít. „Mint tudjuk, — ugymond a szerkesztői észrevétel, — 14 krt o. é. (illetőleg 8 krnyi) díj 1000 betüért járt a szedőnek már 1848 előtt is, azóta pedig minden tetemesen megdrágult; az a 14 kr. tehát most sokkal kevesebbet ér, mint akkor; úgy hogy a munka és bér némi ellensúlyozása ohajtandó volna.“ Mindnyájan érezzük azt már régen, azonban nehezen a t. öreg ur, (ki alkalmasint „nyomda-tulajdonos,“ s azért engedje meg, ha e pontnál kompetensnek el nem ismerem,) mert oly szigoruan állítja hogy a 14 krt. azért kapjuk, hogy hibátlanul szedjük az 1000 betüt. Már 1861-ben beállítottuk a munkát azért, mivel a t. principális urak nem méltóztattak többet fizetni akarni, illetőleg fizetéseinket megjobbítani. És mért nem értük el a célát? fogják tán kérdezni; azért, mert a „pest-budai nyomdász-testületnél“ is hiányzott az, mi hazánk legtöbb egyleteinknél t. i. „az egység,“ mely erőssé tesz. Sajnálatra méltó volt még akkor, hogy a napi-sajtó sem találta érdemesnek ez ügyet figyelmére méltatni, a hatóság pedig éppen demonstrációnak nézte. Tehát az egy főpont, hogy a grammatikális képzett szedő is nem sokat ügyelhet a helyes írásra és a szótagozásra, ha keresményével napi-szükségeit fedezni akarja. A hibák kijavitása pedig tagadhatlanul hamarabb megy, mintha némely kéziratban egy negyedóraig gondolkoznak. Vannak esetek, melyeknél éppen semmi ideje sem marad, a kéziraatra figyelni, mint pl. a napi-lapoknál, hol egyenest azt mondják a „Blei-Künstlernek,“ 10—12 óráig délelőtt 80 sort kell szedni, hogyan — arra nem igen ügyelnek. Tehát fizessék jobban a szedőt, legalább úgy, hogy ideje maradjon, némely stenografizott tollkarczolászt correkten szedni. Mert a mint a czikkiró igen találóan mondja a rosz írásokról, hogy a leörlött írási évek után belőlők lesz a magyar író és javitnok gyötrelme, úgy szintén keserű igazság, hogy némely író a grammatikális képzett és olvasott nyomdásznak is — gyötrelme. Valóban ha némely író kéziratát megpillantjuk, igen ostobának találja magát minden képzettsége mellett is a szedő — és az a gondolat támadt benne, hogy bizony jó lesz (az íróknak is megkönnyebbiteni a dolgot) a gyorsírást is megtanulni, de miből? abból a 14 kr-ből? Mindamellett néhányan tanulják. De hát mit szed össze-vissza a nem művelt nyomdász. A nyomdász érdemei közé tartozik már, ha a legroszszabb kéziratot elolvashatja. Köszönöm a dicsőséget, ha sokszor szemem világa is

bele vesz. És hozzá még milyenek némely nyomda-helyiségek! Különösen hírlapíróink „írókkal“ írják kézírataikat. (A „F. L.“ magok használják e kifejezést egyik „szerkesztői üzenetben“ üzenetül egyik munkatársa kéziratára, ki a mellett, hogy igen jól ír, — a papirosra mégis igen roszul írja).

Névtelen nevezhetnék meg írókat, kiknek valóban e szavakat szeretném lelkükre kötni: „Uraim! járjanak lelkiismeretesebben el kézírataik írásánál és önök is hozzájárulhatnak, hogy kevesebb legyen a sajtóhiba.“ Mert a szegény szedőt azért biz nem fizetik, hogy fejét törje és szemét rongálja magának a kéziratban és némelykor negyedóraig is elmélyedni rajta, hogy vajjon mit akarhatott az író, vagy micsoda gondolatot akart e tollkarczolásztal kifejezni? De hogy állunk az író helyesírásával? Nem túlzok, ha azt mondom, hogy hatféle orthografiát követnek a magyar írók; hogy legyen tehát a nyomdásznak, kinek nem igen marad ideje, hogy akadémiai műveket tanulmányozzon. Egy szóval: először fizessék jobban a szedőt, és neki azután marad arra is idő, hogy jobban szedhet; másodsor az írók is közreműködhetnek, egyrészt hogy a szedőt ne gyötörjék rosz kézirattal, másrészt kevesebbednek a sajtó hibák azáltal, ha lelkiismeretesebben írják; mert fogadni mernék, hogy némely író saját kéziratát nem olvashatja írás után. Egyébiránt erre nézve e lapok érdemes szerkesztője is adatokkal erősíthetné az általam mondottakat. Harmadsor pedig minden esetre sajnálatraméltó, és igaz, a mit a t. czikkiró művészeti állapotunkról mond, és különösen a tanonczrendszeréről, hogy az igen nagy számu tanítványok többnyire a legalsóbb rendű kézműveseknek eléggé ki sem iskolázott sült német fiúk, és hogy nincs ki okszerűen oktassa. Az is igen szép, a mit a t. öreg ur arra nézve mond, hogy miképen kellene a tanonczokkal bánni, hogy képzett nyomdászok váljanak belőlők, t. i. adjunk nekik kezökbe jó könyveket, melyekből a magyar nyelv sajátosságait, imodorát stb tanulmányozhassák, (de hol marad a technika?) s erre rá kell szorítani habár vasárnapi iskolázással is. Sok nyomdatulajdonosaink a fiatal tanonczot nem csak vasárnap, de naponként 10—12 óráig éjjel is dolgoztatják. A mi pedig a könyveket illeti, szak könyv, Uram, szak-organum kell a tanoncznak, nem regény vagy akadémiai folyóirat. Nyelv tekintetében pedig nem igen tájékozhatnánk „tanonczot“. Hogy milyen rosz szedők vannak, illetőleg képzetlen nyomdászok, a kedélyes öreg ur igen jól elmondja, habár ő sem ment a gyöngeségtől, miszerint a nyomdász-dolgoknál ki nem maradható „Blau-Montags-epizódot“ nem kerülte. A mit pedig soraival indokol, az egy magyar nyomdászati szak-organum kiadása. Habár az eszme sok fogékony keblekre talált, tőlünk nem függő akadályok miatt létre nem jöhetett. Örömmel tudatom azonban az illetőkkel, hogy néhány képzett szakegyén

időhöz nem kötött „Nyomdászati füzetek“ kiadásán erősen működik és a napokban már kibocsátják ezekre a fölhevítést. A mellett, hogy azokban minden szakegység felfogja találni, a mit csak kereshet, főfeladata lesz: a fiatal nemzedéket oktatni és képezni. A kiadását egy képzett és ez ügyért különös lelkesedéssel és érdekeltséggel viseltető derék fiatal könyvkereskedő vállalta magára, ki mindent el fog követni önzetlenül, hogy az ügyesen szerkesztett szakiratot pártolásra méltóvá tegye. Husz év óta van a német, francia és angol nyomdászat közlőnyök mellett még szakkönyvek által irodalmilag képviselve; nálunk még máig sincs, pedig ez a legfőbb tényező a művészet haladásában. Hogy mily szükség van már nálunk arra, minden gondolkodó szakértő érzi, de azok legjobban, kik „A magyar nyomdászat jelen állása“ című röpiratot olvasták, mely bár sok helyütt rossz vért szült (mert hisz mai nap senki sem szereti, ha azt mondjuk: ez nincs rendén, másképen kell annak lenni), mégis jó volt kiadni, mint egy szelidebb és higadtabb hangon szerkesztett vállalat előhirdetőjét és indokoltatóját. Végül pedig, — sajnálva bár, — de ki kell mondanom, hogy a „M. S.“ t. szerkesztőjének megjegyzésével a nevezett cikk végén egyet nem értek, t. i. hogy az idegen vezetőket nyomdáinkban mindinkább hazafiak váltják föl; szívesen hinném el, ha úgy volna, de e részben t. szerkesztő ur rosszul van értesülve. Ne higgye senki, hogy azt szűkkeblűség vagy félszagségből említem; de ha már nem hazafiak, legalább tanuljanak — magyarul. Nyomdászatunkra is Hamlet szavait lehetne alkalmazni: „Rothadt van valami Dániában.“ Adja isten, hogy nem sokára jobb legyen.

Egy fiatal nyomdász.

Hazai irodalom.

A mi nótáink. Regény. Irta **Abonyi Lajos**. kiadja a Kisfaludy-társaság.

Miért adta ki a Kisfaludy-társaság e regényt? Nincs benne mélyen bonczoló lélektan, mint Kemény-nél; nincs Eötvös találó életbölcseje, sem fennragyogó képzelete, ötletdus zengő irálya; még csak Józsika erős alkotása sincs. Mely tulajdona tevő méltóvá a Kisfaludy-társaság nevére?

Talán a lapok sokszoros sürgetései eredeti munkákért voltak hatással a társaságra.

Ugy hiszem, igen. — Maga a társaság is vágyott eredeti dolgozatokat adni, a mint kitűnik egyik másik hivatalnokai nyilatkozataiból.

De ez okoknak, bár befolyhathattak az elhatározásra, nem kellett volna döntő érvényűeknek lenniök. Magában a regényben kellene valami figyelemre méltónak vagy még többnek lenni, máskülönbén méltatlanul hordja a tekintélyes czéget.

E gondolatokkal küzködém elolvasása után. Majd számba vettem hangulatomat is, melyet keltett, és úgy találtam, hogy az nagyon hasonló gondolataim eredményéhez. Nem voltam elragadva a regény által, de egyes alakjai és jelenetei kellemesen érinték lelkemet.

Hangulatom a „középszerű“-t mondá legjellemzőbb jelzőnek. Utána fogok kutatni, vajjon igazat mondott-e.

Ha a czímet nézem, „A mi nótáink“; e regény főalakjai Csermák és a szegény legények: Becksereki, Palatinsky, Zöldik, meg a Zöld Marci kedvese, Rózi, minthogy dallamokat és dalokat ők készítenek.

Ha a mottót nézem:

„Ez volt a lant története,
A dalnokból tovább mi lett?
Soká nyögé, nem tudni hol,
Az inségteljes életet.“

csupán Csermák a főszemély.

Ha pedig megmértem az egész munkát, úgy találom, hogy főszemély igen sok van, illetőleg egy sincs.

Nem kívánok drámai szigort a regénytől; elengedem a főszemély hiányát. De azt ám nem engedhetem el, hogy főszemély sincs benne. Az elmélet e tekintetben sokkal tisztábban ki van fejtve, minthogy szükség volna elébbi tételemet bizonyíthatnom. Egy főeseménynek kell átvonulni a regényen; a többi aztán csak ennek részlete, szorosan alárendelve. — Van példa rá, főként irányregényeknél, hogy a főesemény helyét egy főszemével pótoltatják; az események pedig, kettő vagy több, egymással összerendeltségi viszonyban állanak, egyrangúak. Ezt a szabadalmat sem gondolom igazoltnak, mert az így készült munka is nem egy regény, hanem kettő vagy több lesz, egy czéllal.

Abonyi regényében egy főesemény sincs; nincs még egy fő eszme sem.

Csermák, a híres zeneszerző, szerelmes egy főrangú, gazdag szép özvegybe; mikor elakarja venni, ellopják 1000 forintját, melyet e czélből tett össze. E szerencsétlenség négy esztendőre választja el a szép asszonytól. Négy év múlva még egyszer szerencsét kísért, de az asszony kineveti és értésére adja, hogy soha sem fordult meg eszében feleségévé lenni; soha sem szerette. Csermák elbusul; lesz ágról szakadt csavargóvá; kóborol a pusztákon; eliszsza mindenét; lelke és esze megzavarodik: e közben teremt gyönyörű zenedarabjait.

Ennyi eseményből természetesen nem telik ki négy kötet; hozzáfűzte hát szerző ama betyár történetét is, ki a Csermák 1000 forintját ellopta. Ez egy tanár fia volt; lopásra a kártyázás vitte, lopása után udvari inassá, majd szegény legénynyé lett.

Ha már egyszer belejött szerző ennek a kedveért a betyár historiákba, gondolja magában, mért ne venné be regénye alakjává a más két betyárt is, Zöld Marczit, meg Palatinszkyt. Ezek élettörténetének egész fejezeteket szentel, a nélkül, hogy az esemény többi részére odatartoznék.

Zöld Marci kedvese körül csapja a levét az ifjú földes ur; ez uton lesz aztán a regény alakjává. Elmondódnak utóbb róla olyan dolgok is, melyek Zöld Marczira vagy kedvesére legkevésbé sem tartoznak.

Ez a regény cselekvényének elágazása egyik irányban. — A szép asszony, kiért Csermák eped, báró Szentmiklósi Bélába szerelmes; utóbb nejevé is lesz. Szentmiklósi Béla Hathnayné szereti; ez okért el van mondva Hathnay szereplése a megyegyűlésen és annak következtetése, a halálhozó párbaj, mindenik nagy részletességgel.

Szentmiklósi Bélának testvére Aladár; csupán e testvérség jogánál fogva a regény egyik főalakjává

lesz. Aladár szeret egy Szomotori leányt; tehát a Szomotoriak családi viszonyai tüzetes tárgyalást nyerne szerzőtől. — Aladár viszonyát tiltják szülői; ő beáll katonának, majd megszökik s ezért halálra ítélt tábornoka. A tábornok így jut be a regény hősei közé.

Az öreg Szentmiklósi természetesen nem maradhatott ki, minthogy Bélának és Aladárnak apja.

Az öreg Szentmiklósit megmérgezi, fiát meg akarja mérgezni az ügyvéd; e mérgezésért és mérgezési szándékért aztán el van mondva ő ügyvédségének sok másnemű furfangja; úgy hogy a többet szereplő alakok közé növi ki magát.

Ezek mind főalakok a regényben, legalább is oly fontos mindenik, mint Csermák; élettörténetük legalább is annyira kidomborodik, mint az övé; sőt a Szentmiklósi családé még inkább.

Főalak még ezeken kívül Duráncsai Laczi bácsi is; ott fityeg mindenütt; el van mondva régi szerelme, mely ismét felujul; fel van mutatva egész egyénisége. Azt már még csak nem is sejttem, hogy ő mikép jutott be a regény főbbjei közé.

Ime ennyi különböző esemény közt válik meg az olvasó figyelme; s mikor végre jut a regénynek, úgy fogja találni, hogy olvasott legalább is négy öt beszélyt, egymással összehányva, melyeket nem logikai bensőség, hanem véletlen okok, esetékes rokonság fűznek egymáshoz.

Keresné az ember, hogy ez egymással összerendelt beszélyeket legalább egy eszme tartsa össze, mindeniket maga alá foglaló kalap gyanánt. Ezt nem találja meg, mert a cím csak Csermákra és a szegény legényekre vonatkozhatik.

Szerkezetét illetőleg tehát határozottan pálczát kell törnünk a regény felett; már pedig szerkezet nélkül a regény műbeesésel bíró munkává soha sem emelkedhetik.

Egy rangban áll a szerkezettel fontosságra nézve a jellemzés. E tekintetben már szerencsésebb Abonyi Lajos; bár szerencséje a tekintetben sem irigyelhető, mert vannak ugyan tisztán különválasztható alakjai; de jellemeivel általában úgy van az ember mint utca ösmerősökkel: jómészire fel tudja őket ismerni, de lelkük titkosabb redzetei közt egészen járatlan. Beszélyirői erőt látok Abonyinál. Egyes jellemvonást sikerülten mutat fel, de ez az ereje már nincs meg, hogy a különvonásokból egész jellemet alkosson; hogy az olvasó előtt oly feledhetetlen ösmerősökké tegye alakjait, mint a minek Kárpáthi Zoltán vagy Barnabás diák. Nem tudja oly igazza tenni az elbeszélte tényeket, hogy az olvasó higgye, mint a szemmel látott valóságot, és soha se jusson eszébe ezt kérdezni: hát ez miért van így?

Csermák nem kelthet nemesebb fajta rokonszenvet, csupán szájalmat. Igen férfiatlanul engedí át lelkét csalódása martalékjává. Agról szakadt csavargó, iszákos korhely lesz egy szerelmi csalódás miatt. Hogy nem birta fenntartani másik szenvedélye, a művészet? Az igaz, hogy szenvedélyes lelkék leghamarább szivódnak össze, ha csalódnok kell; de szerelmének ez a rendkívüli szenvedélyessége nincs kellőleg előtérbe állítva. — Engem leginkább megkapott örületének az a nyilatkozata, mikor Fáy nál eljátszva egyik újabb szerzeményét, így kiált fel: „Ezt én az uristen számára komponáltam.“

Zöld Marzi élénk alak; miveletlen egyszerű lelkének annyi nemessége van felmutatva, hogy meg-sajnálja az ember, mikor a vármegye kezébe kerül.

Palatinszky marczona ember; körülményeiben föltalálhatni rablóna léte indokát, de lelki hajlamait követve is azzá kellett volna lennie.

Mind a kettő jól festett alak; egyéniségekké domborodnak. Sokkal halványabb, elmosódottabb Beeskeréki; bár lelki küzdelmét, mikor a Palatinszky csábítása következtében tépelődik, hogy lopjon ő vagy ne, annyi ügyességgel vitte át szerző, hogy regénye egyik sikerültebb helyének méltán tarthatja.

A szegény legények mindenesetre a regény legtisztábban kivitt alakjai; csak az a kár, hogy nincsenek befolyással a többi eseményre.

Epen ez a hibája Duráncsai Laczi bácsinak, pedig máskülönbén élesen van körvonaloza.

No különben egy ilyen egyéniség körvonaloza a hálásabb tárgyak közé tartozik, mert könnyű és eltalálva, hatásos. Egy magyar nemes ember a semmittevő fajtából, kinek szokásává válik, hogy mindent nagyítson, mindig kérkedjek és szüntelen beszéljen. Vigjátékba felette hálás alak. — Könnyen festhető különöségeiért és hatásos különbségei által.

A szőke kis Hathnayné gyermek lélek, a nő kötelességek és méltóság öntudatával és a szív esendes nemes szerelmével. Mikor Szentmiklósi Béla csábítási szándékkal látogatja meg, férje távollétében, befogatja a veszélyessé válható vendég szekejét, így adva értésére az elutasítást. Akkori jelenete Szentmiklósiával általában lélektani alapossággal van átvive. Hanem a jeleneten kívül sok felületességet találók a szőke asszony jelleme megírásában. Férje, Hathnay, kiváló egyén, testben lélekben feltűnő férfi. Szentmiklósi oly gyöngédtelenül közeledik hozzá a már férjes nőhöz, hogy teljes megvetését vonhatná magára érte; és mégis ama nemes férj megrázó halála nem tesz rá mélyebb hatást; Szentmiklósi látogatásait örömmel fogadja, föl sem vetve lelkében még azt az akadályt sem, hogy egykori kedveséhez már másnak adott jogot az oltár.

Hathnay összetűz egy megyegyűlésen egygyel a reactio emberei közül; szemtelen föllépte miatt személyesen bántalmazva azt; az beperli őt s utóbb még is megverekednek. A verekedés sötét éjtszaka sűrű erdőben történik; és Hathnay segítékek nélkül jelenik meg, szembe egy olyan ellenféllel, kinek jelleme, becsületére nem ad semmit. Hát ez miért van így? Azért hogy Zöld Marzival, ki egy bokor mellől nézi az „uri verekedést“, elmondathassa szerző: ez már ember a talpán; ezt már szeretem; egymaga áll ki háromnak.

A párbaj lefoly rendszeren: elébb Hathnay lö és nem talál; ellenfele azután átlövi. Később valami fürdőn a megye előkelőinek eszökbé jut Hathnay halála, s egykori ellenfelét a kis ragyás embert megcsapják. És ezt, mint lovagias, nemes eljárást tünteti fel szerző. — Finom érzésű, mivel lelkű emberek ilyen elégtételt soha sem vehetnek.

Szentmiklósi Béla szerette Gizellát: szélesapokadásai miatt azonban a „kis Gizi“ férjhez megy Hathnayhoz; Bélában fölébred vesztesége tudata; s mit tesz? A legpóriasabb lelküleg csábítási szándékkal közeledik az imádot nőhöz, megfélekedve a kötelességről, melylyel saját méltóságunknak és tiszteletünkre méltó egyének lelki nyugalmának tartozunk. Mikor visszautasítatik, elégtételt keresendő, elveszi a szép özvegyet, Csermák szerelme tárgyát, ki őt szereti s kitől Gizella már leánykorában féltette. Ez a vonás hú. Hú lelki állapotának vázolása is, mikor a

kéjmámor után lassanként fásult unalom és elégedetlenség vesz uralmat felette. Hanem nagyon hiányosan festett részlet ám a szép asszonytól megváltása és Gizella elvétele.

Béla beteg lesz; mérgezés miatt egyre veszélyesebbé válik betegsége; felesége ekkor fölhalálja magát: Gizella után megy és Gizella látása fölgögyitja Bélát. — Hiszi, a ki akarja! Anyagi okokból származott betegségekben csak anyagi szerek segítenek. Hogy a kedélydultság okozta bajokban egyszerre gyógyít egy egy szeretett személy meglátása, ezt rég beszélik a regényírók. De mérgezés ellen használni ezt a gyógyszert: merésznek is vakmerő gondolat.

Bélát mélyen meghatja neje gyöngédsége, de azért szó sincs olyanszerű elhatározásáról, mintha erőt kívánna venni érzelmén Gizella iránt, hogy neje iránti kötelességeinek eleget tehesse.

Béla miután felgyógyul, egyszer csak levelet kap nejétől, azzal a tartalommal, hogy őt többé nem látják; éljenek boldogul. Azután nincs szó többé sem a szép asszonyról, sem rólok. Ugy vágnék tudni az olvasó, mi lett belőlök azután. Elfeledhetik-e annyira a szép asszony önfeláldozását, hogy boldogok lehessenek? S nemes volt-e csak úgy könnyű szerrel elfogadniok azt az áldozatot?

A kis Aladár valódi regényhős; akár a Kártigám és Etelka olvasóira megtette volna a hatást. 18 esztendőskorában beleszeret báró létére egy nemes leányba, kinek még az a szerencsétlensége is megvan, hogy törvénytelen gyerek. A szülők, már az Aladár szülői, természetesen ellenzik az egészséget; ő megmaka csolja magát és beáll katonának. Ott is célra jut egyszer, hogy szeretné látni a szép Marczikát és kérérdzik ezredesétől; az ezredes nem eresztí el; ő megszökik. Mikor elfogják és visszaviszik, az ezredes halálra ítéli, hogy elhiresedett szigora esorbát ne szenvedjen; de megmenteni is szeretné, mert jó barátságban van apjával s a fiut is kedveli. Ugy segít a dolgon, hogy olyan golyókkal töltsék a fegyvereket, melyek a lővés percében semmivé lesznek (van-e ilyen természetű golyó?); a fiúnak pedig álomport ad, hogy meghalása valószínű legyen. (Különös dolog ám az, hogy az álompor hatása éppen abban a percben áll be, melyben a fegyverek eldőrdültek.) Aladár aztán elmegy Mariskájával a székely földre; ott tökéletes székelyekké lesznek. Aladár napbarnította munkás férfivá és Mariska olyan ügyes jó kezefogású székely asszonynya lesz, hogy félesztendő alatt két lovat, négy ökröt, két tehenet, házacsát, földcskét szereznek össze s még félre tett pénzcskéjük is van. — Ez már felette regényes.

Nincs szó róla, hogy az öreg Menyus bácsi, a Mariska apja ellátta volna őket pénzzel, mikor megszöktek; sőt éppen neki dicsekszik még a kis menyecske, hogy ezt mind magok szerezték. Ha oly könnyen lehetne a székely földön ökröcskét, lovacskát, pénzcskét, házacsát szerezni, sokan letennők a tolat, és oda vándorolnánk „szép Mariskáinkkal.“

Ha pedig ellátta őket pénzzel az öreg Menyus, annyira ellátta, hogy lányának nem kell mosónévá lennie. Szerzőt erre a képtelenségre alkalmasint egy idilli helyzet irhatásának vágya csábította.

A székely népről és életéről nem sokat tud; leírásában egyetlen jellemző vonás sincs; csak eféle általánosságok, melyeket akármely jóra való népről el lehetne mondani. A székely leányok között pedig sokkal többnek van kék szeme, semmint fekete.

Nem is foglalkozom a kevesebbet szereplő alakokkal, éppen olyanok azok, mint a főbbek: eléggé körvonalozva vannak arra, hogy az olvasó megkülömböztesse egymástól; de lelkök titkosabb működéseibe nem tudja bepillantatni szerző olvasóit.

A magyarországi társas életből sok élethű képet ad, úgy látszik, jól ismeri. Csermák és a legények, mivel történeti alakok, érdeket keltenek az olvasóban. Ezek ösmertetésén kívül más cél elerve nem is látok e regény által.

Leírásai, festései élénkek, melegséggel vannak adva.

Ebben legerősebb. Egyáltalában jobban érti a kidolgozást, mint a megalkotást.

Írálya elég csinos és könnyű; de szabatosnak és erősnek éppen nem mondhatom; olykor pongyola is.

„Hogy volt elterülve előttem!“ ezt mondatja egy ifju szerelmessel kedveséről. Az az „elterülve“ szó nem sértette szépészeti érzékét?

„A szökevénynek édes bátorság foga tanyát szívében.“ Itt hibás a szórendezés is, mivel oknélkül elválasztja egymástól a birtokot és birtokost; de az a „tanyát foga“ kitétel is szokatlan és felette gyenge.

Ilyenszerű pongyolaságot, vagy el nem talált kifejezést egész halommal idézhetnék.

Három helyett azt mondja: három ójok, — mindhármok helyett: mindhár mójok. Hát ezt honnan szedte?

Alföldi népszokás a személyneveket névelővel látni el, a Gyuri, a Pista; Abonyi követi e népszokást, gondolatom szerint elég helytelenül. Nem kell behozni az irodalomba olyan népszokásokat, melyek a nép — használatból is kitörleendőek az irodalom által. A népnyelv tanulmányozási irányának, a mi magában igen helyes, kinövése, hogy mindent helyesnek tartunk a nyelvészetben, a mi a népé.

Végére jutottam és most sem mondhatok mást e regényről, mint a mit elején mondtam: közép szerű. — Ha szerzője tehetségére következtetést akarok vonni a műből, úgy találok, hogy a mit megtanulni, vagy begyakorolni lehet, abból sokkal bir; de a mikkel a természetnek kell ellátnia a regényíró, abból kevés.

Nem Jókai, nem Eötvös, nem Kemény; élvezetet adhat, de elragadót nem.

Réthy Lajos.

FELSŐBB TANÜGY.

A cs. kir. Unterrichts-rath eddigi működése.

A cs. k. Unterrichts-rathnak elnöke Jan. 7-én szólalt meg a teljes tanácsban, hogy ezen testület eddigi működéséről számot adjon. Minthogy ezen beszédben több rendbeli vonatkozás történik Magyarországra, nem tartom éppen fölöslegesnek ezen beszédet legalább is kivonatban, és pedig azon helyek kiemelésével közölni, melyek Magyarország tanügyére vonatkoznak.

Tudva levő dolog lévén, hogy az imént említett testület 10 szakosztályra osztva ezek által és ezekben

leginkább fejti ki működését, nem lesz talán czéliránytalan, ha az elnöki beszéd fonalán ezen egyes szakosztályokat működéseikben feltüntetem.

Álljon itt mindenekelőtt az egyetemi szakosztály.

Ezen szakosztály 7 önálló és 2 vegyes ülést tartott, mely utolsókban az evangelicus theologiai és a technikai tanodák szakosztályai is részt vettek. Az említett vegyes ülésekben, a német és szláv egyetemi kultagok kihallgatásával, az egyetemi hallgatók egyesületi kérdése tárgyalatott, és a feletti véleményezés az államministeriumnak felterjesztetett.

Ugyanezen szakosztály nyújtá be véleményezését az államministeriumhoz a paduai egyetem átalakításáról, az osztrák egyetemeken jelenleg létező képesítési (Habilitation) utasítások megváltoztatásáról, az egyetemi könyvtárak anyagi adományoztatásáról és a könyvtári személyzet belső szolgálatát illető utasítások kidolgozásáról. A bécsi egyetem alapszabályairól való tárgyalások, melyek már a mult April hóban megkezdettek, mihelyt az illető egyetemnek minden egyes karától kért véleményezés megérkezett, azonnal folytattatnak.

A Zágrábban felállítandó és felszerelendő szláv egyetem érdekében, nem különben az egyetemi könyvtárak hivatalnokaitól követelendő képzettségéről, valamint azok jövőbeni szolgálati állásáról szóló tárgyalások már folyamatban vannak. A Magyarországon felállítandó rabbi képezdét illető kérdésben több kitűnő férfi véleménye kikérte és a feletti tárgyalások legközelebb megkezdődnek.

A theologiai szakosztály 6 önálló ülésben több tanszék betöltése és a theologiai szigorlatok ügyében tartott tanácskozást; 2 vegyes ülésben pedig a jogi osztálylyal a tudori rangnak ex iure canonico elnyerhetésére törvényjavaslatot dolgozván ki, azt a központi hatóságnak fölterjesztette.

A jogi szakosztály 14 önálló és 3 vegyes ülést tartott, az utolsókat a theologiai és orvosi szakosztálylyal egyetemben. Ezen szakosztály kezdeményezés útján a jogi szigorlatokra vonatkozó tervet terjesztett elé az államministeriumnak, mely kevéssel azelőtt az államministerium részéről némely jegyzetekkel ellátva érkezett vissza és ujonnan a tanácskozás tárgyát képezi. Azonkívül ezen szakosztály több rendbeli véleményezést adott számos tanszék betöltéséről, a vizsgai bizottmányok felállításáról, magán jogakademiák berendezéséről Magyarországon és Erdélyben és új államvizsgálati bizottmányok felállításáról, a nyelviszonyokról a jelenleg Lemberg-, Grác- és Innsbruckban fennálló államvizsgálati bizottmányoknál, a ruthen előadások behozataláról a lebergi és olasz előadások behozataláról az innsbrucki egyetemenél, a magántanulók vizsgálatáról a ma-

gyar jogakademiáknál, némely visszaélések megszüntetéséről az államvizsgálato knál Magyarországon és több magántanító (Privatdocent) képesítéséről. Több egyetemnek, államvizsgálati bizottmánynak és minden magyarországi, erdélyi, horvátországi jogakademiáknak zárjelentései képezik a beható tanácskozások tárgyát és különféle javaslatokra adtak alkalmat. A jogi tanrendben létesítendő változtatások fölötti tárgyalások azonnal veendik kezdetüket, mihelyt a minden egyetemtől az államministeriumtól követelt véleményezések beérkeztek.

Az orvosi szakosztály 8 önálló és egy vegyes ülésben, melyben a jogi szakosztály is részt vett, több rendbeli véleményezést adott az orvosi szigorlatok rendjének módosításáról, több üresedésbe jött tanszék betöltéséről és némely magántanító habilitációjáról. A tárgyalások a pesti orvosi kartól követelt hatáskör ügyében még nem fejeztettek be.

A bölcsészeti szakosztály 9 önálló ülést tartott, melyekben következő véleményezések adtak: a bölcsészeti karnál felállítandó új tanszékekről, a tanárjelöltek számára felállítandó és kinevezendő tanárvizsgálati bizottmányokról, a philologiai és történeti képezdéről (Seminarium); a külföldi tudorok nostrificatiójáról és az üresedésbe jött tanszék betöltéséről. Azonkívül az említett tanárvizsgálati bizottmányok és képezdéknek, valamint a könyvtárak és muzeumok évi jelentései ugyanezen szak által vizsgáltattak meg. Több fontos tárgyalás, minő: a mathematicai tanításnak elintézése a bécsi egyetemenél vagy az egyes szerzetek tagjainak fölmentése a tanárjelöltek vizsgálatától, már eldöntése felé közeledik.

Az evangelikus theologiai szakosztálynál nem tartattak még önálló ülések.

A gymnasiumi szakosztály 16 önálló ülést tartott s 19 vegyes ülésben részt vett, melyekben majd a technikai, majd a művészeti, majd pedig a népiszkolák szakosztályai is képviselve valának. Az ezen szakosztálytól adott véleményezések és kezdeményezési javaslatok a számos üresedésbe jött állomások betöltését illető javaslatokon kívül a következőkre is kiterjedtek: több rendbeli gymnasium felállítására, átalakítására, kiterjesztésére és a nyilvánossági jognak megadására, a nyelviszonyok rendezésére a morvaországi gymnasiumoknál, a sloven nyelvnek használhatására a steierországi és kraini gymnasiumoknál; a második országos nyelvnek állását a gymnasiumok tantervében. A gymnasiumi póttanárok állása, a gymnasiumi tanárjelöltek szemmeltartása és alkalmazása, a bölcsészet tanítása az osztrák gymnasiumokon is tárgyalattak. A bölcsészettnek belevonása az érettségi vizsga tár

gyai közé a magyarországi gymnasiumokon; a lombard-venetiai gymnasiumok újjászervezése, az üresedésbe jött tanári állomások körül követendő eljárás, a parallelosztályok felállítása: a tananyvnek meghatározása Magyarországon némely gymnasiumaiban.

Ezen szakosztály ezeken kívül még a használandó tan és segédkönyvek és az iskolai tanácsosok és igazgatók által felküldött évi jelentések megbirálásával is foglalkozott.

A tárgyalások, melyek a magyarországi összes gymnasialis szerkezet átalakítására, a tan- és segédkönyvek engedélyezhetése és behozása körül tekintetbe veendő alapelvekre, az érettségi vizsgák megtarthatási időpontjára, a gymnasiumoknál befolyó tanpénzek tanügyekre mikénti fordíthatására; továbbá a német-szláv gymnasiumoknál alkalmazott tanárok állására és rangsorozására vonatkoznak, teljes folyamatban vannak.

Az ezen szakosztály által megkezdett tárgyalások a rajztanításnak szabályozásáról a gymnasiumokon már eldöntések felé közelednek. Bartl.

Homer Iliása VI. éneke.

119—236, v. Glaukos és Diomedes.

Most meg a Tydeides és Hippolochos fia, Glaukos

120. Harczra hevülten a két had elé a középre kiállnak
S ammint egymásnak menvén közel összekerülnek,
Társát hangjaderék Diomed szolítja meg elsőb:
Hát te ki vagy, bajtárs, a halandó emberiségből?
Férhadicsóító harczban nem láttalak eddig;
125. Ámde jelenben ugyan csak jól megelőzted a többi
Bátorsággal, hogy helyt állsz hosszú dsidámnak.
Am boldogtalanok magzatjai jönnek erőmnek.
Hogyha azomban az égből az istenek egyyike jöttél,
Én csakugyan nem küzdök az égbeli istenek ellen.
130. Mert a derék Lykoorg, a Dryasfi sem éle sokáig,
Akki tehát versenyze az égbeli istenek ellen;
Akki az őrgöngő Dionys dajkait elúzá
Isteni Nyscionrul; azok meg a földre hajíták
Lombos botjaikat, hogy az emberölő Lykoorgos
135. Verte az ösztönnel. Dionys meg félemedetten
Tenger alá meneküle, Thetis meg ölébe fogadta
A remegőt; nagy félsz járt benne a férfi rivaltán.
Megharagudtak azért a fölöttünk bajtalan élők
S megvakítá Kronion, és hát nem is éle sokáig;
140. Mert örök isteneink valamennyien őt megutálták
Istének ellen azért sem akarnék küzdeni. Ámha
Emberek egyyike vagy, kik földi gyümölcsöket esznek,
Állj közelebb, hamarébb hogy elérjed a vésznek a hámját.
Vissza meg így szólott ragyogó fia Hyppolochosnak:
145. Lelkes Tydeides, mire kérde a nemzetségem?
Mint a levélfajzat szintolylan az emóeriség is.
Hol lezilálja a földre a szél, hol megterem újat
A rügyező erdő s a tavasznak az évszaka megjön.
Illyen az emberiség, hol hajt az, hol meg enyészik,
150. Ámde ha még azt is kívánod tudni, hogy ösmérd
Jól a nemzetemet, pedig azt ösméri sok ember:
Van lovas Argosnak közepén Ephyré nevű város
Ott meg Sisyphos élt, ki a földön a legravaszabb volt,
Sisyphos Aiolides, s az hát Glaukos fiat ágzá;
155. Glaukos meg nemzé gáncsnélküli Bellerophontest,
Annak meg deli férfierőt s szépséget adának
Istének. Am Proitos rosszat szánt neki szívében
S hát kiüzé, miután ő volt a sokkal erősebb,
Argosból; mert Zeus hajtá botjának alája.

160. Proitosné, a nemes Anteia beléje bolondult
Lopva szerelembe vegyülni; de rá nem bírta sehogyse.
A jóindulatu és bátor Bellerophontest.
S ő Proitos fejedelmet imigy szolítja meg: alnok,
Hálnál meg Proitos, hanem, öld meg Bellerophontest
165. Akki erővel akart vélem szerelembe vegyülni.
Szóla, s felindul az úr, ahogy meghallja az illejest.
Meg nem ölé ugyan őt, mivel átalotta szívében
De küldé Lykiába s gonosz jegyzést ada néki
Róván összecsatolt táblára sok életenyészőt
170. S kéri, mutassa meg ipjának, hogy vesszen el aztán.
Isteni gondviselés mellett Lykianak elindul.
Hogy pedig ő Lykiát éré s Xanthosnak az árját,
Jó szívvél látá széles Lykiának a fője
Vága kilencz tulkot s megvendégelte kilencznap.
175. Ámde a hogy tizedizben a rózsásujju reg eljött,
Kérdezi vendégét és látni kívánja a jegyzést,
Mit tán vőjétől Proitostól néki hozott volt.
A vejeküldte gonosz jegyzést ahogy átveszi tőle
Véle legelsőbbben megölette a szörnű Chimairát
180. S az hát isteni faj vala, nem pedig emberi fajta,
Leghátul sárkány, elül arszlány, kecske középben
S fényes tűznek a bőszerjé fuvogatta magából,
Ő mégis megölé bizalommal az égi jelekhez.
Máskor az elhiresült Solymokkal szálla csatára.
185. S ezt mondá legerősb harczánál férfiak ellen,
Harmadszor meg a férfiszerű Amazónokat ölte,
S hát neki visszajöven új erős cselz szó vala össze.
Lesbe kiállítá széles Lykiának a leghösb
Férfiait, de bizony haza nem tért egyyis azokból;
190. Mind megölé őket gáncsnélkül Bellerophontes.
Ámde hogy ő átlátta, hogy az bizony isteni jó faj,
Mindjárt ott tartá és nőül adá neki lányát
És megajándékozta királyi hatalma féllével.
S legjobb birtokrészt hasított neki Lykia népe,
195. Szép szántóföldest s kertest művelje magának.
Hitvese hármat szült a bátor Bellerophonnak,
Isandrost, meg Hippolochost, meg Laodameiát.
Laodameiával hált Zeus a tanácsok adója,
Ammeg az istenies Sárpedont szülte a vértést.
200. Ámde hogy őt is ugyancsak mindenik isten utálta
Hát bizony egymaga bolyg föl alá az alei mezőben;
Búban emészte szívet tova állva az emberi nyomtól.
Isandrost a fiat telhetlen harczias Ares
Ejti el a híres Solymokkal harczba vegyültet.
205. A lányt meg boszúból az aranyszeres Artemis ölte.
Hippolochos nemzett engem s őt vallom atyámnak,
S ő küldött Trójába s nagyon szívemre kötötte,
Mindig hősködjem s váljam ki a többi sorából,
S meg ne gyalázzam elődeimet, kik a legderékabbak
210. Voltak egész Ephyrén s a széles Lykia földjén.
Ebből a vérségből s e családból lenni dicsekszem.
Igy szolott, megörült a hangjaderék Diomedes
S dárdáját a sokat taplaló földbe leszurta
S erre a nép óréhez imigy szól nyájas igéssel:
215. Hát te bizony nekem így atya részről régi felem vagy.
Mert a derék Oineus gáncsnélküli Bellerophontest
Vendégül egykor húsz nap tartotta iragánál,
S egymásnak szintén vendégi ajándokot adtak
Biborszint mutató övvel kedveskede Oineus.
220. Kétfelül öblös arany serleggel Bellerophontes
S én azt ott hagytam vala eljövot épületünkben.
A Tydeusra nem emlékszem; kiskorba hagyott
Amikor elpusztult Thébében az argosi hadnép.
Most ugyan én vagyok ám vendég feled argosi földön
225. És te viszont Lykiába ha eljutok egykor e néphez.
Kíméljük meg azért dárdánkkal a harczban is egymást.
Trójai van biz elég és híres társa kit öljek,
Hogyha kit isten élém állit s lábammal elérek,
Argosi van biz elég nekem is gyilkolni ha bírod.
230. S váltsunk egymással fegyvert, ezek is hogy elérték,
Hogy mink ős vendégi viszonyban lenni dicsekszünk
Ők hát így szólván szekerükül a földre leszökvén,
Egymásnak kezüket s hűséges ígéletük adták.
Erre megint Kronion Glaukost fosztá meg esztől
235. S ez Tydeus-Diomedessal beszerélte a vértjét
Rézen aranyt, a kilencztulokarán száztulokarán.
Ponori Thewrewk Emil.

A Nagyméltóságú m. k. Helytartótanács által f. é. július elsején 51,311. sz. a. meghívott Főigazgatók és szakférjak a magyarországi kath. gymnasiumok ujjászervezésére vonatkozó üléseinek

Jegyzőkönyve.

Nyolczadik ülés szeptember 10-én.

Az 1864-dik évi értekezlet leczketervének rövid vázlata a következő táblázaton látható :

Osztály	Vallás	Latin nyelv	Görög nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv
I.	2 óra. Az ó szövetségi bibliai történelem Palästina földrajzával.	7 óra. A rendes név és igera- gzoás. Latin szemelvény ele- mezése. Minden két hétben egy házi dolgozat.	—	3 óra. Az egyszerű bővített és összevont mondatok s az ezekkel összefüggésben lévő alaktan s helyesírás Szaválás. Minden hóban két házi dolgozat.	2 óra. Gyakorlati nyelvtan. Minden hóban egy házi dolgo- zat.
II.	2 óra. Az új szövetségi bibliai történelem.	7 óra. A beszédrészek körül előforduló kivételek. Latin szemelvény ele- mezése. Minden két hétben egy házi dolgozat.	—	2 óra. Az összetett mondat s a körmondat s az ezekkel összefüggésben lévő alak- tan s helyesírás. Szaválás. Minden hóban két házi dolgozat.	2 óra. Gyakorlati nyelvtan. Minden hóban egy házi dolgo- zat.
III.	2 óra. A hit és er- kölcstan kate- kizmus szerint.	7 óra. A névnek szokótesi sza- bályai. Szemelvény, különös te- kintettel Corn. Neposra. Máoadik félévben Phä- drus. Minden két hétben egy házi dolgozat.	—	2 óra. Mondattani kiegészíté- sek. Szóképzés. Szaválás. Minden hóban két házi dolgozat.	2 óra. Rendszeres nyelvtan. Minden hóban egy házi dolgo- zat.
IV.	2 óra. A szertartás- tan.	5 óra. Az igének szokótesi szabályai. A verstan ele- mei. Mythologia. Julius Caesar. Ovidből szemelvények. Minden két hétben egy házi dolgozat.	5 óra. Az egész nyelv- tan- nak elemei. Minden két hétben egy házi dolgozat.	2 óra. Az iránytan rövid elmé- lete, különös tekintettel a mindennapi élet szükség- letein. Szaválás. Minden hóban két házi dolgozat.	2 óra. Rendszeres nyelvtan. Minden hóban egy házi dolgo- zat.
V.	2 óra. A keresztény- ség előtti s a kereszténységi kinyilatkoztatás tartalma és is- tenisége.	5 óra. A nyelv- tan folytonos is- métlése mellett, Livius, Ovidből szemelvények. Minden két hétben egy házi dolgozat.	4 óra. Nyelvtani kiegészi- tések, különös tekint- ettel a mondattanra. Minden két hétben egy házi dolgozat.	2 óra. Az iránytan rövid elmé- lete, különösen a költőié. Szaválás. Minden hóban egy házi dolgozat.	2 óra. Mondattan. Minden hóban egy házi dolgo- zat.
VI.	2 óra. A részletes ka- tholika hittan.	4 óra. A nyelv- tan folytonos is- métlése mellett : Sallu- stius, Virgil. Minden két hétben egy házi dolgozat.	3 óra, Általános nyelv- tan- ismétlések mellett sze- melvények a görög re- mek írókból. Minden két hétben egy házi dolgozat.	2 óra. A magyar litera- tura tör- ténete Kazinczytól kezd- ve. Kisebb értekezések és költészeti munkácskák. Minden hóban egyházi dolgozat.	2 óra. Az anyanyelv- től eltérő irány- tani szabályok. Szabad dolgo- zatok. Minden hóban egy házi dolgozat
VII.	2 óra. A katholika erkölcstan.	4 óra. A nyelv- tan folytonos is- métlése mellett : Cicero kisebb munkái, Virgil. Minden két hétben egy házi dolgozat. Latin ér- telmezés.	3 óra. Nyelvtani ismétlések Xenophon és Homer. Minden két hétben egy házi dolgozat.	2 óra. A magyar litera- tura tör- ténete a legujabb korig Írásbeli dolgozatok, mint a hatodik osztályban. Minden hóban egy házi dolgozat.	2 óra. A német litera- tura tör- ténete Klop- stocktól kezdve. Sza- bad dolgozatok. Sza- válás. Havonkint egy házi dolgozat.
VIII.	2 óra. Krisztus Egy- házának törté- nete.	4 óra. A nyelv- tan ismétlése mellett, Tacitus, Horatius. A latin irodalom története. Minden két hétben egy házi dolgozat.	3 óra. Nyelvtani ismétlé- sek. Homer, Plato, vagy Herodot, Görög irodal- om története. Házi dolgozat, mint a 7 osz- tályban.	2 óra. A magyar litera- tura tör- ténete a legrégebb irodal- mi emlékektől Kazinczy koráig. Minden hóban egy házi dolgozat.	2 óra. Az újabb litera- tura tör- ténete. Szabad befeje- zése. Szabad dolgo- zatok. Szava- lás. Havonkint egy házi dolgozat
Órák összege	16	43	18	17	16

Harmadik előnyelv	Földrajz	Történelem	Mennyiségtan	Természetrajz	Természet-tan	Bölcsészet	Az órák összeszege egy-egy osztályokban.
2 (3) óra. Gyakorlati nyelv-tan. Minden hóban egy házi dolgozat.	3 óra. Első félévben : Bevezetés az egész földre nézve. Második félévben : Magyarország földrajza.	—	3 óra. Tizedes rendszer, egész elvont s megnevezett számok első négy műtéte, a közönséges és tizedes törtek négy műtéte. A mértani nézlettanból a négyszögekig.	2 óra. Az állatország.	—	—	24 (25)
2 (3) óra. Gyakorlati nyelv-tan. Minden hóban egy házi dolgozat.	2 óra. Első félévben : Az ausztriai birodalom többi része és Európa. Második félévben a többi világrész.	2 óra. Egyetemes történelemből az 6 kor.	3 óra. A mértan és pénzisme. Számolási rövidítések, arányok, aránylatok s a hármasszabály. A mértani nézlettanból a négyszögek, sokszögek és a kör.	2 óra Első félévben : az ásványország. Második félévben : a növényország.	—	—	24 (25)
2 (3) óra. Rendszeres nyelv-tan. Minden hóban egy házi dolgozat.	—	3 óra. Egyetemes történelemből a közép és újkor.	4 óra. Kamatszámolás, társaság-vegyítés- és lányszabály. Az első fokú meghatározott számegyenetek egy ismeretlenel. A mértani nézlettanból a tömörtan.	—	2 óra. A testek általános tulajdonsága, a hőtán és a vegytan.	—	24 (25)
2 óra. Rendszeres nyelv-tan. Minden hóban egy házi dolgozat.	—	2 óra. Magyarország története.	4 óra. Betűszám-tan a hatványozásig. Sík-tan egész a körig.	—	2 óra. Az erőműtan és hangtan, fénytán, delejesség, villányosság és a csillagászat elemei.	—	26
2 óra. Mondattan. Minden hóban egy házi dolgozat.	—	3 óra. Az egyetemes történelemből az ókor Augustusig. Időszertinti földrajz.	4 óra. Hatvány s gyök-mennyiségek, arányszámok az első fokú határozott egyenletek egy ismeretlenel. A sík-tannak befejezése, s a szög-mértan.	2 óra. Az első félévben : az ásványország. A második félévben : a növényország s a növények elosztása a földgömbön.	—	—	26
2 óra. Az anyanyelvtől eltérő irányítási szabályok. Szabad dolgozatok. Minden hóban egy házi dolgozat.	—	3 óra. Az egyetemes történelemből az ókor befejezése s a középkor Amerika fölfedezéseig. Időszertinti földrajz.	3 óra. Az első fokú egyenletek több ismeretlenel, a második fokú s határozatlan egyenletek. Három és sokszög-tan. Tömörtan.	2 óra. Az állatország s az állatok elterjedése a földgömbön.	2 óra. A testek általános tulajdonsága. A hőtán. A vegytan.	—	27
2 óra. Az illető nyelvnek literatúrája. Szabad dolgozatok. Szaválás. Havonkint egy házi dolgozat.	—	3 óra. Az egyetemes történelemből Amerika fölfedezésétől a jelen korig. Időszertinti földrajz.	3 óra. Haladványok. Kapcsolástan. Newton két-tagú tantéte. Elemző mértan a síkban.	—	4 óra. Erőműtan. Hangtan.	2 óra. A gondolkodástan.	27
2 óra. A literatura folytatása. Szabad dolgozatok Szaválás. Havonkint egy házi dolgozat.	—	3 óra. Magyarország oknyomozó története.	2 óra. Elemző mértan a térben, gömb három szög-tan. Általános ismétlések.	—	4 óra. Delejesség. Villányosság. Fénytán. Csillagászat.	3 óra. A bölcsészet encyclopédiája.	27

Vessünk még egy pillanatot a javaslatba hozott óraszámra s hasonlítsuk össze ennek számait az Org. Entw. 1849. és 1855. óraszámával. — A latinnyelvre az értekezlet összesen csak 43 órát hozott javaslatba, míg az 1849. tanterv szerint 47 s az 1855. szerint 50 órával láttatott el hetenkint mind a nyolcz osztályban. — Az értekezlet azonban meg van győződve, mikép a czélszerűebben szerkesztendő tankönyvek, továbbá azon környülállás, hogy hazánk gymnasiumaiban a tanuló a latinnyelven kívül még két, s nem ritkán három élő nyelvet tanulni köteles levén, ezeknek nyelvtani szerkezete a latin nyelv grammatikájának felfogását elősegítik, — végre a classikusoknak latin nyelven történeendő elemzése a két felsőbb osztályban — mind ez e 4, s illetőleg 7 órával való csökkentést pótolni fogja, és pedig annál biztosabban, minél nagyobb gond fordított azon osztályokra, melyekben a latin nyelvnek alaktni része tárgyalatik, tehát a négy alsóbb osztályra. Már pedig az értekezlet javaslata szerint a négy alsóbb osztályban a latin nyelvre 26 óra hozott javaslatba, míg az 1849. tanterv szerint csak 25, s az 1855. szerint 28. A kevesebb óraszám tehát egyedül a négy felsőbb osztályra esett, hol az az 1849. vagy 1855. tanterv s az értekezlet jelen javaslata közt lényeges különbséget nem okozhat.

A görög nyelvnek alak s mondattani részére annyi órát hozott az értekezlet javaslatba, mennyit az 1849. vagy az 1855. tanterv. A görög classikusok olvasására az értekezlet 10 órával volt kénytelen kevesebbet szánni, mint a többször idézett két tanterv; de ki honunk nyelvi viszonyait csak némileg ismeri, vagy legalább az értekezletnek ezen jegyzőkönyvét némi figyelemmel olvassa, meg fog győződni, mikép az értekezlet e tekintetben mindent megtett, mi tehetségében állott; különösen kiemelendőnek tartja azon meggyőződését, hogy hazánk sajtóságos nyelvi viszonyainál fogva tanodáinknak lehetetlen a görög nyelvből azon cél elérését kitűzni, melyet a Lajtán tuli tartományok legtöbb tanodáiban elérni nem nehéz föladat.

Az anyanyelvből az értekezlet csak 17 heti órát hozhatott javaslatba, holott a többször említett két tanterv 25 órát szabott az anyanyelvnek. — Ezen csekélyebb óraszám ott, hol az anyanyelv magyar, nem annyira aggasztó, mint a többi honunkban divó nyelvnél, mert a közbeszédben divó magyar nyelv nem sokban üt el az irói nyelvtől; a tanuló tehát nem hoz magával elferdített nyelvjárásokat, melyek őt a nyelv grammatikájának megtanulásában zavarnák. — Ott, hol az anyanyelv nem magyar, az említett csekélyebb óraszám valóban aggasztó; de a bajon segíteni mindaddig lehetetlen leendő, míg az első és második osztályban az anyanyelven kívül még egy második, sőt gyakran még egy harmadik élőnyelvnek tanulását is követelnünk kellend.

Minthogy a gymnasiumokban a humanismust s a realismust képviselő tantárgyakra szentelt óraszám e két iránynak egymáshoz való viszonyát fejezi ki, nem lesz érdek nélküli azon álláspontot vizsgálni, melyet az értekezlet az 1849. s az 1855. évi tantervek irányában elfogal. — Az 1849. tanterv szerint a humanistikai irány ugy aránylik a realistikaihoz, mint $3\frac{1}{3} : 1$ (143 : 43); az 1855. tantervben ezen arány ez: $3\frac{1}{2} : 1$, (148 : 43); az értekezlet tanterve szerint ezen arány következő: $3 : 1$, (155 : 53); vagy: $2\frac{1}{7} : 1$, (136 : 53) a mint t. i. a harmadik élőnyelv számba vétetett vagy kihagyott.

12) A tanításnak mely neme volna középtanodáinkban legajánlatosabb?

Minthogy a heti órák száma az algymnasiumban már oly nagy, hogy egy tanár azoknak elvállalására képtelen, az értekezlet javaslata szerint az algymnasiumban az ugynevezett csoport-tanítás volna életbe léptetendő azon megszorítással, hogy az első és második osztályban a vallástanáron kívül csak két tanár taníthasson. — A felgymnasiumban a szaktanítás meghagyandó.

13) A heti és évi szünetek ideje hozatott ezek után szóba.

A heti szünnapokra nézve az értekezlet javaslatba hozta, hogy azok vasár- s ünnepnapokon kívül csütörtökön egész nap vagy két délután tartassanak meg.

Az évi szünhónapokra nézve az értekezlet két egyenlő részre osztott. — Az egyik rész mind a tanárok, mind a tanítványok megpihenése tekintetéből czélszerűnek tartá, ha a szünhónapok Augustus és Septemberben tartatnak, mihez még azon fontos ok is járul, hogy a szomszéd tartományokban, valamint az egyetem s jogakademiákban az évi szünidő szinte az említett két óra esik. — Az értekezlet másik fele az évi szünhónapokra nézve — a juliusi roppant forróság miatt, mely az iskolának szűk falai közt összeszorult ifjak és tanárra káros hatású, s melynek befolyása alatt lehetetlen a tanulóknak a vizsgálatok miatt fontos utolsó hónapban kettőztetett szellemi tevékenységet kifejteni — óhajtja, hogy ezek, a szomszéd. Erdély példájára Julius és Augustus órára tészenek. Elnök ő Nagysága az első nézethez csatlakozván, ezt értekezleti javaslatra emelte.

14) Minő előkészület kívántatik és hozandó az elemi iskolákból a gymnasiumba lépő ifjuság által?

Az értekezlet az előkészületre nézve a jó sikerrel végzett 4 elemi osztályt tartja szükségesnek.

Az 1-ső osztályba felveendő korára nézve az értekezlet javaslata ez: az említett osztályba felveendő a 9-dik évet kell hogy bevégezte légyen; — ha a rendszeren végzett elemi iskolákból lép be a gymnasiumba, a magasabb kor akadályt ne képezzen; ezen előzmény nélkül, ha a felveendő a 14. évet túlhaladta, az illető

Főigazgatóságokhoz való folyamodvány útján vétessék fel a gymnasium első osztályába.

Az értekezlet ezen javaslat által a gymnasiumot nem akarta senki elől elzárni, de a korosabbak belépését minden esetre nehezíteni akarta, mert általánosan elismert tény, mikép a 9 vagy 10 éves gyermekek, s a már felserdült ifjak egy osztályban való létele erkölcsi tekintetből nem jó gyümölcsöt hoz; más részt számos adat bizonyítja azt is, hogy némely vidéken a szülők csak azért iratják be korosabb fiaikat a gymnasium első osztályába, hogy ez által az ujonczozási törvényt kijátszaniok sikerüljön.

15) A fölvéti vizsgálatok hoztattak ezután szóba. Az értekezlet e pontra nézve belenyugszik azon magas rendeletbe, mely szerint csak az első latin osztályba belépendő ifjak tesznek fölvéti vizsgálatot.

16) A félévi s évi vizsgálatok ügye vétetett ezek után tárgyalás alá.

Minthogy az 1861. év óta életbe léptetett nyilvános vizsgálatok célhoz nem vezettek, különösen ott, hol a tanuló iljuság számos volt, miután minden tanuló minden tantárgyból kihallgatni lehetetlen volt, — mert ha a tanulók számát egy 8 osztályú főgymnasiumban 400-ra teszszük s naponként 5 órát szánunk a vizsgálatra, egy hó lefolyása alatt 20 nap, vagyis 100 óra, vagy 6000 első percz jut 400 tanuló kihallgatására, s így egy tanulóra 15 első percz, mely idő alatt 8, egész 11 tantárgyból kellene őt kihallgatnia. — Az értekezlet tehát e pontra nézve azt hozta javaslatba, hogy az említett vizsgálatok oly módon történjenek, mint azt az Org.-Entwurf 73. §-a előadja, de következő módosítások életbe léptetése mellett:

a) Azon tanulókat, kiket valamely tanár a második vagy harmadik rendre ítél el, az igazgató e vizsgálatokon kihallgatni köteles.

b) A többi tanuló bármelyikét felhivhatja az igazgató a vizsgálatok alkalmával, hogy ez által az összes tanulók minden tantárgyból kellőleg elkészüljenek.

c) Ezen vizsgálatok sora köztudomásu dolog legyen, hogy így a szülők vagy illető gondnokok azokra megjelenhessenek.

A püspöki biztosok eddigi joga s eljárása mindenben sértetlen marad.

Tanári egyletek.

Ez alatt több s — ha lehet — különbözőféle tanodák tanárainak rendszerezett és önkényes egyesülését értjük, ellentétül a hivatalosan szervezett tanári egyletekkel, mint a tanári testületek, melyek ezenkívül csak ugyanazon tanintézetnek tanáira terjed, vagy a tanbizottmányok, melyek csak bizonyos czélokra hivatvák, nem állanak kizárólag tanárokból, ellentétül tanári gyűlésekkel is, mely fogalom csak bizonyos helybeli összejevetelét jelenti a tanároknak, a nélkül, hogy szervezett egyletet feltételezzék.

Igen természetes, hogy ügyfelek egymást felkeresik és együtt működnek. Ezt magától kell érteni ott, a hol bizonyos mivelet csak bizonyos erőknél egyesülése folytán lehetséges, mint a zene-előadásoknál, vagy ott, a hol az egyes társak vetélkedése közös rendszabályokat szükségel az ügyvitelre nézve, mint az iparnál. De eltekintve ettől már csak hasonnemű foglalkozás is kényteteti az embert az összejevetelre. Azon természetes ösztön, hogy egymással találkozzunk és közlekedjünk, késziteti azokat, a kik hasonló munka mellett hasonló czélokra törekednek és hasonló külvizonyok közt élnek. Egyesületekről, melyek ily kényszerítő okokból támadnak, vagy csak ezen ösztönszerű jellemmel bírnak, itt nem szólunk. Tanári egyletek sem nem szükségesek, hogy a tanári hivatásnak eleget tegyenek, sem nem eredtek csupán valami homályos közlekedési vágyból. Kivánatos emeltyüi ezek a tanári működésnek és czélukat megfontolással, tiszta öntudattal és határozott alakban követik. Ebben a tekintetben egy vonalon állanak a tanári egyletek a gazdasági, ipar stb. egyletekkel, melyek nélkül a gazdaság és ipar fennállhatna ugyan és virágozhatnék is, de melyek még különös megfontolt eszközökkel akarják előmozdítani az érdekeket, melyeknek neveit viselik. Mind ezen egyletek közös tulajdona, hogy szervezvék, hahogy határozott alakban állanak fenn. Van bizonyos rendszabályuk, a belépés bizonyos feltételekhez van kapcsolva, bizonyos gyűléseket tartanak, itt ott közös előnyökben is részesülnek.

Ha tekintjük, mennyire terjedt az egyesületek eszméje a nyilvános és társadalmi élet minden terére, nem lehet feltűnő, ha a tanügy terén is alakulnak egyesületek. Csak az a kérdés, vajjon várhatni-e tőle a nevelés és oktatás ügyére nézve lényeges hasznot. Ezen kérdésre határozott igennel felelünk. Habár a tanügyet mint az állam gondviselésének tárgyát erre különösen felállított hivatalnokok szervezik, felügyelik, mindenünnen előmozdítják; habár a közönség ezen ügyben igen érdekelve van, még is dús tere marad a tevékenységnek a tanári egyletek számára. Először kitűnő eszközök ezen egyletek, hogy a tanárok mivöldését előmozdítsák. Erre szolgálnak a szóbeli tárgyalások a tanügy érdekében, melyeket tartanak a rendes gyűléseken. A tanirodalom, módszer és fegyelem tárgya fölötti élénk csere kell, hogy gazdagítsa és helyreigazítsa egyesek nézetét. Ehhez járulnak az ilyen alkalommal tartatni szokott előadások és vitakozások. Noha az ily értekezések gyakran nem eredményeznek kézzelfogható sikert, mégis dús sikernek magvai lehetnek; előfordulnak megjegyzések és figyelemzetések, melyek jó földben gazdag gyümölcsöt teremnek.

Nem kevesbbé fontos e czélra a tudományos és tanügyi lapok közös tartása, melyek rendszeren ilyen egyletek kebeléből keletkeznek és összefüggésben tartják

a tagokat az irodalmi világ mozgalmával. Természetes, hogy ilyen egyletek magok is szerkesztenek lapokat, közlönyeket, melyekben a tagok tapasztalásaikat, ítéleteiket, nézeteiket lerakják. Németországban több ilyen egylet, támogatva a kormánytól, működik ezen irányban és lett nem egy tanoda virágzásának okozója.

De ezen tanári egyletek nem csak a tanárok mivelődését mozdítják elő, hanem alkalmat is nyújtanak a tanodai külvilág tárgyalására. Ide tartoznak kérdések a tanfelügyeletről, tanári állomások betöltéséről, fizetési, nyugdíjazási ügyekről, tanpénzekről, mellék hivatalokról, tanhelyiségekről. Ezen ügyek önkényes tárgyalása tanférfiak körében csak előmozdíthatja a nevelés és oktatás ügyét. Hiszem, hogy itt is, mint minden ilyen önkényes vitatkozásnál, előfordulhatnak némi jogtalan követelések, felmerülhetnek némi meggondolatlan nézetek, de viszonyok is tisztulnak, különbségek kiegyenlődnek, előítéletek helyreigazíthatnak. Kétségbe vonhatlan bajok leplezetlenül szőnyegre kerülnek. Ismételt kérések, melyeket ilyen egyletek indítanak meg, a kormány határozatára lényeges befolyással bírnak.

Az igaz, hogy ilyen egyletek a tanügy terén bizonyára mozgalmat idéznek elő. De mozgalomnak mindenütt kell lennie, a hol pangásnak nem szabad támadnia. Jóakaró és felvilágosodott kormány ilyen mozgalomtól mit sem tarthat és mindig a kellő határok közé szoríthatja. Egy ilyen kormány jól tudja, hogy nincs egyedüli birtokában a bölcseségnek, hogy hivatalos látogatások és jelentések nem mindig elegendők arra, hogy a dolgok valódi állapotáról biztos tudósítást nyerhessen. Érdekében fog állani, hogy a dolgokat alaposan megismerje és minden felvilágosítás, melyet becsületes és őszinte közlés útján kap, óhajtsával fog találkozni.

Ezért is csak azt tartjuk helyes eljárásnak, hogy ha a kormány az ilyen egyleteket buzdítja és segíti, de minden kényszertől és gyámságtól megkíméli és tárgyalásaiba nem avatkozik; mind azon által bátran részt vehetnek a kormány felügyelői, csak minden hivatalos színezet nélkül. Ezek az egyletek elvesztik valódi jellemüket, mihelyt parancsolják. Az úgynevezett tanbizottmányokat tehát, minőt nem régiben látunk Budára rendelve, tanárok további mivelődése eszközeül, kényszerített részvét mellett nem számíthatjuk az ilyen egyletek sorába. Hanem bátran ide számíthatjuk a mindennemű tanári egyleteket, minőket Németországban szerzte szét találunk, részint nagy kerületekre vagy határozott osztályu tanárookra szorítva, mint real-gymnasiumi tanárookra, igazgatókra, néptanítókra stb.

Veress.

A nyelvek tanításáról.

Hogy a tanrendszeren segíteni, gyökeresen változtatni kell, úgy látszik általánosan elősmert szükség. Erre mutat legalább a tanügy iránti érdekeltség, küllömböző körökben; erre mutatnak az újabb időben megjelent hirlapi cikkek.

Ily körülmények közt, azt hiszem, mindenkinek hazafiui kötelessége véleményét nyilvánítani, ha meg van győződve hogy az által a közügynek használhat.

Ezen szempontból kiindulva fogtam ezen cikksorozat megírásához, azt hívén, hogy részint tapasztalataim a tanári pályán, — bár csekélyek azok — részint e tárgynak tüzetes tanulmányozása elég anyagot fognak nyújtani arra, hogy egy két hasznos és életre való dolgot elmondjak.

Hogy szavaimnak támogatására kitünő tekintélyek műveit nem idéztem, a kutfóket egyenként meg nem neveztem: annak oka részint a hely szüke, részint azon elvem, hogy ha a tárgy magában nem képes magát ajánlani, felesleges oda akkor a tekintély; meg más részt nem is szoktam „iurare in verba magistri“.

I.

Minden tanulásnak és művelésnek végeztelja a lélek nemesítése. A nevelés *) feladata az embert oly helyzetbe hozni, hogy ezen végeztel elérésére önnállólal tudjon munkálkodni.

Ezen elvből kiindulva a középtanodák célja, feladata nem lehet más, mint az ifjakat egy részt vallás — erkölcsös önértzetre hozni, másrészt szellemi tehetségeiket több oldalulag kifejtven, őket a szakpályára előkészíteni.

Ezen elv azután szükségképp maga után vonja a másikat, hogy ne akarjunk előbb szakembert, mint embert képezni.

Minden szellemi működés kettős, de folytonosan együtt működő, az emberrel született elemre (ha szabad magamat így kifejeznem) vezetendő vissza, a receptivitasra és spontaneitasra. (Fogékonyság, befogadóság; önkénytiség, kihatóság.)

E kettőnek összműködéséből keletkeznek a képzetek — Vorstellungen —, érzések és kívánságok.

E két tehetséget vagy összműködő erő egyaránt kell kifejteni a nevelésnek, mert egyik a másik nélkül hiányos, sőt káros. —

E kettős tehetségnek megfelelőleg oszlik fel a nevelés is két főrésze: a realis és formalis kiképzésre.

A formalis nevelés által kell a léleknek azon képességre szerit tenni, mely által az gyors és éles felfogásra, alapos és mélyen beható gondolkodásra

*) A nevelés a szó tágas értelmében van használva, mert a nevelést az oktatástól teljesen elkülönözve nem tudom képezni, legkevésbé a középtanodákban. Sz.

tartós és biztos emlékezetre képes legyen. Szóval a formalis nevelés a léleknek gymnasticaja, a lelki erőknél s illetőleg a spontaneitásnak kifejtése, hogy a lélek önálló tevékenységre szert tegyen.

„Formelle Bildung ist wesentlich Geistersbildung, durch welche die Organe des Erkennens, Denkens, Handelns erst beweglich gemacht werden, es ist eine praktische Bildung für das Leben, in welchem es überall nicht auf Wissen, sondern auf die geistige Kraft ankommt.“ (Seyffert)

De hogy a lélek kifejtessék, szükség van bizonyos tárgyra, melyen magát kiképezze, melyen magát mintegy gyakorolja; azaz a léleknek objectumra van szüksége, melyen a receptivitás is kellőleg kifejtessék.

Ezen objectumnak helyes megválasztása, elosztása, berendezése a nevelés és oktatás feladata.

Ezek szerint tehát a nevelésben azon tárgyak fogják a főszerepet vinni, melyek a formális képességet legtökéletesebben képesek előmozdítani és egyszerűsággal a léleknek a legjobb és legcélszerűbb ismereteket nyújtják.

Az utilitási elvnek tehát csak annyiban van helye a nevelésben a mennyiben az említett elvvel meg egyeztethető.

Evvel eljöttünk tulajdonképeni feladatunkhoz, t. i. lássuk először, minő helyet foglal el a nevelésben az említettek szerint a nyelvtanulás általában; aztán különösen az anyanyelv, a két classica nyelv és más élő nyelvek; végre vizsgáljuk meg, minő mérvben, minő beosztás és módszer mellett várható a legnagyobb siker a középtanodákban.

II.

Az érzékek tevékenységének kifejlődésével fejlődik a gyermek képzelőtehetsége is.

Minél határozottabb az érzékek működése, annál határozottabbak a képzetek (Vorstellungen). A képzetek gyarapítását és helyességét tehát az érzékek célszerű gyakorlása által kell előmozdítani.

Minden érzéki észlelet (Sinnenwahrnehmung) nem csak a testi szervezetre, hanem a lélekre is hat, s ez utóbbiban nyomokat hagy hátra, melyek lehetségessé teszik az azokra való visszaemlékezést. A képzetek megújítása (reproductio) csak ez uton magyarázható meg. Az érzéki benyomások ismétlése erősíti ezen hatást, azaz ismétlés által lehet valamit az emlékezetbe bevésni.

A képzet maga, valamely észlelet ismerveinek felvétele az öntudat egységébe. Az egységnek ezen öntudata a szó által eszközöltetik (Waltz.) Innen van a szavak fontossága és nélkülözhetlensége tiszta képzetek alkotására; így lép be a nyelv az első képzőeszközök sorába.

A nyelv képezi a kapcsolatot a gyermek lelke és mind a közt, minek avval viszonyhatásba kell lépni, tehát a gyermek bel- és kívülvilága közt. Nyelv nélkül

nincsen tiszta képzet, a képzetek határozottsága nélkül sincsen alapos felfogás és tartós emlékezet.

Ismeretes dolog hogy a szerint a mint a gyermekben a nyelvbéli jártasság gyarapszik, a szerint tisztulnak és szilárdulnak a képzetek és fogalmak.

Ezekből világos a nyelvtanulásnak általában s illetőleg különösen az anyanyelvnek fontossága a nevelésben. Minél tisztább, alaposabb és öntudatosabb ismeretei vannak valakinek anyanyelvében, annál világosabbak, határozottabbak nála a fogalmak, nyiltabb az ész, gyorsabb a felfogás, biztosabb az emlékezet; mert a szellemi életet a nyelvtől elválasztani nem lehet. — Nem képes tisztán, érthetően beszélni, ki nem tud világosan gondolkodni; de viszont nem tud helyesen gondolkodni, ki nem bír alapos nyelvismerettel.

A magyarul gondolkodó magyarul fog írni bár mely nyelven írjon, mert „Die Sprache ist der Geist des Volkes, und der Geist ist die Sprache desselben“ mondja a nagy Humboldt. Ugyan ezen lélektani alapon nyugszik Buffonnak ismeretes mondása is: „Le stil c'est l'homme.“

Hogy a nyelvtanulás alatt nem csak valamely nyelv anyagának megszerzését értjük, hanem különösen annak nyelvtanilag való tanulmányozását, az elismert dolog.

Valamely nyelvet akkor tudunk tökéletesen, ha azt mint organicus egészet fogtuk fel, s annak szellemébe hatottunk; már pedig „Die Grammatik ist das Auge des Menschen, wodurch man in den Geist und in die Seele des Volkes blicken kann,“ mondja ismét Humboldt.

Szamosi János.

Ujdonások.

— Olaszországban f. év május 27-én megünnepelik a legnagyobb olasz költő Dante hatszáz éves jubileumát, mely alkalommal Florenz is kegyeletesen megemlékszik öröknevű gyermekéről.

— Balázs Frigyes „Csalán“ című vegyes tartalmu folyóiratot indít meg, mely időhöz nem kötve fog megjelenni. Egy füzet ára 30 kr.

— Remellay Gusztáv az „Ifjúság Lapjára“ hirdet előfizetést egy évre 5 ft., félévre 2 ft. 50 kr., egy negyedévre pedig 1 ft. 30 kr. árával. A jövő nemzedék vállaira terhes megoldandók nehezülnek, mit csak az által érhetünk el, ha az ifjúság kebelébe korán becsepegtetjük a tudomány- és vallás erkölcsösség iránti szeretetet; a fennevezett lap e tekintetben hű mestere leend az ifjúságnak, miért is el nem mulaszthatjuk t. c. olvasóink figyelmét reá felkérni.

— A pesti kir. kath. főgymnasium ifjúsága a többi intézetek példájára „Irodalmi önképzőkört“ alakítand, melyben buzditás és barátságos utasítás közt fogják magukat különösen a magyar irányban képezni.

— A weimari „Geographisches Institut“ nevű intézet legújabb „Atlas des Himmels und der Erde“ című alatt indít meg egy térképi vállalatot. Az egész mű ára 5 tallér és 14 új garas, mi körülbelül ágióval

együtt 9 frtra megy. Egy lap ára 4 garas, azaz 20 kr. Összesen 41 lap lesz.

— Schrecker helybeli fényképésznek egyedüli és kizárólagos szabadalmat adott a helytartótanács azon album kiállítására, melyet a magyar akadémiai tagok arcképeiből rendezend, s netaláni utánzás esetére szabadalmat adott arra, hogy az illető ellen törvény útján felléphessen.

— A „redoute“ szó magyarítására oly sok gond és szörszálhasogatás fordítatik. Egyik gyönyörde, másik kedvelde, hórallak, bájlok, vigadó stb. szeretné nevezni; még utóljára több izzadásba kerül a keresztelezés mint a szülés!

— Beküldetett a „Világszemle,“ mely Takács István szerkesztése alatt megjelen minden szombaton. Terjedt és érdekes tartalma, valamint csinos kiállítás miatt méltán ajánlhatjuk az irodalmat pártolók figyelmébe. Előfizetési díj: egy évre 10 frt., fél évre 5 frt., évnegyedre 3 frt.

— Szanter Antal szerkesztősége alatt Pécssett „Népnevelők Kalauza“ című szakközlöny indul meg, mely szép reményekkel kezdi meg pályáját. Előfizetési feltételek: január 10-étől szept. 20-áig 2 frt. Szerkesztői lakás Pécssett a püspöki könyvtárepületben.

— Az egész világ most egy könyvről beszél, nem annyira annak tárgya, mint inkább szerzője miatt, ki nem más, mint a francziák nagy hatalmu császára. E mű nemcsak francziául, németül, angolul és olaszul fog megjelenni egyszerre, hanem magyar nyelven is, Ráth Mór kiadásában, ki gondoskodott róla, hogy „Julius Caesar“ sokat emlegetett történetét a lehető legjobb fordításban kapja meg a magyar olvasó. A franczia kiadás februárban, a magyar márcziusban jelenik meg. Amannak első kötete 6 frt lesz, emezé csak 4 forint. Hogy azonban Ráth Mór a hozatandó franczia és nyomtatandó magyar példányok iránt tájékezhassa magát, kéri a közönséget, sziveskedjék elére tenni megrendeléseit.

— Izsó Miklós jeles szobrászunk a bécsi arsenal disztermébe szánt szobrok egyikét fogja faragni. Mihelyt Bécsbe ment, azonnal kapott munkát a mire idehaza hiába várakozott. A művész e napokban még egyszer Pestre jó, hogy itt levő mintázatait valamely ismerősénél elhelyezze, s aztán a külföldnek ajánlja föl tehetségét, melynek itthon nem akarták hasznát venni.

— Thierry Amadé, a híres franczia tudós, igen szép levelet intézett magyar akadémiai tagtársa, Almási Balogh Pálhoz, s végül kijelenti ohajtását, vajha e tisztelt tudósunkkal újra találkozhatnak. „Hisz — ugymond — Pest oly közel van Párishoz, s a magyarok oly közel sok franczia szívhez.“ — Valószínű, olvassuk a „Koszoru“-ban, hogy a magyar akadémia, Thierry „Attilájá“-nak ügyesen eszközözendő fordításával is fogja gyarapítani irodalmunkat.

Pályázat.

A Széchényi-Kolonits-féle alapítványnál üresedésbe jött, 63 ftnyi évi segélydíj élvezetével összekötött alapítványi helyek betöltésére 1865. febr. végeig pályázat nyitattik.

Pályázatképesek azon magyarországi születésű, katolikus, előregedett s keresetre képtelen, főleg nemesi származású szegény-sorsu férfiak, kik a fejedelem és a haza, különösen közszolgálat, népnevelés és tanítás körül érdemeket szereztek.

Az itt elősorolt minősítvényeket igazoló okmányokkal felszerelt folyamodványok benyújtandók a pályázati időn belül az illető egyházmegyei kormányzóknál, törvényhatóságoknál, vagy tankerületi főigazgatóknál, kik azokat ajánlataik kíséretében ezen kir. kormányzékhez felterjesztendik.

Budán, 1864. dec. 11.

A m. k. helytartótanáctól.

Az ungvári kath. államfőgymnasiumnál egy philologiai tanszék, melylyel évi 735 ftnyi o. é. fizetés van összekötve, megürülvén, ennek betöltése végett ezennel pályázat hirdettetik.

Ezen tanszék elnyeréséhez a görög és latin nyelv előadásairai szabályszerű tanképességen kívül a magyar s német nyelvbeni jártasság is kívántatik.

A folyamodók ebbeli kérvényeiket, melyekben életkoruk, vallásuk, állapotuk, végzett tanulmányaik, nyelvismereteik, eddigi szolgálatuk és főkép a fentebb említett tanképesség okmányokkal igazolandó; a mennyiben szolgálatban vannak, illető előljáróik útján minősítvényi táblázattal ellátva és a m. k. helytartótanácsához czimezve, 1865. jan. 31-ig Morovics Márton kir. tanácsos a kassai tankerületi főigazgatóhoz beadni tartoznak.

Budán, 1864. dec. 18.

A m. k. helytartótanáctól.

Nyílt levél.

Ft. Kuti Márton urnak. Székesfehérvárott. Magán levélben felelünk.

ELŐFIZETÉSI FELTÉTELEK

„KALAUZ“-ra :

Egész évre 8 frt.
Félévre 4 „

Egyes szám ára 40 kr.

Előfizethetni : nagyhíd-utca (redoute-épület).

Tartalom: Vrancsics Antal. Küröz Antal. — A sajtóhibák kérdéséhez. — Egy fiatal nyomdász. — A mi nótáink. — Réthi Lajos. — Felsőbb tanügy: A es. kir. Unterrichtsath eddigi működés. Bartl. — Homer Iliása VI. éneke. Ponor Thewrewk Emil. — Jegyzőkönyv. — Tanári egyletek. Veress. A nyelvek tanításáról. Szamosi János. Ujdonságok. — Pályázatok. — Nyílt levél.

Kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő **Dr. Riedl Szende.** Szerkesztő-társ: **Dr. Lutter Nándor.**

Pest 1865. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fauda és társainál), 3 korona-utca 18. sz.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

(Megjelen minden hó 15. és utolsó napján.)

Előfizetési ár: Egész évre 8 frt. — Félévre 4 frt. — Negyedévre 2 frt. — Egyes szám ára 40 kr.

III-ik évfolyam I-ső fele.

2. szám.

Pest, 1865. Január 31.

Vrancsics Antal.

II.

A törökök e közben Magyarhonban várost város után hatalmukba kerítették. Ali basa Budáról Szolnok alá sietett, ennek megvétele után a hozzá csatlakozott szendrői és bosniai bégekkel egyesülve mintegy százötven ezer emberrel Eger felé indult. A vár parancsnoka Dobó István volt, kinek vitézi tetteinek dicsőítésével telvék a történet lapjai. A várívás a törökök részéről heves volt; Oct. 14-én mint az utolsó roham alkalmával ezer meg ezer török találta sirját az árkokban. „Isten nem akarja“ válaszoltak a janicsárok a papok biztatására, mikor ezek új meg új erőfeszítésre buzdították őket. Eger várának megszerzése után Ferdinand Vrancsics Antalt 1553. Martiusban Budára Ali basához küldötte, hogy ott néhány hónapi fegyverszünetet szorgalmazzon és eszközöljön, míg t. i. a Konstantinápolyba menendő követek megbízatásukban eljárandottak. A fegyverszünet hat hónapra megkötetett, de a veszedelem, melyben már több ízben a követek török földön estek — Malvezzi János Ferdinánd követe ekkor is a hótoronynban ült vala, honnan csak később szabadon bocsátatott — többeket a követségtől elrémített. A király választása Vrancsicsra, most már pécsi püspökre esett, ki követ társa, Zay Ferenczcel, a naszádosok főkapitányával Junius 13-án Konstantinápolyba el is indult Szolimantól békét vásárlandó, évenkiinti negyven ezer aranyat ígérve az összes Magyarbirodalom birtokáért. A követek gazdag ajándékokat is vittek magokkal a diván tagjai számára. Vrancsics és Zay Aug. 25-én érkeztek Konstantinápolyba s mert Szolimán Aleppoba készült a perzsák ellen, már két nap múlva a szultán elébe vezettettek. — Malvezzi ekkor bocsátatott szabadon s visszaküldetett Ferdinándhoz; az előzmények a béke megkötésére megalapítottak, de eredményre nem vezettek. Vrancsics és Zay folytonos sürgetéseire Malvezzi végre Bécsből elindult, de utközben meghalálozott. Helyébe a németalföldi születésű s széptudományu Busbek Auger küldetett Konstantinápolyba. Busbek Jan. 20-án 1555. érkezett Konstantinápolyba s innen Vrancsics-

esal és Zayval Amajiába indult, hová a perzsa háborúnak dicsőteljes befejezése után Erivanból és Erzerumból telelni jött a szultán. A követek, bár ajándéku nagy mennyiségű arany és ezüst serlegeket osztottak ki a török udvar főbbjei közt, bár Erdély birtokáért nyolczvan ezer aranyat ígértek a szultánnak, több ezret a diván tagjainak, különösen a nagyvezérnek, csak félévi fegyverszünetet eszközöltek. Szolimán határozottan követelte, hogy Ferdinand mondjon le Erdélyről Isabella, János király özvegye részére. A török birodalom hatalmának tetőpontján állott ekkor. — Busbek válaszszaal Bécsbe küldetett, Vrancsics és Zay Konstantinápolyban marasztaltattak, s mikor hire jött, hogy a magyar rendek a háboru közel megújítását a pozsonyi országgyűlésen elhatározták, Vrancsics és társa szoros őrizet alatt házaikba zárattak. Alig lehet fogalmunk azon megaláztatásról, melyet Vrancsicsnak Konstantinápolyban a gógös törököktől kelle szenvednie. Békével tűrt ő minden személyes bántalmat, mert magasabb czél, hazájának jóléte forgott mindig szeme előtt, de a magyar név becsületét, jött legyen a támadás bár mely oldalról, nyomasztó helyzetének daczára mindenkor férfias lélekkel védette. Történt egykor, hogy Ali basa, ki éppen akkor Szigetvár ellen készült, gúnyolódva mondá: „A magyarok meghódítására már nem is kell fegyver, csak buzogány és dorong, és ha sokáig vesztegeti Vrancsics hasztalan alkudozásokkal az időt, hazája elfoglaltván, nem lesz hová térnie.“ Vrancsics merészen és nemes méltósággal válaszolá a dölyfös basának: „Menjen Isten hírével hová szándékozik, de Magyarországbán találand még oly férfiakat is, kik fegyvereikkel nem csak távolról fogják köszönteni, hanem kardjaiknak fényével is megvakítani szemeit.“

E közben Erdély elveszett, Ferdinand hadai onnan kiszorultak, főképe az erdélyiek általános ellen-szenve következtében, melyet a német, cseh, spanyol zsoldosok dulása, kegyetlensége és rablása keltett a népben; Magyarországbán is e közben nagy foglalásokat tettek a törökök, melyek történetét előadni nem e sorok feladata; térjünk vissza Vrancsicshoz.

Ferdinand 1556-ban Augustusban utban volt

Regensburg felé, hogy ott szert tehessen a császári koronára; ez volt most vezér gondolata, mely minden egyebet háttérbe szorított, s azért felhatalmazta Vrancsicsot és társát, hogy Szolimannal bár mi áron békét kössenek, s ha kell, nevében mondjanak le Erdélyről. Így szakított el Erdély — a magyar korona e gyöngye — annak foglaltványából!

Az 1557-diki év még nagyobb csapásokat hozott az országra. Város után város, erősség után erősség veszett el, és Szolimán már úgy beszélt Magyarországról, mint valami a török birodalomhoz tartozó basaságról. Ferdinand fegyvereire még parányi szerencsesugár sem mosolygott, mi alig leheté másképp, mert „holmi részeges — Batthanyi Ferencz szavai Maximilian főherceghez — kockakvető, kártyázó külföldi hadnagyk vezérlete alatt nem lehet győzelmeket aratni“. Érzék ezt a rendek is; azért a Junius 1-én Pozsonyban megnyílt országgyűlésen keserves panaszt emeltek Ferdinánd előtt — ki személyesen jelen volt Pozsonyban — „hogy kapitányai még gonoszabbul bánnak a néppel, mint az istentelen török bégek.“ Vrancsics és Zay ugyan ez év aug. végén érkeztek haza Konstantinápolyból, Szolimán levelét hozva, ki már Erdélyt sem eléglé, hanem több vár lerombolását követelék s a két év óta fizetetlen tiszteletdíjnak küldését sürgette. Ez volt eredménye Vrancsics közel öt évi fáradozásainak és szenvedéseinek Konstantinápolyban! Ferdinand konstantinápolyi követsége és az ezzel járó, férfiasan kiállott szenvedéseinek némi jutalmául Vrancsicsot rögtön hazatérte után egri püspöknek nevezte ki, s mikor Ferdinand az augsburgi német gyűlésen császárnak választatott meg, Vrancsicsot is ott találjuk, hogy a török ügyet, a török veszedelmet bővebben fejtegesse a rendek előtt. Ferdinand végnapjait fiának, Maximiliánnak magyar királyvá választása és a vallási ügy rendezése töltik ki, a politika terén csekély erőt fejtett ki. Halála után Vrancsics Antal szintén oly készséggel szolgálta fiát Maximiliánt, mint szolgálta volt Ferdinándot. Az államnak tett szolgálatai mellett pontosan, valódi apostoli buzgósággal teljesítette püspöki kötelességeit. Mint egri püspök Maximilian által a Trienti zsinatra a magyar egyház részéről követül kineveztetett, de Vrancsics épen azon apostoli buzgóságánál fogva, melylyel a kormányára bizott egri egyházi megyét a mindenfelül zúduló viharok ellen védeni óhajtotta, lemondott a magas megtiszteltetésről, „nem kényelem, avagy a küzdelemtől félélem tartóztatnak vissza — így ír Maximilian királyhoz — hanem az aggodalom, hogy azok, kik nem az ajtón jutának az Ur nyájához, távollétemet felhasználva, ragadozó farkasokként széttépik az amugy is gyenge nyáját.“ Hogy aggodalma nem volt alaptalan, mutatta a következmény. Magócsy Gáspár, az egri várparancsnok az akkor eredett protestantismus egész dühével,

önzés és kincsvágyból, nem az evangelium szelleméből kiindulva — üldözte a kath. clerust, a templomokat lerontotta, azoknak arany és ezüst edényeit szentsegtelen kezekkel elorozta, a kath. isteni tiszteletet akadályozta, a kath. lakosságot, magát a püspököt is nehéz serezekkel illette. Vrancsics valódi apostoli önfeláldozással állott ellen a fanatizmus kitörésének, s valószínűleg győzedelmeskedendik is, ha a politikai szükség tehetségeit újra igénybe nem veszi, s Konstantinápolyba nem megy. Ismételve kell kijelentem, hogy e soroknak nem lehet feladata, még csak rövid vázlatban sem előadni Magyarország ez időbeni viszonyait, elég legyen említenünk, hogy Szigetvár eleste után közel egész Magyarország a török felsőbb-ség alá jutott, s hogy Zrinyi Miklós, a szigetvári derék hős halála után nem volt férfi a hazában, nem Maximilian császár udvarában és táborában, ki csak legkisebb gátot is tudott volna vetni a török előnyomuló rohamának; egyéb ut a menekülésre nem maradt nyitva az alkudozásnál. Azért 1567. Vrancsics — ki Maximilian teljes bizalmát bírta — Teuffenbach Kristóf stájer tanácsossal újra Konstantinápolyba küldetett Szelimhez — Szolimán utódához — békét szorgalmazandó. Mielőtt utnak indulhatott, szüksége volt menevéd levélre, mert csak inémt is Hosszutóbbi és Wyss, Maximilian követei hosszú időig ültek a hét toronyban. A menevéd levél Junius hóban megérkezett, és már Aug. 22-én Konstantinápolyban találjuk Vrancsicsot, de csak egy hónap mulva juthatott Szelim elébe.

„Megérttettem küldetéstek czélját — felele Vrancsics előadása után a szultán — s a szerint fogok cselekedni, a mint méltóságomhoz illik.“ Hét hónapig folytak az alkudozások, kivált Vrancsics és a nagy vezér között, végre 1568. Febr. 17-én nyolcz évre megkötöttet Drinápolyban a béke. Vrancsics és Teuffenbach, miután a békét negyven ezer arany értékű ajándékokkal megvásárlották s a diván tagjainak azontulra is gazdag ajándékot ígértek, májusban Bécsbe visszakerkeztek. Fáradozásainak jutalmául Vrancsics a következő évben az Oláh Miklós halála által megürült esztergomi érsekséget nyerte, Teuffenbach pedig a szatmári kapitányságot. — Nagyon meglepő, hogy a már tizenhat éves főpap még mindig nem mondott misét, de most érsekké neveztetvén ki, a pápai nuncius előterjesztése folytán, hogy a szentség más különben nem fogja őt az érsekségben megerősíteni, 1569-ben Deczember 5-én mondotta az első misét. — Apostoli buzgalmát az érseki széken néhány vonással már feljebb ecseteltük. 1571-ben Mart. 14-én meghalálozott János Zsigmond erdélyi fejedelem, s a Zápolya nemzetség száz évi fénye után kiholt benne. Az erdélyi rendek Május 25-én somlai Báthory Istvánt választották meg fejedelmökül, kit mind a porta, mind Maximilian is ilyesül elismertek. Több rendbeli félreértések

s egyes hadvezéreknek kihágásai következtében bomlással fenyegették a fegyverszünetet Szelim és Maximilian között. A király novemberre országgyűlést hirdetett Pozsonyba, mely az országban pusztító mirigy miatt csak 1572. február 2-án nyílhatott meg. A rendek Rudolfot, Maximilian legidősebb figyermekét utódának a királyságban megválasztották, kit szept. 25-kén Vrancsics, esztergomi érsek, magyar királynak ünnepélyesen megkoronázott. — Vrancsics még a koronázás előtt júniusban királyi helytartónak nevezetett ki, — s most mind a két király mindent elkövetett, hogy neki a bibornoki méltóság Rómából megadassék. Kérelmek teljesült, előterjesztéseket a római curia meghallgató. De Vrancsics, midőn Eperjesen mint királyi helytartó felső Magyarország számára törvényt szolgáltatata, az ugynevezett „octavale iudiciumot“ tartta, hidegjelés következtében 1573-ban június 15-én meghalozott életének 69-ik évében, épen akkor mikor XIII. Gergely pápa levele érkezett Magyarhonba, melyben a római egyház bibornokává nevezetett ki. 7) Hült tetemei Nagyszombatban a Szent Miklósról nevezett egyházban takarítottak el. 8) Halála után huszonhárom évig betöltetlenül maradt Esztergom érseki széke, melynek jövedelmei Érsekújvár erősítésére fordítottak. A nagy bizalom, melyben Magyarország több fejedelme és rendei részéről részesült, a számos követség, melyekben járt vala, csalhatatlan bizonyítványai mély belátásának, és fényes tehetségeinek. Magyarország akkori állapotjára nézve azon státuselvet állította fel, hogy a háborút a törökök ellen nem kell, nem szabad megkezdeni addig, míg a keresztény fejedelmek hatalmas frigyre ellenök nem egyesülnek; fájdalom! tanácsát nem követték, a magyar egymaga megkezdé az élet halálra szóló harcra a keleti óriás ellen és elbukott; a harc, melyet annyi hősiséggel vívott, neki halált, a szomszéd népeknek életet gyümölcsözött; fájdalom bukása, még csak elismerésre sem talált ezeknél. Ferdinand király 30.000 arannyal volt adója, mely összeget ő soha sem követelt vissza s mikor meghalt, éppen semmi pénze sem vala, úgy hogy Telegdy Miklós esztergomi főegyházi prépost püspöki ékeit kénytelen vala eladni, hogy

7) Némelyek halála napját július 21-dikére teszik, de a Nagyszombatban látható siremlék világosan június 15-dikét említi.

8) Vannak kik úgy vélekedtek, hogy tetemei Eperjesen nyugosznak, de az előbbi jegyzékben érintettem siremlék szülő tanúsága Nagy Szombatban történt eltakarításának. A márványra vésett epithaphium így hangzik: „Antonio Vrantio Archi Episcopo Strigoniensi, Primati Legato, Consiliario, Cancellario, ac Locumtenenti Regio in Hungaria, Viro integritate ac munificentia insigni, facultia rerumque experientia, ceterisque virtutibus ornatissimus. De tota Christianitate optime merito, gratia postrema. Natus Sebenici, mortuus Eperjesini annos natus 69. Dies 16. 1573 XII. Calendae Sextiles.

sirjára emlékkövet állíthasson. Számos követségi utazásai, a szegények iránti adakozása teljesen kiűritették pénztárát. „A szegények atyja és gyámolója“ volt neve bőkezűsége, „a királyok és fejedelmek nyelve“ tudománya, tapasztalása s nyelvismerete miatt. — A személye ellen elkövetett bántalmakat könnyen megbocsátá; egykor Krakóból hazatavazván, néhány gonosz lelkű cseléde élete ellen mérenyt forraltak szívében, őt megölni s vagyonaát magok között felosztani szándékozván. Azonban a lovasszok egyike, ki szintén a titokba volt avatva, elárulta urának a gonosz szándékot. Vrancsics utána járt a dolognak, s meggyőződén a terv való lételéről, maga elébe idéztette a gonosz czimborákat, béröket kifizeté s utnak bocsátá. Több ily egyes eseményt hozhatnék fel életéből, több épületes mondatát leveleiből, de akkor életrajzom kötetekre terjedne, s tekintve e lapok körét, ettől tartózkodnom kell; de azért említés nélkül nem hagyhatom írói pályáját, mely által szinte annyi fényt árasztott a hazára és magára; e téren is a dicsőség azon színvonalára emelkedék, a milyenre azon körülmények között csak lehetséges vala.

Nagy volt Vrancsics az egyházban, mi azon időben épen nem vala könnyű dolog. Midőn 1568-ban Oláh Miklós meghalt a magyar egyház legnagyobb kárára, csak három felszentelt püspök volt egész Magyarországon, az öreg Bornemisza Pál erdélyi, Draskovits György zágrábi, és Vrancsics Antal egri püspök, a többiek csak választott püspökök valának; a püspökségek jövedelmei a seregek eltartására, az erősségek kijavítására s fentartására fordítottak, s a magyar clerus magasztos hivatásának tisztán felfogott érdekében csak örvendhete ily áldozatoknak, melyek a hazát a végveszélytől valának megmentendők; fájdalom! hogy a számtalan politikai balfogás miatt az áldozatok kívánt sikert nem eredményeztek! Fessler s az újabb történetírók, nevezetesen Dr. Lányi előadása után Vrancsics 1571-ben mint esztergomi érsek körülbelül ötven egyént szentelt fel az Ur szolgálatára, de ezzel a legégetőbb szükség is alig vala fedezve, s Vrancsics apostoli buzgalmában a passauai és a bécsúj helyi püspök társait szólítá fel alkalmas egyének küldésére Esztergom főegyházi megye számára. Vrancsics mindent elkövetett, hogy egyházi zsinatot tarthasson, mely után megyéje „mint tíz évi szárazság pörkölte szántóföld esőre,“ vágyódott, de külokok szolgáltak akadályul, hogy a gyűlés meg nem tartathatótt.

Nagy volt Vrancsics Antal az irodalmi pályán is; ismeretei nem csak az államviszonyokra vonatkoztak, lánglelke a polgárisodás s az előhaladás mezején is megragadott minden eszközt, hogy azzal honának használhasson. Számos külföldi utazásai közben, az irodalom akkori nevezetesbb képviselőivel ismeretségbe jöve.

A tudós Rotterdami Erasmus, a közszeretben

álló Manutius Pál, a szerencsétlen Palearius Arnius s mások mindanyian Vrancsics ismeretségét, mint hírnevök netovábbját tekintették, s vele levelezésben állottak. Vrancsics első irodalmi fellépését a szép irodalom mezején kísérte meg. Olaszul írta sonettjeit Pietro da Carthaginehez, a nagynevű spanyol orvoshoz, kivel Rómában ismerkedett meg; Melanchthon, Dürer Albert által festett arcképe alá gyönyörű deák költeményt írt, olasz versei a költői hivatás félreismertetetlen jelenségeit viselik magokon, mit deák versezeteiről nem állíthatni.⁹⁾ De ha kedvesek is voltak Vrancsics előtt a szépművészetek, nem ezek, hanem a történetírás által remélt és akart nyerni borostyánkoszorút. Korának történeteit, de csak Magyarországra vonatkozólag, készült részletesen megírni, „a birodalom hanyatlásától“ mint maga mondja, azaz: Mátyás király halálától az ellenkirályok korszakáig. A nagyváradi békekötés után, midőn annyi öldöklő évet jobb korszak érkezett felváltani, ekkor fogott Vrancsics régen ápolt tervének kiviteléhez. János király halálával beállt zavarok tervét ismét megakasztották. E tájban végezte be két könyvre osztott historiáját: „de apparatus Joannis regis contra Solimannum Caesarem in Transilvaniam invadentem,“ melyhez toldalékkul fűzött: „de situ Transilvaniae, Moldaviae“ czimű értekezését, melyet eddig csak hézagosan birtunk, de melyet legujabban a magyar Akadémia teljesen bocsát közre. — Vrancsics e historiai munkái minden kérdésen kívül fölötté állnak Thuróczy, Bonfini — kinek decasai szinte ez időben láttak napvilágot, s mások hasonnemű irományainak. Egy helyütt nem minden bosszuság nélkül megjegyzi: „ezen nép — a magyar — tetteinek emlékére épen nem gondolkodik, ha kifogjuk az énekeket, melyek amugy szerencsében készülve, csak a lakomáknál danoltatnak, hogy ingerül szolgáljanak a vitézségnek s ívásnak.“

Szintén 1540. körül készült el Nándorfehérvár bukását tárgyazó munkája, melyet a magy. Akad. első ízben közlé a „Monumenta Hungaricákban.“ — Leírta „Zápolya János király halálát;“ deák és olasz nyelven „Székesfehérvárnak a török által 1543-ban történt elfoglalását,“ „Törökországi követségének történetét vagy naplóját 1567-ben,“ Konstantinápolyi követségének eredményét, „Az 1553-dik évben történt dolgokat,“ „Buda várának 1541-ben történt elfoglalását.“ Ezen valamint a fenebb említett műveit Kováchich a magyar történetírók gyűjteményének I. és II. részében bocsátotta közre, de van több dolgozata, főkép számos levele még most is kéziratban, melyeket a halhatlan emlékü b. Szepesy Ignác, mint egri kano-

⁹⁾ Az említett sonett, s még egy madrigale, valamint a Melanchthon arcképe alá készült költemény legujabban az 1858-ki Buda-pesti Szemle I-ső kötetében olvashatók, hol Vrancsics irodalmi pályája Szalay László által remekül, de csak részben van ecsetelve.

nok páratlan szorgalommal másolt és másoltatott. — Azonban hazánk történetére vonatkozólag páratlan kincse irodalmunknak a már ez életrajz elején említett Vrancsics „magyar krónikája“, mely az 1504—1561-ki eseményeket tárgyalja magyar nyelven, mintegy nyolczvan ivre terjed s melyet a magy. Akad. bocsátott közre. Mondottuk, hogy Vrancsicsot egész életén át kísérte a vágy, nevét mint történetírót, juttatni az utókorra; e czélra már 1531-ben megkezdé a gyűjtést s haláláig folytatta azt, mi eléggé kiviláglik Vrancsicsnak 1571-ben Tranquillo Andrásához — ki szinte mint ő egykoron János király titoknokas Angol és Franciaországban követe volt, s ki utóbb szintén mint ő Ferdinándot szolgálta a portánál s öregkorának éveit szülővárosában Traubantölté, — irott leveléből: „felszólítás és intesz, hogy irjam meg Magyarország történetét, a kit felszólítás, az még nem feledkezett meg ebéli szándékáról, annak nincs sarkantyúra szüksége. De mind hiába részemről az akarát, részedről a buzdítás.“ Azután előszámlálván érseki méltóságával s magas politikai állásával összekötött temérdek foglalatosságait, imigyen folytatja: „De hogy ne tagadjam meg kívánságodat, tudod hogy még mindig ápolom ez eszmét, hogy naponként valamit emlékeim közé jegyzek, hogy semmit sem mulasztok el, miszerint a te és más barátim várakozásának históriámra nézve legalább jó szándékom által feleljek meg.“ — Igen érdekes sorok, melyekből Vrancsicsnak valamint fáradszóról munkássága, úgy azon állása is, melyet már ekkor az irodalomban elfoglalt, világosan kitünik. — Nem hagyhatjuk említetlenül azon körülményt, hogy Vrancsics, kinek a magyar nyelv nem volt anyanyelve, e krónikát magyar nyelven írta, s pedig oly tiszta magyarsággal, hogy korának minden írói fölé emelkedik. Mi bírta őt arra, hogy történetét magyar nyelven írja? nehéz volna meghatározni; hihetőleg azon magas fel-fogás, hogy a nemzeti történetnek, csak ha nemzeti nyelven íratik, lehet mélyebb hatása a nemzetestre, vagy azon körülmény, hogy Istvánffy, a nádorhelyettes, ugyanekkor történetét már latinul megírta volt.

Törökországban tett utazásai alkalmával, főkép midőn Szolimánt Ázsiába követte s ott közel öt évet töltött a perzsa birodalom határainál, becses görög, perzsa, arab és török kéziratokat gyűjté, s mint e nyelvek ismerője azokat latinra fordítva közölte a tudós világgal, hol Vrancsics féle Codex — „Codex Vrantianus“ név alatt ismeretesek, és megbecsülhetlen adalék a török történetekhez. — Mig a dicső multnak emléke teljesen ki nem alszik a magyar szívéből s mig ez hűtlenné nem lesz önmagához, Vrancsics emléke is élni fog a magyar nép ajakán a Kárpátoktól Ádriáig!

Kürcz Antal.

Heine — fordításainkról.

Akármit szabódjunk is a német elem irányában, elvitázhatlan, hogy újabb irodalmunkra a német irodalom nagy befolyással volt, és van mai napig is. De minden német költő közül tagadhatlan Heine az, kinek befolyása újabbkori költészetünkre legnagyobb, leghathatósb. Göthe, Schiller, Uhland, Rückert műveit nem mondhatjuk annyira elterjedteknek minálunk, mint Heineéit. Heine minálunk is a kor kedvenc költője; majdnem minden jeles újabb költőnk (Petőfit sem véve ki) ismerte és követte őt némileg. És azt bevallani, nincsen mit szégyenlenünk. A német lyrai költészet sem fejlődött egészen önerejéből és nem oly régi, mint sokan vélik; Göthe volt az, ki a francia utánzásban elsülyedt német lyrikát újjászülte, visszatérve a költészet kiapadhatlan forrásához, a népköltészethez; ettől sajátítá el dalainak egyszerűségét és tömörségét. De Göthe után újra hanyatlásnak indult a német lyrika. Ekkor — 1825-ben — új erőt nyert ismét a népköltészetből, nem ugyan a nemzeti-ből, hanem csak idegenekből; Talvy lefordítá a szerb népdalokat, Müller Vilmos az új görögöket, és ezek ébresztették föl újra a jobb izlést, melyet a romantizmus végvesztéssel fenyegetett. Az ez ellen indított élet-halál harcban két férfi tűnik ki leginkább: Heine és Börne. Ez hatalmas prózájával minden lépten-nyomon, amaz pedig pályája kezdetén szintén prózai műveiben, s később költeményeiben az élez, gúny és satyra fegyvereivel kelt ki ellene.

A mi Byron a világirodalomra, az Heine a német irodalomra nézve. Ő „megkondította korának temetkezési harangját és új, emberi, jobb kort hirdetett.“ Ő a romantizmus és újabb kor közti határjel. Megpendítette még egyszer a romantizmus legbájlóbb hangjait, hogy annál mélyebbre leránthassa, hogy megsemmisíthesse.

Heine azáltal lett hatalmassá, hogy a legegyszerűbb indokok által igyekezett előidézni a legnagyobb hatást, és a mesterkélt szerekkel bővelkedő romantizmus ziláltsága ellenében egyszerűséggel és természetességgel élt. Ezen tulajdonsága, mely által Petőfihez annyira hasonlít, kulcsa annak is, hogy mért kedveljük mi őt jobban, mint bármely más jeles német költőt.

Lyrai költeményei, épen úgy mint Petőfiéi leginkább a forma népies egyszerűsége s a természethű fölfogás által hatják meg az olvasót. Lyrájának legtöbb gyöngyei a „Buch der Lieder“-ben foglaltatnak, mely 1827-ben jelent meg legelőször és azóta 1861-ig 20 kiadást ért.

A „Buch der Lieder“ költőjére egészen alkalmazható az, a mit önmaga az uti képekben Lady Matildről mond: „Vannak szívek, melyekben komolyság

tréfával, szent és rosz, láng és hideg oly kalandosan összevegyül, hogy nehéz megítélni. Ily szív volt Matild szive; néha fagyos jég-sziget volt, melynek tükörsima síkságából a vágy leglángolóbb palmaerdői virágoztak föl, néha megint lángbuzgó tűzhegy volt, melyet hirtelen leverő hózuham fedett.“ Ezen ellentétek lyrai alkotása, látszólag pongyola, de igazságban művészigleg tökéletes formákban a „Buch der Lieder“-ben az, a mi Heinét korának legnagyobb lyrikusává tette.

Újabb költeményei (Neue Gedichte 1844) minden tekintetben gyöngébbek az előbieknél, ámbár ezek közül is — főleg a románczok közt — vannak örök szépségű költemények, csak hogy néhol éleze cynismussá, frivolitása majdnem orozatlansággá aljasult.

Lyrikájának egyik — számos követőkre talált sajtásága az, hogy költeményeit gyakran berekeszti anélkül, hogy a főgondolatot kimondaná, mi által az olvasóban meghiusult várakozás és a sejtés kellemetlen érzése támad.

Utolsó lyrai műve „Romanzero“ (1851), melylyel bucsut vett közönségétől és melyben egész genialitásával és frivolitásával találkozunk ismét; ezen kötet többnyire zománczokat és balladákat foglal magában, melyekben Heine mester volt.

Dramáiban „Ratcliff“ (1823) és „Almanzorban“ (1823) sok lyrai szépet találunk, holott a cselekvény és jellemek szilajan mozganak.

„Deutschland“ czimű elbeszélő költeményében (1844) a német állapotokat keserű guny- és vad humorral korbácsolja. A költemény több helyt valódi illettségről tanuskodik és Scherr János, jeles német kritikus egyenesen „Heine költészete koronájának“ nevezi. „Atta Troll“ (1848), allegorikai nagyobb költeménye egészen visszaesik a romantizmus ábrándozásaiba.

Próza i műveit tiszta, természetes és eleven, élezes irmodor jellemzi. Legelső s egyszersmind legjeles műve, mely nevét egyszerre híressé tette, a „Reisebilder“ (1826-31. 4 kötet), mely nem csak stylistikai szépségeinek köszöni roppant hatását, hanem inkább merészségének, melylyel a politikai, vallási s irodalmi visszahatást megtámadta és azon kiapadhatlan énekek, melylyet a német élet gyöngeségeit neveltség tárgyává tette.

Többi iratai: „Beiträge zur Geschichte der schönen Literatur in Deutschland“ (1833), „Der Salon“ (1834), „Die romantische Schule“ (1836) mindannyi tanui kifogyhatlan élezenek. Pályatársa Börne ellen irt könyve „Über Börne“ (1840) egészen rágalmazás, mely által még imádóit is elidegenítette magától; Menzel W. ellen irt iratában, „der Denunciant“ (1837) azonban lesújtó de igazsággal párosult.

Heinének maníája volt ragyogni élezével, és ennek fölládozott mindent, mi szent a szívnek; azért Heine,

mint jellemet nem tisztelhetjük, de mint lyrikust bámulnunk kell.

Szükségesnek tartottuk, legalább vázlatban jellemezni Heine irodalmi működését, mielőtt saját irodalmunkba átültetett műveiről tüzetesebben szólnánk.

(Vége köv.)

Egy népballadáról.

Gyulai P. urnak, ki a Kisfaludy társaság által a magyar népdalok és mondák összegyűjtésével van megbizva, néhány népdalt adtam át. Ezek között van két népballada. E kettő egyike: Bogár Imre nótája.

Ugy hiszem, hogy a népköltészet kedvelői előtt, nem lesz minden érdek nélküli, e népballada általam tapasztalt fejlődési történetének rövid közlése. Mielőtt azonban a fejlődési történetnek előadásába bocsátkoznám, jónak vélem a dalt közleni.

Bogár Imre nótája.

Zavaros a Tisza,
Nem akar higgadni,
Az a híres Bogár Imre
Által akar menni.

Által akar menni,
Ökröt akar lopni,
Kecskeméti zöld vásárra
Pénzt akar csinálni.

Pénzt akar csinálni
Bölesöt akar venni,
Azt a híres Duli Marcsát
El akarja venni.

Kocsmárosné hallja,
Van-e veres bora?
Van én nekem veres borom
Vendégek számára.

Kocsmárosné hallja,
Van-e vetett ágya?
Vetett ágyam, barna lányom,
Vendégek számára.

Kocsmárosné hallja,
Van-e vacsorája?
Van vacsorám paprikáshús
Nem betyár számára.

Nem vagyunk betyárok,
Csak rabló zsványok;
Az urakat megállítjuk,
Zsidót megraboljuk.

Lánczot a zsványoknak
Kezére lábára;
Duli Marcsa a babáját
De hiába várja!

Nézz ki Marcsa, nézz ki
Ablakod firhangján,
Most kísérik Bogár Imrét
Aranyszín paripán.

Ezüst a zablája,
Arany a kantárja,
Az a híres Bogár Imre
Annak a gazdája.

Harangoznak délre,
Fél tizenkettőre,
Most kísérik Bogár Imrét
A vesztő helyére.

Kiapadt a Tisza
Csak a sara maradt,
Mehalt szegény Bogár Imre
Csak a hire maradt.

E dal a szakadozott külalak daczára kerek egész, compositioja jó, eseményei mint ok és okozat állanak egymázhoz. Bogár Imre a kecskeméti vásárra ökröt lopni indul, hogy pénzt szerezzen, mert kedvesét el akarja venni, s bölesöt akar csináltatni. Azonban a Tisza zavaros, nem mehet át rajta. Betér tehát a csárdába, s kérdezi a kocsmárosnétól: van-e bor? — van e vetett ágy? A kocsmárosné, kinél már elvannak rejtve a hadnagyk, csakhogy becsalhassa a haramiát, azt mondja: van borom is — vetett ágyam is — vetett ágyom barna lány is. . . Bogár Imre bemegy tehát s vacsorát kér. Most már a benn levőnek így felel a kocsmárosné:

Van vacsorám paprikáshús
Nem betyár számára.

Bogár Imre így felel neki:

Nem vagyunk betyárok
Csak rabló zsványok,
Az urakat megállítjuk
Zsidót megraboljuk.

Erre előrohannak rejtekeikből a hadnagyk, a haramiát megkötözik, elviszik és kivégezik.

Igen szép az utolsó versszak, mely az elsőnek felel meg, s melyben a népkéklében a száanalom a kivégzett iránt felébred.

Ezen előzmények után lássuk a ballada fejlődési történetét.

E dal először, midőn én azt hallottam, csupán az öt első versszakból állt, s ez járt szájról szájra a nép között. Miután ez elterjedt, kezdte azt egyik dallója is másik is ujjítani, ki ujjal nem toldhatá, megtoldá egy régibb dálnak ide illő versszakával.

Hogy az ötödik versszaktól a hetedikig nagyon el volt nyujtva e dal, annak egyedüli oka az, mert a nép az ily eseményekről szeret mentől hosszabban dalolni.

Azonban e nyujtás nagyobbbrészt felesleges czifraság volt, nem volt benne semmi rend.

Végre akadt a dal oly költői kedélyü egyénre, ki a kifejlést megadta, ki azt bevégzé. — Csak miután az utolsó versszakok elkészültek, kezdődtek meg a kihagyások. Kimaradt minden felesleges toldás, kimaradtak a más népdalokból átvett részek, kimaradt minden czifraság, s így nyerte jelenlegi egyszerű alakját. Az imént elmondottak arra mutatnak, hogy népballadaink nem egy s ugyanazon egyén által készülnek el egészen. Van egy, ki kezdetet ad a dálnak, e kezdet szájról szájra jár, s így többek által nyeri létesülését a bonyodalom és kifejlés. Ezen alak igen ritkán marad meg, mert még telve felesleges toldással, s czifrasággal. Ezek kihagyatnak s e kihagyások után nyer a ballada állandó alakot.

Igy készülnek a mi népdalaink!

Huszár László.

FELSŐBB TANÜGY.

Még egy szó a „Szögmértan“ érdekében.

„Tisztázzuk az eszméket“ ezen gondolat szolgálaton vezérfonalul, midőn nézeteimmel akarok a nyilvánosság előtt fellépni, az elemző módszert mint tanmódszert illetőleg. Alkalmat nyújtott erre a „Kalauz“ m. é. 10. számában Dr. Lutter Nándortól megjelent cikk.

Dr. Lutter Nándor azt állítja, hogy az elemző módszer a szögmértan oktatásánál a közép tanodákon nem alkalmas, és állítását alapítja a szögmértani alapképletnek betű számtani elemzési úton történt lehozatalára a következő sorból:

$$e^{x\sqrt{-1}} = 1 + \frac{x\sqrt{-1}}{1} + \frac{(x\sqrt{-1})^2}{2!} + \frac{(x\sqrt{-1})^3}{3!}$$

és azt kérdi: „lehet-e szögmértannal először foglalkozó tanulót ezen elemző úton vezetni?“

Ezen kérdésre a felelet kétséget sem szenved és mindenképen a fennemlített t. cz. cikkiróéval azonos, azaz tagadó. Mert magától értetik, hogy a mennyiség-tani oktatásnál vagy mennyiség-tani művek szerkesztésénél nem szabad támaszkodni oly elméletre vagy tantételre, mely nem tulajdona azon körnek, a melynek számára írva van a mű, vagy a kihez szól az oktatás. Minthogy pedig a fentebbi sornak lehozatala és összegezése a közép tanoda előtt ismeretlen, habár a szögmértani alapképleteket általa le lehet származtatni a legnagyobb könnyűséggel, következetességgel és szabotossággal, mégsem szolgálhat alapjául az oktatásnak a középtanodákban. Ennél fogva tökéletesen egyetértünk a t. cikkiróval és nem is képzelünk valakit, a ki vele e tekintetben ellenkezne, vagy ellenkezhetnék, ha csak némileg ért a dologhoz.

De ezen indokolásból korántsem következik az, hogy az elemző módszert mint ilyent középtanodáinkban általában kárhóztatnunk kell; ellenkezőleg iparkodni fogok bizonyítani, hogy éppen ezen módszer alkalmazása a szögmértannál czélszerű. Mert ha a szögmértani képletek elemző mértanon alapszanak oly képen, hogy lehozataluk az összrendezett rendszernek leggegyszerűbb nemét tételezi fel, melynek magyarázata csak néhány szóba kerül, ily módszer az előadásnál nemcsak nem kárhóztos, de sőt ajánlatos is. Mert annak segítségével le lehet származtatni a szögmértan alapképleteit sokkal kevesebb időpazarlással mint összetéti (synthetikus) úton. Mig a synthetikai módszernél az egyes tantéteknek szerkesztési úton való bizonyítása mindig csak egyes esetekre érvényes, elemző úton minden egyes eseteket le lehet származtatni könnyű helyettesítés által az alapképletből.

Eltekintve az elemző módszernek minden egyéb előnyeitől, csak az idő takarításra akarok itt

utalni, melyet az elemző módszer alkalmazásánál nyerünk.

Hagyjuk el egyelőre a kérdésnek különös voltát, általánosítsuk azt, és kérdezzük minő módszer nyújt több előnyt akár írott munkákban, akár előadásokban a gymnasium felsőbb osztályainak számára, az összetéti vagy az elemző módszer?

A gymnasium rendeltetése a magasabb tudományosságának megfelelő általános fejlesztése a szellemi erőknék. És ép e miatt kell a mennyiség-tani oktatásra oly nagy súlyt fektetnünk, mivel annak közreműködése ama általános czélnak elérésére kettős irányban t. i. formális tekintetben a gondolkodásnak határozottságára, tisztaságára s következetességére hat, anyagilag pedig tevéleges ismereteket is nyújt és a további tudást megalapítja. Ezen czélt határozottan ki kell emelnünk, ha a mennyiség-tani oktatás által a gymnasium kitűzött rendeltetésének eleget akarunk tenni. Ennél fogva a gymnasiumban a mennyiség-tan azon ágai különösen nagy fontosságúak, melyeknek logikai hatása leginkább kitünik, azaz melyekben a tételeket szigorú, észleg felfogható, fogalmakká alakítható, és belőlök származtatható érvekkel kell bizonyítanunk. A mennyiség-tannak ilyen ága főképen a mértan. Mert az ifju itt csupán tiszta nézetek terén állván, megtanulja könnyűséggel átvinni a térbeli viszonyokat általános képzetekre, és minden egyes esetben az összetetteket kényszerül visszavezetni elemikre. E szerint igazolva van az újabbkori mennyiség-tanárak azon nézete, hogy a mértant, különösen elemző tárgyalásában és irányában, a mennyiség-tani oktatásnak főtárgyául kell tekintenünk a felsőbb gymnasiumi osztályokban, mivel a gymnasium kitűzött czéljának elérésére mindenek előtt alkalmasabb mint a többi tantárgy.

Igaz, hogy az igazság felismerését illetőleg mindegy, akár synthetikai akár analytikai úton jutunk hozzá, de a módszernek megválasztása különös fontosságú az ifjuság oktatásánál. A választás a körülményekhez mérve történik; mert a tanulóra nézve az egyik módszer határozottan előnyösebb, mint a másik. A kezdőre nézve általában természetesen előnyösebb, sőt néha kikerülhetlen szükséges, a leggegyszerűbb képzetekből kezdve lassanként felemelkedni az összetettekhez. A haladott tanulók számára ellenben, a kik a mennyiség-tani tételek bizonyos számát már elsajátították, melyekre bonyolódott képzeteket és tételeket vissza vezethetnek, inkább az elemző módszer ajánlatos, mely szigorú következtetés által a feltevésből visszavezet a legelső képzetekhez. A mennyiség-tani igazságok ezen regressiv volta már korán bele vegyül — a mint ezt minden szakférfi igen jól tudja — az elemi oktatásba, jóllehet ott még nem lehet rendszeresen űzni. De az érettebb ifjuságnál sürgetően ajánlatos az elemző módszer ismert előnyei miatt.

Az elemző módszernek jelességei közül csak néhányat akarok kiemelni:

Az elemző módszernél fogva az érettebb tanulók, minőket már a gymnasium 6-ik osztálya mutathat fel, áttekinthetik az addig nyert igazságokat mint ezen pontig befejezett egészet, mi által eddigi tapasztalásuk és tanulmányuk öntudattá válik.

Az elemző módszer nem egy feladatnak megoldását játsszi könnyűséggel viszi véghez, míg a szintetikai módszer ugyanazoknál sok fáradságot igényel. A számítás inkább megkönnyíti a megoldást, mintha még keresni kellene azon segédvonalakat, melyek az ismeretes és ismeretlenek összeköttetésére szükségesekek, hogy az ohajtott eredményhez jussunk.

Az elemző módszer által a tételek mindig egy szerves egésznek szükséges tagjai gyanánt tűnnek fel. A tanonc nem lesz rabja a tárgynak, mint a szintetikai módszernél, hanem csak azon törvényekre köteleztetik, melyek lelkébe eredetileg vannak bevésve; az egybevétési tevékenységre való serkentés rá szoktatja óvatosságra és pontosságra; rendre vevén minden egyes esetet, hogy egyetlen egy pont se maradjon ki, melyhez további kutatásait kellene kapcsolnia. A tanonc ez által alkotó tevékenységre vezéreltetik és szellemi tehetsége mindinkább fejlődik.

Igaz ugyan, hogy a szintetikai módszer a vonatkozásokat közvetlenül szemlélteti, és a tanulót kényszeríti, hogy a mennyiségek egymással különös összeköttetésére figyeljen, és — mert a felfedezett tételeket gyakran alkalmazni tartozik — ezeket emlékezetében is megtartja. Hogy azonban ez sok idővesztegetéssel jár, tagadhatatlan. Ellenben az ismeretek számtalan sokasága, melylyel jelenleg bővelkedik a mennyiség-tan, idő takarításra utal; és alig látszik tanácsosnak a célhoz lassabban és nehezebben vezető szintetikai módszerrel haladni előre, ha az elemző módszernek segítségével ugyszólva röptibe lehet haladni. Ezen érv az által is nyer nagyobb fontosságot, mivel a tanító arra van kényszerítve, hogy a gymnasiumnál a mennyiség-tan oktatására oly szűken mért órák számát a módszer által pótolja, ha a gymnasiumok kitűzött célját elérni akarja.

Végre figyelmeztetni akarjuk a nyájas olvasót a kor jellemére, mely minden téren folytonos haladást mutat, és nem láthatjuk be, mért maradjon csak a tanoda helyt? mért ne helyettesítse gymnasiumainkon telhetőleg a szintetikai módszert az elemző? Mért ne fektessük a szögmértant elemző mértani alapokra, ha már egy évtized óta tanítják iskoláinkban az elemző mértant is, ámbár tudjuk, hogy alig másfél év tized előtt nem egy mennyiség-tanár az elemző mértant csak névről ismerte és róla, mint az ifjuságra nézve le nem győzhető tárgyról szól?

A hézag, mely a tanodai oktatás és az általános, mindig előbbre haladó, soha nem veszteglő tudomány

között létezik, csak az által tölthető ki, ha a tudománynak újabb vívmányait lehetőleg a tanoda körébe igyekszünk vonni. Sok minden elérhetetlen volt még a 19-dik század elején tanodáinkban, a mit mainap akadály nélkül és szép eredménnyel adhatunk elő.

Ne borzadjunk a tudomány vívmányainak az iskolába való behozatalától, sőt inkább üdvözöljük szívből és honosítsuk meg azokat, melyek — habár ez csak nehezen és lassan történhetik — bizonyára áldásdús sikerrel jutalmaznak.

Corzan.

A nyelvek tanításáról.

III.

Kétségtelen, hogy a nyelv a szilárd képzetek keletkezését, azok rendezett összefüggését határozott öntudatos gondolkodássá eszközli és hogy a kedélyvilág sajátos alakulására nem kevésbé mélyen hat, mint a fogalmak kifejtésére. Ha tehát ezek nyomán egyrészt azt állithatni, hogy az ember a nyelv által gondolkodni tanul, ugy másrészt azt is lehet állítani, hogy az ember több nyelvnek tudása által képes lesz gondolatait különféle jelhez kötni, megtanulja képzetait különbözőleg társítani a kül- és belvilág különböző felfogásaihoz képest: mert a különböző nyelvekben az erkölcsi, szépészeti, vallásos és politikai fogalmak különböző felfogására találunk, a fogalmak minden egyes nyelvben sajátos módon vannak egymástól elválasztva vagy egymásra vonatkoztatva.

Azért valahányszor idegen nyelvvvel behatóbban akarunk foglalkozni, mintegy más szellemi világba kell mennünk, idegen világnézetbe kell egy időre magunkat helyezni.

Innen van, hogy idegen nyelvből helyesen fordítani majdnem nehezebb, mint eredeti művet írni. Innen magyarázható ki, miért könnyebb tudományos művek fordítása, mint szépirodalmiaké, melyekben a nemzetnek szelleme és saját jellege hűbben, teljesebben van kifejezve. A homeri költeményeknek még legjelesebb műfordítása is az eredetihez ugy aránylik, mint valamely gyönyörű tájkép a természetes eredetihez.

De még egy más fontos körülmény jön tekintetbe az idegen nyelvek tanulásánál.

Rousseau azt mondja: „l'est peu de chose d'apprendre les langues pour elles — mêmes; leur usage n'est pas si important, qu'on croit; mais l'étude des langues méne a celle de la grammaire général. Il faut apprendre le latin pour savoir le francais; entendre les régles de l'art de parler.“

Ugyanazt állítja például még Göthe is, mondván: „Wer fremde Sprachen nicht kennt, weiss nichts von seiner eigenen.“ S ezen állítás napról napra fényesebben bizonyul be, főképen mióta jelen századunk a tudományok számát egy ujjal szaporította, az összehasonlító nyelvészettel.

Ha honi intézményekről, iparunkról, műveltségi s társadalmi viszonyairól helyes ítéletet akarunk hozni, főképen ha azt elő akarjuk mozdítani, szükséges hogy a külföld intézményeit, iparát, műveltségi s társadalmi viszonyait ismerjük; mert csak akkor lehet életre való és üdvös intézkedésünk, ha az összehasonlítás által felösmert hiányokat úgy pótoljuk, hogy az idegent meghonosítjuk vagy az idegen mintára sajátunkat átalakítjuk, de csak úgy hogy mindenek felett nemzeti-nek megmaradjon.

Épen így van az idegen nyelvekkel is. Összehasonlítás által tanuljuk meg csak kellőleg ismerni nemzeti nyelvünk előnyeit és hiányait; csak az összehasonlítás által lesz nyelvtudományunk alapos és öntudatos.

Ez által lesz lehetséges saját anyanyelvünk fejlesztése és gazdagítása, melyhez a kellő eszközöket és józan kritikát egyedül csak az összehasonlító nyelvészet nyújthatja.

Mily mértékben van helye az összehasonlításnak a középtanodákban, arról később fogok szólni.

IV.

Láttuk eddigelő a nyelvtanulásnak szükségét; általában láttuk, hogy a gyakorlati érvek mellőzése mellett is csupán neveléstani elvekkel bizonyítható az idegen nyelvek tanulásának szükségessége az anyanyelven kívül; lássuk most ugyanazon az alapon: mely nyelvek igényelnek elsőséget a középtanodákban.

Két alaptételből indulnak ki. Először ugyan is kétségtelen, hogy minél több oldalú és nagyobb a különbség a tanulandó idegen nyelv s anyanyelvünk között, minél inkább van benne a nemzeti jelleget kifejezve, annál nagyobb befolyása van a formalis kiképzésre, annál több anyagot nyújt a fogalmak gazdagításához. Másodszor minél tökéletesebben kifejtett nyelvtannal, minél nagyobb alak- és szóbőséggel bír valamely nyelv, annál inkább elősegíti a különböző viszonyoknak felösmérését és meghatározását, miután azokat mintegy kézzel foghatólag képes szemünk elé állítani.

Ha már most ezeket szem előtt tartva keressük, melyik idegen nyelv felel meg követeléseinknek leginkább, akkor világitó pharussokként tűnnek fel szemünk előtt a hellén s a latin nyelv.

Hogy ha még megfontoljuk azon rendkívüli tökélyt, melylyel az ő műveik alak tekintetében bírnak, költészetüknek és prózájuknak egyaránt nagyszerűségét, melyekben a gondolatok határozottsága és világossága párosulva van a kifejezés szabatoságával és szépségével, akkor elmondhatjuk e két nyelvről hogy: „nec viget quidquam simile aut secundum.“

Azonban legkevésbé sincsen szándékom dicsőszédet tartani oly tárgy felett, melynek jelességéről évszázadok kezeskednek, csak röviden akarom felemlíteni azon okokat, melyek e két nyelvet a középtanodai oktatásban oly fontossá teszik.

a) Tisztán mint nyelvtudomány, nyelvtanának teljes kifejllettsége és befejezettsége, alak- és szóbősége, a synonymák, képletek és mondatszerkezet szabatoságánál fogva a formalis kiképzésre határozottabb és nagyobb befolyást gyakorolnak, mint bármely más élő vagy holt nyelv.

Az élő nyelveknél rendszeren első helyen a gyakorlati hasznót szokták felhozni, mi nevelés szempontjából nem egészen helyes. Az élő nyelvek irányában ugyanis a kedély pártállást foglal el, épen mivel közel kilátásba helyezik a hasznót. Ez oka, hogy az élő nyelvek tanulásában a haladás közönségesen gyors de felületes. A nyelv anyagát megtanulják csakhamar, de szellemétől még jó távol vannak. A classica nyelvek ellenben önmegtágadást kívánnak, közel haszon helyet utólérhetlen tökéletességüket mutatják fel.

Az új nyelvekben továbbá a mienkkel sokban rokon gondolatmenetet találunk, míg az ókorba fátársággal kell beleélni magunkat.

Az új nyelvek nyelvtanai nem bírnak azon szabatosággal és tökéletességgel, mint a régieké, mert még maga a nyelv fejlődésében van; míg a régi classicus nyelvek teljes befejezettségben állanak előttünk; de másrészt épen a leghasználtabb nyelvtanok csak gyakorlati célból vannak szerkesztve.

(b) A classica nyelvek világtörténeti fontossága és gyakorlati haszna, sőt nélkülözhetlensége a tudomány legtöbb ágában.

c) Különösen szépészeti szempontból, miután e két irodalom műremekei mind e napig colossalis példányképei az utókornak, melyeket habár megközelíteni s egyes tekintetben felülmulni is sikerült, de teljesen őket elérni és őket elavultakká tenni nem egy könnyen fog sikerülni. E pontot különösen vélem kiemelendőnek, kivált oly korban, mikor irodalmunknak szépirodalmi és fájdalom nagy részt tudományos termékei is alak tekintetében, oly nagy mértékben hiányosak.

Elláthatlan a száma újabb időben azon költeményeknek, melyekben sem mérték, sem rhytmus nincsen. S hogy az olvasó közönség nagy része, főképen pedig ifjaink az alak szépsége és szabatosága felől a legelemiebb ismeretekkel sem bírnak, annak oka abban keresendő, hogy a középtanodákban nem ismerkedtek meg elegendőleg az ókori remek művekkel, s nem fejtették ki szépészeti érzéküket azok tanulmányozása által. Herder azt mondja: „Die Altväter der menschlichen Geistesbildung stehen als ewige Muster des richtigen, guten Geschmacks und der schönsten Fertigkeiten im Gebrauch der Sprache vor uns; nach ihnen müssen wir unsere Denk- und Schreib-art formen, an ihnen müssen wir, um Menschen nützlich zu werden, unsere Vernunft und Sprache bilden; denn schriebe ein an alten Mustern Gebildeter auch in der Hottentottensprache, so würde man gar bald erkennen, dass

er aus dem kastalischen Quell der griechischen Museu getrunken oder seinen Ausdruck zur Bestimmtheit und Würde der römischen Schriftsteller gebildet hat.“

Ha az európai nyelvek grammatikái elérik azon tökélyt, melyen a hellén és latin nyelv é all; ha az európai nyelvek műremekei alak tekintetében ugyanazon polezon fognak állani, melyen a hellén és latin műremekek; ha a hellén és latin classicusokban rejltő nagy és szép eszme mind át lesz ültetve az európai művelt nyelvekbe; ha a serdült ifjuság a francia, angol, olasz vagy magyar nyelv és irodalom tanulmányozása által mindazon szépnek, jónak, és nemesnek birtokába jöhet s formalis tekintetben épen egy kiképezheti magát, mint a régi remekirók tanulmányozása által; akkor talán gyakorlati célokból fordulhatunk az elő nyelvekhez, de addig nem dobhatjuk el magunktól a támaszt, melynek segítségével egyedül emelhetjük és fejleszthetjük saját nemzeti irodalmunkat s képezhetjük ifjainkat a szépre és nemesre.

Szamosi János.

A Nagyméltóságú m. k. Helytartótanács által f. é. július elsején 51311. sz. a. meghívott Főigazgatók és szakférfiak a magyarországi kath. gymnasiumok újjászervezésére vonatkozó üléseinek

Jegyzőkönyve.

Kilencedik ülés szeptember 12-kén.

17. A magán tanulók vizsgálatára nézve az értekezlet abban állapotott meg, miszerint ezen vizsgálatok mindenben úgy történjenek, a mint azoknak megtartását az „Organisations-Entwurf“ elrendelte s felsőbb rendeletek bővebben kifejtették.

A díj minden félévi magán vizsgálatért 12 ft. o. é. annyi t. i. a mennyire az a nem magyar tartományokban az 1863. május 28. legfelsőbb rendelettel emeltetett.

18. Az érettségi vizsgálat hozatott ezután szóba.

Az értekezlet az „Organisations-Entwurf“ ide vágó határozatait czélszerűeknek tartja, azon módosítással, miszerint a „nem érettnék“ nyilvánított tanuló csak azon tantárgyakból legyen köteles ismétlés esetében vizsgálatot tenni, a melyekből legalább „jó“ érdemsorozatot nem nyert. Magától értetődik, mikép az érettségi vizsgálat mérve a tanrendszer mérvével azonos. A bölcsészeti encyklopädia, mint már említve volt, az érettségi vizsgálatnak tárgyát képezendi.

19. Az érdemsorozat vétetett ezek után tárgyalás alá.

Az értekezlet nézete e pontra nézve következő: Minthogy az érdemsorozat a tanulónak az erkölcsesség és szorgalom útján kétség kívül ösztönül szolgál, óvakodni kell, nehogy az érdemsorozat legyen épen az, a mi a serdült ifju keblét mélyen sértvén, az emberek igazságában való bizalmát már oly korán megrendítse s így ösztönét minden nemesre tetemesen csökkentse.

Vigyázni kell továbbá, nehogy a kath. ifjuság szívében a hiúság, mely a szerfeletti dicsvágynak elválhatlan társa, erős gyökeret vevén, egykor férfikörében is csak azt tartsa cselekedeteinek alapjául.

Legyen tehát az érdemsorozat a tanuló ifjuság nemes versenyzésére czélszerűen buzdító eszköz, a nélkül, hogy a hiúságnak vagy fennhéjázó dicsvágynak eszközül szolgálja.

Az értekezletnek nagyobb része elégségesnek tartá azon intézkedést, melyet a Nagyméltóságú m. k. Helytartótanács ez ügyben 1863. febr. 17-kén 10097. sz. a. már tett.

Az értekezletnek kisebb része csak az egyes tanulmányok első rendre vonatkozó érdemsorozati két kifejezés, t. i. a „jó“ és „elégséges“ közé kíván egy harmadikat igtatni. Mert nézete szerint, ha a csekély számú jeles előmenetel két kifejezést nyert, sokkal szükségesebb a legnagyobb számú első rendü előmenetelre legalább három kifejezéssel birni, hogy így már ezen általános kifejezésekből is kitünjék, az első rend eleje, közepe vagy végéhez tartozik-e az első rendü tanuló valamely egyes tantárgyból. A kisebbség az első rendü érdemsorozati kifejezésekre ezen szavakat ajánlaná: „jó“ „kellő“ „elégséges“, vagy pedig: „jó“ „elég jó“ „elégséges.“

20. A tandíjak hozattak ezekután szóba.

Minthogy a szegényebb sorsu, jó erkölcsü és szorgalmatos tanulók a tandíj fizetésétől fölmentetnek, az értekezlet semmi okot sem lát a magas kormány ezen intézkedésére nézve valamely módosítást javaslatba hozni annál kevesebbé, miután a beszedett összeg országos tanczölokra fordittatik.

21. A tanári tanácskozmányokra nézve az értekezlet javaslata az, hogy azok mindenben úgy tartassanak meg, mint azt az „Organisations-Entwurf“ megtartatni rendeli, azon egy külömbséggel, hogy a havi tanácskozmányok jegyzőkönyvei annyiszor terjesztendők fel, a hányszor azt a Főigazgatók bekövetelendik.

22. Az értekezlet azon didaktikai utasításokra nézve, melyek az „Organisations-Entwurf“ 99. lapjától kezdve annak XV. számai alatt olvashatók, javaslatba hozta, mikép ezen mély belátásu s maradandó becsü utasítások magyar nyelvre való fordítását a Nagyméltóságú m. k. Helytartótanács kegyesen eszközölni méltóztatnék.

Tizedik ülés szeptember 13-kán.

23. A fegyelmi ügyre nézve az értekezlet kielégítőnek találja azon intézkedést, melyet a Nagyméltóságú m. k. Helytartótanács ez ügyben 1864. april 24-kén 3727 sz. a. tett.

24. Azon kérdés vétetett most fontolóra, elegendők-e a tanerők a javaslatba hozott tantervhez képest?

Az értekezlet nézete e tárgyra nézve következő: minthogy ezen javaslat szerint a gymnasiumok vagy

osztályok száma nem változott s minthogy új kötelezett tantárgyak, melyek eddig nem tanítottak volna, e tantervbe nem vétettek, a jelenlegi tantervek e javaslat életbe léptetésére elegendők. Minthogy azonban oly gymnasiumokban, hol egy harmadik élő nyelvnek tanítása kötelesség, a tanórák száma 19. nagyobb, mint a többi gymnasium tanórák száma, világos, mikép a tanulmányi alapból ellátott három élő nyelvű gymnasiumokhoz egy tanári állomással több kivántatik.

25. A taneszközökre nézve az értekezlet örömmel jegyzi föl azon tényállást, melynél fogva a Nagyméltóságú m. k. Helytartótanács e célra évenként nagyobb összegeket ad a gymnasiumok igazgatóinak felelős rendelkezése alá.

26. A tanárok évi fizetése vétetett ezek után tárgyalás alá.

Az értekezlet fontolóra vevén nemcsak a tanárok igen terhes és nagy fontosságú hivatalát, de tekintetbe vevén egyszersmind azt is, mikép a mindennapi szükségesegek megszerzésével küzdő tanár magas hivatásának megfelelni nem képes s minthogy a tanárok előléptetésénél nem oly kedvező az arány, mint a többi államhivatalnokénál: a rendes tanárok jelenlegi állapotának javítását sürgető szükségnek tartja.

27. A tankönyvek ügye lett ezután vitatás tárgya.

Minthogy a jelen értekezlet javaslatának sikeres kivitele nagyrészt a használatba veendő tankönyvek czélszerűségétől függ, az értekezlet az egységes czél elérése tekintetéből a tankönyvek elkészítésére, különösen a hazánkban divó élő s a két classicus nyelvre nézve főszlyt fektet. Hogy pedig a tankönyvekre nézve, különösen a nyelveknél, a szükséges egység létrejöhesse, az értekezlet a Nagyméltóságú m. k. Helytartótanácsot felkéri, méltóztatnék e célra előleges programmok készítésére szakfőrfiakat fölszólítani, s ezen programokat kellő vitatás tárgyává tenni, hogy így e nagy fontosságú tárgyban győzzön az, a mi jobb. Csak ezen programmok megállapítása után lehetne kívánni, hogy a tankönyvekben kellő egység uralkodjék. Az ezen program szerinti kidolgozott tankönyvekre nézve az értekezlet javaslata ez: legyen szabad ezentul az illető szerzőnek munkáját tisztán s jól olvashatólag leírni; kellőleg lapozott s bekötött kéziratban megbirálás végett átnyujtani.

28. A tanárjelöltek kérdése lett ezek után a vitakozás tárgya.

Az értekezlet mindenek előtt első és fő szükségességu dolognak tartja, mikép az egyetem bölesészeti karánál oly tanfolyamok nyitassanak meg, melyek a tanárjelölteket az illető tantárgyak egészével, különösen a hazai nyelvekkel alaposan s oly irányban ismeressék meg, mely a leendő tanárok czéljával tökéletesen összhangzó legyen. Ezen tanfolyamok rendszeren három évig tartssanak. Azon tanárjelöltek, kik a felgymnasiumban tanítani kívánnak, a jelenleg fenálló tanár-

vizsgáló bizottmány előtt kötelesek vizsgálatot tenni azon szakmából, melyből tanítani ohajtanak. Az algymnasiumi tanárok kivétel nélkül a két csoport, u. m. humanistikus vagy reáltudományok s az előadási nyelv egyikéből kötelesek legyenek ugyanezen bizottmány előtt tanítási képességöket bebizonyítani. Magában értetődik, hogy az algymnasiumi tanárnak, ha a felgymnasium valamelyik szakát tanítani kívánná, a vizsgálatot ezen szakból kiegészíteni kellene.

Az értekezlet kisebbsége érvényben kívánja tartani azon legfelsőbb kegyelmi tény, melynél fogva a tanító rendek az algymnasiumba alkalmazandó egyénei a tanárvizsgáló bizottmány előtti vizsgálat alól fölmentetnek.

Tizenegyedik ülés september 14-kén.

29. Egy középtanodai közlönynek életbe léptetése hozatott ezután szóba.

Az értekezletnek javaslata e tárgyra nézve ez: a gymnasiumi köznevelés érdekében hasznosnak, sőt szükségesnek mutatkozik egy oly iskolai közlöny, mely a tannevelési közügygyel kizárólag foglalkozzék. Miután azonban egy ily szaklapnak létrehozatala nem egyes embernek, hanem több szakfőrfinak föladata, az értekezlet czélszerűnek tartja, hogy Budapesten egy katolikus tanfőrfiakból álló társulat alakuljon, mely központi társulat a vidéki katolikus tanintézetek szakfőrfiaival magát kapcsolatba helyezvén, az említett középtanodai szaklapnak létrehozását egyik főczéljának tekintse.

30. Nem volnának-e a gymnasiumoknak alsóbb osztályaival a reáltanodák alsóbb osztályai czélszerűen összekapcsolhatók?

Az értekezletnek véleménye e nagyfontosságú kérdésre nézve következő. Minthogy az értekezletnek azon czél tüzetett ki, hogy az „Organisations-Entwurf“ tantervéhez lehetőleg közeledjék, tehát a párhuzamoság elvétől eltérnie nem lehetett; ezen irány szem előtt tartása mellett hazánkban, hol már az algymnasium első osztályában két, sőt gyakran három élő nyelv tanítása kötelességgé tétetik, a reáltanodák alsóbb osztályait a gymnasium alsóbb osztályaival sikert biztosítólag összekapcsolni lehetetlen. Miután azonban Bécsben jelenleg két Realgymnasium fölállításán fáradoznak, az értekezlet tagjai czélszerűnek látják bevárni azon időt, midőn ezen új intézetek életrevalóságáról létrehozott eredményeiből itéletet lehessen hozni.

Befejezésül az értekezlet azon pontokra nézve, melyek e javaslatban elő nem fordulnak, az „Organisations Entwurf“ intézkedéseit, a mennyiben azok későbbi rendeletek által módosítva nem volnának, s egyéb tanügyi rendeleteket érvényben tartani kívánja.

Elmélkedések tanügyünk felett.

Életre való intézmény csak az érdekelt nemzet kebeléből, — azaz életviszonyai- s szokásaiból fejlődhetik ki: csak azon államok életképesek, melyek ez elven épültek ki.

A társadalom legelső intézményei egyike a nemzeti nevelés. Minden nemzetnek megvan a maga saját jellegű természete, ennek folytán közös emberi műveletésén kívül saját nemzeti igényei e téren is. Bűnösnek mondjuk az olyan anyát, ki szülöttét nem ön tevével neveli föl, hanem azt idegen sokszor veszélyes táplálékkal pótolja; mennyivel bűnösebb volna oly állam, mely a sok baj közt öntudatra vergődött embert nem saját édes anyai, azaz nemzeti alapon nevelné?

Minden szülöttnek legédesebb hangja az anyai szó; ezen tanulja ugyanis első vágyait, érzelmeit, gondolatait kifejezni: az anyanyelv legyen ennél fogva minden ember nevelésének kiindulási pontja. Ezen adassanak elő az embernek legszükségesebb s legnélkülözhetlenebb első ismeret tárgyai, és csak, — ha a veleszületett társadalmi körében szükséges tárgyak elegendő ismeretével bir, — ha az emberi nem javára hazáján kívüli működésre is hivatva van, — tanítsuk őt a művelt társadalom s tudomány nyelveire. Az embert mindenekelőtt a természeti tudományokkal babona s kételytől megmentve, — embernek — és csak azután kell tudósnak nevelnünk, nemzeti szempontból pedig arra iparkodnunk, hogy utódaink lelkiismeretesen és becsületesen teljesítendő: emberi kötelességeik mellett mindenek előtt a nemzeti igényeknek birjanak megfelelni.

Hogy e célra alapított középtanodáink mind eddig nem feleltek meg teljesen rendeltetésöknek, tények igazolják.

1850 előtt latinul tanultuk a latin nyelvet, elhanyagolva saját édes anyai nyelvünket, elhanyagolva a minden emberre nézve nélkülözhetlen természeti tudományokat. Ezen elhanyagolás isszonyuan boszulja meg magát nemzetünkön. Hazánk minden nemű terményekben Európának legáldottabb országa,

„S ilyen áldások dacára
Ez a nemzet mégis árva,
Mégis rongyos, mégis éhes,
Közel áll az elveszéshez.“

mert Magyarország kiválóan földművelő ország. A földbirtok évszázadokon át a nemesség kezében volt, mely kizárólag gyakorolta az ország politikai jogait és viselte a közhivatalokat; ezen viszonyok következtében a mezei gazda jogász is volt és viszont. Habár a körülmények e tekintetben a legujabb időben lényeges változást szenvedtek, a birtokos fiát még mai nap is rendszeren a gymnásiumban taníttatja, hogy a jogi tanfolyamot bevégezve, legnagyobbbrészt — g a z d á s z a t á v a l f o g l a l k o z z é k. — És mi az eredmény? — Ki nem ismeri, ne sajnálja Tisza Kálmán

urnak a „Hon“ m. november havi számaiban megjelent cikksorozatát elolvasni, élethű képben láthatja e tévesztett nevelés szomorú következményeit. Hazánk azon osztálya, melynek szellemi s vagyoni gazdagságunkat kellene képviselnie, közel áll a koldusbothoz, — nyomasztó helyzetén képtelen lendíteni; mert neveltetése czélttévesztett volt s legnagyobb részben most is az, — n e m l é v é n a n e m z e t k i f o l y á s a.

1850 után ugyanis az ország legnagyobb részében már nem latinul, hanem németül tanulták a latin nyelvet, hozzá adatván e polyglott országban a görög nyelvet. És ámbár a természeti tudományoknak a középtanodákban az azokat megillető hely kijelöltetett, a jónak behozatala mellett gyümölcsötzetése tökéletesen megakadályoztatott, a szaktanításnak már a gymnasium legelső osztályaiban — a következetes erkölcsi nevelés rémitő kárával történt — behozatala s különösen a reáltanodáknak 9—10 éves gyermekekre való fölállítására által, — ez utóbbiból kizárólag minden humanisticus irány. A magyar ember pedig, tudatlan s roszakaratu ócsárlói daczára, gyermeiket inkább általában művelt, mint egyoldalú félszeg embernek akarván neveltetni, — e nézetből kiindulva fiait saját anyagi kárával a gymnásiumba volt képtelen járattani.

1861 május 17. napján a nagyméltóságú m. kir. Helytartótanács e bajon segitendő, a gymnasiumok igazgatóságaihoz véleményadás végett egy fölszólítást menesztett, melyben vezéreszmékül kitűzetett: hogy tekintve „miszerint épen jobb módu földbirtokosaink fiai földművelésre lesznek utalva, — nemzetünk e sajtószertü viszonyai s a hazai gymnasiumokban oktandó ifjúságnak e jövendő rendeltetése tekintetéből nem volnának-e a gymnasiumoknak alsóbb osztályai ezélszerűen összekapcsolhatók? minthogy a szülőknek gyermekeik egykori élethivatását már az elemi iskolák végeztével meghatározni ritkán lehetséges;“ kívánatosnak állította továbbá, hogy „az ifjúság gymnasiumainkban a nemzetgazdasági életben előforduló terményekkel, készítményekkel és pedig szemléletileg, továbbá a mezei gazdaság, mér- és építészettan fővázlataival megismertessék, s végül nem lenne-e szükséges a gymnasiumi alsóbb osztályok tanítását egy tanítóban központosítani? mely mérvben volna tágitandó ezen elv a további osztályokban s melyekben volna a szaktanítás teljesen alkalmazásba hozandó,“ kijelentvén, „miszerint épen az alsóbb osztályokat kellene a legtapasztaltabb s a nevelésben legügyesebb egyénekre bizni; mert a tanulóknak haladása felsőbb osztályokban épen az alsóbbakban nyert szilárd alaptól függ.“

A begyűlt jelentések alapján Budára egy 17 tagból álló értekezlet hivatott össze, melynek munkálata előttünk van — papíron. Javaslatából azonban mégis annyi elfogadtatott: hogy a gymnasium alsóbb osztályaira osztálytanárok nevezettek ki, kiknek azután

— midőn az osztálytanárságból vizsgára készen voltak, — a tanárvizsgáló bizottságnyal fölállításával egyidejűleg kötelességökké tétetett, hogy a Thunféle tanszervezet követelte szakvizsgát tegyék le. E tanárvizsgálati törvény pedig (Prüfungsgesetz von 24. Juli 1856.) valamint szak- ugy más közlönyökben is olvasható nyilatkozatok szerint, még a birodalom német tartományaiiban is módosítást igényel: annál inkább követelik hazai viszonyaink, tanügyi előzményeink s az e törvénynek alapul szolgáló tanszervezettől eltérő jelenlegi tanügykezelésünk annak lényeges módosítását, osztálytanároktól ily alakban épen nem lévén követelhető.

Jelenlegi tanszervezetünk az osztráktól lényegében az által különbözik, hogy az Organisations- Entwurf-nak némely intézkedéseit elavult elemekkel helyettesíti s így sem hazai viszonyainknak, sem tudomány mai álláspontjából nem felel meg, sem a birodalmi egyöntetűség szempontjából nem elégíti ki az illetőket. Eredménye általános panasz, valamint a bécsi tanügyi központosítás, — ugy egyetemi tanáraink s különösen az összes nemzet részéről: hogy középtanodáink rendeltetésöknek e jelen szerkezetben nem felelnek meg. Az elégtelenséget fokozza a minden tanintézetnél pártolt különböző kézikönyvek czéltalan költségessége s a tanügykezelés önkényvel határos változatosságá. Ez sem az angol nevelési szabadság, — sem a francia nemzeti központosítás elvével nem fér meg.

Az eddigiekből következik, hogy mindaddig nem lesz az ország viszonyainak megfelelő tanrendszerünk mig az — Európa tanintézetei vagy a monarchia nem magyar ajku tartományai igényeihez szabatik. Életravaló tanterv csak nemzetünk kebeléből fejlődhetik, a mely t. i. megtartván a mivel Europa tanintézetei s a monarchia tanügyi központosítás elvével létrejött Organisations-Entwurf-nak nemzeti szükségünkhöz idomított jobb pontjait, mindenek előtt a hazai igényeket tartandja szem előtt. Ha valami, ugy életképes tanrendszer nem lehet octroi kifolyása. Adassék a középtanodai tanerőknek alkalom s hely a nyilatkozásra: hála Istennek már mesterlegényeinknek és minden iparnak vannak érdekeik vitatására egyleteik; tanáregylet azonban nincs hazánkban, holott a külföldön minden tanszakmát képviselő testületek széltében működnek. Az ország minden középtanodai erőit magában foglaló ily tanáregyletből kifolyt választmány bizassék meg egy minden részleteiben kidolgozandó, Magyarország igényeinek megfelelő tanrendszer, készítésével, s az ennek bírálására jogosított országgyűlés által történt megvitatása után, terjesztessék legfelsőbb szentesítés alá országos t. czikkelynek, — fentartatván a tudomány naponkénti haladásával ugyanezen uton történendő módosítása,

és — senkinek sem lesz joga panaszkodhatni a közep-tanodai nevelés ellen.

Bármi törtéjék is azonban a legközelebbi időben czélszerűbb nevelés s tanítás behozatala tekintetéből, — a korszellem az eddig követett ösvényről lelépni készített. A gymnasium alosztályaiiban nagyon is sok rendszeres nyelvészkedést üzünk oly zsenge korú gyermekekkel, kik még saját édes anyai, legkevesbbé pedig a magyar nyelvet ismerik alaposan. Az észszerű nevelés elveinél fogva mindaddig kellene tanitanunk a természeti tudományokat anyai nyelven, mig a növendékek azon gondolataikat szabatosan kifejezni nem tudják s az anyai nyelvtant teljesen nem ismerik. Főczélunk legyen az embert mindenekelőtt a természeti tudományok segélyével, babona és kételytől megmentve — embernek nevelni, és pedig „mind az, mi szemléleti uton közölhető, azon tanítás-sék. Azon avatassék ismeretekbe, hol s miben csak lehet, a gyengébb korú tanulótság ugy, hogy e módszer által fokonként vitessék át az elvont ismeretek nehezebben áttekinthető mezejére.“

Eddig makacsul ragaszkodunk a latin nyelvnek őseinktől öröklött oly tanítás módjához, melyet már 1614-ben Lubinus Eilhardus eme szavaival korholandónak talált: „Vulgata illa pueros in scholis instituenti ratio, talis mihi videtur prorsus, ac si quis conducta opera et studio iussus fuisset modum aut rationem aliquam excogitare, qua praeceptores pariter et discipuli non nisi immensi laboris ingentibus taediis, infinitis aerumnis et non nisi longissimo demum temporis intervallo ad latinae linguae cognitionem illi adducerent, hi adducerentur.“

Quae quoties repeto vel iniqua mente revolvo
Concutior toties, penitusque horresco medullis.

Találólág nyilatkozik e tekintetben Gesner J. M. is: „Gleich wie die Sprache cher gewesen als die Grammatik, also ist gewiss und unleugbar, dass es hundertmal leichter ist durch den Gebrauch und Uebung ohne Grammatik eine Sprache zu lernen, als ohne Uebung und Gebrauch allein aus der Grammatik. Das erste geschieht täglich von Millionen Menschen in Ansehung der Muttersprache. Das letztere ist schlechterdings unmöglich, und es sind leider Tausend Exempel solcher Unglückseligen bekannt, welchen die Grammatik, das ist, das unvernünftige Auswendiglernen derselben, zu nichts gedient, als ihnen einen unauslöschlichen Hass gegen das Studieren beizubringen, den Kopf zu verwirren, und sie zu andern Verrichtungen desto untüchtiger zu machen.“ Tanítsuk a zsenge kort mindenek előtt mennél több tárgyi ismeretre; „serviant discendi initiis libri, e quibus simul cognitio rerum augeatur“ mondja már Comeniussal Gesner J. M. Ezt pedig leginkább a természeti tudományok tanítása által érjük el, melyek egyedül felelnek meg e kor hajlama s fogékonyságának. „Gebt — inja Jean Paul

Levana-jában — der Naturlehre und Naturgeschichte, der Stern-, der Messkunde den ganzen grossen Stücken der Brodstudien, Hör- und Lehrstellen in den (Unter) Gymnasien — folglich den Knaben zehn mahl mehr Freude, als sie an der Aufwicklung der verschleiern den Mumienbinden der antiken Grazien haben — und mithin der künftigen Abtheilung in Musen und Arbeitsöhne gemeinsahme Nahrung: — dann bleiben die hohen Schulen den hohen Lehrern schon übrig, den Alten.“ A nyelvtanítás e természetes rendére Mendelssohn is utal, midőn mondja: „Das Studium der Sprachlehre ist weder nützlich noch angenehm, folglich des letzten Umstandes wegen auch minder natürlich, wenn nicht die Anwendung beständig zur Seite gehen kann; und wie ist dieses möglich, wenn noch keine brauchbare Materialien angeschafft sind?“

Hagyjuk tehát abba gyermekeknél a classicitas tudományos nyelvészkedését. Az iskolába hozott anyai nyelven mindenekelőtt a társadalomban szükséges tárgyakkal ismertessük meg az ifju nemzedéket, nyelvtanilag egyidejűleg tanítván az általa ismert tárgyakról gondolatait szabatosan kifejezni s e kifejezések nyelvtani szabályait indokolni. Csak miután anyai nyelven képes öntudatosan kifejezni gondolatait köre, a haza s a világ leglényegesebb tárgyairól, — vezessük az ifjúságot be az idegen élő s elhalt classicus irodalomba Hamilton vagy Richardson s Ollendorf rendszerén; — ezek tudományosan fejtegetett nyelvtanait mindenkor a kellően értett anyai nyelvtan előzze meg. Szükséges pedig, hogy „ugyanazon osztályban valamennyi, vagy legalább legtöbb nyelvet egy tanár adja elő, vagy az egész philologiai tanítás legalább oly tankönyvek mellett kezeltessek, melyek egyenlő rendszer szerint szerkesztve egymással öszhangzásban legyenek.“

Világos mind ezekből, hogy a gymnasium alosztályai real tárgyakkal s a classicitas csak elemeivel töltendők be. E tördés némi homályos érzete nyilatkozik a korigényelte realgymnasiumok tervezeteiben. Azonban már e tervek is eleve ugy bonyolítottak, hogy az ember szintén elszörnyed. A birodalmi oktatásügyi tanács pl. kérdi: vajjon nem volna-e czélszerű a lipcei Hauschildféle öszgymnasium szervezete szerint a realgymnasium osztályaiban a latin helyett a francziát tanítani? Ennek természetes következménye az volna, hogy a realgymnasium bizonyos osztályában, felső megyéinkben pl: a tót anyanyelv, az ország magyar nyelve, a birodalmi német nyelv, a franczia világ nyelv s ezeken kívül a latin s görög kötelezett classicus nyelvek taníttatnának. Nem valódi bábeli nyelvzavar volna az?! Innen következik, hogy a mi jó Lipésében, legkevesebbé az az osztrák birodalomban, kivihetetlen pedig Magyarországon.

A humanismust eddigelé ugyan a latin s görög

classicitas képviselik nem csak utolérhetlen irányuk, eszmetömörségük, hanem az általok képviselt kor nagyszerűsége által: jeles ember azonban lehet, ki csupán saját édes anya nyelvét ismeri, ha azon jutott el a szép, jó s igaz ismerete azon fokához mely őt az ó görögök valódi *καλὸς παὶ ἀγαθὸς*-nak teszi. Nem találunk-e gyakran a társadalom legalsóbb rétegében a jellelnagyság mintapéldányaira s a classica nevelt körben az emberi nem szörnyeire? Ne mondja azonban Voltairevel senkisésem rólam: „il prend envie de marcher à quatre pattes.“ Épen ellenkezőleg az én véleményem: szerveztessük észszerűen az ifjú nemzedék javára népiskoláinkat, polgári s kereskedelmi, elemi és középtanodáinkat az ország viszonyaihoz képest azok által, kik azokban működven minden nap látják hiányukat s a nemzet testéből kifolyván, gyanusíthatlan, öszinte jó akarattal visseltetnek a nemzet nevelési ügy iránt. Ezek tudják, hogy a nemzettest többségének reálkiképezetésre van szüksége, — hogy mindaddig, míg földmives, mesterember, kereskedő egyaránt a gymnasiumban kénytelen nevelési alapot keresni, a nemzetben hiányzani fognak reál ismeretekkel bíró testületek. Utódaink áldása csak ugy lesz rajtunk, ha legnagyobb földi boldogságuk, czélszerű neveltetésökről gondoskodtunk!

P.

Hazai irodalom.

Tolnai Lajos költeményei. Pest, Kertész József kiadása. 1865. 8. r. 1. k.

Négy főiránybanlátjuk haladni a legújabb magyar költészetet, melyeknek elsőjét Arany, másikat Petőfi, s a két utóbib egyikét a mostanában mélyebben tanulmányozott éjszaki balladák, s végre az utolsót Heine, Béranger sat. befolyása jelölték ki.

Ez irányoknak részint csak egyike, de gyakran kettejök összesen, sőt nem ritkán többje is annyira befolytak és befolytak ifjabb költőinkre, miszerint ezek káprázatba esvén amazok szépségeitől, s elfelejtkezvén arról, hogy e befolyásnak csak addig és annyiban szabad helyt adni, a meddig azok a költői egyéniséget gyökeréből ki nem forgatva reá csak idomítólag hatnak; saját költői önjüket teljesen fölládozzák s másolókká, és a mi még rosszabb, másolókká fajulnak.

Azt hiszem, hogy a példák idézgetése bátran elmaradhat részemről, annyival is inkább, mivel szép-irodalmi és divatlapjaink a legbővebb példatárak és adatgyűjteményekül szolgálnak a főntebbiekre nézve.

Sokan vannak az utánczók, sőt kelletlenül is többben, de olyanok, kik bár idegen befolyásnak többször engedtek, azonban mégis önállóan fejlesztették magokat, csak kevesen, s e kevesek egyik jeles képviselője Tolnai Lajos.

Tolnain ugyan szintén ki lehet könnyű szerrel mutatni hol Aranynak hol az éjszaki balladának hatását, de ez őt utánczásra csak kevés helyen vezet, hanem inkább arra bírja, hogy véle saját költőiségét kiegészítse, azt emehhez hasonítván. Az ő költészetének főjellelvonása a komoly, inkább búra mint öröme hajló

hang, mely balladáit gyakran borítja oly homályba, melyből az alakok csak nagy nehezen bírnak úgy ki-domborodni, hogy cselekvényeiket tisztán szemlélhetnők.

„Rabán lovag“ (1. l.) és „Herodes“ (13. l.) birják legszembetűnőbben e komor színezet kinyomatát. Amabban a hűtlen szerető, itt a vérengző zsarnok bűnhődése van föltüntetve, bár erőteljes, komoly vonásokkal de oly sötét alapon, hogy különösen az utóbbiban alig bir kiemelkedni az alak az őt környező borúból, s csak is akkor jut teljes érvényre, midőn e következő nagygon jellemző szókra fakad:

A villám mind mért hull le távol?
A gyáva, tán fél a királytól?
A föllegek kire dörögnek,
Ha egy koldustól úgy remegnek?

Az önmagával meghasonlott, egykori fönségét feledni nem egy könnyen tudó, de e mellett végső szellemi nyomorát már teljesen érző Herodes alig jellemezhetnének ez állapotban találóbban, s alig állíthatnók jobban szemünk elé; de a következőkben ismét többé kevesbé halványul a kép s ismét csak ott válik igazán festőivé, hol, azoknak véres árnyai, kiket ő gyilkoltatott le, fölkelnek sirjaikból s őt még borzasztóbban kinozzák jelenlétökkel. Ettől fogva végig a hang jól van tartva s méltó befejezést nyer a büntető angyal mondásával:

Az ítélet iszonyú, rettegj —
Étele lesz undok férgeknek!!

Hasonló hangon van tartva az „Apa“ (149. l.), melyben azonban a személyeknek egymásutáni felléptetésük oly jól sikerült, a mint azt kevés balladában láthatjuk. „Az éji ut“ utolsója e tulkomor színezetű daraboknak, habár ebben már több világitást nyernek az alakok. Megjegyzendő hogy ez utóbbi darabban a siroknáli jelenet némileg Bürgerre emlékezteti az olvasót.

De e nemű balladáinak s mondhatnám, az egész költeményfüzérnek legszebb darabja a „Holt vitéz.“ Minden föl van itt használva arra nézve, hogy széppé, hogy tökéletessé váljon általa a ballada. A folyékony, előbbi komor darabosságának legnagyobb részét levetközött nyelv, a szép versalkat, a compositio tökélye s azon finom distinctio mely által az egyes szereplőknek lelki állapotuk oly egyszerre körvonalazható, az egészen előmlő költői világitás, egy oly classici dom-borműhöz teszik hasonlatossá, mely a szemlélőre nézve legalkalmasabb helyre tétetvén a rája eső világitó sugarak alakzatait a legelőnyösebben tüntetvén föl, beléjük csaknem életet, mozgást öntenek.

Térjünk vissza amaz állításra, miszerint Tolnain az éjszakai balladák behatása észrevehető, s bizonyítékul nézzük végig a fordításokat, melyeknek kétségkívül legszebbike az „Édesanya“ (73. l.), bár a többi is mint p. o. a „Testvérek“ (211. l.) a 26-ik lapon álló angol „Ballada,“ a 32. l. „Ó német ballada.“ „Allen Barbara kegyetlensége“ (50. l.) „A kis Karin“ s végre a „Három lovag“ Lenau után, egytől egyig fényes bizonyosságai Tolnai műfordítói tehetségének. Mindez idézett darabokban több olyan vonásra akadunk, mely eredeti darabjaiban is bőven föllelhető; mégis az ezekben tulnyomólag uralgó komor hangulat nem csekély tápot nyert amazoktól, de mégsem annyit, hogy ez által T. költő egyénisége darabjaiban elő ne tűnnek; mert ő a borús nézetet s a csodás fölfoghatatlan oly oconomiával tudta felhasználni, hogy azok a legtöbb esetben csak emelhetik önalkotta alakjainak költői értékét.

Fejezzük be a műballadák körének ismertetését, mert még sok egyéb van előttünk, még pedig olyan, mit hallgatással mellőznünk nem szabad, nem lehet, s térjünk azonnal a népballadák s rokon darabokhoz.

Az alaphang ismét azon komoly, szomorú, mit már jól ismerünk a föntebbiekből, de nem borulnak föle oly rémletes homályba a tárgyak; mert míg egyrészt ennek meggátlására őrt áll a népies költői felfogás ragyogó zománca, addig másrészt Arany tanulmányozásának eredménye a nyelvben s több helyt az eszmemenetben is oly szerencsével van fölhasználva, hogy általa a rémletes is szeliden gyászosra változik.

Arany befolyásának fölhasználása legtöbb helyen sikeresen van alkalmazva, bár néhol nem ártott volna e befolyásnak ellenezegülni; mert p. o. a „Hunyadi Mátyás“ épen e miatt semmi egyébnek sem mondható, mint minden tekintetben Arany utánzásának.

A „Gyökérárus“ (91. l.) azon darab, mely tárgyra és kivételére nézve legjobb népballadánk közé tartozik. Az önalkotta, minden idegennek való vak hódolattól ment, tiszta és gördülékény nyelv hullámain jól indul, okadatolva fejlik s végződik be az esemény, az erkölcsi tartalmat magába, zárva nem pedig a la Phaedrus maga után huzva, mint a félre utra tért „Szomorú történet,“ mely azonkívül hogy igen prósaí hangon ad elő egy gyilkosságot, ilyen furesán búcsuztatja el a gyilkost és meggyilkoltat:

„Szegény Salamonnak csak fakoporsó jut:
De azért a lelke a menyországba jut;
A Klári Jakabnak van kőkoporsója:
De azért a lelke ott van a pokolba!

szegény de megjárta. Menyivel szebb és valóbb népi érzelem nyilatkozataira találunk a „Szegény vándorló legény“ben (234), a „Csöszház“ban (208) különösen ez utóbbiban, a menyecske férjét ki bujdosásra adta magát és betyárrá lett haza várván, midőn a szél megzörgeti az ablakot oda fűt, azt vélvén hogy a várva várt jó, de a mint a költő mondja

„Csak a szél veszködik, taszit egyet néha,
S mint akasztott ember meglődül a gémfára...

és ez egy pár szóval mily szépen fejezi be az egész életképet.

A népmesék, mint a „Bakaraszti jvas asszony“ (136. l.) és a „Táltos kovács“ (153. l.), szépen vannak írva, az utóbbiban különösen szép a tündérékkel találkozások.

De nem találunk tökéletesebbet a népies darabok közt, mint a „Nóta a Fakó Péter fiáról“ (100. l.), az eredeti népies költői fölfogásnak oly hű visszatükrözete e kis darab, oly egyszerű tárgyra s oly változatos szépségeire nézve, hogy legjobb lesz, ha legalább a négy első sort ide iktatom, melyből ugys a legtermészetesebben fejlik be az egész,

„Mikor a varju ott tisztogatta tollát,
Fakó Péter fiát akkor akasztották.
Mikorra dér csap a nyárfá leveléhez.
A főbíró lelke rég a pokolá lesz.“

Tovább menve elmondja a dal, hogyan száll ki Fakó Péter a sirból és megy fel az egekig s hogyan panasolja el sorsát igaz szóval a nagy Istennek, Folytatván, áttér Fakó Péternek hűtlen kedvesére, kit a főbíró tőle elesábitott, s így végzi:

„Országának világnak mitogathasd magad,
Karmazsinnal pingált piros ajkadat.
Döglött eb lennék, kit kihagytak az uton:
Kondorosi Eszti de nem lennék tudom.“

A többiek közül jól és igazi költői szellemmel van kezelve a „Hű feleség“ (203. l.) tiszta alakjai különösen szépek, és a „Szépdombi korcsmárosné“ (218. l.); ellenben „Lengyel Józsi“ (24. l.) hidegen hagyja az olvasót. „Fehér Sándor“ meg a túlbőven beleoltott lyrai elem miatt nem bír a föntebbiek becsére emelkedni.

Egyébb költeményei közül kiemelendők „A földönfutó“ (93. l.) mely a megboldogult „Uj nemzedék“ ben jelent meg mint pályázó mű. E darab ha semmi belbecssel nem bírna is, mint sokan állítanak, de még mindig a szebb darabok közt foglal helyet, ritka erőteljes nyelve és igazán drámai hangja által. „Egy varróleány“ (105. l.), a „Temetés után“, az „Ur szolgája“ mindenkor jelesebb darabok közé fognak soroztatni ugyszintén „Az alvégi kőháznál“, melyben a tiszta romlatlan gyermeki szeretet s a „Karácsony estéjén“ hol ismét a való keresztyén érzés emelkedett és költői képekben vannak föltüntetve.

Az „ucsulí kis poros pacírtá“ (144. l.) és „Falu“ (189. l.) a lehangzatosabb dalok e gyűjteményben, de való lyrai darabnak szorosan véve csak a „Kandalló mellett.“ (201. l.) nevezhető, mert csak ebben bírta magát érzelmeinek forrása és központjaként igazán föltüntetni a költő.

Aszerelmi lyráról nem sok dicséretet mondhatni, mert bennök a költő, ki tulajdonilag mint ilyen ugyis objectív irányu, anyira háttérbe szorul, hogy érzelmei dalok helyett kedvese szépségeinek bírójává lesz, s mint ilyen nem egy helyen úgy jár, mint azok kiknek költészetökről oly találóan írja Arany:

„Holdsugár a melynek illatja hegedül.“

De azért itt is találunk szép darabokra, bár absolute nem versenyezhetnek becsre nézve a balladákkal. Csinosak „A régi szép idők“, melyben az első szerelem találóan van festve, „Ki vagy te,“ „Arczképe előtt“ „Késő éjjel“ stb. melyek csakugyan érdemesek a többszöri átolvasásra.

Fejezzük be gyöngé vázlatunkat s foglaljuk röviden egybe az eddig elmondottakat.

Tolnai költői pályájának még csak első szakaszát végzi be. Az ingadozás nem egy helyen látszik rajta. A behatások még itt ott nyomósaak, de már is kitűnik a teljes önállóságra való komoly öntudatos törekvés, sőt annak jó részbeni érvényre jutása több, valóban szép és maradandó becsű költeményében nyilatkozik, és ha minden egyebétől eltekintենék is, a tiszta nyelv, mindig tiszteletre méltó jellenséggé fogja tenni nemcsak az olvasók, de az irodalom történész előtt is.

Kun Gyula.

Nyilatkozat.

— Miután „Kalauz“ t. szerkesztősége Tély János ur üdvözlétére irt terjedelmesebb válaszomat térszűke miatt ugyancsak e válasz 5—6 keményebb kifejezésének a t. szerkesztőség ítéletétől függővé tett szelidítése s azon biztosítás után sem volt hajlandó egészen közzétenni, hogy én e válaszszal a vitát részemről befejezettnek tekintem: kényszerítve vagyok

Tély ur minden illedelemet sértő személyeskedéseinek kárhóztatása és becsületsértő insinuationak határozott visszautasítása mellett czáfolatával e helyen teljesen felhagyni.

Kuti Márton.

Ujdonságok.

— Tóth Lőrincz ismert jogtudósunk az akadémia e heti ülésében a párbajról tartott értekezést. Felolvasása márcsak azért is nagy figyelmet keltett, mint hogy nálunk napi renden van ez indokolatlan elégtélteladás.

Jeles tudósunk megemlíti, miszerint Angolországban teljesen megszűnt Franciaországban pedig inkább ritkulnak ezen esetek, s helyettük igen helyesen a becsületbíróságok felállítását indítványozza.

— Szabó Károly jeles tudósunkhoz Thierry Amade igen érdekes tartalmu levelet irt, melyből a „K K“ nyomán következőket átveszünk: „Magyarországgal és különösen önök Erdélyével, uram mind e mai napig úgy voltam, s talán úgy leszek örökre, mint az öök pusztai délibábjával, mely annál inkább távozik, minél inkább közeledik az ember feléje: legalább az önök mondái így beszélnek. Több ízben megtettem uti készületeimet; de mind annyszor egy rettentő „nem lehet“ jött közbe, olykor betegségim, olykor teendőim gátoltak. Ön, a ki, mint hiszem, szabadabb és egészségesebb, miért nem jött Párizsba, hol önt már ismerjük.“

— A Magyar tud. akadémia folyó hó 26-án d. u. 5 órakor tartá meg titkárválasztó gyűlését. Dessewffy Emil gr. elnök ur ő mlga egy szavazat-szedő választmányt nevezett ki Prónay Albert báró, Szögyényi László és Deák Ferencz igazgató és Zsoldos Ignác, Venczel Gusztáv és Erdélyi János rendes tagok személyében.

Volt mindössze 42 szavazat, azok közül 30 Arany János, — 8 Erdélyi Jánosra esett 4 szavazat pedig Hunfalvy Pál, Greguss Ágost, Csengery Antal és Wenzel Gusztáv urak közt oszlott fel. Arany János koszorus költőnk tehát szavazat többséggel elfogadta e diszes tisztséget, kijelentvén azonban, hogy csak addig fogja próbálni maga erejét, míg az akadémia átmeneti állapota megszilárdul. E szerény nyilatkozatot viharos éljenzés követte.

— Pálfordulása napján szívemelő tisztelettel üdvözölte a helybeli refor. főiskola ifjusága Török Pál superintendenst, mint a köztiszteletben álló főpapot, a tanügy és nevelés fáradhatlan buzgalmu barátját.

— Madách Imre „Ember tragédiáját“ Popovics Döme szerb nyelvre fordítja. E mű Pesten fog megjelenni.

Nyilt levél.

Tekintetes Divald Adolf urnak Vukovár: Köszönet a küldeményért. Intézkedtünk. A levél második felét nem értjük. S. S. Fr-nak. Gy. e. r. m. e. k.

Tartalom: Vranesics Antal. Kürcz Antal. — Heine fordításainkról. — Egy népballadáról. Huszár László. — Felsőbb tanügy: Még egy szó a szögmértan érdekében. Corzan. — A nyelvek tanításáról. Szamosi János. — Jegyzőkönyv. — Elmélkedések tanügyünk felett. P. — Hazai irodalom. — Ujdonságok. Nyilt levél.

Kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő **Dr. Riedl Szende.** Szerkesztő-társ: **Dr. Lutter Nándor.**

Pest 1865. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fanda és társainál), 3 korona-utca 18. sz.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

(Megjelen minden hó 15. és utolsó napján.)

Előfizetési ár: Egész évre 8 frt. — Félévre 4 frt. — Negyedévre 2 frt. — Egyes szám ára 40 kr.

III-ik évfolyam 1-ső fele.

3. szám.

Pest, 1865. Február 15.

A növényművelés növény-életteni jelentősége.

I.

Bár milyen éghajlat alatt legyen elterjedve, bár mily néptörzsekre legyen oszolva az emberiség, kölcsönös jelszava: a művelődés. Egyedül vele született ösztönét követi, midőn, meg nem elégedvén a dolgok állásával, azokban is ugyanazon mozgalmakat, változásokat és ujjaalakulásokat törekszik létesíteni, melyek sajátmagában foglaltatnak, s a melyek természetének jellegét és lényegét képezik.

A hol az ember a külvilággal összeütközésbe jött, ezutóbbin nem maradt ment annak változtató befolyásától, s tevékenységének ésszellemének bélyegét kényszerült elfogadni. A szükség volt az, a mi éket köszörült a kemény kőből, mi a vasérczet szerszámmá idomította. A szükség volt az, a mi a márványtuskót az istenség képévé alakította át s beléje életet és szellemet lehel.

Nem kevésbé mint az élettelen tárgyak, tapasztalta az élő, az emberhez sokkal közelebb álló természet is az ember változtató befolyását. Mivel ugyanis az ember a legnagyobb és kikerülhetlen szükségek egyike által a szerves természetre van utalva, alig történhetett másként, mint hogy azon természeti kötelékek, melyek közt eleinte ez utóbbi volt, lassankint tágultak, de e helyett újabb bilincsek közé szorítottak.

Minél terjedtebb és huzamosabb lón az összeütközés, ép oly szükségkép és mulhatlanul kellett bekövetkezni annak, hogy az ember az állatokat és növényeket működési körébe vonja.

Jelenleg a legdurvább s a művelődés középpontjaitól legtávolabbra eső ember is többé vagy kevésbé oly növények és állatok környezetében él, melyeket ő vont körébe, vagy melyek önként követték őtet. Hogy mily viszonyosságba jutottak e közben ezen élő lények, mennyit vesztek természetes sajátságaikból, mit nyertek, s mi által lettek talán egyedül nélkülözhetlenné az emberre nézve, ezen kérdés bizonyára bővebb vizsgálódásra érdemes.

Ezen kérdésre egész terjedelmében felelni, több időt és ismeretet igényel, mint a mennyivel egyes ember

rendelkezhetik: a kérdés azon részének bővebb megvitatását azonban, mely a növényországra vonatkozik, egyes is megkísértheti. Mit értünk növényművelés alatt? miben áll azon változások lényege, melyeket a növények az által szenvednek? kell-e a művelést a növénytermészet nemesítésének nevezni?

A közönséges életben a vizsgálódás ezen s ezekhez hasonló követeléseit nem vesszük tekintetbe; megelégszünk az eredménnyel, anélkül hogy kitudnók, mily nemű az, és mily módon eszközöltetett. A tapasztalatelviség (Empirismus) egyéb kérdésekkel nem foglalkozik, mint a melyek a módra vonatkoznak. Hogy mik tulajdonképen a tárgyak, mily módon változnak és alakulnak, miféle törvények szerint megy mindez véghez: ezeket nem fürkészi a pusztá tapasztalás embere, hanem a tudománynak hagyja, s ez lassú, de biztos lépésekkel haladván gyakran a tapasztalás után elmarad.

Azok azonban, kik a növények életüneményeinek tanulmányozására hivatva érzik magukat, korántsem tekintik ezen kérdéseket hiú és haszontalan törekvéseknek. Egyedül ezek által juthatunk a természet műhelyébe; csak így nyerhetünk útmutatást azon utak és módok felől, melyeket a természet illetén működésében követ, s melyeket nekünk is ugyanazon vagy hasonló eredmények létrehozása végett csak alkalmaznunk kell. Mióta a növények belső alkotása és anyagrészeinek működése szolgál vizsgálódásaink alapjául, csak azóta vagyunk képesek a növényművelés titkos folyamatáról, változásának lényegéről, ugyszinte az azokhoz vezető módokról számot adni.

Ezen tudományos állásontról, mely csak a jelen század utolsó évtizedeinek vívmánya, legyen szabad a növényművelés lényegére vonatkozó kérdést kissé körülmenyesebben fejtegetni.

Ha tekintjük, mily gyöngye alkotású a növény, s mennyire fogékony külső befolyásokra, bizonyára nem csodálkozhatunk, ha látjuk, miszerint az ember közel környezetében lévő növények sajátságaikból majd veszítenek valamit, majd ismét új tulajdonságokat nyernek.

Csekély figyelem mellett is csak hamar különb-

séget találunk a vadon tenyésző és a művelés alá vett növények között, s ez utóbbiaknál oly sajátosságok összességét ismerjük fel, melyek amazoknál nem fordulnak elő, sőt a melyek annál feltünőbbek, minél magasabb fokon állanak ezen növények a művelésben.

Tartsunk szemlét művelés alá vett növényeink fölött, s azt találjuk, hogy a növénynek egy része sincs, mely nem volna képes művelés által változásokat szenvedni. A gyökértől kezdve a magig majd ezen, majd ama részt találjuk különféle növényeknél, mely a fejlettség közönséges mértékétől eltér. Az öszhangzó hármashang, lehetne mondani, valamennyi hangközön keresztül a legszéhangzóbb zengzetig fokozódott.

Legszébben tűnik föl ez ott, hol képesek vagyunk a vadócrot (Vildling) a művelés alá vett példány mellé állítani. Szolgáljanak például a murok és pöszméte (Stachelbeere). A murok egy éves gyökere, mint az réteinken és szántóföldeink mesgyéin előfordul, kicsiny, jelentéktelen, alig tollszárnyú vastag, nem igen izletes, szívós, röviden szólva: ezen alakjában tápláló főzelék névére kevésbé méltó. Mennyire más lesz ezen növény a művelő kéz alatt már csak egyikét ivadékaiban is. Lassankint minden irányban tetemesen megduzzad. A puha sejt (Parenchym), mely a tápláló és kellemes ízű anyagokat tartalmazza, mind a bélben, mind a héjban szerföltött megszaporodik, míg a mindkettő között fekvő fás rész hasonlóképp úgy szólva sejtalakú képződménynyé változott át, s eredeti sajátosságára nézve alig ismerhető már fel. A kis gyökér az által vastag lesz, gyöngye és nedvteljes, számos nyálkás és édes alkatrészeket nyer.

Az ezen uton idomtalanná vált gyökér a növény többi részeihez ugyan nagy aránytalanságba jutott, de táplálóbb s izletesb lett, és egészen megfelel azon czélloknak, melyeket művelése által elérni óhajtunk.

Hasonlóképp, csak más irányban, van a dolog a művelés alá vett s a hegyeken vadon tenyésző pöszméte között.

Itt nem a gyökér, hanem a gyümölcs az, mely ugyanazon művelés okozta befolyásoknak kitéve, hasonló, túlcspangó módon alakul. A vad pöszméteserjének gyümölcse csak borsó nagyságú. Merev szőrrel ellátott kemény héj burkolja be sovány savanyu sejtjét, melyben több nagy, kőkeménységű mag van elhelyezve, melyek ezen bogyógyümölcs csaknem főrészt képezik. Mennyire más kinézésű a művelés alá vett növény gyümölcse! Ennél a gyümölcs, mely majdnem szilva nagyságú, majd gömbölyű, majd hosszukás alakú és sima felületű. A sovány sejt a legédesebb és legkellemesebb ízű nedv forrásává lön, melyben a kicsiny sőt részben elenyésző magvak észre sem vehetők. Hanem a növény többi részei is sokat vesztek a nyers, szúrós parasztviséletből, s most simábbak, csinosabbak s mintegy kikéféltek; mindezek a művelés hatásai, mely itt is az eredeti tulajdonságok hozzáalkalmazását, javítását

eszközi, a mi tulajdonképen a növénytermészet többé vagy kevésbé egyoldalú kiművelésén alapszik. Hasonlót lehetne a szőlőről is bizonyítani. Több ehhez hasonló példa felsorolása messzire vezetne, mindazáltal nem lesz fölösleges ezen művelés okozta átváltozások főbb alakjait vázlatosan vizsgálat alá vonni, leginkább a végből, hogy figyelmünk ez által azon eszközök sokféleségére irányuljon, melyeket a természet ezen uton kifejt, kevésbbé ügyelvén azon különbségekre, melyek e mellett egyes esetekben előfordulnak.

Vizsgáljuk először a művelés alá vett növények gyökerét, azután pedig azoknak főbb részeit.

A muroknál említett eset fordul elő a közönséges fehér répánál s más hasonló kerti növényeknél is; csak hogy itt nem az egész gyök, hanem a gyökér nyaka szenved hasonló változást. Nem kételkedhetünk abban, miszerint a felhozott növényrészek változása, mely által azok anyagdúsak s így az emberekre és állatokra nézve táplálóbbak lesznek, a művelés eredménye; mert ezen növények egyikénél sem találunk közönséges körülmények közt hasonló alakváltozást és anyagszaporodást.

Hasonló változásokat idéz elő a művelés más hasznos növények számára, miáltal azok majd táplálkozás, majd ipari czélokra válnak alkalmassá, mint pl. a spárga, len, kender s. a. t.; azonban szemléljük közelebbről a levélnemű növényrészeket s ezek változásait.

A mi a lombeveleket illeti, csak legkritkább esetben találunk oly vadon tenyésző, leginkább pedig káposzta nemű növényeket, melyek leveleik mennyisége és dús anyaga által gazdasági czéljainkra volnának felhasználhatók; ilyenekké csak művelés által válhatnak; minthogy ezen befolyás következtében a levelek szintegy, mint a növény gyöke és szára bizonyos anyagok felhalmozása által lesznek igazán használhatókká. Valóban csodálkozhatunk, ha a különféle káposztafajokat a tengerparti vidékeken tenyésző, igen silány anya-növénynyel összehasonlítjuk, az utóbbinak ugyanis csaknem egész törzse nedvdús lombozottá változott. Nem sokkal másképen történt azon változás is, melyet a saláta és endivia szenvedtek, nemkülömben a hagymafajok is, melyek nélkül Egyiptom legnagyobb és legszebb gúlája talán föl nem építhetett volna. Ide sorozandók a különféle főzeléknek is, s a jelenlegi articsóka sem szolgáltatna oly kedves csemegét, ha a régi egyiptomiak fáradozásai nem változtatták volna olyanná át, a milyen az mostanában.

A kétrendszeres számolástan alapelvei.

(Dual Arithmetique.)

Az elvont, ugynevezett exact tudományok a tapasztalatiakat kiművelés tekintetében jó hosszú

idővel megelőzték. Matematika és a tiszta gondolkodás tana a régi bölcsészek által hasonlíthatatlanul nagyobb sikerrel miveltek, mint az emberi tudás bármely más ága. Egyikük sem szükségelvén tapasztalati tényadatokat, még kevésbé pedig azoknak nagyobb számát, hanem mindkettő — bár külön irányokban — helyes és érvényes gondolatok helyes és érvényes összeköttetésein alapulván, már eredetileg is magukban hordták a kora időhöz nem kötött, kifejlődés lehetőségét. S épen ebben találjuk megfigyeltetését azon ténynek, hogy míg az empirikus tudományok köre még ma sem tekinthető teljesnek, sőt ellenkezőleg végtelen és pedig az új és újabb tényadatok megismeréséhez képest lényeges, elvi módosulásra, fejlődésre képesek, sőt erre utalvák is; addig az exact tudományok már az ó korban is oly polczra emelkedtek, és annyira kifejlesztettek, hogy azoknak lényeges, elvi módosításáról, átváltoztatásáról ma már szó sem lehet. Ugyanazon alapigazságok, melyeket már Euklides, Pláton, Aristoteles stb. fölismertek, érvényesek ma is, s azok fognak maradni minden időkben. Mert épen lényegében fekszik az elvont, csak a tiszta gondolkodáson alapuló tudományoknak, hogy mit egyszer igaznak ismertek el, az igaz fog maradni mind addig, míg az emberi szellem-működésének örök törvényei ugyanazok maradnak. Ez által azonban még nincsen kizárva annak lehetősége, hogy új alapigazságok, melyek a régibb buvárok figyelmét vagy egészen elkerülték, vagy módszerük tökéletlensége és nehézsége miatt tisztába nem hozhattak, fölismertessenek, a nélkül mindazáltal, hogy ezek a már megismerteknek általános érvényességét csak legkevésbé is módosíthatnák. Minden változás, vagy helyesebben haladás e téren csak a módszerek finomulására s a sokszor bonyolódott gondolati összeköttetések tisztulására szorítkozik. A matematikai tudományok története bőséges példát szolgáltat e tekintetben a folyton fejlődő emberi szellem leleményességére nézve. Nincs tanulságosabb valami a mostani nemzedék számára, mint, ha gondolatban végig futván a hosszú századok során, figyelemmel kíséri azon, sokszor csudálatra méltó elmeéllel fejlesztett, új és újabb módszereket, melyek időről időre új lendületet adtak e tudománynak az által, hogy a mütétek egyszerűsítése mellett azt tág és tágabb körökre terjesztették ki, és sokáig megoldhatatlanoknak hitt problémák megoldására alkalmassá tették.

A matematika egész történetében alig van azonban csudálatosabb és egyszersmind tanulságosabb fejezet, mint az, mely a viszonyszámok (logarithmi) elméletének fejlődését tárgyalja. Csudálatos már csak azért is, mert — habár hosszú félbeszakításokkal — a matematikai tudományoknak majdnem egész történeti korán áthuzodik. A viszonyszámok történetének kezdőpontjait t. i. már Archimedes korában

találjuk; kifejlődésüknek legutolsó és egyszersmind félreismerhetetlen fontosságu vivmányát pedig napjainkban B y r n e-nek köszönhetjük, ki kétrendszeres számolástana által egyrészt elkerülhetővé tette azon hibákat, melyek a viszonyzámi táblák hiányosságán alapultak, másrészt könnyű módot nyújtott, hogy bármely számnak viszonyszámát, minden megelőző számításoktól függetlenül, egész egyszerű számolás útján megtalálhassuk.

Igen messzire vezetne ugyan bennünket, ha csak némileg kimerítő átnézetét akarnók is nyújtani a viszonyszámok történetének. Kitűzött célunk — az újrendszernek rövid ismertetése — nem enged ily kitéréseket. Mindazáltal nem mellőzhetjük el, hogy legalább egy futó pillantást ne vessünk a multba, s ne idézzük vissza azon tisztos férfiak emlékét, kiknek nevei a viszonyszámok történetében megannyi fejlődési korszakok forduló pontjait jelölik.

A viszonyszámok eszméjének első nyomait — mint már említettük — Archimedesnél találjuk. Ő legelőször tett kísérletet arra nézve, miként lehetne valamely mértani haladvány bizonyos tagjainak szorzományát a vele összeköttetésbe hozott számtani haladvány megfelelő tagjainak összege által kifejezni. Ez első kísérletnek emlékét „homokszámadás“ című kisebb munkái tartották fön számunkra. Utána e téren a pangás hosszú gyümölcstelen századai következtek, melyeknek lefolyása alatt egy lépés sem történt előre, s már úgy látszott, hogy az ó-kor e jelesének termékeny eszméje már csak a tudomány története körébe tartozik. Végre azonban a XVII. század első éveiben Neper Skocziában és Byrg Németországban új lendületet adtak a már majdnem elfeledett elméletnek. Mindketten függetlenül egymástól fogtak hozzá az első viszonyzámi táblák összeállításához.

Napier vagy Neper, báró Merchiston, ki a matematikai irodalomban általánosan csak Neper név alatt ismeretes, tábláit, melyekben a keblek és érintők viszonyzámiát percről percre állította volt össze, 1614-ben tette közzé ily cím alatt: „Mirifici Logarithmorum Canonis Descriptio.“ Módszerét azonban, mely szerint azokat kidolgozta, csak halála után, 1619-ben fia hozta nyilvánosságra.

Az új tan mindenfelé a legnagyobb idegenkedéssel, mondhatnók ellenségeskedéssel fogadtatott az egykoru tudósok által. Kepler lángelméje fölismerte azonnal annak egész horderejét, s előszeretettel karolta azt fel; midőn azonban Németországban utazván több kitűnő matematikussal értekezett e tárgy felől, tapasztalta, hogy ezek csak elvetőleg nyilatkoznak arról, nem tartván a tudomány méltóságához illőnek, hogy egy kis könnyebbség elérése tekintetéből oly tant fogadjanak el, mely oly ingadozó s csak felületesen igazolható alapokon épült, mint Neper viszonyzámi rendszere. Ily ellenvetés, a tudományban tekintélyes

férfiak által kimondva, tán mást mindenkit elriasztott volna az új tantól. De Kepler nem tartozott azon emberek sorába, kik ha egyszer valaminek igazságáról és helyességéről meggyőződtek, attól egykönnyen elállanak.

Kepler és Brigh voltak Neper után azok, kik az új elméletet a már meglevő alapon tovább fejleszteni iparkodtak; s fáradozásaiknak végre csakugyan sikerült is számára elismerést kivívni, s jogosultságát a tudományban is megalapítani. Sok idő, sok fáradhatatlan tevékenység volt azonban szükséges, míg a viszonyszámok oly tökélyre emelkedtek, s oly teljes eszközévé váltak a tudományos életnek s a tudományok fejlődésének, mint a hol azokat ma látjuk, mint a milyent azokban ma birunk. Halhatatlan nevet szereztek maguknak e tárgy körüli fáradozásaik által Halley, Euler, Burja, és mások, kiket még a késő utókor is hálás tisztelettel fog említeni. Mi azonban nem bocsátkozhatván a viszonyszámok történetének közelebről megvilágításába, saját tárgyunkhoz, s azon férfihoz sietünk, ki midőn lángelméje gyönyörű termékét, a kétrendszeres számolást mint újabb haladások termékeny csiráját a világnak átadta, valószínűleg ép oly megtámadtatások célpontjával tüzte ki magát, minő Neper a XVII. század tudósai számára volt. Mert csakugyan nem tagadható, hogy azon alap, melyen Byrne épít, sokszor ingadozó; az alapelvek, melyekre támaszkodik, nem elég szigorúan körülvalozvák s igen tág körűek. Nem szabad mindazáltal szem elől tévesztenünk, hogy Byrne nem is akarhatott kész rendszert nyújtani a világnak, miután az a legtöbb esetben csak hosszú idők fejleménye, csak századok jeleseinek fáradozásaiból eredhető vívmány lehet. Egy életre gyult eszmékre az, mely csak gondos ápolás mellett növekedhetik világot és meleget adó lánggá, míg elhanyagoltatva, tán nyomtalanul enyészik a feledés bus homályaiba.

Byrne kétrendszeres számolástannak elméletét nem fejt ki munkájában. Mindaz, mi tán illyzerű fejtegetésnek volna tekinthető, nem egyéb, mint feltevéseinek elméleti igazolása. Mielőtt azonban ehez áttérnénk, legyen szabad előlegesen magáról a kétrendszeres számolástannal Byrne által használt megjelölési módról néhány szót elmondanunk.

Kétrendszeres számolástannak nevezi Byrne új módszerét, mert abban kétféle számrendszer jó alkalmazásba. Ezeknek egyike t. i. a közönséges tizedes számrendszer (dekadische Zahlensystem), másika pedig, melyet csak Byrne alkalmazott, és eddig használatban nem volt, bizonyos alapszámok kitevőiből áll. Ezen kétféle számrendszer Byrne egy közibök tett nyíl által különzi el úgy, hogy az előtte irt szám mindig a tizedes rendszer számjegyeiből áll, az utána következő pedig az egy-

másután következő alapszámok kitevőiből. Ezen jegyet Byrne alakja szerint arrow-nak (nyíl) nevezi. Az említett alapszámok, melyekről különben alább még szólandunk 11, 101, 1001, 10001, stb. Ezeknek hatványait írja Byrne az arrow után, mely jegy által az előtte álló szám s az alapszámok illető hatványai közt végrehajtandó szorzást jelöl ki. A főbbi módon növekedő alapszámoknak illető hatványai vesszők által elválasztva iratnak az arrow után, és pedig úgy, hogy helyzeti számuk mindig egygyel nagyobb, mint megfelelő alapszámuk zerusainak száma; tehát az arrow után első helyen azon alapszámnak illető hatványa áll, melyben egy zerus sem fordul elő stb. A hiányzó alapszámnak megfelelő helyzetet zerus foglalja el. E szerint a következő kifejezés:

$$128 \times (1.1)^6 \times (1.001)^{10} \times (1.000001)^3$$

Byrne megjelölési módja szerint így volna irandó:

$$128 \vee 6, 0, 10, 0, 0, 3,$$

Ha az arrow előtt semmi szám sem áll, oda szorzandóul mindig az egység értendő.

A műtétek folyamában Byrne sokszor az utolsó még előforduló alapszám hatványára vezeti vissza minden előbbi alapszámok hatványait, legközségesebben a hetedik vagy nyolczadik helyen álló hatványmennyiségre, vagyis a hetedik vagy nyolczadik alapszám hatványára. Ez esetben szinte különös megjelölési módot használ, mely abban áll, hogy ezen reducált hatvány menynység fölé egy hátul lefelé hajtott vonalat tesz, melynek elibe kisebb számjeggyel írja a helyzeti számot tehát pl. így: $\overline{74732}$ vagy: $\overline{8541}$.

Ezek után már áttérhetünk a kétrendszeres számolástannal elveinek rövid ismertetésére, melyet azok gyakorlati alkalmazásának előre bocsátani szükségesnek láttunk, daczára annak, hogy Byrne éppen megfordítva csak a gyakorlati eljárásokat tartalmazó részt után függesztette azt, érezvén, hogy mindaz, mit felhoz sajátképi elvek megállapítása helyett inkább csak eljárásának igazolására szolgálhat. Byrne a MacLaurin-féle tantétre támaszkodik. H. t. i. ezen hatványban:

$$f(x) = f(0) + \frac{x}{1} f'(0) + \frac{x^2}{1.2} f''(0) + \frac{x^3}{1.2.3} f'''(0) \dots (1)$$

a következő helyettesítéseket teszszük:

$$\begin{aligned} f(x) &= a^x, & f(0) &= 1, \\ f'(x) &= a^x \log. a, & f'(0) &= \log. a \\ f''(x) &= a^x (\log. a)^2 & f''(0) &= (\log. a)^2 \\ f'''(x) &= a^x (\log. a)^3 & f'''(0) &= (\log. a)^3 \\ & \text{stb.} & & \text{stb.} \end{aligned}$$

akkor az ily alakot fog nyerni:

$$a^x = 1 + \frac{x}{1} \log. a + \frac{x^2}{1.2} (\log. a)^2 + \frac{x^3}{1.2.3} (\log. a)^3 + \dots (2)$$

Ha felvesszük, hogy $x=1$, akkor az utóbbi haladvány a következőbe megy át:

$$a = 1 + \log. a + \frac{1}{1.2} (\log. a)^2 + \frac{1}{1.2.3} (\log. a)^3 + \dots (3)$$

s ha megfordítjuk (die Umkehrung der Reihe)

$$\log. a = (a-1) - \frac{(a-1)^2}{2} + \frac{(a-1)^3}{3} - \dots (4)$$

tegyük továbbá, hogy a = 1.00... (n-1) zerus, ... 1, akkor:

$$\log. a = 0.000 \dots (n-1) \text{ zerus} \dots 1$$

miből következik, hogy:

$$\log. a = a - 1.$$

Ez eredmény már mutatja, hogy a (4) alatti haladványban az (a-1) után következő tagok bizonyos határig nem gyakorolnak befolyást az eredmény pontosságára.

Hogy az épen mondottakat példa által világosítsuk föl, legyen $a^x = X$, hol $X = 134985882$. Ennek kétrendszeres kifejezése: $X = \sqrt[3]{3, 1, 4, 1, 2, 1, 1, 3}$, vagy ha az egészet az utolsó (itt 8-ik) helyzetre visszavezetjük: $a^x = \sqrt[3]{3^0000000}$ miből láthatjuk, hogy $x = 30000000$, mivel pedig $a = 1.00000001$ és $\log. a = 0.00000001$ ennél fogva ha a (2) alatti haladványt tekintetbe vesszük, a következő eredményhez jutunk.

$$1 - \dots = A = 10000000$$

$$\frac{x}{1} \log. a = B = 3000000$$

$$\frac{x^2}{1.2} (\log. a)^2 = C = 450000$$

$$\frac{x^3}{1.2.3} (\log. a)^3 = D = 45000$$

$$\frac{x^4}{1.2.3.4} (\log. a)^4 = E = 3375$$

$$\frac{x^5}{1.2.3.4.5} (\log. a)^5 = F = 203$$

$$\frac{x^6}{1.2.3.4.5.6} (\log. a)^6 = G = 10$$

$$\hline 13498588$$

Vagy ha az összeadandó tagokat egymásból akarjuk megtalálni, lenne: $C = B^{\frac{x}{2}} \log. a$; $D = D^{\frac{x}{3}} \log. a$;

$$E = D^{\frac{x}{4}} \log. a$$
; $F = E^{\frac{x}{5}} \log. a$; stb.

mi által minden összeadandó tag az őt megelőzőből van származtatva.

Ezek után Byrne egy gyakorlati példát vesz föl, s ezen megmutatja, hogy az eredmény ugyanaz marad, ha a Maclaurin-féle haladvány helyett a kéttagzati együtthatókat használjuk tényezőül, vagy is ha a főnebbi egyenletek a következőkbe mennek át:

$$C = B \log. a \frac{(x-1)}{2}; D = C \log. a \frac{(x-2)}{3} E = D \log.$$

$$a \frac{(x-3)}{4}; F = E \log. a \frac{(x-4)}{5} \text{ stb. s így, ha e kifejezéssel élünk szabad, a Maclaurin-féle haladvány a kéttagzati haladványba ment át. E szerint tehát az egyes szorzók a kéttagzati együtthatók lesznek, miál-}$$

tal a kétrendszeres számolásban követendő eljárás igen egyszerűvé lesz. Ezen szerencsés, habár tisztán matematikai szempontból nem egészen föltétlenül helyeselhető ugrás, s azon körülmény által, hogy a viszonyszámok változatlan alapja helyett Byrne meghatározott törvények szerint változó alapokat vesz föl, módszerét a gyakorlati használatban egyszersmind könnyűvé és kényelmessé tette.

Corzan Gábor.

Heine — fordításainkról.

(Vége.)

Nem tagadjuk, hogy valamint Petőfi, Béranger, Burns vagy bármely népies költő, úgy Heine fordítása is nagy föladat. A fordítónak be kell hatni mind a két nyelv legmélyebb titkaiba, a melyből és a melyre fordít. És ez a bökkenő, a melyben a fordítók nagyobb része megbotlik. A német, angol és francia nyelv közti cserében segíti a fordítót e nyelvek rokon szelleme, de a magyar fordítónak (és viszont) meg kell küzdeni egy, anyanyelvétől egészen különböző nyelv szellemével, idegen gondolatmenettel, más világnézettel.

Annál nagyobb a dicsőség, ha ezen nehézségek daczára költő magyarból vagy magyarra valami költeményes művet jelesen fordít le.

Gyűjteményes Heine-fordításaink csak költői zsengekül tekinthetők; ezek t. i. „D a l o k. Irta Heine. Fordította ifj. Balog Gyula“ (Pest, 1861.) és „I d e g e n v i r á g o k. Heine szebb dalaiból fordította S a u s e k Elek.“ (Pest, 1862).

Ez utóbbi irányadó nélkül bocsátá közre könyvecskéjét; az előbbi azonban, bár szerényen lép föl, kijelölte a kritika álláspontját, midőn előszavában többek közt ezeket mondja: „a fordítónak figyelmét valamely kötött mű áttételénél két lényeges dolog veszi igénybe; a mű külalakja, s a másik: annak szelleme. Én kiváló figyelmet az utóbbira fordíték, annál is inkább, mert nem abban lelem valamely mű sikerült fordítását, hogy abban az eredetinek semmi szava el ne maradjon, s hogy ugyanazon szavak ugyanannyi tagu és számu sorban fejezzék ki az eredetinek eszméjét.“ Ez a fölfogástól függ; mi is jobban szeretjük ugyan, hogyha fordított költeményben inkább az eredeti eszméjét, mint külalakját épen látjuk vissza tükröztetve, de a formát sem szabad elhanyagolni s legkevésbé Heinenél, kinél eszme s forma elválhatlan.

Egyáltalán a mű külalakjára nézve van egy kis észrevételünk, melyet sehogysem tudunk elnyomni; költőink nagyobb része t. i. igen keveset tart a formára; pedig főképp fordításnál nem szabad a külalakot figyelem nélkül hagyni, mert azáltal gyakran a költő szándéka ellen lenne vétség elkövetve, ki a forma által is hatni igyekezett; így p. o. nem képzelhetnők, Góthe szép balladáját „Der Todtentanz“ hogy lehetne másképp, mint daktylusban, és a versszak utósó sorát rím nél-

kül lefordítani, a nélkül hogy a költemény hatása gyöngöttetnék. De lássuk hát, hogyan figyelt a „szellemre.“ Meglátszik ugyan mindenütt törekvése, az eredetit visszaadni, de meglátszik az is, hogy a német nyelv szellemével még kellőleg meg nem barátkozott. Elferdítetteknek találjuk p. o. a következő helyeket:

19. l. De mivel oly könnyű volna
Győzni, mégis haboz keblem...

Heine mást mond:

Nur dass mirs so leicht gelingt,
Will mich dennoch fast betrüben...

30. l. Virágoznak egyre élnek,
Szíve hervadt csak szegénynek;
az eredeti

Die blühen und blühen noch immerfort,
Und nur das Herzchen ist verdorrt.

Ez nem a szánakozás, hanem inkább a lemondás, a gúny hangja.

52. l. Csak mi ketten nem mozdulunk,
Csak mi nem fogunk kikelni.

Wir Beide bleiben in der Gruft,
Ich liege in deinem Arm.

A fordításban elmaradt a ki nem kelés gyöngéd indoka.

54. l. Tenger partján a leányka...

Das Fräulein stand am Meere...

A második vers szakában következő gúnyos megszólítás követeli, hogy itt a fordításban szintén „Kisasszony“ álljon.

Hogy németül nem tud jól a fordító, egyes félre értett szavakból is kitünik; Balog ur p. o. úgy fordítja;

Lustiger Vogelsang — Vigabb madárének;
Spröde Dirne — Hideg lányka.

Balog fordításaiban még van némi költői szellem, mely kötött mű áttételénél mulhatlan szükség; a műfordítónak egyszersmind költőnek is kell lenni, különben fordítása mindég csak rímelt próza marad, mint Sausek „Idegen virágai“-ban elégszer tapasztalhatjuk. Balognál meglátszik az igyekezet, de Sausek ur — a forma tökéletes elhanyagolása mellett — az eszmét gyakran vagy végkép elferdíti, vagy oly prózaiasan adja elénk, hogy költeménynek már alig vehető. Ily prózai fordítás többek közül ez:

De mi ketten nem könyeztünk,
Nem is sóhajtott kebelünk!
A sóhajok és a könyek
Csak későbbben következtek.

Heine ezt ugyan valamivel kevesebb rémmel, de több költőiséggel fejezte ki:

Wir haben nicht geweint,
Wir seufzten nicht „Weh!“ und „Ach!“
Die Thränen und die Seufzer
Die kamen hintennach.

A számosan előforduló elferdítések közül csak ezen főbbeket idézzük, melyek valóban torzképei az eredetinek.

15. l. S szegény virág elpirulva
Le a mélybe bujik ismét —

S lenn a mélyben lábainál
Látja halovány kedvesét.

Verschämt senkt sie das Köpfchen
Wieder hinab zu den Wellen —
Da sieht sie zu ihrem Füßen
Den armen blassen Gesellen.

40. Megesóoltam ajakadat
S te a csókot visszaadtad.

Wir haben zusammen gejauchzt und gescherzt
Und zärtlich uns geküsst und geherzt.

Mily gyöngé visszhangja az eredetileg szépnek!

45. l. Duna! kívül olyan vagy te,
Mint kedvesem bájos képe,
Ő is olyan szépen mosolyog,
S sötét éj van kebelében!

Oben Lust, im Busen Tücken,
Strom, du bist der Liebsten Bild!
Die kann auch so freundlich blicken,
Lächelt auch so fromm und mild.

48. l. Kis madárka, ez arany szót,
Ne dalold el senkinek sem;
Ne tudja meg titkom senki,
Mely itt lakik bus szivemben!

S csakugyan fordítása-e ez a következőnek?

Das sollt ihr mir nicht mehr erzählen,
Ihr Vöglein wunderschlau;
Ihr wollt meinen Kummer mir stehlen,
Ich aber Niemandem traun!

Egyes ferdén használt szókból kitünik, hogy a fordító vagy a német vagy a magyar nyelvet nem bírja eléggé; erre néhány példa:

34. l. Elpirulva szégyenébe
Es muss zu Schanden werden.
92. l. Énekel az egyházikar...
Es singt im Kirchenton.

Némelykor annyira megy Sausek meghonosításában, hogy a Rajnát mindég Dunával fordítja le. De ez még hagyján, hanem ha versszak következik, melyet nem ért, vagy egyszerűen kihagyja, vagy — mi talán még rosszabb — saját nézete szerint módosítja.

Megnyugtatósul a két fordító urnak — nem hallgathatjuk el csudálkozásunkat azon, hogy ők költői s fordítói kísérleteiket épen Heinen kezdték meg; mert az egész német irodalomból nem tudnánk nevezni egyetlen egy költőt sem, kinek fordítása nagyobb nehézséggel járna, mint Heineé s ki képes ezt jelesen fordítani, annak a többi német költők fordítása játszva fog sikerülni; épen úgy mint azt Petőfinek jeles fordítójáról is mondanók.

De birunk mi már jeles fordításokat is Heine után, csakhogy külön nem jelentek meg.

Ezen lapok szűk tere nem engedi fölhoznunk névszerint a lapokban elszórva megjelent fordításokat, csak a gyűjteményekben és albumokban napvilágot látottakról szólunk még néhány szót. Legtöbbet nyújt ezen tekintetben a „Külföldi lant“ (1862), mely 17 fordítást közöl Heine szerint és melyről itt tüzetezen szolandunk.

Először is Tompa Mihály által mesterileg fordított „Jutta űrgrófnéval“ találkozunk, mely csak azon sajnálkozást ébreszti bennünk, hogy Tompa mért nem fordított többet. A 3. versszak második sora:

„Kacajt üt, a csendet zavarván“...
gyöngye ugyan, ha összevetjük az eredetivel:

„Das hallt so höhnisch durch die Nacht!“
de azért az egész mégis mesteri fordítás marad.

Gyulai Pál „Rosz álom“ című fordítása szintén jeles, de imitt amott gyöngén adja vissza az eredet; p. o. a 4. versszak első sora:

„Később pedig egy liljomot szakaszték“...
egészen másképp hangzik az eredetiben;

„Ich glaub, am Ende brach ich eine Lilje“...
Iduna híres fordítása „Jő szép halászeányka“

itt is talált helyet, de megvalljuk, folyékony szép nyelve daczára nem elégít ki bennünket egészen; így p. o. a 2. versszak kezdete:

„Hajtsd kis fejed fejemre“...
nem adja hiven vissza az eredetit:

„Leg an mein Herz dein Köpfchen“...
Lévai József ihlettséggel fordította a szép

balladát „Richard király.“
Kerényi Frigyes-től három fordítást hoz a

gyűjtemény, de meglátszik rajtuk, mivé lesz a legszebb költemény, ha fordításánál nincs ügyelet a formára is egyszersmind; visszaadják ugyan az eredeti eszméjét hiven, de a tömörség, mely Heinét annyira jellemzi, elveszett; csak az egyik „Oh bár szívem keserve“... melyben az eredeti forma föntartatott — sikerült.

Vadnai Károly két fordítása „Asra“ és „Geoffroy Rudél és Melisande“ szintén sikerültnek nevezhető, csak hogy az utóbbiban lelénk néhány kifejezést, mely sehogy sem tetszhetett; ezenkívül még a 15. versszak negyedik sorában:

„Szerelem s fák kihajtanak“...
csak trivialis elferdítését látjuk az eredetinek:

„Sprossen Lieb und Maiewonne“...
Thaly Kálmán-tól egy balladát veszünk:

„I. Károly“, melyből kitünik, hogy Thaly ur műfordítónak nem érti eléggé a német nyelvet. Nemcsak hogy a kezdet:

„Magán busong a király az erdön,
Szénégetőnek sötét lakában“...
egészen más értelmű mint az eredeti:

„Im Wald, in der Köhlerhütte sitzt
Trübsinnig allein der König“...
hanem ily tökéletes félreértések is fordulnak elő:

„Botrány nyá leszünk mi ketten“...
Az eredetiben:

„Wir müssen zu Schanden werden“...
félreértések mintájaként a következő állhatna:

„Erdei népnek ó hite eltűnt“...
mely az eredetinek:

„Der alte Köhlerglaube verschwand“...
tökéletes elferdítése; ezen szó „Köhlerglaube“ ritkán

használtatik ugyan, de utána nézván, megleltük helyes

magyarozatát (= vakhit) valamint Ballagi, ugy Fogarasy szótárában is.

Tatay Adolftól is tartalmaz a „Külföldi lant“ egy fordítást „Childe Harold“, mely a jobbak közé tartozik.

Az elősoroltakon kívül van abban még 6 költemény Berec Károly fordításában, melyekre még visszatérünk.

A Toldy István kiadta „Thaliá“-ban 1862-re is leltünk egy meglehetősen sikerült balladát — „Salamon“ — Thaly Kálmán által fordítva.

Szász Károly-tól két fordítást emelünk ki; az egyik: „Lore-Ley“ (helyesen Lorelei) a „Gyöngyvirágok“-ban, a másik: „A viszhang“ a „Lyrai áloék“-ban jelent meg. Mind kettő sikerült, csak az utóbbiban csudálkozunk kell a viszhang értelmességén, mely ezen szavakat:

„A sirban lenni jó!“
így kiáltja vissza:

— „A sirba jó!“
A fordítók közül bővebben kell szólnunk még

vége Berec Károlyról.
Berec 1858-ban a „Szépirodalmi közlöny“ könyv-

illetményeül megjelent „Szászorszápek“ című füzetkével lépett föl a Heine-fordítás mezején, és a számos gáncsoló észrevételek daczára, melyeket fordításairól hallottunk, bátran kimondhatjuk, hogy az ő fordításai általában maig is a jobbak közé tartoznak. Egyes költeményeket ugyan jobb fordításban birunk, de egészben véve egyik sem adott annyit mint ő.

A „Szászorszápek“-ben azonban szintén fordulnak elő gyöngye helyek, melyek közül a következőket emeljük ki.

Egy fekete erős bárka
Evezget nagy szomoruan...

Eine starke schwarze Barke
Segelt trauervoll dahin...

S álmosan az ifjú király
Azt susogja: mily nehéz

Az országulás...
Schläfrig lallt der junge König:

Das Regieren ist so schwer...

Mért fogod be szemeim?
Mért csókolod ajakam?...

Was hältst du mir die Augen zu,
Wenn du mir küsst den Mund?

S a sarkadon megfordultál
Teli torokkal nevetve...

Du lachtest aus voller Kehle,
Und machest 'nen Knix dabei...

Mert lelánczol a konokság,
Mig a jó szív nem kell nekem...

Denn mich fesselt holde Bosheit,
Wie mich Güte stets vertrieben...

Daloltunk, neveltünk,
Szépen csokolóztunk;
Jaj istenem! Milyen
Boldogok is voltunk...

Wir haben zusammen gejauchzt und gescherzt,
Und zärtlich uns geküsst und geherzt...

Elpanaszlom mindenkinek
Engemet hogy megbántottál...

Aller Welt will ich es klagen,
Dass du mich so schlecht behandelt.

Bárhol vagy is, akár hol jársz,
Egyre üldöz tekinteted...

Überall, wo du auch wandelst
Schaust du mich zu allen Stunden...

Mi van te hangodban, hogy
Attól én oly igen félek?

Was ist in deiner Stimme,
Das mich so tief erschüttert?

Ezek után és egyáltalán a „Szászorszépek“-et nem tekintjük ugyan mintafordításoknak, de míg ügyesebb fordító nem lép föl, Berec a jobbakk egyike nagyban véve, mert egyes költeményt jól fordítani, nem oly nagy föladat, mint egész gyűjteményt.

Végül még egy pár szót Heine fordításáról általán. És itt szembe kell szállanunk egy névtelennel, a ki egyes tekintélyes lapunkban azt mondja, hogy alig tudná képzelni a fordítás oly virtuozitását, mely Heinet magyarul is Heinének mutatná. A mintafordítások irodalmunkban fehér hollók, nem is szoktunk hozzá s meglegszünk rendesen, ha fordításban csak némileg fölismerhetjük az eredetit. Virtuozitás kell Heine fordításához mindenesetre, de hogy az alig képzelhető volna, tagadjuk. Csak szemügyre kell venni Heine költészetének jellemét, és az kiválólag népies; a magyar fordítónak tehát, a német nyelv gyökeres ismerete mellett, különösen a magyar népdalt kell tanulmányoznia, mielőtt a fordításhoz fog; és ha a népdalt és Heinet is tanulmányozta, átlátandja, mily fontos mindkettőnek a külforma, és nem fogja elhanyagolni ezt sem. A költemény külformája az, a mi az embernek a test, eszméje pedig az, a mi a testnek a szellem. Összhangzatos hatás csak úgy idézhető elő akár eredeti akár fordított költemény által, ha egyikre mint másikra egyaránt gondos figyelem fordítatik.

Csaba Lajos.

A magyar népdalok és népmesékről.

VII. Regélés.

(Lásd Kalauz II. 1. félv. 1—5. sz.)

„Regélés“, bizonyos ünnepeken házhoz járás és alkalmi dalok eléneklése vagy mondókák elszavallása azon reményben, hogy a ház gazdája ajándékot ad, mi szokás szerint meg is történik, megvan nemcsak nálunk hanem másutt is, például a németeknél, megvolt már az ókorban is, például a görögöknél.

Az egybevetés arra az állításra jogosít, hogy a regélés nálunk hajdan is az volt mi most, hajdan is azok szerepeltek kik most, meg nem egyezhetem tehát Torkos urnak nézetével, ki azt hiszi (Magy. Nyelvészet V. 335.), hogy a dolog lényege idővel megváltozott s onnét van, hogy „e szokás már csak a gyermekekre maradt.“

A regesek dala természetesen az én fölfogásom által mitse veszt a maga fontosságából; mert itt nem az a fő, hogy egykor csakis idősbek voltak regesek — voltak gyermekek, voltak idősbek is, mint mainap is v. ö. Vadr. I. 533. l. — az se, hogy a regélés csakis vallási szertartás volt s hogy ajándékért történt, hanem az, hogy a regélés még a pogány korból fönmaradt szokás. A regélés ünnepekre vonatkozik, a pogány korban pogány, a keresztény korban keresztény ünnepekre, s valamint a dalokban mainapság keresztény elem uralkodik, úgy hajdan pogány elemmel voltak eltelve, mit az új vallás ugyan kioltott, de egyes kitételekben egyes, jelképies eszközökben, szokásokban még mindig fönmaradhatott s fön is maradt.

Hogy ily regélési szokás más fél ezer s még több évet is tulélhet, bizonyítja az Athenaeus (VIII. 360 a) által közölt *λεμδόνισμα* „fecskeadal“ (Bergk Poetae Lyrici Graeci. 2. kiad. 1034. lap. fordította Télyf, Jelenkori görög irodalom 14. lap.), melyet hajdan a fiuk Rhodosban, Boedromion havában a fecske s tavasz megérkezéére énekelnek vala, mi Görögországban egész mainapig föntartotta magát. Martius első napján a fiuk fából csakugy nagyjában kifaragott fecskét hordoznak körül, mely egyszerű gépezet segítségével kis malom körül forog s dalolva a tavasz madarának jutalmául apró ajándékokat szedegetnek.

Az eléggé nem ajánlható Vadrózsák egyik legfontosabb közleményét képezi az „ószékely regesek dala“. Az 533. l. a rávonatkozó közelebb nyomozás ily fölvilágosítást ad: „E népdalban a főgondolat, miből az egész kifoly, a rőt ökör, ami nem egyéb mint a bőség szarvának érzékitése fából kifaragott ökörben, mely kétségkívül meg is lehetett veresre festve, vagy ha nem is volt festve, de a hosszszan hátára aggatott sok kolbász és sült pecsenye igen könnyen kölesönözhetette neki a veres szint. A régi törvény semmi nem egyéb, mint ősrégi szokás gyakorlat, de némi erkölcsi kényszerrel van párosítva, mert fiatal házasok és legények mint egy banderium, úgy rohanják meg a megtisztelés tárgyául kitüzött új párt s míg sült perezczel s pálinkával jól el nem látják, addig hazától bajjal távoznak“ stb.

Rőt ökör kétséget se szenved, hogy anyyi mint rőt, azaz vörhenyeges szőrü ökör szokásos elnevezése az ily szőrü szarvasmarhának. A fából kifaragott ökör legvalószínűbb, hogy rőtre volt befőstve s hogy épen rőt s nem más színű, okvetetlen oly jellemző mint a pogány áldozatainknál a mén tiszta fe-

hérsége. Mint jelképez, nem tudjuk hanem annyi bizonyos hogy pogány kornak a maradványa, hogy csakugyan ősrégi szokás.

Hadd hasonlitsuk most össze ezt a *χερδόνουμα*-val. Mind a kettőben ősrégi szokás maradt fenn. Mind a köttőben fából faragott állatot hordoznak házhoz, mely jelképies értelemmel bír, mind a kettő a ház gazdájától ajándékot kér sőt mind a kettő fenyegetve kéri meglepő tekintetben a köztük való hasonlatosság.

A székely dal ezt mondja:

Béeresztess jámbor gazda? de hó reme róma.
Ha nem eresztess se bánjuk: de hó reme róma.
Kikötözzük az ajtótát stb.

a görög meg ezt.

Ha adni fogsz; de hogyha nem, nem engedünk,
Elvisszük ajtótát vagy a szemöldökét,
Vagy azt ki ottan bent ül, a te asszonyod,
Hiszen kicsinyke; könnyű módon visszük el.

E cikkem befejezéseül közlök egy reges dalt, mely nyilván csak töredék, de kiegészítését talán Szél Farkas urtól nyerheti, ki Debreczenben van, ahol ez a dal divatozik, s ki a népköltészet iránti buzgóságát eddigelé is szépen tanusította.

Karácsony és Pünkösöd első napján Debreczenben és környékén két két regelő fiu házról házra jár s ezeket mondja:

(Első fiu): Karácsony (Pünkösöd) első napjára eljött egy zsidó pap.

Azt beszéli, hogy ottan milyen hosszú egy nap.
Hogy egy kapás ezer forintot is kap.
Zsidóország nyilván sok embernek káros
Mert ott roszzal páros.

Félek hogy elsülyed a város.

(Második fiu) Mást beszélj ujságot,

ne azt a sok hiábavalóságot.

Mondd meg nekem Szoboszlón

hány csupor van hány tál?

Mondd meg nekem, Debreczenben hány

gyermek született, hány Péter hány Pál?

(Első fiu) Kinek nincs vekája, máséval mér.

Rosz gazdaszony, ki mindent szomszédtól kér.

(Második fiu) Felelj meg nekem, harmincz

mázsa füst mit ér?

Harmincz néma papnak mi az illendő bér?

(A többit nem tudhattam meg.)

VIII. Ipolysági népdal.

Jaj de magos fán van az ég.

Mondd meg rózsám, szeretsz-e még?

Ha nem szeretsz, azt is mond meg,

Nem haragszom én azért meg

Vesd reám a két szemedet,

Most utolszor látsz engemet.

A sors kifejt karod közül,

De szívem csak érted hevül

Igy jár, aki minden szóra,

Könnyen hajlik minden csókra.

Én is hittem szavaidnak

De már könnyeim hullanak,

Ponori Thewrewk Emil.

A Kisfaludy-társaság.

Az idén is, mint minden évben, megtartatott a Kisfaludy-társaság közgyűlése Kisfaludy Károly születése évnapján, február 6-án, a nemzeti muzeum díszteremében. — Minden alkalommal nagy érdekeltség nyilvánul a fővárosi közönségben a Kisfaludy-társaság iránt, mely közgyűléseit igazán, mint a „Pesti Napló“ megjegyzi, nemzeti ünnepélyekké emeli. Jelenleg szintén szép számú vendégek előtt folytak le a gyűlés érdekes előadásai. Az elnök, Eötvös József báró ő méltósága eszmedús megnyitó beszédet mondott. Megható szavakkal fejezte ki fájldalmát azon jelesek felett, kiktől ez év megfosztá a magyar irodalmat. S midőn az emiatt keletkezett hézagok aggodalommal töltik el kebelét, egyszersmint vigasztalódik, látván az újabb nemzedék tetterős ifjait, kik megértik és érzik hivatásukat s azon alapon, melyen a régi jelesek oly ernyedetlenül munkálkodtak, tovább haladva, befejezik az épületet. Kivánságát azonositja a többi veterán jelesekéivel, midőn mondja: „Fáradásaik jutalmául nem várnak, nem kívánnak egyebet, mint-hogy a gyenge fény, mely nevéket talán környezi, ragyogóbb csillagok által minélelőbb homálylyal boritassék.“ A magasztos megnyitó beszédet Greguss Ágost titkári előadása követte. Előadja a társaság mult évi történetét, mukásságának eredményeit. — „Csekély e munkálkodás, ugymond, ha csak azon felolvasásokra gondolunk, melyeket a tagok a havi ülésekben a társaságnak időnkint bemutatnak.“ Ilyen előadás tavaly mindössze négy volt: Szász Károlyé a Sahnámé nagy perzsa hősköltevényről, Gyulai Pálé Vörösmarty ifjuságáról, Pállfy Albert székfoglalója „Radvánszky György Eperjesen“ s Egressy Gáboré „A színészet könyvéből.“ A társaság hivatása az írókat mukásságra buzditani, a beadott munkák felett ítéletet mondani és így tevékenységének nyilatkozatai nem mutathatók fel közvetlenül: sokan fáradoztak, de kevesek felelhetek meg a szigorú követelményeknek. — Schiller Wallenstein-ját Tomor Ferencz és Wieland Oberon-ját Illésy György fordítása szerint csak helyeselhetette, de anyagi körülményeinél fogva kiadását el nem vállalhatta a társaság.

Pártolónak két munkával kedveskedett az 1864. 1865-ik évi folyamában, egyik „A mi nótáink“ regény Abonyi Lajostól, melynek ismertetését közöltük; a másik a portugall költészet remeke „Camoens Luziá-dája“ Greguss Gyula fordítása szerint. Örömmel értesíti a titkár ur az irodalom barátait, hogy Schakespeare magyar fordítása nem késend sokáig. Ugyszintén a népköltészeti gyűjtemény vállalata is sikeresen halad, a megjelenendő műre kiadoul Emich Gusztáv ur ajánlkozik. A Kisfaludy-társaság tagjainak számát új tagokkal szaporitá, ezek: Pákh Albert, Szemere Miklós és Szigeti József. Megemlékszik továbbá az el-

hunyt tagokról, kiket következő sorban ragadott el a kérelhetlen halál: Kazinczy Gábor, meghalt 1864. april 18-án, Szalay László julius 17-én. Fáy András julius 26-án. Kuthy Lajos augustus 27-dikén. Madách Imre October 5-én. Végre bucsut vesz Arany János igazgatótól, ki ezután munkásságát az akademia titkársági hivatalának szentelendi.

A titkári előadást Tóth Lőrincz emlékbeszéde követte Fáy András felett, ezután pedig Lévy József olvasá fel Kazinczy Gábor felett irt emlékbeszédét. Mindkettőt élénk figyelemmel hallgatta a közönség, s különösen az utóbbi végszavait élénk taps követte, mert új tehetséget ismert fel az intelligens vendégsereg a fiatal költőben a szónoklat terén is. — Ezeket Dobsa Lajos váltotta fel, ki „Aba Sámuel“ tragöediájából tartott felolvasást.

A tavalyi pályázat eredménye irodalmunkat az ugysis igen ritkán látogatott szépészeti téren jeles művel gazdagította. Ezen feladatra: „Kivántatik a ballada elmélete,“ 9 pályamű érkezett be, ezek között legjelesebb, melynek czime „A balladáról“ jeligeje pedig „Tragoedia, dalban elbeszélve“ szerzője Greguss Ágost.

Pályadíjak, melyeket a Kisfaludy-társaság 1865-dik évi február 6-kán hirdet.

1) Kivántatik az elégia elmélete. Jutalma 25 arany.

2) Kivántatik rövid költői elbeszélés, akár komoly akár vig és humoros nemben, akár történeti, akár mondai vagy adomai tárgyú. Jutalma 20 arany. A beküldési határidő 1865-ik évi decz. 31-ig. Az I. számú pályadíjért a társaság tagjai is versenyezhetnek, a II. számúak csak nem tagok. Mindkét pályamű csakha önálló irodalmi becsesl bir, érdemesítettik jutalomra.

Kelt Pesten a Kisfaludy-társaságnak 1865 évi február 1-jén tartott gyűléséből.

Greguss Ágost
titkár.

Hazai irodalom.

Milyenek a férfiak? Elbeszélések. Irta Jókai Mór. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv 1865. Ára 1 frt.

Beszélyirodalmunk pár év óta gazdagnak épen nem mondható. Régibb íróink csak néha néha bocsájtanak egy egy kötet beszélygyűjteményt sajtó alá, az újabb nemzedéknek — mely nem rég ily gyűjtemények özönével árasztá el a hazát — csak egy két tagja ir, az is néha. Lenne azonban bár csekély az ily nemű kötetek száma, csak bensőleg lenne gazdag, és élvezetes, s ha tul nem emelkedik is beszélyirodalmunk színvonalán, csak azon állana meg legalább, így a panaszkodásra nem volna annyi ok. Jelenlegi beszélyirodalmunk azonban e színvonalig sem bir felemelkedni. Komoly igyekezet és szorgalom nem igen látszik sem a régibb, sem az újabb novellisták munkáin. Amazoknak munkáiból csak azt látjuk, hogy még mindig élnek és irnak, emezekéből pedig, hogy kézzel lábbal igyekeznek feljutni a magyar Parnasusra.

Jókai Mór egyike a mi régibb és jelesebb beszély-íróinknak s még is gyakran hallani róla ily észrevé-

teleket: Jókai kezd komolyan nem dolgozni, Jókai kezdi üres munkákkal untatni a közönséget. Szeretném ezen állításokat megezáfolni, s igazságtalanoknak mondani; szeretném azt mondani, hogy Jókai még mindig a régi, de nem lehet. Az, ki figyelemmel kísérte Jókainak mind régibb mind újabb irodalmi működését, kénytelen elösmerni amaz állítások igazságát.

Hogy Jókai legújabb beszélyeiből hiányzik a komoly igyekezet és az eszmedusság, azt bizonyítja legújabbban e czim alatt: „Milyenek a férfiak?“ kiadott beszély gyűjteménye.

E gyűjtemény hat elbeszélést (?) tartalmaz. Első „A kardvas és a villám.“ Tartalma ez: A két világhódítóinak Tamerlának (ez a kardvas) s Bajazidnak (ez a villám Dsildirim) birodalma össze ér. Bajazid elfoglal a Tamerlán védhatalma alatt álló tartományok közöttül háromat, elfogja magát Aidinkhánját is, Tamerlán kegyenczét. Tamerlán követe által vissza kívánja kegyenczét és a három tartományt, de Bajazid visszautasítja kérelmét. Tamerlán harozra készül, e készülétek közben jelent meg nála mint szökevény büvész kegyenceze Aidin, Tamerlán a legnagyobb kegyetlenséggel megkezdi a harcztot és győz. Ennek hírére Bajazid abban hagyja Konstantinápoly ostromát s Tamerlán ellen siet. Megütközik, csatát vesz, elfogatik majd kivégeztetik. Ime a darab meséje ily rövid, de hosszuvá van nyujtva felesleges betoldások s egyes helyeknek igen hozsadalmas leírása által. Főlöleges betoldás Bajazid nejének története, mivel az az események folyamára semmi — épen semmi befolyással nem bir. Alakjai közül talán Tamerláné mondható legsikerültebbnek, Bajazid, a kevély gyengén van körvonalozva, s elmosódott, neje Mária az együgyűségig együgyű valami.

Második elbeszélés, mely az egész gyűjteményben a legsikerültebb: „A hittagadó.“ Tartalma röviden ez: „Kaled hét hétig sikertelenül ostromolja Damaskust. E sikertelen ostrom közben czirkáló lovasai elfogják a Damaskusból kedvesével együtt szökni akaró Jónás lovagot s Kaled elé hurczolják. Ez megértve tőle szökésének okát, a Damaskusi parancsnok Tamás ellen ingerli, ki kedvesét épen ekkor avatja a zárda szüzei közzé. Jónás renegáttá lesz, hitét megtagadja, hazáját elárulja, hogy kedvesét magáévá tegye. Az elfoglalt Damaskus lakosai azonban a föltételek szerint szabadon vonulnak el a városból, elmegy Jónás kedvese is. Jónás a menekülők után ered, s midőn beéri őket, kedvese megöli magát, s így kapja el honárulásaért méltó büntetését.“ Itt a cselekvény sokkal élénkebb és gyorsabb, mint „A kardvas és a villám“-ban, nem fárasztja ki az olvasó figyelmét, mint az előbbi. Az alakok, csoportozatok, leírások, ha egészen nem sikerültek is, sokkal sikerültebbek mint az előbbeniben, sőt még az a búbjos hang is inkább megvan benne, mely Jókai munkáit annyira kedvesekké tudja tenni.

Harmadik elbeszélés: „A vakmerő.“ Egy futólagos átpillantás után e műnek legelőbb is azt a hiányát vesszük észre, a mely hiány Jókainak minden legújabb művéből kitetszik, tudni illik, hogy nincs benne központ, nincs benne egység. Pugasseff története anélkül is nem beszélynek való tárgy, mivel egységet önteni belé alig lehet, mivel eseményei nem állanak egymáshoz mint ok és okozat. Hogy szerző igyekezett e műnek központot, egységet adni, mely körül forogjon, az nyilván látszik a mű kezdetéből,

Pugasseff megszereti Katalin czárnét, s alacsony származásu létere minden áron kérni igyekezik őt, s hogy Péter czár özvegyét birhassa, az őt ál-Péter czár után a hatodik álczár lesz. Eddig tart az egység, eddig állnak az események mint ok és okozat egymáshoz. Pugasseff hatalma nő, s midőn a biskink is hatalma alatt állanak, megszeret egy leányt Uljankát s ennek apját a baskirók fejedelmévé teszi. Most Uljankát szereti, nem Katalint s további harcainak nincs oka. A nagyravágyást okul nem tehetjük, mert akkor már kezdetben is két központ lett volna. Per longum és latum elmondja szerző ezután még Pugasseff viselt dolgait, elfogatását és halálát. Nem egyéb ez, mint az egyszerű történelmi eseményeknek egyik novella lében való feleresztése. Alakjai kivétel nélkül mind gyengék.

Még ezen kívül három darab van e gyűjteményben: Egy csók egy szó, — A tudtán kívüli férj, — Juida. Mindezek nem egyebek kiszélesített egyszerű anekdotáknál. Beszélyeknek azóta szenteltettek föl, mióta Jókai száz novellát tartalmazó Decameronjára előfizetést hirdetett. A szász elbeszélés csak nem akart sehogysem kitelni, kapta magát Jókai, elővett egy csomó régi adomát, azt mint a téstát kinyújtotta s beszélynek keresztelte. Tudna ezeknél Jókai jobbakat is írni, ha akarna!

Huszár László.

Rác Miklós költeményei. (Pest. A szerző sajátja. 1865. Nyomatott Khór és Wein könyvnyomdájában.) Ára 1 frt.

A legújabb költői nemzedék egyik tagja gyűjté össze és adta ki költeményeit e füzetben. A maga risicójára adta ki. Csudálkoznánk is rajta, ha akadna volna kiadó, a ki e mostani szűk világban, melynek nyomása — sajnos! leginkább irodalmi viszonyainkon érezhető, megvette volna. A fiatal szerző neki vágott maga; nem akarta kedvencz szülőiteit a fiókban hevertetni, s az eredmény itt fekszik előttünk e 139 lapnyi füzetkében.

Örvendetes esemény, hogy vállalkozásába anyagilag nem bukott bele. Rác Miklós népszerű költő, egy kiváló geographiai körben népszerű költő, s közönsége, mint teljes meglepéssel értesülünk, nem hagyta cserben. Ez tehát jól van.

Hanem más kérdés, hogy nem bukott-e meg szellemileg? Megállhatja-e a gyűjtemény a sarat a kritika részrehajlatlan szemüvegezése előtt. Nagy melegségre szolgál, hogy szerényen, minden zaj nélkül jelent meg, mellőzve a kivált fiatalabb tehetségeknél annyira szokásos hűhót, kürtölgetést (melynél a hegy többnyire egeret szokott szülni); de azért ez nem menti ki teljesen. Az irodalomban foglalt helyet s itt még az ajtó mellé félve huzódó vendégtől is van jogunk megkérdezni: mit keressz? mért állasz itten?

Ha e kérdést intézzük Rác Miklós költeményeihez, nagyon szorongatott feleletet fogunk kapni. Párhuzamban a philosophia híres jelszavával: cogito, ergo sum, itt az okozat maga képezi az okot: vagyok, mert — vagyok. Ha anyagilag nem bukott a fiatal szerző, a szellemi banquerotte-ottól tisztára ki nem mossa magát.

Pedig teljesen pálczát törni felette nem lehet. A költemények némelyikében tagadhatlan tehetségnyomai mutatkoznak, némely helytt kicsillog közülök azellem, ihlet, képzelet, kedély; de mi ez azon költe-

mények számához, a melyek csak azért vagynak, mert vagynak.

Ez utóbbiak közé tartoznak (végére hagyjuk a jobbakat) először az ajánlás, aztán a jelszó.

Rác Miklósnak nem lett volna s a bad költeményeit Dalmady Győzőnek ajánlania. Dalmady az újabbkor legtisztább lyrikusa: a mi neki van ajánlva, abban jó, tartalmaz lyrát keresünk s itt (hogy gyöngéden fejezzük ki magunkat) nagyon egypár lyrai versben találunk igazi lyrát. Reminiszcenciák, képzelt érzelmek, szintén képzelt világfájdalom, még képzeltebb szerelmi boldogság rimbe erőszakolt ömlengései képezik a nagyobb résznek (végül jönnek a jobbak!) tartalmát.

A jelszó pedig nem új, s mi több, nem jó. (N. B. Nem a báró Eötvösét értjük, mely mindig új és jó marad.)

A gyűjteményt egy hazafias merengés nyitja meg „Visegrád“ romjain czimmel. Állítólag szép érzelem, de bírálónak már a második sor elvette a kedvét. „Midőn lábam szent porodra lépe.“ Csak a rom kedvéért oda erőszakolt hibás sor. Az ember szokott lépni, nem a láb. Midőn lábommal szent porodra léptem — volna jól; igaz, akkor nem volna rím. Az egész elmosódik; sarkantyúzva volt a pegazus, az eszmék igen vontatva, nagyon monoton jöttek.

A többi hazafias és elbeszélő költemény nagyobbára szintén e bajban szenved; azaz egy-egy szép és eredeti eszme, mely elvitázhatlanul van itt-ott bennök, elmosódik, elvesz a szavak árjában, melylyel a szerző körülönté. „Egy vén fához“ (26. l.), „Az üstökös“ (51. l.) „A történet olvasásakor“ (136. l.) Mindnyájában van tehetség nyoma; küzdés látszik bennök, de az a baj, hogy nagyon is látszik. Szép az a honi dicsőség, honi bú emlegetése; de nem így. Némely helyen szinte émelyt szül. Nem élünk már üres kongó nagy szavakkal.

A honi bú egy leirő versben nyilvánul legszebben, az „Őszi gondolatok cziműben“ (71. l.), mely általában sikerült költemény. Ott pedig csak úgy oda van vezetve, minden hatás vadászás nélkül, mégis megkapó a fájdalom, csüggedés és remény ez egyszerű kifejezése.

Elbeszélő költeményei közül csak egyben van igazán drámai hang: „Erzsébet királynő“-ben (78. l.) Az anya búját, remegését, könyörgését szépen ecseteli. „Özvegy sohajtsa, árva mosolygása: legyen kegyelmednek összekötő szála.“ Keresett kifejezés, melyet nem lehet elemezni. Hogyan legyen összekötő szála? „Béldi Pál“ (101 l.) nem mond semmi újat, a „Szegény, szegény halvány asszony“ (113. l.) nagyon szép a k a r t lenni, „A romok regéje“ (88. l.), „Ujlaki Lőrinc képe“ (54. l.) és „Péter diák“ (15. l.) régi dolgok, pongyolán előadva. „Ős Hollókő vára“ (45. l.) olyan merengésszerű valami, mint „Visegrád romjain.“ „Piros pünkösöd napja — reminiszcencia.

A leirő költemények között van egynehány, a mely szép; így például „Őszkor“ (13. l.), „Őszi küdben“ (37. l.) sikerülten fejezik ki az ősz borongását, melancholiáját. „Némán ülök“ (47. l.) az elhagyatottság és ébredő szerelem érzetét, a „Kórágony“ (49. l.) túlzott, „Sűrű sötét erdők (110. l.) „Vigan lobog kicsiny kandallónk“ (133. l.) két ellenkező életet állít elő. Kár, hogy amabban szerző saját egyéniségére tér vissza; igen kirí.

„Zilahy Károly sirja felett“ (76. l.) Egy pár szép eszme van benne. Sajnos, hogy ez is igen föleresztve.

A lyrai költemények közt legtöbb kivető van. Némelyik csak egy kis eszmetörredék, s az ilyenek még Petőfinek sem mindig sikerültek. Ilyen például „Az öröm“ (22. l.), és „A mint a hév naptól“ (53. l.), „El-elkapja a szél“ (60. l.), „Fényes sugár“ (63. l.) és „Ha régi örömem“ (96. l.) Az ilyeneket vagy nagyon epigramma-szerűleg, vagy sehogyse kell adni.

„Hideg, kegyetlen téli szél“ (124. l.) Szép benne az alapeszme s jól is van kivive. Bár sok ilyen költeményt találunk.

Hanem a „Távoztomkor“ (10. l.), „Oh ölelj át“ (14. l.), „Csillagatlan sötét éjjel“ (19. l.) „El nem fedhetlek“ (42. l.), „Kalapomon elhervadt virág van,“ (85. l.), „Fellegetes volt az ég boltja.“ (107. l.) igen elterjeszkednek.

Két borszámban aránylag legtöbb eredeti gondolat van. A kupa és pohár alattvalók eszméje jó. Hanem annál kevesebb gondolat van azon költeményeiben, melyekkel egy fiatal leány halálát siratja. Az érzelem igen szép, hanem nem talált hangot, hogy elhiessük valóságát. Fiatal, serdületlen leánykák és talán hasonló fájdalmat szenvedett korosabb hölgyek sirhatnak rajta; de férfit nem indít meg, pedig férfi fájdalma.

Az „Ábránd és való“-ban (120. l.) a banális vég igen boszantja a szolid olvasót. Lehet a való keserűbb s így az ellentét közte és az ábránd között kirívóbb is, mint mikor az atilla árát kéri az embertől.

A „Századunk“ (104. l.) erőltetett humor. Szerző bizonyosan nem volt elemében, mikor írta; akart valamit, hanem az igen nagy volt, nem érte el.

Végül a jó behatás maradása végett a legsikerültebb költeményt említjük. Azaz, a melyik nekünk legjobban tetszik. Ez a: „Suttog az őszi szél“ című (117. l.) Szépen fejezi ki az elhagyatottságot; egyszerű, de megható.

„Én egyedül nézem égbolt borulását,

Nincs, ki felszárassza könnyeim hullását,

Nincs, ki megsimítsa halovány orcámat“ — stb.

igy végig. Ez a legsikerültebb, a hangulatnak leginkább megfelelő, s talán legigazabb, legmélyebben átértett költemény a gyűjteményben.

A kiállítás csinos; becsületére válk Khór és Wein nyomdájának. Kár, hogy néhány sajtóhiba itt-ott maradt a könyvben. Mikor fognak már a mi magyar könyveink megszabadulni e rémektől?

Felkél Péter.

Magyarország sarkalatos törvényei s államjogi fejlődése 1848-ig. Gróf Széchenyi István hagyományaiból; közli Török János m. a. t. 1864. Eggenberger F. bizománya.

Nem akarom e munka érdemeinek bebizonyításul számos érvek felhozásával terhelni olvasóinkat, de ezt korántsem azért teszem, mintha tán Gyulai Pál — Széchenyieskedők — című költeménye tartana vissza, hanem a boldogult szerzőnek Magyarország- és Erdélyben úgy mint a kapcsolts részekben általánosan ismert neve, mint amely körülmény feleslegessé teszi az érvek felhozását.

Jelen közleményem tehát csak ismertetése e munkának, melyet boldogult szerzőnk kiadatlan hagyva hátra, jelenleg Török János akad. tag bocsát közre. E munkát, mint T. J. megjegyzi előszavában: „A

legnagyobb magyar az ország legkitünőbb statusfériaival tanakodva azon nehéz napokban állította egybe, midőn már megtört szível ugyan, de egyenlően sértetlen hűséggel királya és nemzete iránt, a fejedelem kiengesztelésén, a nemzet alkotmányos életének megmentésén tűnődött.“

Ennélfogva boldogult szerzőnk ezen említett körülmény szem előtt tartásával munkájában nem annyira a közjogi szokásos rendszer- és annak részletezését tartá kifejtendőnek; hanem a magyar álladalom fejlődését és annak legnevezetesebb sarkpontjait megismertetni.

Hogy pedig nemcsak a jogászoknak, de minden hazafinak mennyiben fekszik érdekében hazája alaptörvényeit ismerni, mint azon sarkpontokat, melyeken az állam élete forog, azt hiszem fejtegetni sem több sem kevesebb nem volna felesleges szőzaporitásnál.

E munka elő részében az ősszerződéstől 1848-ig hazánk sarkalatos törvényeinek fejtegetését egy közjogi mint történeti uton 58. lapon; az utórészben pedig a szövegben idézett helyek és okmányok eredeti szövegét 33. lapon találjuk, a 92. laptól végig (92—167.) függelék címmel 16 okmány van bekapcsolva, melyek közül a két első beszéd a pragmatica sanctio felől; a többi részint vallási, kormányzati, közadóróli, részint egyes fejedelmi címek felvétele vagy lemondását, úgy szintén a nemzet és nemzetiség érdekét tárgyazók, melyeket II. Lipót, I. Ferencz, I. Miksa, I. Ferdinánd, Mária Theresia bocsájtottak közre.

Szerzőnek jelen műve közjogi irodalmunk minden terjedtsége mellett oly helyet foglal el, mely ezelőtt betöltve alig volt. Különösen érdekes rész azon fejtegetés, melyet állami életünkben történeti uton a sarkalatos törvények felett tesz.

Mi pedig e munka kiállítását illeti, oly csinos, hogy közelebbi időben hozzá hasonló alig jelent meg.

Szabó József.

FELSŐBB TANÜGY.

Az összehasonlító nyelvtudomány.

Több ízben volt már alkalmunk, hol egyet, hol más a nyelvtudományt illetőleg elmondanunk; többször tettük már figyelmessé azon közönséget, mely szeret elvont tudománnyal is foglalkozni, oly jelenségekre, melyek a buvárkodás új irányait jelelik, nemcsak nálunk, hanem mondhatni, egész Európában. De minthogy nagyobb olvasó körre a szaktudományok terén támadt értekezések nem számolhatnak, jónak láttuk, egy oly általános szempontból irt értekezés közlését, melyet ha ki átolvas, magát az összehasonlító nyelvtudomány nagy mezején tájékozhatja.

S nem mondhatni, hogy ne lenne arra felette nagy szükség, miszerént az elvont tudományok eredményeit a nagy közönség figyelemmel ne kísérje: hiszen csak akkor, és csak annyiban van ezeknek hatásuk, a mikor és a mennyiben a közérdekeltség feléjük fordul. S ha az újabb időkben a bölcsélet, sőt a theologia is majdnem oly figyelemben részesülnek, mint

a természettudományok: miért ne ölelhetné fel a fáradhatlan emberi szellem a nyelvtudományt is ösmertvilágába, miután emez, igen helyesen, az emberi szellem természettudományának nevezhető?!

De mielőtt tulajdonképeni tárgyunkra térnénk, szabadjon itt meghatározniuk értekezésünk terjedelmét, vagyis azon kört, melyet bemutatandók vagyunk a t. közönségnek. A nyelvtudomány tere oly nagy, a vívmányok oly nagyszerűk, melyeket eddigelé felmutatott, miszerint hacsak csekély, parányi részben meg akarjuk is ösmerni eredményeit, le kell azon gondolatról tennünk, hogy az egészet egyszerre felölleljük.

Vegyük tehát egymásutánjában tárgyunkat; most beszéljünk valamit bevezetésül a nyelvtudományról általában, és különösen az összehasonlító nyelvészetről, a mennyiben az, minket magyarokat, legközelebről érdekel. Majd más alkalommal bemutatjuk azon mozgalmakat, melyek az egész tudósvilágot jelenben a legfelfokozottabb szellemi izgatottságban tartják.

Nyelvészetről, mint tudományról, voltaképen csak a legújabb kort illetőleg szólhatunk; a mit a hajdankor e téren véghez vitt, az oly csekélység, melyről e helyütt beszélni sem szándékozunk.

Általában nem mindenkinek vannak a nyelvtudományt illetőleg tiszta fogalmai. Hogy a különbséget, a mi a *linguistica* és *philologia* között van, kimutassuk, szükség e helyütt egyetmást elmondanunk. *Philologia* alatt értjük tanulmányozását valamely nemzet egész életének, tehát a *philologus* buvárkodik, p. o. a görög, római, szanszkrit stb. nyelv és irodalom egész terén, foglalkozik az illető nemzet régiségtanával (*archäologia*), tanulmányozza annak történeteit, s általában azt, mit választott tárgyaról tudni lehet, bármily tekintetben, mind felveszi fogalmi körébe. A *linguistica* csak a nyelvet tekint, csak azt kutatja, hogy az emberi szellem e legkiválóbb terménye, mint jött létre? miképen fejlődik? és miként veszt el? — *Sa linguista* vagy ha úgy tetszik a nyelvész, e három kérdésnek csak kettejére felelhet: mivel az elsőt, oly áthatolhatlan sűrű homály fedi, melyet a mi gyenge szemünk áttörni sohasem fognak.

A nyelvész tehát, eltekintve a nemzet életétől, nem gondolva annak külső létével, fejlődésével, egyedül bensejére irányozza bűvár figyelmét; csak azt tanulja, azt karolja fel, mi a gondolkodás titokszerű műhelyében végbe megyen. E tudomány a legújabb időben a természettudományokkal s jelesen az *ethnographia*-, *philologia*- és *anthropologia*-val karöltve halad nagy czélja felé, mely nem más, mint kibuvárolván a nyelvek egész tömegét, abból egy lépcsőzetet alkotni, kimutatván minden nemzet szellemi életéből az őt megillető méltányhelyet, me-

lyet az emberiség nagy családjában, mint annak egyes tagja, elfoglal.

A különbség tehát, a felállított elvek szerint annyira szembeszökő, miszerint bővebb magyarázatba e tárgynak nem is kell ereszkednünk, beérvén e helyütt azzal, hogy kimutassuk, „mily haladást tett a nyelvtudomány különösen azon ágában, mely a magyarnak szellemi életével és a vele rokon nyelvű népek fejlődésével foglalkozik.“

Az összehasonlító nyelvészet föllendülését legnagyobbbrészt az angoloknak keletindiai foglalásaik eredményezték. E foglalások alatt mi leginkább a szellemi vívmányokat értjük, jelesen azokat, melyeket az ó-ind, vagyis úgynevezett *szanszkrita*-nyelv és irodalom terén tettek. Mindaddig, míg a nábobok híres országainak szent-nyelve értetlen volt az európai tudósok előtt, a hellen-latin remeknyelvészet sem mutatta fel azon eredményt, melyet jogosultan várhattak művelői.

A *szanszkrita*-nyelv, miután Albion hatalmas fiai által feltalálva, műveltetni kezdett, bámulatosan, mint egy varázsütéssel átváltoztatta nemcsak a nyelvészetet, de az európai tudományosságot általában. Most kezdték már belátni, mi a különbség általában az emberi nyelvek között, melyek azon fordulópontok, hol azok szétválva más-más útat követnek, s túlfelől hol találkoznak ismét, kiegyenlítvén számtalan különféleségeiket.

Régibb *philologok* általában két részre osztották a nyelveket, elnevezvén azokat, melyek *Ázsiában* beszéltetnek, *keletieknek*, a többieket *nyugotiaknak*: melyekről bővebb tudással nem bírtak, *barbárnyelveknek*. Különösen csak a remek *hellen-latin* nyelvészetet (*classica philologia*) és a *bibliait* (*philologia sacra*) művelték és ösmerték. Ez utóbbi tudásuk körét, melyet az *antique* világ korlátozott imponant alakzataival meglehetősen kitégította s mindenestre a valóságos nyelvészkedés első alapvetése a szent *philologia* terén tett munkálkodás eredménye.

Azon forradalom előtt, melyet a *szanszkrita* nyelv és irodalom ébresztett, ez volt a vélemény: A *héber* mint azon nyelv, melyen a mindenható Isten szent könyvét iratta, a legrégebb, legtökéletesebb minden nyelvek között. Valamint *Ádám* ősatyánk, *Éva* törzsanyánk, akképen szülője a *héber* minden más nyelveknek. A *hellen-görög- és latin-római* nyelv a *héber* után első ranguak stb.

Ebből körülbelül azon egész kornak nézete, mely szörnyen korlátolt, iszonyuan félszeg vala, látható. A *szanszkrita* tanulmányozása eredményezte, hogy ezen elnevezés *keleti és nyugati* nyelvek, merőben semmit ér és elvetendő. A nyelvek osztályokra különítendő, fajok szerint egy vagy más helyre be-

osztandók. S ezzel meg lett vetve az észszerű nyelv-
észködés, az összehasonlító nyelvtudomány alapja.

Lássuk már most azt, miképen jár el az összeha-
sonlító nyelvtudomány feladatának megfejtésében,
nagyserű czéljának megközelítésében?

Ha azt akarjuk megtudni, miben különbözik
egyik tárgy a másiktól, vagy miben hasonlít ahhoz,
rendesen úgy járunk el, hogy két különült tárgyat,
mindenféle részeiben egymással összevettünk, azokat
összehasonlítjuk. S itt jól megjegyzendő, összehason-
lítani oly tárgyakat lehet leginkább, melyek, ha na-
gyon sok mellékes dologban különböznek, mindazál-
tal a főjellegekben némiképen megegyeznek. P.
összehasonlíthatjuk a fákat és cserjét egymással, mi-
vel monnón növények; de nem vethetjük össze, leg-
alább ésszerűen nem, a műipar eredményeit, egészen
természeti, műipar által nem korlátolt tárgyakkal;
ugymint nem mondhatjuk azt, hogy az vagy amaz asz-
tal, vagy szekrény, a vadon növő czédrusfához miben
hasonlít; mert az mint már eredeti voltából kiverköt-
tetett, azok abban hasonlít a másikkhoz miszerint fa.

Igy jár el az összehasonlító nyelvtudomány is;
nem veti össze az egymástól merőben különböző nyel-
veket, melyek talán csak abban egyeznek, hogy mint
emberek értelmes szólamai, nyelvek: hanem fajak
szerint osztályozván, az egy fajhoz tartozók hasonlósá-
gát, s legfeljebb a más fajoktól eltérését vizsgálgatja.
P. o. ma már, kivevén némely korlátolt eszű soit disant
nyelvészt, senkinek sem jut eszébe, a héber és ma-
gyar nyelv akár egymástól eredését akár rokonságát
feszogetni, erőltetni: mivel más fajbeli a héber és
a magyar nyelv.

Tehát az összehasonlító nyelvtudomány, a mint
fajokra különíti a nyelveket, azonnal fölvesz egy olyat
közülök, melyben az egész nyelvosztály különleges jel-
legei, együttesen feltalálhatók: s az ilyet elnevezi
t y p u s -nyelvnek. Így p. o. azon nyelveknek, melyek a
szláv-germán-román csoportot képezik, t y p u s nyelv
a s z a n s z k r i t a, mivel a mely jellegek a szláv-
orosz-cseh-len gyel-lithván-tót-szorb-germán-német
skandinávdán-holland-kelt stb. -román-latin olasz-
francia-spanyol-portugal-olah stb. — nyelvekben kü-
lönváltságukban jelentkeznek, azok az ó-i n d vagy
s z a n s z k r i t a - nyelvben, feltalálhatók. Az össze-
hasonlító nyelvtudománynak tehát nem az a czélja,
hogy a nyelveket egymástól eredettesse, hanem in-
kább, hogy elváló és érintkező pontjaikat kimutassa.
S midőn e czélt folytonosan szem előtt tartva, az
emberi szólások különféle osztályokba tartozását ki-
mutatja: egyszersmind az őstörténelem homályát is
igyekszik földeríteni. Valóban jól mondja egy a nyelv-
tudomány terén elsőrangú tekintély, miszerint gyakran
egy szó történetéből többet lehet tanulni, mint egy
egész hadjárat történetéből. S ez állítás nagyon há-
talmos én arra hogy azok, kik akár az egész emberi-

ség, akár saját nemzetöknek őstörténelmét tanulmá-
nyozzák, csak úgy juthatnak helyes, minden ábránd-
tól ment eredményre, ha kézenfogva haladnak, az
összehasonlító nyelvtudománynyal.

Kun Pál.

Tankönyv irodalom.

Erasmus redivivus, latin magyar társalgó
nyelvtani és szófüzési jegyzetekkel stb. írta Bánhegyi
István, tanár.

A megholt és eltemetett Erasmust azon czélből
támasztotta fel halottakból a szerző, hogy az ifjuság
az eddig csak komoly kothurnusban látott latin nyelv
formáival kellemes uton és könnyen ismertessék meg.
A szerző elmelőzé mindazon élezeteket, mint ő maga
mondja, melyeket a mostani század finomabb izlése az
irodalomban többé meg nem tűr. Ő elmelőzé, mint
mondja, a bizonyos testületek elleni kifakadásokat s
általában csupán csak a tanuló ifjuság köréhez mérte
a beszélgetések tárgyát. A szerző háromszor rostán
bocsátá át Erasmust, mint maga állítja, hogy csak
élvezhetővé tehesse az előttünk fekvő alakban meg-
jelenő Erasmust.

Én nem akarom a Pegasust ekébe fogni, méltá-
nyos is akarok lenni a szerző iránt, ki azon jó aka-
ratból hozzáfogott e könyv összeállításához, hogy a
tanuló ifjuságot vissza édesgesse azon szélsőségétől,
melybe e két utolsó évtizedben bonyolodott, mely
szerint már nemcsak beszélni latinul nem tud,
hanem már érteni is bizony bajosan ért; de az
Erasmust ilyen alakban, a minőben a szerző ur azt az
ifjuság kezébe bocsátani jónak látta, még sem dicser-
hetem egészen; ugyanis mellőzve azt, hogy a könyv
lépten nyomon az elhamarkodás nyomait magán vi-
seli, úgy hogy az egész könyv sajtóhibáktól csak
hemzseg, nem helyeselhető, hogy a szerző az előadott
szókötési szabályokkal homlok egyenest ellenkező,
a culinaris latinsághoz igen hajló kitételeket, melyek-
nek száma e könyvben legio pl. 25 lap. pro nolio ha-
bere: 63 lap. ut illi aliquid scriberem (idő?) ugyanott:
qui etc. oblitus sum (mód?) 76 lap. miror, quod non
ad fueris 77 lap. doleo, quod non interfuerim
(mód?) 107 l. quae pro gustatione sumsisit és tovább:
se delectant. 114 l. sese suffocant, stb. ki nem javi-
totta. Az elhamarkodás, gondatlanság jeleit hordják
magukon a jegyzetek is, melyek nagyobb részt haszno-
vehetetlenek. Ugyan ki fogja azt helyes jegyzetnek
tekinteni, ha az 5. lapon ezt olvassa: * emungo, xi, ctum,
ere, orrát kifujni; a következő három is olyan termé-
szetű 6. lapon: distingo, xi, ctum, ere, megkülömböz-
tetni és úgy tovább az egész könyvben, mely szókat
akármely szótár is magában foglal. Megjegyzendő,
hogy némely jegyzet kétszer is fordul elő pl. a 124
lapon már volt 42 lapon; a 99 lapi * alatt már 46 lapon;
a 96 lapi ** már 47 lapon. Jó jegyzet csak a 121. l.
118. l. 111. l. melyben azonban 3 hiba feltalálható
110 l. *** 102 *1 és † 101 l. 81 l. * 75 l. *** 72 l.
63 l. ** 56 l. 44. l. Homályos 50 l. *** és 60 l. Magya-
rázatot igényel 38 l. Credat Judaeus Apella, mert az
semmit sem mond, ha olvassuk: Apella = Zsidónév
(Horat. Latir. 1) Ezt higgye zsidó rabbi.

Daczára a háromszori rostálásnak mégis meg-
maradtak oly darabok, melyek sehogy sem felelnek
meg a mostani század finom izlésének; ilyenek a 3

lapon: Eheu! mitte me matercula? Hem Catharina! arripe pulicem illum saltantem et exingue. Fiet, sed quid prodest unum exstinxisse, ubi tantus invenitur eorum numerus; vagy a 12 lapon: Tanto bibes jucundius. Bibitum jam satis: recipiamus nos in museum. Praecede, dum urinam illuc eo redditum, vagy a 12 lapon: Nemo vestrum caput scalpat inter prandendum, ut quemdam video, nequid capillus decidat in patinam aut in quadras. vagy 36 lapon: Omnis adparatus ita edendi excitat appetitum mihi, cui intestina prae fame rugiunt, ut gestiam videre etc. vagy a 80 lapon:

Profecto, cum nuper quidam eorum me offendisset in quodam recessu impegit mihi in utramque malam duas colaphas et aufugit continuo. vagy a 107 lapon:

Imo acerba sunt. (N. B. itt kofával conversálnak a tanulóknak).

Nolite ea tangere, si acerbiora sunt. Vereris ne adhaereant digitis nostris ut tuis ob sordes, quas habes in manibus. Nisi procul hinc abis, nasutule, has sordes sentient genae tuae. Quomodo sentient genae meae, cum tu habeas in manibus; vagy a 125 lapon.

Quare tristis es? quid fles? Aegroto. Qui scis? Mira quaestio! Satis hoc apparatus Quo signo? Quia vomui.

De a kifakadások egyes testületek ellen sincsenek ám mind elmellőzve; bizony szépen megköszönik az orvosok azon bókokat, melyeket nekik 121. és 122. lap. de valetudine című beszélgetésben egy életunt grammatista mond. Semmitsem használ e tekintetben, hogy 126 lapon Balassa orvos ur, ki ennek folytán nagy hála alá lesz kötelezve a szerző iránt, dicsőítetik.

Dicső logica is találhatik némely beszélgetésben; így a 84 lapon ezt olvassuk:

Nun quamne igitur hungarice loqueris! Tantum cum matre, quae plerumque gallica me alloquitur lingua; itt is segíthetett volna a bajon a szerző, ha a conjunctiót azonban, mely a magyar szövegben helyesen ki van téve, közbe szúrja.

A könyv algyrnasiumok számára van szerkesztve, tehát olyan fiuk kezébe adandó, kik még az idealismus tisztelői és a vastag materialismus titkaiba még nincsenek beavatva. En azt hiszem, hogy a collega ur nem szeretné, ha már a fiuk ezen korban a Bachus és Gambrinus tisztelői lennének, és mégis ön az collega ur, ki egy grammatistában valódi szaktudóst tüntet elénkbe ezen irányban a 22-ik és 69-ik lapon. Talán csak nem ártott volna még negyedszer is megrostálni a szegény Erasmust, kinek még azt is kellett megélni, hogy az arany sashoz czimezett szálloda, latinul deversorium-nak apud Leonem aureum neveztetik (l. a 17. lapot.) Bartl.

Az ásványtan alapvonalai. Főgyrnasium (—) és főreáltanodákban használatra. Irta Mihálka Antal, a pesti főreáltanodánál a természetrajz rendes tanára. Negyedik egészen ujonnan átdolgozott kiadás 140 fametszvényvel. Pest, 1864. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8—r. VIII. s 294 l. Ára 1 fr. 20 kr. o. é.

Mihálka ásványtana a negyedik, egészen ujonnan átdolgozott kiadásban fekszik előttünk. Mi indította szerző urat könyvének tökéletes átdolgozására, annak oka „kivált a reáltanodák felső osztályai-ban a tudomány haladásának megfelelő kézi könyv hiányában keresendő:” Ezen

oknál fogva cserélte fel szerző ur Mohs természetrajzi rendszerét Dana vegyészeti rendszerének Leonhard Gusztáv által módosított rendszerével. Ennek elérésére az ásványtani vegytan lényeges változásnak lón alávetve, mert az előbbi kiadásokban tárgyaltak nem nyújtottak elég tág alapot a vegyészeti rendszernek. De itt több észrevételünk van. A könnyű fémek fölosztásában az égvény gyökök (szerző szerint égvény fémek) csak a hamanyt, szikenyt és lavanyt foglalják magukban, a sulany, pirany s meszeny ellenben az égvény földgyökökhöz tartozik. A nemtelen (szerző szerint nem becese) fémeknek nem szinithetők, illók s nyujthatókra történt elosztása vegyészeti szempontból nem helyes; helyesebb azon elosztás, mely savas (sáurig) és aljas (basisch) fémeket különböztet meg. A vegytani kísérleteknél több a fölösleges. p. Kobell olvasztási fokozata, mely csak egy bir érdekkel, ha szerző, mint Szabó tanár (ásványtan 2-ik kiadás, 1861.) az ásványok gyakorlati meghatározásába bocsájtkoznék. — A részletes ásványtan is el van árasztva lényeges hibákkal. A vegytani képletek csak az igen egyszerű összetételekben helyesek, mihelyt nagyobb képlet fordul elő, nincsenek helyesen írva, például szolgáljon Laumontit = $Al^2 O^3, 3 Si O^2 + Ca O, Si O^2 + 4 HO$ e h. $3 Ca O, 2 Si O^3 + 3 (Al^2 O^3, 2 Si O^3) + 12 HO$; Cbabasit = $Al^2 O^3, 3 Si O^3 + 6 HO$ (ez tudvalevőleg Desmin vegyjegyje) Chabasit — é

ellemben $3 \begin{pmatrix} Ca O \\ Na O \end{pmatrix} 2 Si O^3 + 3 (Al^2 O^3, 2 Si O^3) + 18$

HO ; Anorthit = $Al^2 O^3, Si O^2 + Ca O, Si O^2$ e h. $3 Ca O, Si O^3 + 3 (Al^2 O^3, Si O^3)$ s számtalan egyéb. Sok helyen pedig a vegyjegy egészen hiányzik (p. Vezuvián, Epidot, Turmalin, Axinis sat.); egyébként is sok más hiba csuszott be a vegyjegyek írásánál, p. a kovasav ($Si O^3$) mindig $Si O^2$ -vel iratik, az egymást helyettesítő elemek nem egymás alá, hanem egymás mellé iratnak stb. ef. — De leginkább csudálandó az, hogy M. ur az ásványok mútani használatáról oly keveset tud fölhozni, pedig az előszóban kiemeli, hogy főreáltanodák számára módosította e tankönyvet s mégis oly lényeges rész bámulandó rövidséggel tárgyalatott. Nézetünk szerint szerző ur helyesebben cselekszik, ha a ritkán előforduló ásványokat (p. Maskagnin, Struvit, Brogniartin, Baltimorit, Pyknotrop, Villiamsit s számtalan ilyes) elhagyja s a reáltanulóra nézve érdekesebb dolgokat tárgyalna. — Az irány többnyire igen erőltetett, néhol egészen gondnélküli, mutatványul fölhozok néhány kitétel. A 85. lapon ez olvasható. „Egyszerűek azok (ásványok), melyeket a tudomány nyújtott szerek által nem sikerült alkatrészeikre szétbontani”; a 104. lap ily szöfűzéssel kínálkozik: „E három ejtszer közvetlenül egymás után adatnak”; a 80. lapon e kitétel használtatik: „Általában megtudandók, valljon valamely ásvány delejességel bire-e? Evégre egy delejestü küzelébe hozzuk”; a 7. lapon ily meghatározással találkozunk: „Az élek két lapnak öszveütése által eredett egyenes vonalok”, ilyen magyarságot minden lapon olvashatni. — A műszók rendesen magyarul iratnak, miért is a legczifrább szóképzések tárházat láthatjuk M. ur ásványtanában. A nyelvészek rémületére álljanak a következő példák: négyény = Quadrát, kótány = Deltoid, teték = Pyramide, razjla

= Graphit, ásványász = Mineralog, természettanász = Physiker sat. Egyedül a paramorphis must nem adhatta magyar nyelven szerző ur. — Végre szabadjon még egy általános észrevétel tennem, mely Mihálka ásványtanának olvasásakor bennem támadt. — Mi célja van a tankönyvnek? nemde az, hogy az oktatásnál alapul szolgáljon? Erre nézve nem követeltetik egyéb mint az, hogy az író a tárgyalandó anyagot annyira szabja, mennyi a kimért rövid idő alatt teljesen befejezhető. Mihálka ur erre épen nem figyelt, hanem ásványtanát oly bőven tárgyalja, hogy nincsen széles e honban tanár, ki az ásványtant ily terjedelemben előadhatná. Miért is ezen ásványtant jelenlegi alakjában tanártársaimnak tankönyvül ajánlani nem merészelném.

Cs—r.

Ujdon s á g o k

— Napoleon császár, mint hirik, a most megjelenő „Julius Caesar“ műve után, nem IV. Henrik, hanem Augustus életét fogja megírni.

— Tájékozásul beküldetett hczzánk a „Növendékek lapja“ czimű irodalmi vállalat tervezete. — E lap hetenként egyszer fog megjelenni Kolozsvárott és mint czime is mutatja, az ifjuság erkölcsnemesítő folyóirata leend. Az eszme igen helyes és korszerű s a mily örömmel üdvözöljük e vállalatot, épen oly vágygial ohajtjuk, hogy életre-valóságával a hozzácsatolt reményeket valósítsa is.

— A ballada elméletére pályázott munkák közül a pályanyertes mű után legjelesbnek íteltetett és dicsérettel kiemeltetett a Dömötör János pesti hittanhallgatóé, ki az itések egyhangu véleménye szerint hivatással bír a szépműtan terére.

— Hallomás szerint Marmaros-Szigeten vegyes tartalmu hetilap van keletkezöben, mely april hóban látna először napvilágot. Kiadója Zera György, szerkesztője pedig Szilágyi István gymnasiumi tanár.

— A „Fővárosi lapok“ szerint a nagyszombati gymnasiumot herceg-primás ő eminja Esztergomba szándékozik áttéteni. A nagyszombatiak lépéseket tettek, hogy a gymnasiumot el ne veszítsék, de mind- eddig hiába.

— Németh Antal gymnasiumi tanártól Pozsonyban a gymnasiumi 3-ik osztály számára megjelent e napokban ily czimű iskolakönyv: „Viszonyok s arányok s az ezeken alapuló számolások.“ Ezen munkája közrebocsajtását szerző azon szükséggel indokolja, mely tanügyünk utóbbkori új szervezése, illetőleg a tantárgyak új felosztása következtében érezhetővé lett. — Szűkebb körű feladatának egyébiránt a tanár tapasztaltság s szakavatottsággal felelt meg. Nyelve igen egyszerű, magyarázata világos, habár nem mindenütt következetes (I. p. o. a 4. §.) A tételek felvilágosítására, valamint azok begyakorlására is bőséges példákat hoz fel, melyek azonkívül nag yobb részét a gyakorlati életre alkalmazvák, egytől egyig tüze-

tesen fogalmazvák s egyébiránt is pädagogiai körül nézessel szerkesztvák. Ezen tekintetben valószínű téh hogy azon munkák két harmadát, melyekről azt mondj szerző, miszerint könyvecskéje kidolgozásánál szel előtt tartotta legyen, csak nemleges értelemben használta hogy t. i. annál jobban kerülhesse a kikerülendő

— A „P. H.“ folyó hó 22-diki száma a hazai sajtóügynek a katonai törvényszékek alóli kivételéről s illetőleg a sajtóügy ideiglenes rendezéséről irván hosszú vezércikket, többi között ezeket mondja: Elegendő szerintünk, ha a magyar kormány, a királyi legfőbb felügyelet jogánál fogva, mindazon ügyekre nézve, melyek a sajtó fogalmához tartoznak, mind a kormány kebelében mind a vidéki politikai hatóságok körében mindenütt, hol nyomda létezik, jellemük és tudományosságuk által qualificalt férfiak és hivatalnokok közül külön összefüggő testületet szervez, mely a nagyméltóságú magyar királyi Helytartótanács s illető osztályának vezérlete alatt, a már fenálló főelvek szellemében készitendő ideiglenes utasítás szerint, a magyarországi sajtóügy közigazgatási, politikai és fegyelmi részét kezelje, s a provisorium alatt hazánkban megmaradt osztrák rendőrséget e tisztán s kizárólag hazai belügy kezelésétől annál inkább felmentse, minthogy egy részről a politikai discussiók horderejének alapos megítélhetése minde nek felett a magyar közjogi törvények alapos ismeretét feltételezi, más részről pedig azért, mivel a sajtószabadság természetes fogalmából folyik az, hogy a közönség e felügyeletet tisztán hazai és nemzeti rendes hatóságok kezébe fektetve lenni tudja, mire nézve kivált most, midőn az összes municipális tisztviselő kar tagjai kormánykinevezésétől függnek, semmi nemű aggodalom fenn nem foroghat.

— Torkos István a „Füles bagoly“ szerkesztője folyó hó 13-kán reggeli 3 órakor többszöri agyszélhűdésben jobb létre szenderült. A magyar irodalom egyik buzgó munkását veszíté el benne. — Béke hammaira.

Heckenast Gusztávnál legujabban megjelent művek:

A világtörténet tankönyve. Tekintettel a műveltségre, irodalomra és vallásra, írta Dr. Weber György egy füzet ára 40 kr. Megjelenik 20 ötvés füzetben. A füzetek hónapontint rendszeren adatnak.

Uj magyar-francia és francia-magyar szótár, írta Babos Kálmán egy kötet: 1 ft. 60 kr.

Milyenek a férfiak? Elbeszélések írta Jókai Mór. 1 ft. A magyar nép dalai és dallamai. Hangjegyekre tette és kiadta Szini Károly. egy füzet 30 kr.

Kis portás a kis Magyarokhoz küldi Lukács bácsi I. II. ára egy füzetnek 20 kr.

Emlékirat, írta Józsika Miklós II. kötet. 1 frt.

Az ausztriai birodalom jelesen a magyar korona országainak „Statistikai kézikönyve.“ írta Dr. Konek Sándor egyetemi jogtanár. III. füzet ára (?).

Magyar remekírók gyémánt kiadás XI. XII. Szent László történeti költemény, írta Garay János: ára 70 kr.

Magyar író külföldön, írta Szent-Katolna II. kötet. ára (?).

Tartalom: A növénymivélés növény-életteni jelentősége. — A kétrendszeres számolástan alapelvei. Corzan. Gábor. — Heine fordításainkról. Csaba Lajos. — A magyar népdalok és népmesékről. Ponori Thewrewk Emil. — A kislaludy társaság. Gregus Agost. — Hazai irodalom. Felsőbb mennyiségűtan. Az összehasonlító nyelvtudomány. — Magyarország sarkalatos törvényei s államjogi fejlődése 1848-ig. — Tankönyv irodalom. Erasmus redivivus. Bartl. — Az ásványtan alapvonalai Cs—r. — Ujdon s á g o k.

Kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő **Dr. Riedl Szende.** Szerkesztő-társ: **Dr. Lutter Nándor.**

Pest 1865. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fanda és társainál), 3 korona-utca 18. sz.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

(Megjelen minden hó 15. és utolsó napján.)

Előfizetési ár: Egész évre 8 frt. — Félévre 4 frt. — Negyedévre 2 frt. — Egyes szám ára 40 kr.

III-ik évfolyam 1-ső fele.

4. szám.

Pest, 1865. Február 28.

A növénymivelés növény-életteni jelentősége.

II.

Tág mezőt talált a növénymivelés azon változások létrehozásában, melyek a növények virágaira vonatkoznak. Itt azonban törekvésünk nem annyira a nevezettnövényrész anyagszaporodására, mint inkább annak szín- és alakváltozására van irányozva, mit nagyobb mérvben akkor érünk el, ha a mivelés által a növény tenyészési szerveit is szirmokká alakítjuk. Ilyenmő változás, melyet közönségesen a virág teljességének nevezünk, a pártavirágú növényeknél nehezebben hozható létre, mint a különvált szirmuaknál. Teljes jáczintok, narciszok, verbenák stb. ritkábbak, mint teljes rózsák, szegfűk, mályvák stb.

A természet tehát a szirmok eredeti különválása mellett a virág többi részeinek is elváltozását mintegy elősegíteni látszik. — Fölötte számosak és meglepők azon alakok, melyeket a mivelés ezen uton létrehoz; megjegyzendő azonban, hogy e teljes virágok, minthogy nemző részeik szirmokká alakultakát, magvak által nem szaporodhatnak, ezen tekintetben tehát a színek pompájában s a szirmok teljességében diszkeskedő virág a természetes egyszerűségében megmaradottnál csekélyebbre becsülendő.

Vizsgáljuk végre azon változásokat, melyeket a mivelés a gyümölcsben és magban előidéz.

A virágok mivelés okozta változásai kiválólag alakiak s a színvegyület sokféleségére vonatkozik; azonban azon változások, melyeket a gyümölcs és mag mivelés következtében szenved, kevésbé alakiak, hanem inkább anyagiak, minthogy ez utóbbi esetben a mivelés hatásai nagyobbodás, megduzzadás, nedvelváltozás stb. által lesznek észrevehetőek, anélkül, hogy e mellett figyelmet érdemlő alakváltozás is állna be. A fölötte számos eset közül legyen csak néhány például felhozva.

Ki ne tudná, miszerint 1000-nél többre menő nemes fajta almáink erdeinkben tengődő vad-almától származnak. A magtokot környező csekély, sovány, fanyar és savanyu gyümöleshusa ez utóbbinak a mivelés befolyása által legédesb, fölöttébb nedvdus,

legzamatosabb és legbőségesebb tápforrássá változott s valóban igen nehéz volna a finomnál finomabb almafajok bármelyikében is a szülőföldünkön tengődő vadóczt felismerni. Vagy talán másféle származást lehetne kimutatni a többi gyümölcs-fajok pl. a cseresznye, baraczk, füge, narancs, ananász stb. számára? Perczig sem kételkedhetünk, hogy mindezen, jelenleg mára mivelés által annyira keresettekké vált gyümölcs-fajok ugyanoly silány ősöktől származnak, mint almafajaink.

A mi a magnak mivelés okozta nemesülését illeti, mindenki előtt ismeretes, hogy annak olaj-, keményítő-, mézga- tartalma s azon alkatrészek, melyek az embernek és állatoknak legbőségesebb táplálékul szolgálnak, tetemesen megszaporodtak azon növényeknél, melyek e czélből mivelés alá vétettek. A gabnanemek e tekintetben mindenekelőtt mint tulajdonképeni kenyérvények tekintendők, s mindenesetre igen nevezetes az, hogy közülök soknak őseit hasztalan keressük, miután azok az általuk boldoggá lett földet többé nem lakják.

Ezek volnának azon nevezetesb változások, melyek a mivelés hatását az illető növényrészekre félreismerhetlenül jellemzik; a legközelebbi kérdés most már az, valljon miben áll azon eljárás, mely által a mivelés alá vett növény e vagy ama részében a kívánt módosulások létre jönnek.

Mielőtt ezen kérdés tárgyalásához fognánk, ki kell jelentenünk, mtszerint nem lehet itt czélunk a sikert biztosító különféle eljárási módok összességét részletesen előadni, nemkülönben a sokszor, de eredménytelenül megkísértett tévutakat felsorolni: hanem mindenek fölött azon vezér eszmékre kívánjuk az olvasó figyelmét irányozni, melyek a főbb eljárási módok alapjául szolgálnak, s a melyek százszoros kísérletek és mély elmékedések eredményei. Már az ókor legrégebbi népei, mint pl. a phöniciaiak, assyrok, egyptomiak, görögök, rómaiak, nemkülönben a chinaiak és japánok tapasztalati uton lassanként ezen eljárási módok birtokába jutottak; sőt műnövényeink nagy része kétségkívül ama népek műiskoláiból származik, a honnan azok részint szerencsés, részint szerésten események hatalma által jutottak hozánk.

Valamennyi ilyen vagy amolyan változást szülő be-

folyások között a bő táplálék leghatályosabb tényező gyanánt tekintendő. Minden szerves test különben egyenlő körülmények között bővebb táplálék mellett erőteljesebben növi ki magát és anyagban dúsabb foglenni, mint ha a tápszer szűkebb avagy alig kielégítő mértékre van szabva.

Kétséget sem szenved azon állítás, miszerint a növények elterjedésökben mindenképp előtt a tápszer szükségletétől vannak korlátolva. Azon általános körülmények, melyek egy helyen buja, másutt pedig silány növényzetet eredményeznek, egyes növényekre alkalmazva, azoknak majd erőteljesebb kifejlődését, majd kevésbé előnyös tenyészését okozták, s így a legműveltebb ember is eléggé beláthatta, hogy a körébe vont növények művelésénél azok táplálkozására kiváló gondot kell fordítania. A gabna magvak, a gyökerektől átültetett fű, cserje és fa tápláló földbe helyeztetett el, mely az ember lakhelye körül önkényteljesen keletkezett; a mit pedig a természet a talaj megkivántató alkatrészeire, nedvességre, kártékony befolyások elleni védelemre nézve nem adott, az mesterséges uton lón pótolva.

A mi az első, sőt számos növény-ivadékra nézve hatástalan volt, idővel mégis megtermé gyümölcseit. Nem kételkedhetni azon, miszerint a gabnanemek folytatólagos természetése évről évre, habár jelentéktelen, de mégis némi változásokat idézett elő a növény nagyságában, a magvak mennyiségében és liszt-tartalmában, valamint oly számos tulajdonságokban is, melyek még a legfigyelmesebb vizsgáló előtt sem tűnnek föl, s így hozta létre a műnövényt.

Sokkal könnyebben lehetett talán előidézni ezen s ezekhez hasonló változásokat ismételt termelés és erőteljesebb magvak elvetése által a gyökér-, főzelék — és egyéb fűnemű növényeknél. Azon silány tengerparti növények, melyektől több répa — és káposzta — fajok származnak, valószínűleg nem igényeltek annyi időt, mint a gabnanemek, hogy bővebb táplálék következtében a tulságos elhízásnak mintegy példányképeivé váljanak.

Mily mértékben szenvedtek változásokat a fák is magból való tenyészés és táplálóból s előnyösebb talajba történt átültetés következtében, mely változások nem csak a törzsre és lombozatra, hanem a gyümölcsképzésre is befolytak, gyümölcs fánk bizonyítják.

Hesiodusról.

(Görög irodalmi tanulmány.)

A görög irodalom, részint mint első kufforrás, részint mint a kiváló tökéletességnek tetőpontja, az emberiség művelődésének előhaladásában mindenkor sarkesillagi állást foglalt el. A hajdani Róma épen úgy, mint az újabb kor első rangú nemzetei saját irodalmaik fölvirágoztatásában onnan nyerték az éltető

nedvet, onnan a szépnek eszméjét, onnan a mindennemű kifejezés tökéletességét. A tölgy, mely sok század viharain keresztül megállva, a levegőben messzeterjedő ágakat hajtott, eleven képét adja a görög szellem szerte ágozásának. Valamint e roppant fának legkisebb ágacska is csak úgy tarthatja föl életét, ha a törzsökkel összeköttetésben marad, ugy a művelődés, a nemesebb izlés csak úgy tarthatja meg igazi irányát és úgy fejlődhetik az aesthetica kivánalma szerint, ha azon tevékenységet, mely e téren a legelső kezdők által kifejtetett, szem elől nem téveszti. Az emberi léleknek különös művelői s szép iránti fogékonyságának kiváló gyámoltói a különféle irodalmakban létrejött nemesebb szellemi termékek, a milyenekkel kiváltképpen bővelkedvén a görög irodalom, az újabb irodalmaknak ugyszólván törzsökévé lett.

Nem szándékom itt a régiséget sem túlzottan tömjénezni, sem attól minden érdemet megtagadni, mert efféle viták fölött kimondotta ítéletét az emberiség közérzete, különösen pedig a dolog valódi mibenlétéről tanuságot tesz a művelt külföld, hol a görög irodalom és művészet tanulmányozásában kitünő szellemi erők fáradoznak, s e kifogyhatlan kincsben új meg új fölfödésekre jutnak. Megszámlálhatlanok a munkák, melyek a görög szellemet részint hű fordításban mutatják be, részint a benne rejlő helyes izlés kimutatásával világosítják föl, s ez által nemzeti irodalmunknak ezen oldala is sok gyümölcsessel ékeskedik.

Ha a külföld nagy mozgalmáról önmagunkra fordítjuk figyelmünket, azonnal észrevehetjük e részben való kisebbségünket. Irodalmunk legfőlebb is fordításokat mutathat föl, melyek a görög szellemet honi alkban tüntetik elének, míg annak az irodalmi művekben nyilatkozó szépségéről nemzeti íróinkkal összehasonlítva annak vagy ennek előnyeiről és hátrányairól, a szerkezet finomságának részletes kimutatójáról, honi nyelvünkön még alig hallottunk valamit, a mi szinte nem csekély oka honunkban a görög tudományok tanulmányozása iránt mutatózó idegenségnek.

Homerus, Sophokles, Euripides és más egyebek már részint teljes, majd részletes fordításokban ismeretesek a magyar közönség előtt, de mily hosszú a sora azon görög íróknak, kikről még ekkoráig mind a tudományosabb folyóiratok, mind a fordítások vagy egészen hallgattak, vagy csak igen mellékesen emlékeztek. Ideje, hogy ezeket is szemügyre vegyük már; mert ezeknek is van valami sajátos kellemök, melyet másokból nem merithetünk. Ideje, hogy a külföldnek, habár vele e tekintetben nem versenyezhetünk is, legalább példáját, melyet egyéb dolgokban oly könnyen utánzunk, ezen oldalról is kövessük.

Jelenleg az ascræi Hesiodus lesz e rövid értekezés tárgya.

A görög nép különös kedvelője volt mindenkor a költészetnek, mely a legrégibb időkben rhapsódok

által volt képviselve. A középkor troubadourjai eleven visszfényben tükrözik eléink a hajdani görög rhapsódokat, kik országszerte bolyongva az istenek és hősök tetteiről a hallgatóságnak csodásszerű dolgokat daloltak. E dalnokoknak költői hivatásuk kitüntetésére bő alkalmat szolgáltatottak a nemzeti ünnepélyek, melyekre többen összegyűlve egymással versenyre keltek s a köztetszést arató jutalommal diszítették föl. Ily alkalmakkal nyert Hesiodus is egy (tripus) Amphidamastól a chalkisi költői versenyen. Az illetén versengéseknek mindig kettős hatásuk volt, egyik a költőre, ki ez által nagyobb ösztönt és lelkesedést nyert, a másik a hallgatókra, kik ez által érzeményi finomságban s ítélő tehetségben előrehaladtak.

Ily vándordalnokok szerte jártak Görögország minden részében, a gyarmatokban úgy mint az anyaországban, mely utóbbiak egyikének tekinthetjük Hesiodust is, a ki körülbelül ugyanazon korszak fia, melyé Homer, de koránsem oly nagy költői tehetség, mert sem a tárgy megválasztásában sem annak kivitelében nem tüntetett föl oly művészi tapintatot, mint a költők feje, Homerus. Egykorúságukat következtethetjük Herodotusból, a ki így szól (II. k. 52. f): „Mert Hesiodust és Homerust háromszáz esztendővel vélem magamnál régiebbeknek és nem többel.“ Az őszinte történetíró idézett szavai világosan mutatják a két költő egykorúságát, melyeknek, habár hiteleségükből levonunk is, annyit mondhatunk, hogy a kettőt nem sok idő választja el egymástól, miért is helyén lesz költeményeik jellemére egy futó pillanatot vetni.

Hogy költeményeik egymástól elütő alakot öltöttek, az körülményeik különböző voltának kifolyása.

Minden helynek és időszaknak van valami saját eszméje, mely akkor különösen érdekel mindenkit, melyről mindenki beszél, s melyre mindenkinek figyelme osztatlanul irányul. Ha ez eszmét a költő lantjára csalja, nagy hódítást tesz a hallgatók érzelmében. Kis-Azsia görög gyarmataiban Homerus korában ilyen volt a trójai háborúról szóló monda. A tíz évig tartó ostrom, Ilium lerombolása, a görög fejedelmeknek s különösen Achillesnek ez idő alatt sokszor kitüntetett vitésége, oly események voltak, melyek minden eleven képzelemre varázsló erővel hatottak. Valamennyi rhapsód e hősookról pengette lantját, de mindnyáját fölülmulata a férfi, ki „Achilles haragját“ dalolta. Az ő nagyságára minden közreműködött; a nemzeti szokás, mely a dalnokot elismerésben részesítette; a gazdag hagyomány, mely kimeríthetlen forrásokkal kínálkozott, s végre oly korszakban való születése, midőn a görög nép a mesés homályból a történeti valóság szinterére kezdett lépni. Azért helyesen jegyzi meg Kölcsey mondván: „A poesisnak legkedvezőbb pillanatok akkor nyílnak, midőn a nemzet a zajló ifjúság korából a tisztább és józanabb mi-

veltség csendesebb világába lépni kezd.“ (Nemzeti hagyományok.)

Boeotia, Hesiodus hazája más körülmények, más gondolkozásmód színhelye volt. Itt az élet köznapi harcrai ütöttek sátorot, a hol a sok ügygyel bajjal járó élet föntartás szárnyát szegte a költőiesebb gondolatoknak. A testvéri szeretet eltűnt, az igazság és becsület pedig, a mint Hesiodus maga éneklí, égi hazájokba visszatértek. A szó teljes értelmében vas korszak volt. Hesiodus is testvérelével való pörlekedése következtében ily leverő események közé sodortatva, költészete sem tűnhetett föl oly derült világban mint Homerusé. Muzsája a mindennapi élet terheinek panaszos emlegetéseivel van tele, mely a körülményesebb leírások által még élesebb vonásokban tűnik föl. A körülmények és uralkodó eszmék e két különböző volta azt eszközölte, hogy a két költő műveinek jelleme lényegesen elütött egymástól, mert míg Homerus szigorun objectiv, Hesiodus kizárólag subjectiv maradt, miként a legközelebbi időkben a németek Götheje és Schillere.

Azonban van egy más sajátsága a hesiodusi költeményeknek, a mely Homerusnál nem található. Ez a Muzsák iránti kegyeletes ragaszkodás, s minden lehető alkalmakkal hódoló nyilatkozatok közbeszövése az égi szüzek iránt. E Muzsa tisztelet a boeót nemzetség vallásos életének hű képe. Görögország minden tájkának megvolt saját istensége, kinek pártfogásáról meg voltak győződve s kit tisztelői különös áldozatokkal különböztettek meg. Hesiodus szinte osztozott földieinek e nézetében, miért is költeményeiben a vallásos tiszteletből származó élénk vonzalmat el nem titkolhatta. Ő tehát vallásos költő volt, ki magasabb hivatását akkép írja le: „A kik (t. i. a Muzsák) egykor Hesiodust igen szép énekre tanították, midőn juhait a szent Helikon alatt legeltette. Először így is szóltak hozzám az olympiai Muzsák az aegistartó Zeus leányai: Hej te semmiházi, hasznak élő mezei pásztorok, tudunk mi az igazsághoz hasonló sok hazugságot mondani, de ha akarunk, tudunk ám igazat is mondani. Így szóltak az igazat mondó nagy Zeus leányai, s nekem dús növésű isteni borostyán ágat adtak, hogy leszedjem, és isteni hangot ihlettek belém, hogy zengedezzem a jövődöt és jelent, és megparancsolták, hogy dicsóítsam az örökké boldogok nemzetségét.“ (Theogonia 22—33 v.)

Az idézett sorok nemcsak Hesiodus költővé avatásáról tesznek tanúságot, hanem egyszersmind megczáfolni látszanak Müller és Donaldson (Récsy által fordítva) görög irodalom történetében a Hesiodus felől olvasható idézményt. „Szerzőjét (így szól a szöveg) nem is képzelhetjük oly dalnoknak, ki mint a régiek leírása szerint Homer, a költészetet tulajdonképeni műfoglalkodás gyanánt üzte, hanem csak boeót családatyának, kinek lelkét különös körülmények úgy megragadták és fölindították, hogy egész gondolkodása

és érzülete költői hangulatot nyert.“ E szavak után önként azon kérdés merül föl, hogy vajjon különös körülmények ragadták-e meg Hesiodus keblét, vagy pedig műfoglalkozáskép üzte a költészetet, midőn az Amphidamas által rendezett költői versenyre Chalkisba átment, s ott mint nyertes (egy tripossal) tiszteltetett meg. Hogy hivatott költő volt-e, nagy események által kényszerítve, azt ítélje meg a józan ész, mely belátja, hogy az író saját szavainak adjon-e több hitelt, vagy más idegen véleménynek.

Visszatérve Hesiodus költeményeinek vallásos jellemére a Horatius „Musarum sacerdos“ szavait alig alkalmazhatjuk valakire oly joggal, mint épen Hesiodusra, ki a görögöknél is mindenkor, mint a józan gondolkodás és erkölcsök tanítója becsültetett, s a bölcsesektől állításaik bizonyítására gyakran idéztetett. Az ő költeményei egybeszedett egésznek képeznek a pieri dalnokok hagyományából. De épen azért, mivel a mythologiai és hagyományok összegyűjtője volt, meglátszik művein a darabosság; meglátszik, hogy a kerekdedséget korántsem tudta úgy megadni, mint Homerus, ki ebben csodálatos ügyességet tanusított. Hesiodus rögtön átmegy egyik tárgyról a másikra, mi által a határvonalok nagyon szembeötlőkké válnak és bizonyos szakadozottságot okoznak. Sokszor egyik tárgyból a másikba vág körülbelül ily kifejezéssel: „Igaz még, azt is el akarom mondani, hogy... és több ilyen félékkel. Néhol szóbőségbe is ereszkedik, de legtöbbszöremegmarad az egyszerűség mellett, belátva, hogy a tanítás fő kelléke a világos és könnyű érthetőség.

A neve alá sorozott költemények: A munkák és napok, Hercules paizsa, és a Theogonia vagyis az istenek származása, oly művek, melyek felől már régente sem volt tisztában a critica. Pausanias csak a munkák és napokat tartja Hesiodinak, Byzanti Aristophanes a Hercules paizsát tekinti hamisítottnak, míg a másik kettőt valódiak gyanánt elismeri. Nekünk, kiket sokkal több idő választ el Hesiodustól, mint az előbb mondottakat, még kevesebb reményünk lehet, hogy a dolog valódi mibenlétét fölhaláljuk. Azonban valamint a németeknél Kiene Adolf az Ilias-nak egy szerzőtől való származását annak szelleméből bizonyította be, (2) ugy ha az eljárást Hesiodusra alkalmazzuk, nem csekély világosságot nyerhetünk általa. A főnebb mondottakból már eléggé kivilágolt, hogy Hesiodus az erkölcsiség, józan okosság, és életbe vágó igazságok éneklője volt, a mely tulajdonságait egybefoglalva tanköltőnek méltán és egy szóval nevezhetjük. Költeményeinek illetően szellemével sehogy sem egyeztethető meg az „Achilles paizsát“ utánzó költemény, s mely „Hercules paizsa“ czimmal neve alá soroztatott, hanem valószínűleg valamely Hesiodus nevű homerida műve lévén, a későbbi gramaticusok által a név azonossága miatt az ascræi Hesiodus költeményei

közé soroztatott. Mert Hesiodusnak még Homerusról aligha volt tudomása, miután a kettő közt jókora tenger terült el, melyen akkori időben nem volt ily könnyű a közlekedés, mint napjainkban. Hogy Homerus és Hesiodusnál az isteneknek ugyanazon jelzői használnak p. o. Zeusnél, aegistartó, magasan dörgő, föllegrázó stb. az onnan magyarázható, hogy már Homerus és Hesiodus előtt élő dalnokok e nevezetekkel illeték az isteneket, melyek tehát már az ő idejükben általánosokká váltak. Egyébiránt a görög irodalom történetén egy futólagos szemlélet tartva azon fölföldzésre juthatunk, hogy legalább a virágzó korszakban minden író az irodalmi szakoknak csak egy ágában működött, s abban érte el dicsőségét; a görögöknél nincs említés oly universal geniekről, mint az újabb kor Göthéje, ki drámában, eposban, szóval költeményben, vagy prózában egyiránt remekeket létesített. Ilyesfélétet először csak a sophisták kezdtek emlegetni. Homerus csak epossal foglalkozott, Sophocles csak tragoediákkal, Pindarus csak ódákkal. E különöségből a görög irodalomnak, ha következtetést vonhatunk Hesiodusra, elmondhatjuk, hogy ő csak vallási és erkölcsi tartalmu költeményeket hagyott maga után, milyenek voltak a Hercules paizsa kizárásával a „Munkák és napok“, azután a „Theogonia.“ Azért is jelenleg még csak e kettőre vetünk egy rövid tekintetet.

A „Munkák és napok“-ra Hesiodusnak Perses nevű öcsésével való viszátkodásai szolgáltatnak alkalmat, a ki politikusságra való hajlandóságánál fogva folytonosan a piaczi hírek és mendemondák után járva, öröklött vagyonát már ugyszólván egészen elpazarolta. Ekkor takarékosabb bátyját akarta birtoktól megfosztani, ki a méltatlan követelés által fölháborodva szerzette e költeményt, hogy öcsését a dolgozás szükséges voltáról meggyőzze. Erre nézve igen ügyesen tudta az emberiség elestéről szóló őshagyományt költeményébe szőni, mint a melyből kimutatható legyen, hogy az ember munkálkodásra van alkotva. Elszámolja sz emberiség arany, ezüst, és réz korát, a magáét pedig a vashoz számítja, mint a melyben az igazság és becsületesség nem tiszteltetik. E siralmas állapotba az emberiség Prometheus tűzrablása miatt jutott, mely vakmerőségért Zeus megboszankodva asszonyt alkotott az emberiség nyomoruságának nagyobbitására. Ily körülmények közé jutva az emberiség önként következik, hogy a ki meg akar élni, szorgalommal lászson dolga után. Az első könyvben megállapítván a munka elkerülhetlen voltát, a másodikban azon módot írja le, melylyel egy és más elvégzendő, hogy miképpen történjék a szántás, aratás, szüretelés, hajókázás, vagy más egyéb dolog a ház körül, melyeknek elmondása folytában érdekes mozzanatok fordulnak elő a régi görögök magán életéből. Végre a harmadik könyv azon babonás hiedelmek sorozata, melyekkel a

régiek dolgaik elkezdését vagy bevégzését mindenkor összekötetésbe hozták. Egyébiránt az egész költemény a józan tapasztalás által igazolt és erkölcsi fogalmakat tartalmazó mondatokkal bővelkedik, melyek a görögöknél mint közmondások is gyakran használtattak.

A Theogonia halmaza az istenek származásáról való mondák- és véleményeknek. Az összes lét kutféjűl a chaosz állittatik, mely a szó-származtatás utján űrt jelent. Ez ürességből jöttek létre közvetve az istenek is. Itt még sok oly névvel találkozunk, mely Hesiodus korában nagy tisztelet tárgya volt, később pedig mint másod rendű istenség ismertetett, milyen Hekate, Dione és több effélék. Valamint a főebb említett darabosság itt is mutatkozik, úgy szintén a Muzsák iránti lelkesedés sem szorul háttérbe, mely a hesiodi művekre sajtószzerű bájt áraszt. Barányait a regényes Helikón aljában legeltető Hesiodusnak nagyon is kedvező alkalma volt arra, hogy a természet néma csendjében a mindenség bámulatos öszhangzatát ellesse, s ily fölemelkedettebb pillanataiban, miként a pythagoricusok, még a sphaerák zengését is hallhassa. A mindenség ezen öszhangja képezte a Muzsák énekét is, mi világosan kitűnik a Theogonia ezen verséből: „Éneklik a mindenség törvényeit és a tisztességes erkölcsöket.“ Ezt a mennyei zengeményt akarta Hesiodus is lantja hurjaira csalni.

Még sok egyéb mondani való is volna e mesés homályba burkolt régi író felől, mit hosszas tanulmányozás által kiaknázni és tüzetesebb értekezésekben bővebben lehetne előadni. Itt azonban azon költőnek, kiről még magyarul alig olvashattunk egyebet, mint a Récesy által fordított görög irodalom történetében előforduló cikket, csak rövid ismertetése volt czélul tűzve, melynek e néhány szóval elég van ugyan téve, de egyszersmind azon forró óhajást hagyja e sorok írója keblében, hogy vajha nemzetünkben is minél több szellemi erő vállalkoznék a gazdag görög irodalom kiaknázására. Így derülne ránk azon arany kor, melyről nemzeti költőnk Berzsenyi „Magyarország“ költeményeiben így énekelt:

Szállnának le reád Graecia isteni,
Kik hajdan lehozák Attika földre
A nagy mestereket s bölcs tudományokat.
Akkor csillagokat hatna kevély fejed,
S elbámulna reád a zenith és nadir.

X. y.

Egy népballadáról.

E lap mult évi folyamában egy népballada variánsát ismertettem meg, mely a kun földön divik. Egyszersmind tudtul adtam, hogy népköltemények gyűjtésével foglalkozom. Két szállitmányt el is indítottam T. Gyulai Pál urhoz, de hogy megérkezett-e az rendeltetése helyére, nem tudom.

Azonban nem szüntem meg még aztán sem a népkölteményekre figyelni s így egy új népballadára akadtam, mely a tisztelt közönség előtt még ismeretlen, gyűjteményemből pedig kimaradt. E körülmény ösztönzött arra, hogy egy kis helyet kérjek ezen lap hasábjából közzététel végett.

Nóta Zilaji Pistáról.

Át ballagtam én a hegyes bori éren,
Megcsusztam a keskeny palló közepében.

Este volt, este volt, gyász felhő az égen.
Hejh hogy én arra, hejh miért is nem néztem!

Csillag nem jött fel az égre, arra vágytam,
Hiszen oly szép egy pár égett homlokában.

Este van, este van, nyolczra jár az óra;
Minden eladó lány készül a fonóba.

Szegény Szücs Maris is oda készült volna,
Ha az ég felette be nem borult volna.

Beborult, beborult, be is sötétedett...
Szegény Szücs Marisra rá huzták a földet.

Rá vágták, rá vették fűtül való fára:
Itt nyugszik, itt fekszik: megcsalatott árva.

Zilaji Pistának minek a bokréta?!
Mikor ő maga is két szál levendula,

Két szál levendula, egy szál majoránna;
Nem sokára pedig bitófa virága.

Az eső is esik, szellő lovam ázik,
Piros kantár szíjján gyenge kezem fázik.

Betegségben öreg jó anyám elhagytam,
Mintha pokol tüze lobogna alattam.

Ugy is majd ott ég hejh! az én árva lelkem,
Gyenge virág nyiltát miért nem engedtem.

Verje meg isten, az veretlen ne hagyja,
Ki a más babáját ekkép elragadja.

A mi ezen ballada történetének eredetiségét illeti, láthatjuk, hogy benne semmi új nincs, a mennyiben igen sok költemény forog közkezen (s köz ajkon), melyekben a ballada főszemélye kedvesének elcsábitóját, a nagyságos urfit, agyon ütvén, bujdosásnak adja szegény fejét. Továbbá verssorai közt olyak is vannak, melyek más népballadai töredékekkel, vagy dalokkal összevágtnak.

De ez nagyobbára szokásos népballadánkban, a mennyiben a nép, ha a ballada természetével, vagyis kívánalmaival egyező eszmét talál másban, a helyett, hogy önálló alkotással élne, azt felhasználja.

Most pedig kisérjük szemmel röviden a ballada egyes mozzanatait.

A három első versszakban Zilaji Pista, a ballada főszemélye beszél, vagy is minthogy eldalolja (annyival is inkább mondható ez, mivel a nép hiedelme e nótát saját maga Zilaji Pista által készítettnek tartja), hogy kedveséhez a mint átmenne, a falut ketté metsző éren levő keskeny pallon megcsuszik, ezt roszt előjelenek tekinti, sőt még a sötét felleges estvét is. Azon-

ban e rosz előjelek sem képesek feltartóztatni, sőt a sötét estéből vonva egy kis vigasztalást, bátorítást, mely azokat eltávolítsa, igen szépen teszi hozzá, hogy

Csillag nem jött fel az égre, arra vágytam,
Hiszen oly szép egy pár égett homlokában.

De már a multból beszél, midőn tudniillik a gyász-
eset megtörtént.

A következő 4—9 versszakokat, mintegy a falu
leányai dalolják, miszerint 8 óra már, minden eladó
lyán a fonóba készül, el is ment; de a legszebb lány
Szücs Maris nem jön, hiába várják; majd az oka is
kifejlik, hogy eljött volna ő, de — a meggyaláztatást
költőileg fejezve ki — „béborult felette az ég.“

Valóban a hatodik versszak első sora elragadóan
fejezi ki a lánynak a nagyságos urfi általi, mézes
mázos beszéddel való, lassan lassankénti megcsalását
s meggyaláztatását így:

„Béborult, béborult, be is sötétedett“ (az ég a lány
felett.)

Majd elirtózva a következő szörnyű büntől s a
rá való gondolástól a népköltemények ama meglepő
szépségü rövidségével, utánna teszik (t. i. a dalló
lyánok): s aztán szegény „Szücs Marisra rá huzták
a földet“, mintegy Szücs Marissal a bünt is el akarván
temetni.

Engesztelőleg folytatják s következő strophában:

Rávégták, rávésték fütül való fára,
Itt nyugszik, itt fekszik: megcsalott árva.

Majd a 8 és 9 versszakban Zilaji Pistát a vidék
legdelibb legényét, Szücs Maris szeretőjét; halála okát
szóllítják vádolásképen.

Zilaji Pistának minek a bokréta?
Mikor ő maga is két szál levendula.

Két szál levendula, egy szál majoránna,
Nem sokára pedig bitófa virága.

Követve a népballadákban azon uralgó szokást,
mely szerint, ha szabad mondanom, a bünt büntetni
akarólag, a ballada szerzője, a nép, gunyolódik, a
mennyiben szép arczczal, egészséges testben gonosz-
tévőt képzelni, látni nem szeret, mint, p. o. hogy csak
egyet hozzak fel Szász Károly „Ország Gergely nótá-
já-“ban:

Minek neked, Ország Gergely, gyócs gatyá?
Rozsdul a vas, lángszin nyomot hagy rajta.

A kilencedik versszak vég sorában pedig szó-
játékot csinálnak a legény szépségét festő virágok
ellentétéként:

„Nem sokára pedig bitófa virága.“

Ezután a betyárrá lett legény szólal fel a 10
versszakban busan, elkeseredten, feltüntetve elhagya-
tottságát, ellentétbe tévén azt azon csendes boldogság-
gal, melyet kedvesével élhetett volna.

Majd a 11-ik stropha a legény lelki állapotát festi;
terhelve lévén kínzó gondolatokkal, emlékekkel, mi
szerint öreg, jó anyját betegségében elhagyta. Meny-
nyire jellemző e sor, mennyire élénken tárja a nép ér-
zületét, s hosszabban kifejtve azt látszik mondani:
„Az anyát tisztelni kell, annyival inkább öregségében,
még ha a gyermeket nem igen szereti is, annyival
inkább, ha jó hozzá, és ő anyját, ki öreg, magával
jó tehetetlen volt, s őt anyjira szerette, betegségében
elhagyta.“ Kínzó lelki állapotát csak e sorral festi, hogy
„mintha pokol égne alatta.“

Ezen eszmét tovább fűzve busan sohajt fel.
Ugy is majd ott ég, hejh! az én árva lelkem.

S még azon nagy bűnhöz, melyért pokol tüzében
ég el lelke, az is járul, hogy kedvese gyilkosa lett,
melyet a legelegelőbban azzal tesz ki, hogy „gyenge
virág nyiltát nem engedte.“

Egyébiránt sorsa ellen nem panaszkodik, mint-
egy meglegedett buskomorság huzódik át a legény
beszédén.

De csudálatosnak tűnik föl előttem, hogy a nagy-
ságos urfi megöléseért nem öli a bu, mely ugyan a
balladában nincs említve se, de hallomásom után
bizonyos vagyok fölöle. S csak végre felsohajtva kéri
az Istentől szegény kedvese elcsábítójának, (ki őt anyja
elhagyására, szeretője gyilkolására s elhagyatott éle-
tére kényszeríté,) megverését (t. i. az égben).

Ezekből a szépségekből vonva következtetést
nagy kár lenne e balladának a Kisfaludy társaság
kiadványából kimaradni.

Varró Sándor.

Hazai irodalom.

Első magyar gyorsírási emlékkönyv
1865-ik évre. Szerkeszti és kiadja Csanády István,
Bécsben. Ára 1 for.

Irodalmunkban e mű első a maga nemében. Hét
pecséttel lezárt könyv a magyar közönség előtt, mert
legnagyobb részt gyorsírási a szövege. Nem sajnáltuk
tehát a fáradságot — és mondhatjuk: a nagy fárada-
ságot, — hogy e szöveget dechiffrirozzuk s így az
olvasó közönséget e könyvecske tartalmáról értesít-
hessük.

Mindenekelőtt elismerőleg kell nyilatkoznunk a
könyv két szélső részéről: az elejéhez kötött csinos
fényképről és a végéhez fűzött néhány lap — tiszta
papirosról. E csinos fényképen egy csinos legény
diszeleg, hajfodrászati műtökélylyel rendezett fűrtök-
méla tekintet-, feddhetlen csokru s arany rojtu nyak-
kendővel.

És ki e fényes csillag a haza borus egén? A
gyorsírástilag mellékelt életrajzból olvasható, hogy ez
Markovits Iván Tódor János, kinek e haza iránt nem-
csak azon érdeme van, hogy született, iskolába járt
és „tanulmányai bevégeztével a gyorsírási államviz-
ságot kitűnő sikerrel letette s ezután megnősült“, hanem
itt is amott is mint német gyorsírástanító s gyorsíró
működött.

Ezen és a többi ott megemlített életrajzi adatokért a történelem bizonyára háladatos leend, de már az arra következő statisztikai adatok ellen kifogást kell tennünk. Föl van itt sorolva 401 név, a kikeről az emlékkönyv szerkesztője azt állítja, hogy ezek mind gyorsírók. Bizony kívánatos volna, hogy a gyorsírás nagyhasznu ismerete hazánkban is oly nagy elterjedésnek örvendene mint például Némethonban; a miért is ama szám, ha igazságon alapulna, csakugyan örvendetes is volna. De mi úgy látjuk, hogy ez emlékkönyv föladata theoretikus tétélekkel és számokkal bebizonyítani azt, hogy Gabelsberger gyorsírási rendszere s ennek Markovits általi magyarosítása hazánkban föltötte módon el van terjedve, hogy ennél fogva e stenographiai rendszer kitűnő s mindenestre jobb mint Fenyvessy magyar gyorsírása, a kinek követője nincsen, de a kit mindamellett az emlékkönyv tulságos figyelemre méltat és néhány esetben caricaturával megtisztelt.

Megnéztük ennél fogva kissé közelebb eme statisztikai adatokat és láttuk hogy ezek a mennyiben csak a mi szűkkörű személyes ismeretségünk terjed, alaptalanok. A pesti gyorsíróegyletben volna e szerint 55 gyorsíró; ezek közt figurál a budai főpolgármester és két városi tanácsos, a kik a maguk helyén bizonyára nagyérdemű férfiak, de a kik eddig talán sohasem tudták, hogy ők gyorsírók. Van eme 55 közt olyan, a ki, csak a mi tudunkkal, rég meghalt és pedig a 18. és 49. sz. alatti. A többi tag igen kevés kivétellel foglalkozott ugyan 1861-ben a gyorsírással, de ma már személyes tapasztalásunk szerint, alig birnak a stonographiának csak felületes ismeretével is, ugy hogy nagyon kellemetlenül lepetnék meg azoknak legnagyobb része, ha egy beszédnek gyorsírási följegyzésére hinák föl.

Továbbá ama képzelt 401 gabelsbergeri gyorsíró közé több tényleges gyakorlati gyorsíró s gyorsíráshoz értő számíttatik, kik egészen más rendszert követnek, habár r e s z b e n mint idegen rendszerbeliek említettnek is. Pedig az ott nevezettek kivül még az 5. 16. 17. 32. 34. 38. és 48. alatti is más rendszert követ, mint a milyenek az emlékkönyv állítja s mind ezek Gabelsberger felekezetéhez soroltatnak.

Ha már most szabad ismertről ismeretlenre, vagyis a többi számokra következtetést vonni; ha tekintetbe vesszük, hogy a pestiek közül is boldog-boldogtalan gyorsírónak mondatik; ha látjuk, hogy eme 401 közt hány német tanuló, hány asszony meg gyermek (a 37. oldalon plane egy poseni tánczmester is figurál) jó számba: akkor bátran merjük állítani, hogy az összes vidéki Gabelsbergeriek nem birnának tizet kiállítani, a ki képes volna akár csak egy lassu tempóban mondott beszédet gyorsírni. Ama nagy szám tehát koholt és a belőle levonni szándékolt következtetés, mintha Gabelsberger gyorsírása volna hazánkban az egyedül jogositott, halomra dől.

A könyv többi részével röviden végezhetünk. A theoretikus rész H ä p e könyvből van fordítva s tartalma annyiban időnek előtti, mennyiben már is azon netaláni kifogásokat czáfolgatja, melyek tétethetnének, ha a gyorsírás kötelezett tantárgyképeni behozatala ajáltatnék. Különben pedig e czáfolat leginkább olyanokhoz volna intézendő, a kik a gyorsírást nem értik s ekkor kár volt azt ilyen titkos írásba foglalni. — A történeti adatok nem újak és nem kimerítők, Fenyvessy tankönyve is bővebben adja ezeket. Végén egy

egész szótára van a rövidítéseknek és rendellenesen irt szókna; a melyek közt ilyenek is állanak, mint: ezitrom, zsizsik, citadella, pincze, patyolat és hasonlók. — Az authographiai szöveg kiállítására nem igen sikerült, az írás merészen kurtított, a jelek esetlenek és kézzellenesek; az előadás nyelve magyartalan, tele nyelvtani hibával, habár a gyorsírási szövegben ez nem mindig kimutatható, miután a ragok legnagyobb részt csak töredékesen iratnak. Ilyen magyartalan mondatok: (27 l.) „Ezen egylet 1861. Gászner Lajos ur által léptetett életbe; ezek közül azonban csak Gabelsberger osztálya (talán bizony a Gab. féle osztály) alakult, léptetett életbe és működését megkezdette; a többi osztályok (sic!) ezt nem tehetik.“ Továbbá:

„Ha ez azonban ez időben nem történhetett, reménylünk, hogy jövő évben a t. mütársak (a Markovits féle gyorsírásban nem tehetni különbséget rövid és hosszú ü közt, követői ennek folytán a közönséges írásban sem igen válogatják a rövid és hosszú hangzókat) a jó ügy iránti érdekeit (!) jelenleg felkeltvén, a fölirtottnak kezére járandanak, hogy a szintén általa kiadandó jövő évi „gyorsírási zsebkönyv“-ben, minden tekintetben kielégítő alaptani táblázatot állíthasson össze.“ — Ilyen kitételek és helytelen szórakás 62. l.; „L e t t d o l o g az, hogy Gab. ezen 3-ik koronázott tani része a tanulókra nézve a legnagyobb vonzerővel bír, hogy ők rövid gyakor (lat v. lás?) után azt alkalmazni a legnagyobb könnyűséggel szokták“ stb. — Továbbá az életrajz végén: „Adja az ég, hogy ezen munkás erő még sok évig dolgozhasson (!) zsenge művészetünk körül.“ — Látható ezekből, hogy Csanády ur Markovitsnak kurucz magyarsága tekintetében, miként ezt a napilapok is többször megrótták, méltó tanítványa. Pedig ha elnézzük is, hogy Csanády ur a legismertebb gyorsírási capacitas nevét sem tudja (Taylort t. i. így írja: Taillor), azt mégis joggal követelhetni, hogy azon nyelvet, melynek gyorsírásai fölött véleményét akar mondani, tanulja meg alaposan. Így azután mindenekeelőtt helyesen fogja írni saját címét nem pedig „a m. k. u. kacnelláriának jár., szerb-horvát-illir nyelvekbeni udv. fordító.“ A névczim ellen különben az az észrevételünk is van, hogy Csanády ur alig lesz „a magyar gyorsírásnak államilag vizsgált tanára“; mert tudunkkal nincs a birodalomban bizottság, mely magyar gyorsíró-tanárokat vizsgálna.

Gr. S t e n o.

Geschichte der Botanik in Ungarn (Skizzen) von August Kanitz. Gedruckt in 70 Exemplaren Hannover 1863. Druck und Verlag von Wilh. Riemschneider. Pesth. In Commission bei Mor. Rath. 16rét. 199. l.

A növénytani adatok magyar hazánkról s a korona tartományokról néhány specialis virányokban, számos kisebb munkákban folyóiratokban s évkönyvekben annyira elszorvák, hogy azokat egyes embernek birnia lehetetlen, sőt sokaknak létele bizonyos elébb elkészült lajstrom nélkül egészen feledésben maradt s így némely munkálatokban könnyen elkerülendő hézag támadhat. Midőn tehát szerzőnk Magyarország növénytana történetét adá kezünkbe, tudományunk irodalmát egy oly könyvvel gazdagítá, mely ezentul irányadól szolgálhat kikinek növénytani munkálataiban s ennél fogva elkerülhetetlen minden magyar fűvészre nézve; s ez annál inkább, miután hazánk kevés megyéjéről mondhatjuk, hogy tudományosan volna

átvizsgálva; a többiről csak uti jegyzeteink vannak melyek csupán bizonyos évszakokban előforduló növényekre vonatkozhatnak. S mégis oly bő a mi irodalmunk, melynek oka ismét abban keresendő, hogy elődeink, sőt még most élő collegáink is az irodalmat nem ismerték, s így ugyan azon vidékről szóló adatok több szerzőktől különböző iratokban foglaltatnak, mások meg fűvész névvel akarván birni, compilerok lettek.

Kanitz jól ismerte meg, hogy mily nehézségekkel járul ily munka hiányában egy, Magyarországra vonatkozó még oly csekély növénytani cikk dolgozása is, a miért is röviden csupán arra szoritkozott, a mi a tárgy lényegéhez tartozik — nem késvén egyszersmind a külföldnek illetőleg Némethonnak bebizonyítani, miszerint nem ők voltak azok, kik hazánkat növénytanilag a mai álláspontra hozták, hanem hazánk fiai vagy pedig külföldiek, kik nagyobbbrészt magyar honban letelepedtek s így hazánk polgárai lettek. Ezen gondolat huzódik az egész munkán keresztül.

Szerzőnk történetét Mtgs Szabotcai Kiss Andrásnak, a magy. kir. váltótörvényszék elnökének ajánlta, s eredetileg Bonplandia növénytani szaklap számára vázlatokban kidolgozva, volt szánva. Ennek megszűnte után 1863 saját költségein folytatta K. munkáját, még pedig nagyobb kiterjedésben, mint eddig, úgy hogy az ígérete ellenére is két ivvel nagyobb lett. Magyarország növénytana története négy korszakra van osztva: I. Monardustól Clusiusig, II. Monaviustól Winterlig, III. Winterltől Haberleig, IV. Haberletől a jelenkorig. Az első korszakban következő munkák használtattak, Sadler: A növénytan története honunkban a XVI. században a m. k. term. tud. társ. évkönyveiben 1841—45. Visigni Flora dalmatica. Vol. I. 1842. Sterph. Veszprémi Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia. 1764—1781. Alexii Horányi Memorabilia Lusitanusnál, Anquillaránál, Meliusnál (Juhász) Sambucusnál (Zsámboky) Bejthe Istvánnál s Andrásnál valamint Beechinél („Beösy“) is. Clusius Károlynál, mint e korszak legjelesebb fűvésznél Neilreich Geschichte der Botanik in N. Oestereich munkájára hivatkozik, mely hiba mentésül ama körülmény szolgáljon, hogy K. történetét ekkor, mint már feljebb érintém, vázlatokban adá a Bonplandiában, s így, miután Clusius életrajzát Neilreich kevéssel ezelőtt bőven adá, azt a tér szűke miatt ismételni nem akarta. A második s harmadik korszakban a már említett Horányi Veszprémi s Visiáni munkán kívül csak Hanák s Haberle Succincta rei herb. in Hung. et Transt. historiaját Budae. 1830. 8. használta az e korszakba eső fűvészek munkáit azonban annál inkább tanulmányozta s így adatai nagyobb részt az eredeti forrásból vannak merítve. Winterl életrajzánál felemlit minden általa felállított új fajokat, szintugy Lerchenfeldnél is. Kitaibelt, mint az eddigi legnagyobb magyar fűvészt hasonlóképen bőven tárgyalja, az általa felállított új fajokat azonban nem adja, mivel azok úgy is részint az általa s Gróf Waldstein által kiadott, Plantae rariores Hungariae Fol. 3 vol. tartalmaztatnak, részint pedig Kitaibelii Addit.

ad. fl. Hung. ed. Kanitz Reliquiae Kitaibelian a Kanitz Schukes s Willdenov munkáiban. Ezen kívül a tér szűke sem engedte volna a sok új fajok felvételét. A harmadik s legnagyobb korszakhoz kevés s igen elszórt munkákban vannak adatok, melyeket K. csak a már meghalt fűvészeknél használt fel, az élőknel pedig az azok által közlött adatokat adja. Egyáltalában szerzőnk mindent felhasználta, a mihez csak juthatott, hogy története lehetőleg tökéletes lehessen. A könyv kiállítása csinos, a szöveg tiszta latin betűkkel van nyomtatva, azon kívül pedig alakja is, mint tizenhatod rétü zsebkönyv, használatát nagyon megkönnyíti. A szerző, kitől már több jeles munkát birunk jelenleg története második kiadásán dolgozik, melynek első iveri a Linnaeában már meg is jelentek 8 rétbén. Sok szerencsét s szilárd kitaratást kívánunk szerző barátunknak munkálataihoz!

Szontagh Miklós.

Theognis velős mondatai.

Mutatvány.

- Vajmi kevés férfit fogsz lelmi, ki terhes ügyekben
Te melléd mint hív embered állani kész.
- A teli kancsóknál a barát sok, számos a pajtás;
Amde súlyos bajban ritka madár a barát.
- Kyrnos, az isteneket tiszteld s féld; mert ez az embert
Visszariasztja, gonoszt szólani, tenni gonoszt.
- Beestelen embertől ne kérj soha, Kyrne tanácsot,
Hogy ha sikerrel akarsz végzeni fontos ügyet.
- Fordulj a jókhoz, ha több munkádba kerül is,
S hogyha talán hosszabb utat ajánlnak is ők.
- Meglátják az aranyt, az ezüstöt a tűzben az értők.
Emberék értékét szokta mutatni a bor.
- Oktalanokkal a szót szaporítani terhes a bölcsnek.
Még terhesb köztük lennie szótalannul.
- A gögös Kolophon, Magnesia, Smyrna bukának.
Igy, ily romba dülend Megara dolyfe miatt.
- Bátor, erős legyen a leverő balsorsban az ember,
A szabadulásért kérve az isteneket.
- Mig jó dolgom van, sok a pajtás; — de ha veszély ér,
Nincsen egy emberem is, nincs ki segíteni kész.
- A mit tenni kívánsz, meg kell gondolnod először.
A szeles ember bajt bajra tetézni szokott.
- Kyrnosom, a siró mellett vigadozni nem illik.
Boldogságodban más nyomorára tekints.
- Gondolatid ne közöld mindenkivel, akki barátod.
Fájdalom, ő köztük számos a róka szívü.
Ponori Thewrewk Árpád.

FELSŐBB TANÜGY.

A tantárgyak elosztása gymnasiu- mainkban.

A m. é. „Pesti napló“ májushó 14. számában előadtam azon okokat, melyeknél fogva a nyolcz évi

tanfolyamu gymnasium kilencz évi tanfolyamu gymnasiummá egészítendő ki. Jelenleg a tantárgyak osztályonkénti felosztását kívánom a t. közönséggel közölni, nem kételkedvén, mikép meggyőződés, melyet e tárgyra nézve közölni szükségesnek tartok, másoknak szakértő meggyőződése által tisztulni fog.

A tantárgyak elosztásánál azon alapelvből indulok ki, mely szerint a tantárgyak oly módon osztandók el, hogy a következő időben előadandók a már előre becsátottakban találják természetes alapjokat, s hogy az egyes osztályokban elvégzendő tananyag oly mennyiségű legyen, hogy azt az osztálynak legalább $\frac{2}{3}$ része kellőleg elsajátíthassa.

Lássuk ezek után a tantárgyaknak osztályonkénti elosztását. **Vallás.** A vallástant a nyolcz osztályban oly mérvben kívánám taníttatni, mint az az 1864. értekezet 8. ülésének táblázati kimutatásából látható (l. „Kalauz“ 1865. 1. sz.); a kilenczedik osztályra nézve legezészerűbb **Lonovics József**, ő Nagyméltóságának az 1861. értekezleten tett javaslata, melynél fogva ezen legfelsőbb osztálynak, nézetem szerint, nem egy hanem két félve „az illető tanár által, minden szükségtelen polemia mellőzésével, a kath. egyház jelesebb mozzanatainak előadására fordíttatnék a nélkül, hogy az ezek hallására köteles ifjak kötelesek legyenek egyszersmind a hallottakból felelni vagy nyilvános vizsgálatot kiállani. Az ily értekezések fontosságánál s az ifjak tanulási vágyánál fogva, kételkedni nem lehet, hogy ezen intézkedés valamint magában igen hasznos, ugy az ifjuság előtt igen kedves leend.“

Magyar nyelv. A nyolcz osztályban oly módon kívánám e tantárgyat tárgyaltatni, mint azt a fennidézett 1864. értekezet tárgyaltatni kívánja; a kilenczedik osztályban a szépirodalom volna tárgyalandó, s utmutatás adandó nagyobb önálló munkálatok kidolgozására.

Német nyelv. Ezen tantárgy is az 1864. értekezet szerint volna tárgyalandó, azon egy módosítással, hogy a hatodik osztályra szabott tananyag nem egy, hanem két éven át volna kezelendő; minek következtében azon tananyag, mely az 1864. értekezet szerint a hetedik és nyolczadik osztályra van szánva, véleményem szerint a nyolczadik és kilenczedik osztályra esnék.

Latin nyelv. A harmadik osztályban a rendes név és igeragozás tárgyalandó; a második félévben a cselekvő és szenvedő igék ragozásának bevégzése után olvasmányul: „*Epitome Historiae Sacrae*.“ — A negyedik osztályban a beszédrészek körül előforduló kivételek adandók elő; olvasmányul: „*Epitome Historiae Sacrae*.“ — Az ötödik osztályban a névnek szókötési szabályai adassanak elő; olvasmányul az első félévben: Szemelvény, különös tekintettel **Corn. Neposra**; második félévben:

Phädrus. — A hatodik osztályban az igének-ozs kötési szabályai, a verstan elemei s a Mythologia tárgyalassék; olvasmányul: **Jul. Cäsars Ovidből szemelvények.** — A hetedik osztályban nyelvtani ismétlések mellett: **Livius és Virgilius.** — A nyolczadik osztályban nyelvtani ismétlések mellett: **Sallustius és Virgilius.** — A kilenczedik osztályban: **Tacitus és Horatius**, s a latin irodalom rövid története tárgyalandó.

Görög nyelv. A hatodik osztályban az egész nyelvtannak elemei elvégzendők. — A hetedik osztályban nyelvtani kiegészítések veendő, különös tekintettel a mondattanra: szemelvények a görög remek-írókból. — A nyolczadik osztályban általános nyelvtani ismétlések mellett: **Xenophon és Homer** olvasandó. — A kilenczedik osztályban: **Plato és Homer** s a görög irodalom rövid története tárgyalandó.

Földrajz. Az első osztályban: Bevezetés az egész földre nézve s ezután Magyarország földrajza tárgyalandó. — A harmadik osztályban: Az austriai birodalom többi része adandó elő. — A negyedik osztályban: **Europa hátralevő része és Asia** tárgyalandó. — Az ötödik osztályban: **Afrika, Amerika és Polynesia** ismertetése bevégzendő.

Történelem. A második osztályban: Magyarország története röviden tárgyalandó. — A harmadik osztályban az ókor, a negyedik osztályban a középkor, az ötödik osztályban az újkor — életrajzi modorban adandó elő. — A hatodik osztályban az egyetemes történelemből az ókor Augustusig befejezendő, mihez időszerinti földrajz csatolandó. — A hetedik osztályban az időszerinti földrajz mellett az ókor befejezendő s a középkor Amerika fölfedezéseig veendő. — A nyolczadik osztályban a világesemények Amerika fölfedezésétől a jelen korig időszerinti földrajzzal tárgyalandók. A kilenczedik osztályban: Magyarország oknyomozó története adandó elő.

Mennyiségtan. Az első osztályban a tizedes rendszer egész elvont s megnevezett számok első négy műtéte, a közönséges és tizedes törtek négy műtéte végzendő el. — A második osztályban a mérték és pénzisme, számolási rövidítések, arányok, aránylatok és a hármas szabály tárgyalandó. — A harmadik osztályban a kamatszámolás, a társaság-, vegyítés — és lánczszabály, az első foku meghatározott szám egyenletek egy ismeretlennel veendő. — A negyedik osztályban a betűszám tan az arányszámolásig (logarithm.) befejezendő; a mértanból a siktan a körig tárgyalandó. — Az ötödik osztályban az arányszámolás, az első foku határozott egyenletek egy és több ismeretlennel, a másodfoku egyenletek egy ismeretlennel adandók elő; a mértanból a siktan befejezendő s a szög mértan tárgyalandó. — A hatodik osztályban a határozatlan egyenletek, a haladványok, a kapocs

lástan elemei s Newton kéttágu tantéte veendő: a mértanból a három — és sokszög tan s a tömör tan tárgyalandó. — A hetedik osztályban hetenként egy órán át a sorok s a felsőbb egyenletek főbb tulajdonságai tárgyalandók; a hátralevő heti két óra alatt a mértani tantétek és feladatok synthetikai s analytikai tárgyalása veendő. *) — A nyolczadik osztályban az elemző mértan a síkban tanítandó. — A kilenczedik osztályban az elemző mértan a térben s a gömbháromszög tan tárgyalandó.

Természetrajz. Az első osztályban az állatország, a másodikban a növényország, a harmadikban az ásványország nézlettanilag tanítandó. A hatodik osztály első felében az ásványország, második felében pedig a növényország, a hetedik osztályban az állattudományos modorban tárgyalandó.

Természettan. A negyedik osztályban a test-általános tulajdonsága, a hőtan s a vegytan, — az ötödik osztályban az erőműtan a hangtan, a fénytán, a delejesség a villanyosság s a csillagászat elemei kísérleti úton adandók elő. — A hetedik osztályban a testek általános tulajdonsága, a hőtan s a vegytan, — a nyolczadik osztályban az erőműtan és hangtan, — kilenczedik osztályban a delejesség, a villanyosság, a fénytán s a csillagászat a mennyiségtan segítségével tárgyalandók.

Bölcészettan. A hetedik osztályban a tapasztalat lélektan, — a nyolczadik osztályban a gondolkodástan, — a kilenczedik osztályban a bölcészettan encyclopädiája adandó.

A szépirás *) az első és második osztály minden tanulója nézve kötelező tantárgy.

Az egyházi ének az első és második osztályban minden kath. tanulóra nézve kötelező tantárgy.

Rajz. Az első második és harmadik osztályban szabad kézi rajz tanítandó különös tekintettel az egyszerűbb mértani idomok megismertetésére s szerkesztésére nézve. — A negyedik és ötödik osztályban a mértani rajz tárgyalandó.

A „Kalauz“ m. é. 8. számában táblázatosan össze van állítva az előadandó tantárgyakra fordítandó heti órák száma, s így a t. közönség most már megítélheti, sok-e az, mit tantervem minden egyes osztályban s általánosan a középtanodában a tanulóktól tudományos szempontból követel. — A jövő számban az általam tervezett középtanoda viszonyát a fenálló reáltanodák, az egyetem s műegyetemhez fogom tüzetesebben tárgyalni, s ez alkalommal iparkodni fogok azon tanintézetek viszonyait is röviden megállapítani, melyeknek korunkban egy mivelts országban sem szabad hiányozni.

Dr. Lutter Nándor.

*) Ezen osztálynak mennyiségtani tantárgyáról bővebben a jövő számban fogok értekezni.

*) A gyorsírásról jövő alkalommal fogok szólni.

Tankönyv irodalom.

1) **Görögnyelvtan** kezdők számára az élő görögök kiejtése szerint írta Travnicsek Hubert. Kiadja Lampel Róbert.

2) **Latin nyelvtan** kezdők számára írta Travnicsek Hubert, a szerző tulajdona.

A kis görög alaktan, mely Tély János egyetemi tanár urnak van felajánlva, ki, mint tudjuk, sokat fáradozik az új görögök kiejtési módszerének meghonosításában kísérlet akar lenni, ezen nem ugyan új, de a német iskola által háttérbe szorított kiejtési módszernek középtanodáinkban való behozatalára. A szándék szép és helyes, csak a könyv is, mely ezen érdeket előmozdítani akarja, olyan volna, hogy benne a szorgalmas és gondos tanulmányozást, helyes, pontos és szakavatott kezelést lehetne a tárgy előadása és elrendezésében fölsismerni. Ezt a szóban levő könyvecskéről legkevésbé sem lehet mondani, mely a rövidség minden hiányával, de semmiféle előnyével nem dicsekedkedhetik. A szerző nyelvezete hibás, legtöbb szabályai homályosak és a helytelenségek nem csekély száma lelhető fel. Így magyar ellenes kitétel az, ha a 7 l. 2. alatt olvassuk: „két vagy három mássalhangzó a következő magánhangzóhoz tartoznak, ha együtt kiejthetők“ vagy 10 t. b) alatt: „két aspirata stb. a rokon teniusre megy át“; vagy 21 lap. 2: Több stb. nevek contractio alá vannak vetve; 23 l.: a többes szám dativusa a tiszta tőhöz *σιν*-végzetet kap. 24 l.: az *γς* stb. nevek mindenütt, hol két hangzó összejő, összevonnak; 39 l. I.: az augmentum (egyszerű előrag) a tő előtt hozzájárulás a történeti idők indicativusában és ebben áll; 28 l. b.: a pronomen stb. rendesen megy; 40. l. III.: Időjelző azon mássalhangzó, mely az illetett (talan: illető) idő stb. Ugyanott b) alatt: az activ első perf. stb. a többi egyébnél; 62 l. I.: A másodrendű idők a tiszta tőhöz ragasztatnak, talán: a másodrendű idők végzetei a tiszta stb. s tovább: a leggyakoribb tempora secundák (l. a rendhagyó igék lajstromát) a ragozásra nézve ezen táblát. Ki érti ezt? 83. l. 4. „a digamma etc. megfelel a latin v-vel“. Ugyanott 6. alatt: „ha a szó elején magánhangzó kimarad, *ἀφαιρέσις* keletkezik.“ 84 l. Jegyzet: „A számnevek szinte nem bírnak eltéréssel.“ 86 l. 5. „a 2 aoristnak az activ és mediumban stb. reduplicatióval bír“ Ez már több a gondatlanságnál.

Nézzük most a helytelen és homályos helyeket; 8 l. ezt olvassuk: „két vagy három mássalhangzó a következő magánhangzóhoz tartoznak (tartozik), ha együtt kiejthetők pl. *Κά-μπτω*; tessék az *μπτ*-et együtt kiejteni. Így hamis a mi mondatik 8 l. 4. d. alatt. 14 l. 4) alatt; 16. l. 3. a) alatt. 19 l. 7 alatt: „a nominativ ékezetét illetőleg ezen szabályok állnak

fenn: a) a genitiv és dativ végzetei, ha hosszúak, mindig a circumflexessel, a többi esetek az acuttal el vannak látva. Itt kétféle a helytelenség 1)-ször a következetlenség, melynél fogva a nominativus ékezetéről akarván beszélni, genitivus és dativusról szól; 2)-ször hogy mondja, miszerint a genitiv és dativ esetei, ha hosszúak, mindig circumflexessel el vannak látva. Itt helyén lett volna megkülönböztetni az egyes és többes számú genitivust és dativust a mint ez az I. II. és III főragozásban feltűnik.

Fölösleges a 20 l. 2. alatt a 6. pont, miután ennek magyarázata ugyanott c) és d) alatt fordul elő. Helytelen 31 l. Jegyzet. 2. és 32 l. a mi a rendhagyó határozókról mondatik. 49. l. a folyékony jellekű igékről szóló pontok egészen helytelenek és a tudomány által megalapította elvekkel ellenkeznek; de ellenmondások is fordulnak elő az egyes pontok közt, ha pl. a 2-ik pontban ez mondatik: „Az idők a tiszta tőből képeztetnek“ és a 6-ik pontban: a többi idők rendszeren a tiszta tő től képeztetnek.“ 62. l. II. az augmentum — és reduplicatióról szóló észrevételek nagyon csonkák. Nem foghatjuk fel, miképen csuszhatott be ezen helyre a 2-ik Jegyzet: „A hangsulyra nézve az utolsó szótagon áll ékezet az activ második aorist — s imperativusaiban ezen 5 igéknél (talán igenél).“ Ez 1-ször nem való ide, továbbá, ha már a II aorist ékezéséről akart beszélni, helyén lett volna ennek használatát az igenév és határozatlanban is feltüntetni.

A mit a görögnyelvtanról mondtam ugyan az áll a latin nyelvtanról is, csak azon különbséggel, hogy az utolsóban az említett hibák száma jóval túlhaladja az elsőt. Akármely lapját ütjük is fel és biztosak lehetünk, hogy a hemzsegő hibák tömkelegéből ki nem fogunk vergődni. Azért is tanácslom a szerzőnek, képezze magát jobban a magyar nyelvben, fordítson nagyobb figyelmet arra a mit ír, ne bizzék sokat saját erejébe, kérjen tanácsot a nála tapasztaltabb férfiuktól, ha ezt nem teszi, akkor munkáit ném a tanulók, hanem a sajtárosok számára fogja írni.

Bartl.

Epitome Historiae Sacrae ad usum tironum linguae latinae Auctore C. F. Lhomond.

A magyar ifjuság használatára alkalmazta Peregrius Elek, magyar akadémiai I. tag s nevelőintézeti tulajdonos. Pest. 1865. Pfeiffer Ferd. Ara 60 kr. o. é.

Minél több akadálylyal kell általában a nyelvek, s különösen a klasszikai nyelvek első tanításánál megküzdeni, annál örvedetesebb minden mozzanat, mely az említett akadályok elhárítására szolgál. Dr. Peregrius Elek, kinek a fennemlített művecske megjelenését köszönjük, megmutatta, hogy nemcsak a nevelés és oktatás elméletét, melyet nem rég „Általános neveléstan“ munkájában oly szépen összeállított, hanem annak tapasztalati részét is kellőleg méltányolja.

Tanrendszerünk jelen állásánál fogva a fennidézett nagy hasznú munkácska a cselekvő és szenvedő

igék ragozásának befejezése után, tehát az első latin osztályban a tanév három utolsó havában, s a második latin osztályban volna használható.

Azonfelmerülhető nézetre, miképe munkácska nem nagy szükségét pótol ott, hol a nyelvtani szabályok elegendő példákkal fölvilágosítvák, csak annyit vagyok bátor fölhozni, hogy minden tantárgynál, s különösen a klasszikai nyelvek tanításánál, nem lehet elegendő súlyt fektetni arra, miképe iparkodásunk egyik fő célja a tantárgynak a tanulók általi megkedveltetése. Hogy pedig a még oly ügyesen összeállított egyes mondatok képesek legyenek a gyermeknél bármely nyelv iránt szeretetet s melegebb érdekeltséget gerjeszteni, lélektanilag lehetetlennek, s a nyilvános oktatás terén, legalább részemről, észre nem vett tüneménynek kell nyilvánítanom. Csak midőn összefüggő, s a gyermek kedélyéhez közel álló tárgynak olvasását kezdi meg idegen nyelven a tanuló, s ha ezen első olvasmány szerfelett nagy nehézségeket nem gördit utjába: csak ezen időpontban kezd a tanuló szeretete a tárgy felé irányulni, s csak ekkor találatott meg az önképzésnek első s nélkülözhetlen feltétele.

Ezen szempontból üdvözlöm az említett munkácskát az iskolai könyvek literatúrája terén, s hiszem, hogy azt az említett határok közt a Nagym. m. k. Helytartótanács az ország összes kath. gymnasiumainál latin első olvasó könyvül elfogadandja, mi által a latin nyelv sikeresebb oktatásának egyik hiányzó feltétele meg leendő adva.

Hogy pedig ezen, Franciaország és Belgium összes középtanodáiban kivétel nélkül latin első olvasó könyvül használt „Epitome Historiae Sacrae“ a lehető legnagyobb hasznót hajtja, bátor vagyok az első latin osztályra szerkesztendő előkészítő latin nyelvtanra nézve következő javaslatot tenni: a ragozási szabályokat fölvilágosítandó példákhoz s feladatokhoz vétesse nek lehetőleg azon szavak melyek az „Epitome Historiae Sacrae“ munkácskában előfordulnak.

Ezen eljárás által a tanuló a már betanult latin szavak ismétlésének káros unalmától meg mentetik, s igen rövid idő alatt azon örvedetes meggyőződéshez jut, miképe már az első latin osztályban szorgalmának legszébb gyümölcsét élvezheti; mi által új erőmegfeszítésre s nagyobb mérvű szorgalomra, vagy is a tökélyesbülés fő kellékére buzdittatik a tanuló.

Budán, Febr. 15. 1865.

Dr. Lutter Nándor.

U j d o n s á g o k

— **Előfizetési fölhívás Zilahy Károly munkáira.** A mult év a magyar irodalomra gyászos emlékü volt, mert több edzett bajnokán kívül ifjabb tehetségek is, a jövő reményei hullottak porba, kiknek azt szellemök erejével előre vinni volt hivatásuk.

E tört remények közt Zilahy Károlyé az első hely, ki eszméinek gazdagságát széles ismeretekkel párosítva, közhaszonra tudta érvényesíteni, s rövid, de eredményekben gazdag működése alatt is, marandandó emléket hagyott maga után.

Kezében a tört lant fájó hangja nem üres érzéget, hanem egy küzdelmes élet benyomásainak hű viszhangja volt; s a bírálói toll csak az örök szép és

örök igaz védelmére folytatott, sokszor talán éles és merész, de mindig a jobb meggyőződésből eredt harcot.

Most, midőn mi elhunyt barátunk és pályatársunk, ez újabb irodalom ez egyik mindenesetre legképzettebb és legtehetségesebb aesthetikusa és írója műveinek összegyűjtésére és kiadására egyesültünk: irodalmunk iránt is kedves kötelességet vélünk teljesíteni akkor, midőn ezt egy ifju bár, de dús eredményű élet gyümölcseivel gazdagítjuk.

A két kötetből álló gyűjtemény első kötete költeményeit, igaz humorral, mély életismerettel írott beszélyeit, — a második kötet élénk, tanulságos utirajzait, széptani értekezéseit, bírálatait, melyek akkori jobb lapjainkban jelentek meg, s Teleki László classicus becsü művéről, a „Kegyenc“-ről írt tanulmányát tartalmazza.

Több szép lyrai költemény, beszély, Aristo remek „Orlando furiosa“-ja egy részének erőteljes fordítása s néhány érdekes utirajz itt lát először napvilágot.

A gyűjteményt az írónak kimerítő életrajza előzi meg. Dalmady Győző, Szász Béla, Tolnai Lajos és többen.

Előfizetési föltételek: Zilahy Károly munkái kiállításáról alulírt kiadó gondoskodik.

A díszes alakban, velinpapíron, legalább 30 ivre terjedő két kötet előfizetési ára 2 forint.

Az előfizetési pénzek folyó évi ápril közepéig Eggenberger könyvkereskedésébe (Pest, Ferencziek tere 5. sz.) bérmentve küldendők.

Gyűjtők hat előfizető után egy tiszteletpéldányt kapnak.

A munka már teljesen rendezve sajtó alatt van, s f. é. május elején okvetlen megjelenik és minden előfizetőnek pontosan meg fog küldetui. Pest, 1865. Márczius 1-én. Eggenberger Ferdinánd magyar akadémiai könyvkereskedése.

— Megjelent a „Budapesti Szemle“ ez idei folyamából az első füzet. Gazdag és a tudományosságnak sebes léptekkel haladó fejlettségét képviselő tartalmára méltán felhívhatjuk olvasóink becses figyelmét. — Terjedelme 13 nagy ivre megy, melyből mintegy 11 ivet Deák Ferencz értekezése foglal el: „Észrevételek Lustkandl Venczel ily czimű munkájára: Das Ungarisch-Oesterreichische Staatsrecht, a magyar közjog szempontjából.“ E valódi szakavatottsággal, egyszerű, mégis fenséges előadással írt értekezés elismerő tapsokkal üdvözölt esemény közjogi irodalmunk terén. E becses munka kiadási és német fordítási jogát Emich Gusztáv kiadó szerezte meg 1500 frt tiszteleti díj mellett. — A másik czikke a fentnevezett folyóiratnak Dr. Kautz Gyula egy kétségkívül továbbra terjedő értekezésének bevezetése. Tárnya:

„Az europai államtudomány újabb irányai.“ Végre a M. Tud. Akademia előadásai vannak ismertetve több érdekes töredékek közlésével.

— Legfelsőbb helyről rendeltett, hogy a nemzeti muzeumnak ötvenezer forintnyi segély egyszor mindenkorra fizetessék ki. Eddigi subventiumja (7359 ft.) pedig f. évi január elsejétől fogva 12,000-re emeltessék.

Lesz tehát eszköz a nagy közönség reményét és ohajtását valósíthatni, melyet e nemzeti közintézetünkől jogosan követelhet; különösen mert azt szeretjük hinni, hogy eddig inkább szerszám hiányzott, mint mester.

— Eötvös József báró „Politikai heti lap“ czimű folyóiraatra engedélyért folyamodott. Szerkesztőjeül ismert nemzet gazdászunk Keleti van felterjesztve.

— Vámbéri tatár molla h-ja Sziládi Áronnál Halason nagy kedvvel tanulja a magyarnyelvet. Szorgalmát tanúsítja az is, hogy Arany János „Buda halálából“ a „Csoda szarvas regéjét“ anya nyelvére lefordította.

B. JÓSIKA MIKLÓS nincs többé!

A magyar regényirodalom megalapítója ez évi február 27-én Drezdában jobblétre szenderült.

Midőn e veterán író felett mélyen érzett veszteségünk a kegyelet könyeit sajtolja szemeinkből: egyedül azon nemes önzés nyujt vigasztalást, hogy műveiben, melyek nem photographiak, hanem olajfestvények az életből, maradandó emléket hagyott hátra.

Írói működését lapunk bővebben fogja közölni.

P á l y á z a t.

— A pozsonyi k. jogakademiánál a tanársegédis k. könyvtárnoki állomásra, melylyel évi 420 o. é. ftnyi fizetés, s a könyvtárnoki teendők ellátásáért külön évi 210 o. é. ftnyi jutalomdíj van összekötve, f. é. mart. 31-ig bezárólag pályázat hirdettvén, a folyamodni kívánók kérvényeiket, melyekben koruk, valásuk, állapotuk, végzett jog- és államtudományi tanulmányaik, nyelvismereteik, s különösen magyar nyelven előadási képességük, erkölcsi viseletük kelőleg kimutatandó, a nyilvános alkalmazásban lévők előjáróságuk utján a pozsonyi k. jogakadémiai igazgatóságnál nyujtsák be. Kelt Budán, 1865. febr. 10.

A m. kir. helytartótanácsból.

Tartalom: A növénymivelés növény-életteni jelentősége. II. — Hesidusról. — Egy néppalladáról. Varró Sándor. — Hazai irodalom. Felsőbb tanügy. — Tankönyv irodalom. Ujdonságok. — Pályázat

Kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő **Dr. Riedl Szende.** Szerkesztő-társ: **Dr. Lutter Nándor.**

Pest 1865. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fanda és társainál), 3 korona-utca 18. sz.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

(Megjelen minden hó 15. és utolsó napján.)

Előfizetési ár: Egész évre 8 frt. — Félévre 4 frt. — Negyedévre 2 frt. — Egyes számú ára 40 kr.

III-ik évfolyam I-ső fele.

5. szám.

Pest, 1865. Márczius 15.

A növénymivvelés növény-életteni jelentősége.

III.

A növények átültetésénél és magvainak elvetésénél az emberek valószínűleg nem sok idő múlva azon czélszerű műtétek ismeretéhez jutottak, melyek a növények táplálkozását kiválólag előmozdítják s így a termést mennyiségében és minőségében emelik. A talaj porhanyósítása és öntözése hihetőleg csakhamar oly meglepő eredményeket hozott létre, hogy ezen műtétek maiglan is alap-elvekül tekintetnek a gyakorlati földmivvelésben. A növényeknek nyújtandó bő táplálék képezte és fogja is mindenkor képezni a földmivvelés biztos alapját.

Kevésbé lehet ugyan a növényre, mint egyéb szerves testre bizonyos meghatározott tápszert ráerőszakolni; mindazáltal a tápszert változása a növény jobb, vagy silányabb tenyészésére befolyást gyakorol, s leginkább azon szervekben idéz elő változásokat, melyek a tápszert hasonítására rendelvek. Mindegyik növényfaj úgy szólván saját izléssel bír, és legjobban tenyész azon táplálék mellett, melyet természetes helyén nyer a természetől. Ha ezen tekintetben más körülmények közé hozatik, ez által okvetlen bizonyos változásokat kell szenvednie; ezek között épen olyanok kívánatosak, melyek által a növény az emberek czéljaira nézve használhatóbbá válik; azért a földmivvelésnél fontos feladat a növények tápszereit tanulmányozni nemcsak a végből, hogy az egyes műnövények tápszükségeit kielégithessük, hanem, hogy az által oly befolyást is gyakorolhassunk a növényi szervezetre, melynek eredménye épen a kívánt módosulások előkészítése, előidézése és fentartása, minnek következtében a vadon tenyésző kevésbé hasznos növény lassankint keresett műnövénynyé válik. A növénytermészet tanulmányozása, a tápszerek czélirányos elkészítése és kiosztása a növény-mivvelés második legfontosabb részét képezi.

A világosság és melegség szintén tényezők a növények módosulásainál. Egyik éghajlatból a másikba átvitt növények mind természetükben, mind kifejlődésükben változást szenvednek. Ez által

lettek pl. egy éves műnövényekből nyári és téli növények, továbbá egy évesek több éves vagy tartós növényekké váltak és viszont. — Ezen elváltozhatás következtében terjedtek el leginkább melegebb délvidéki növények a hidegebb éjszakai tájakra, miáltal egyrésztől némely sajátságait elvesztették, másrésztől pedig újakat nyertek.

Mindezen hő és világosság okozta változások részletes vizsgálása helyett térjünk át egyéb eljárási módokra, melyek a növény természetét megváltoztatják s reá mintegy idegen tulajdonságokat erőszakolnak. Tekintsük mindenekelőtt a csonkítást, megnyesést stb., bizonyára mélyen beható műtételek ezek, melyek a kertészeti műtevésnek annál nagyobb becsületére válnak, minthogy több s nevezetesen legfontosabb műnövényeink fennállása és termőképessége épen ezen eljárási módok által van biztosítva. A ki a szőlőtőt legelőször és ismételve ültette, méltó ugyan a jutalomra, de csak az, a ki először metszette meg, vette el tulajdonképen annak vadságát. Valóban csodálkozunk kell a növénytermészet módosulási képességén, ha látjuk, hogy legnagyobb részt a metszés és nyesés idézte elő az eredetileg savanyú, nedvszegény szőlőbogyókban azon tetemes átalakulást, mely jobb szőlőfajainkat oly annyira becsesekké teszi, s mely által egyetlen, semmi élvezést sem nyújtó fajból ezernél több, nemesnél nemesebb válfajok keletkeztek.

Tekintsük a metszés, nyesés s ezekhez hasonló csonkítások által előidézett változások közelebbi okát, hogy belássuk, miben áll tulajdonképen ezen eljárási módok hatásának lényege. — Minthogy szorosán véve a növényt legtöbb esetben mint valamely családot kell tekintenünk, melynek tagjai egymást feltételezik és egymásra befolyást gyakorolnak: könnyű belátni, hogy a csonkítás nem lehet hatástalan a növényre nézve. Ha azt egyik vagy másik tagjától megfosztjuk, nem fogja ugyan az egész fennállását veszélyeztetni avagy elenyészni, de ezen körülmény nem is fog reá befolyás nélkül maradni. Számos ilyféle csonkítást láthatunk a természetben, mint pl. a rovarok által okozott rágás, fagyás, szél-törés stb. melyek az illető növényeken tagadhatlanul bizonyos változásokat idéz-

nek elő. Könnyű belátni, hogy a gyökerek s az általuk táplált növényrészek között bizonyos összefüggés létezik. Ha ezen összefüggés akár az előbbieket, akár az utóbbiak kiegészítő részeinek eltávolítása által megzavartatik, akkor az egyensúly fentartása végett bizonyos helyettesítésnek kell bekövetkezni, mi által a fenmaradt részek az elvesztettek működését kénytelenek átvenni.

Ha valamely fának egy vagy több éves hajtásai- ból néhányat lemetszünk, akkor a még fenmaradottak a teljes épségben maradt gyök által változatlan mennyiségben nyújtott tápnedvekben részesülvén erőteljesebben fognak fejlődni. Ha pedig a gyök felszívó szerveit kevesbitjük, anélkül, hogy a táplálható részek számát is csökkentenők, akkor az ellenkező fog történni, a növény t. i. táphiány következtében szűkülni fog.

A gyakorlati életben száz meg száz példa bizonyítja ezen igazságot. Ha pl. a kertész valamely növénynél a galyak s az ezekkel összefüggő részek dús tenyésztését akarja eszközölni, akkor a virágokat és gyümölcsöket szorgosan eltávolítja, ha pedig ez utóbbiak kifejlődését kívánja előmozdítani, akkor a törzs részeinek kell áldozatul esni. Ismeretes dolog, hogy oly fajta burgonyánál, mely nem virágzik s magvakat nem terem, könnyű szerrel úgy nyerünk magot, ha gumóit megkevesbitjük vagy azok képződését megakadályozzuk; ha pedig lehető legtöbb gumóra akarunk szert tenni, akkor időről időre és pedig több éven át valamennyi virágot és gyümölcsöt el kell távolítanunk. Midőn a növény mindezen esetben a megzavart egyensúlyt ismét helyre állítja, egyes részeinek tulságos kifejlődését hozza létre, s épen ez az, mi által czeljainknak megfelel, s érdekeinket kielégíti.

Kétség kívül legnagyobb befolyással volt a műnövények létrejöttére és javítására a közel-rokon növényfajok, nem különben ugyanazon vagy különböző fajok hason-fajainak (Varietät) nemi elegyülése. Ez által közbenső fajták keletkeztek, melyeknél a szülői jellegek összevegyülése által egyik vagy másik növényrész egyoldalú fejlődése s így nagyobb haszon-vehetősége eszközöltetett.

Azonban meg kell itt jegyezni, miszerint ilyen nemi elegyülések a mivelő segélye nélkül is megtörténnek. Ilyen, noha csak gyéren keletkező elegyfajok vezethették az éber figyelt a növénynevelés ezen módjára. Habár eleinte talán csak virágoknál és disznövényeknél sikerült is elegyfajokat létrehozni, később mindazáltal bátorság és állhatatosság egyéb műnövényeknél is, mint pl. a főzeléknemeknél, gyümölcsfajoknál stb. hasonló szerencsés eredményekhez vezetett.

Azon gyümölcsfajok, melyek csak jelen századunkban jöttek létre, pl. a mondola-baraczk, több elegyfajú alma, körte és szőlő, nemkülönben a pelar-

gonia, fuchsia, tulipán, szegfű s több efféle virágok kevert fajtái a növény-mivelés ez utóbbi irányában tett haladását bizonyítják.

A nemi keveredés valódi tömkelegében találjuk valamennyi gyümölcsfáinkat és cserjéinket, valamennyi főzelék nemeket, sok disznövényt s bizonyosan több gabnanemet s más hasznos növényeket is. A kerti termékek nagy számát, melyek eredetileg csak egy vagy két ősfajtól származnak, jelenleg pedig több ezerre menő, szépségben és jelességben egymással vetélkedő fajt számlálnak, csak ezen körülményből lehet megmagyarázni.

A növények nemesítésénél végre előnyös mód a tenyésztésre való kiszemelés, mely abban áll, hogy a szaporításra az erőteljesebb magvak és csemeték választatnak. Ez által nemcsak a fajok általános tulajdonságai tartatnak fenn, hanem azon nagyobb- vagy kisebbszerű változások is, melyek gyakran már a következő ivadékokban elenyésznek. Ezen eljárás által tehát oda irányozzuk működésünket, hogy a már legnagyobbbrészt más úton előidézett s az ébrényre (embryo) átruházott változások marandók legyenek.

B. Jósika Miklós.

Február 27, 1865.

Báró Josika Miklós, a magyar regényirodalom alapítója, annak egyik fénye, s élte végperczéig fáradhatlan munkása, Drezdából érkezett távsürgöny szerint, febr. 27-én jobb létre szenderült. A 71. éves, ifju kedélyü, tisztos öreget hosszab betegeskedés után, de folytonos munka közt lepte meg a halál; ugyszólva íróttal kezében, „Emlékiratainak“ megírása közben roskadott össze, kioltva egy nemes életet, mely több évtizeden keresztül egyik büszkesége volt a magyar nemzetnek.

Alig lesz pár hete annak, hogy az üdvözült levelével fölkereste a „Kisfaludy-társaságot“. E levelében azon ígérteit fejezte ki, hogy felgyógyulása után egy önálló — eredeti — munkát fog beküldeni, s ez évi illetmény fejében szolgáltatassék ki a tagoknak. Az irodalom és tudományosság minden igazkeblü barátja örömmel vette e hírt: míg más részről aggodott a szeretet és köztisztelet környezte férfiúnak súlyosbbá való betegsége fölött. Ez időtájban hagyta el a sajtót „Emlékiratainak“ II. kötete is, melyben katona korának igen érdekes vázlatait nyújtja, oly élénk színekkel festve, hogy az egész mult ujra feltámad, s jelené lesz. Ugyanekkor küldött Drezdából hazai közintézetünknek, a nemzeti muzeumnak, három becses disz-munkát: „Belgium építészeti és szobrászati műemlékeit;“ „Das Mineralreich in Bildern,“ és az „Atlas antiquus“-t. S alig pár nap, a legnemesebb

szív távol hazájától megszűnt dobogni, osztozva a halandók közsorsában.

Méltán rendült meg ez esemény fölött a haza, nemzet, s midőn a kedves halottért gyászt öltött, kinek szelleme erélyesen munkált a magyar élet utolsó évtizedeinek történetében, a halathatlan érdemnek hódolva, önmagát becsülte meg.

Emléket érdemel mindenki, ki azon álláspontot, melyet pályája kezdetén kitűzött, s melyre a végzettől hivatva van, mint jó hazafi — bár a távolban, — és munkás emberbarát pontosan betöltötte. Hogy elhunyt jelesünk ezek közé sorozható, mutatják emlékezetreméltó, csüggedhetetlen munkásságának maradványai, a g y s z á m u s m é g n a g y o b b b e c s ű m u n k á i ezért:

„Mint szent ereklyét tartjuk nevedet,
E kincset a hazának.“

Báró Józsika Miklós, született Erdélyben, Tordán, 1794. ápril 28-án, ősi családból. Atyja Miklós, s anyja gr. Lázár Eleonóra igen gondos házi nevelésben részesítették; de jó anyját már 5-éves korában 1799-ben elvesztette. Ekkor nagy-anyja, b. Jósika Imréné gondjai alá jutott, kinek vidám, vendégszerető házában semmit sem mulasztottak el, hogy Miklós jó nevelést nyerjen. 1804-ben, 10. éves korában mint másodévi grammatista a kolozsvári convictusba küldetett, hol 7 évig pater Gul János philologiai tanár, a kegyesrend egyik legkitünőbb tagja volt nevelője.

Elvégezvén iskoláit, 1811-ben, 17. életében katonává lett; szolgálván a herczeg savojai Engenius nevet örökösen viselő szép dragonyos ezredben; részt vett az akkor kitört világhírű olaszországi hadjáratban, „mely Napoleon császár hitelén és erején az első, de hatalmas esorbát ejtette, s melytől lehet körülbelül csillaga letűntét napolni.“ 1814, a Mincio folyó melletti ütközetben a harcztér színhelyén főhadnagygyá neveztetett. Később mint százados harczolt a francia országi táborozásokban is.

Katonai pályájáról 1818-ban lépett le, s megnősülvén, ez időtől kezdve kizárólag a tudományoknak s hivatásának élt. 1834-ben Magyarországra telepedett le, s regény-dolgozatokkal lépett föl. Ekkor kezdődött nyilvános politikai élete is, a szabadelvűek közé sorakozván. Nevét általánosan ismertté, népszerűvé „A b a f i“ ezimű két kötetes regénye tette, melyben egy költői becsű művet adott a magyarnak. A b a f i j á v a l i föllépése irodalmunk történetében esemény volt. Európát ez időben az angol és francia regényirodalom terményeinek bő özöne árasztotta el, s ezen körülmény — különösen főrangú urainknál ébresztette föl a regény olvasás vágyát. E bajon kívánt Jósika föllépésével segíteni úgy, a mint lehetett, így eszközlen-

dő a külföld férczműveinek mellőzését: hogy mennyiben érte el kitűzött, igazán nemes feladatját, abból is kitétszik, hogy ezóta legelső kedveltje lett a hazának. Egyszersmint igazolta azt is, hogy a magyar olvasó-közönségnek, melynek egyszerű, tiszta, nemes erkölseiben, a külfölddel szemközt más igényei vannak, s „mit az angol francia regényírók — írja Ferenczy-, nemeset és szépet az előadásban, a szív rejtelméi viharainak, szenvedéseinek rajzolásában életűntethettek, azt ő nála mind összpontosítva találjuk, — pedig a francia-iskola szennyenélkül.“ Abafija — mint mondám — eseményként szerepel irodalom-történetünk lapjain, s szerzőjét ismertté, ünnepeltté tette. E munkájában megmutatja, „miképerős akarattal minden aljast le lehet győzni: hogy a tökély útja nehéz; számtalan visszaesések lehetségesek a megszokott rosra: de végre a lelki erő, ha tud akarni, mégis képes győzni.“

1836-ban Jósikát a magyar tudós társaság levelező tagjainak sorában találjuk: a Kisfaludy-társaság szintén megválasztotta tagjául, melynek 1841-ben igazgatója, a reá következő évben tevékeny elnöke lett. Munkássága s hirneve éveinek számával növekedett, regényei, dolgozatai keresettekké lettek, olvasó közönsége napról napra gyarapodott.

Abafit követte Zólyomija (1. k.), melyben „egy erkölcsileg süllyedtetnek nyujtá szomorú látmányát.“ Majd a „K ö n y e l m ű e k“ ezimű két kötetes regénye jelent meg.

„Utolsó Bátorijában“ (3. k.) jószívű, de jellemtelen fejedelmet tüntet föl, ki elnémitva a lelkiismeret szavát, száműzve jobb hajlamait, szenvedélyeinek engedelmeskedik. E regényében, Coelestában „megmutattatik a nőnemnek, miképp lehet vallásos elvekre alapult lelkületeknek a legkísértőbb csábok ellen is magát naptisztán tartani.“ A most mondottakra vonatkozólag szabadjon Erdélyink szavait idézni: „A b a f i b a n önálló szellemnek és erős akaratnak eldőntő befolyását tapasztaljuk az önművelődésre, s nemesítésünkre; „Zólyomiban“ az ellentétel, a féltelenség következei rajzolatnak; a „Könyelműekben“ a csábítás s könyelműség veszélyei; utolsó „Bátoriban“ a nagy és félelmes indulatok hatalma felettünk. Egy egy csillag török szét, nem ugyan részeiben, hanem sugariban, melyek örökké visszavezetnek az anyatesthez, és előáll egy-egy regény.“

„A c s e h e k M a g y a r o r s z á g b a n“ ezimű regénye (4. k.) „a vallásos vakbuzgóság szomorú következményeit, a hazafiság és rend védelmét élethű vonásokban adja elő.“ „A mult kárpitját szellőztetem, mondá koszorús regényírónk, „a C s e h e k M a g y a r o r s z á g b a n“ ezimű regénye első lapján, a helyett,

hogy azt mondta volna: „A nemzetet ébresztem a történet olvasására.“*)

Zrinyi a költőben feltüntető, mikép lehet honáért hiven lángoló hazafi, egyszersmind rendithetlen hive a trónnak; szabadság bajnoka egy felől, csatlakozó loyaltás példánya más felől.

Különféle folyóiratokban közlött novelláit s beszélyeit „Élet és Tündérhon“ című három kötetes regényében tette közzé; ezt követték „A szív rejtelméi“ és „Viszhangok“ című regényei, melyek szintén, előbb közlött novelláinak gyűjteményei. A „viszhangokkal“ egy időben jelent meg „Az élet utjai“ (1. k.) című regénye. Ebben közvetlen a jelenből nyújt egy hű, egyszerű, igénytelen, és mégis költői képet, melyben a felsőbb körök kisszerű hibái, vétkei leplezettek föl: s azok gyakoriságuk miatt több boldogságot ásnak alá, mint másoknál a valamivel nagyobb bűnök.

1824-ben írta „Egy házasság a nagy világban.“ (2. k.)

Fordított munkái 1844—45 „Külföldi regények“ cím alatt adattak által az olvasó közönségnek. Ebben jelent meg „Toussaint“-je 8. kötetben.

Kisebb regényei körül kitünőleg jelesek: „Herculanum“ és „Bornemissza Anna.“

1847-ben munkáinak új folyamát rendezte sajtó alá, melyek hasonlóan kiérdemelték a magyar olvasó közönségnek tetszését; bármerre fordult, mindenütt kitüntetés-, rokonszenvvel találkozott. Ezen új folyamában látott napvilágot „Akarat és hajlam“ regénye (2. k.), melynek megjelenését gyorsan követték: „Regényes képletek“ (3. k.) „Jósika István“ történeti regény, 5. k.) „Egy két emeletes ház Pesten“, novella 1. kötetben. stb.

Felsorolt részint eredeti, részint fordított munkái több kiadásban forogtak a közönség kezén, s több munkája német fordításban is megjelent, melyek között nem egy sikerültet találhatni.

Majd bekövetkeztek az 1848—49 válságos napok, midőn mint felső házi tag, a honvédelmi bizottmányoknak volt tagja, kísérté a magyar kormányt Debreczenbe, Szegedre, Aradra; később több másokkal Jósika is kimenekült. Kezdetben Brüsszelben telepedett le, s utóbb czét Drezdával váltotta fel.

1850-től regényei, névtelenül jelentek meg, vagy „Eszter, stb. szerzője“ név alatt, s e munkákban mindenki fölismerte a külföldön élő hazafi és genialis író nevét. Ez idő alatt írt regényei: „A gordiusi csomó“ (3. ü.); „Eszter“; „A nagyszebeni királybiró“ (3. k.); a drámai téren tett — habár nem olyan sikerdus — kísérleteinek eredménye: „Adorjánok és Jenők“; „Két Barcsay“; „Kordukubasz“; „Ecsedei Tündér.“

Újabb munkáinak sorozatában igen sok érdekes és tartalomdus elbeszéléseket, történeti regényeket

találunk, így: „A zöld vadász (1854. 3. k.); „Jó a tatár“ (1856, 4 k.); „Pygmaeon“ (1856, 2. k.); „A rom titkai“ (1856, 2. k.); „A szegedi boszorkányok“ (1856, 3. k.); „A rejtett stb“ (1857, 3. k.). Majd megjelent „a hat Uderszky leány“ (6, k.); „Két királynő“ (3. k.)

Legújabb regényei közül megemlítendők: „Két barát“, történelmi regény; „A két mostoha“ és „A Végváriak“ szintén történeti regények, melyek közül az utóbbi Bethlen Gábor erdélyi fejedelem korában játszik.

„Második Rákóczi“ című regénye már 1852-ben készen volt, de a kedvezőtlen sajtóviszonyok miatt, csak 1861-ben jelenhetett meg,

Nemsokára ismét egy újabb, három kötetes munkát vettünk e termékeny írónktól, értem: „A magyarok őstörténelmét“. „E munka — írja előszavában, — egyenesen a regény olvasó nagy közönségnek van följánlva, s nem egyéb s nem is akar egyéb lenni, mint átvezető hid — a regénytől a történelemig.“

„E szempontból kérjük tehát, mind becsületes jó szándékunkat felfogni és megítélni, méltánylani vagy kárhóztatni.“

Legutóbbi időkben több sikerült művel ajándékozta meg Jósika irodalmunkat. Így jelent meg 1863-ban: „Egy magyar család a forradalom alatt“ — című 10 kötetes korrajza. A költő cselekvényeken kívül, megható képét nyújtja az 1848—49 forradalomnak s az azt követett évek eseményeinek. A korrajz főszerepvívőjén kívül feltűnnek: Nyáry Pál, Batthyányi, Pázmándy, Perényi, Madarász, stb.

Az Anjou- királyok korát tárgyaló történeti regényei:

„A magyar kényurak“ (1863, 4. k.). E munkájában Róbert Károly, Wenzel, Csák, Omodé alakjai életnagyságban lépnek ki a regény keretéből, s a szerző képzelme által eszményítve, gyönyörű összképet nyújtanak.

„Klára és Klári“ történeti regényének cselekménye az Anjouk-korába esik, s honi történetírásunk egyik szivrázó jelenetét, a Záchok szerencsétlen sorsát tárgyalja.

1764-ben írta: „A szegény ember dolga, csupa komédia“: (4. k.). E regényében az 1848—49. válságos időt érinti, s legújabb történetünk egyik legfontosabb korszakába helyezi a cselekvés idejét.

1865-ban a fiatal Hartleben által megindított „magyar eredeti regénytár“ vállalat számára írta: „Várt leány — várat nyer“, című történeti regényét (3. k.). — S élte utolsó perczeiben, még szorgalmasan készítette kórágán „Emlékiratát“, melyeknek második kötete már közkezen forog, s melyben katona élete „a hű emlékezés egyszerű és fényes sugaráiban ragyog.“

*) Jámbor Pál: a magyar irodalom története, Pest, 1864.

Báró Jósika Miklósnak érdemei a magyar előtt elévülhetlenek. Uttörő volt a téren, melyen mint egyszerű munkás közreműködni kezdett, s legnagyobb érdeme az, hogy regényeivel megkedveltette a történetet épen úgy a kunyhók lakóinál, mint a paloták urainál, egyttal élesztve a lazult, romlásnak indult nemzeti szellemet. Érezte és tudta is e bajt, s kitűnik ez világosan „A magyarok őstörténelme“ című munkája előszavának e soraiból: „Ez okon irtuk írói pályánk kezdetén történelmi regényeinket és novelláinkat, s talán eljő valamikor az idő, mikor e jószándéku célunkat senki sem ismeri félre — s az irodalom buzgó, önzésnélküli napszámosai közt nekünk is kijelöli szerény helyünket.“

Hogy nagyszámu, kizárólag nemzeti szellemben irt regényei nemcsak a nemzetre, hanem az ifjabb írói nemzedékre is hatással voltak, kétségtelen.

A nyelv csinosbitása körül tett érdemeiről szintén csak méltánylattal emlékezhetünk; mert Jósika föllépése előtti időből vajmi szegény, egyszerű rajzokat, hiányos leírásokat olvastunk: míg föllépésével e téren is uttörő lett. „S azóta — a mag, melyet Abafiban elhintetünk — írja „A magyarok őstörténelméhez“ készített előszavában — a Vörösmarty-ként első élvezhető magyar regényben, gyönyörűen fölsarjadzott. — Régibb s fiatalabb íróink meglepő sikerrel működtek és működnek e téren, s most már elmondhatjuk, hogy ezen még 25 év előtt parlag irodalmi nem — meg van nálunk alapítva. — Mi pedig azokkal tartunk, kik nem szokták rossz néven venni, ha valaki gyermekeinek ezt kívánja: különb ember légy apádnál!“

Báró Jósika Miklós munkáiban, a phantasia és tanulmányoknak épen oly bő, mint gazdag forrásaival s alkotásaival találkozunk. Vonzó mese feltalálásában, az előadás érdekességében, valóság és költemény, történelem és regény művészi összefűzésében mindeddig utól alig éretett. Munkáiban mindenütt érvényre emelkedik alapeszméje, s ez veres fonalként vonul keresztül. Regényei szerencsésen — megnyugtatólag végződnek, az eseményekből folyó lak lélektani alapon, távol minden erőltetéstől. Munkái mentek az unalmas, mindennapi egyoldalúságtól; a jót épen úgy mint a roszt saját jellemző színeiben tünteti föl; tul nem becsül semmit, méltányolja az igazi, nemes törekvést; míg más részt ostorozza a veszélyes mérges kinövéseket, a nélkül, hogy ezen eljárás a mű hátrányára szolgálja. Innét következtethetjük, hogy mielőtt tollhoz nyult, tisztában volt azzal, mit akart; célzott tüzet ki, mit eseményei előadása folytán elért.

Regényhőseinek jellemei erőteljesek, eredetiek, sokszor mesteriek. Nyelve szép, könnyű, virágdu; leírásaiban ékes, s e tárgyhoz viszonyítva sokszor fellengző; ragyogó képzelete, mit eredeti felfogással párosít, teremt, lelket lehel, gazdag képletekben,

egészséges hasonlatokkan bővelkedik. A legkisebb, legigénytelenebb tárgy nem kerül ki figyelmét, élethű színekkel vonásról vonásig eseteli. Irálya tisztaság, — szabatosság — és csinben jeleskedik.

Róla elfogulatlanul elmondhatjuk, hogy agg napjaiban ép oly kitűnő műveket alkotott, mint ifjúságában, midőn Abafijával föllépett, s a különbség talán csak az lehet, hogy mit egykor, mint a folyóban a szinaranyat fáradság nélkül talált, azt később munkával kellett keresni.“ *)

Voltak és vannak egyesek Jósika bírálói közt, kik írói babérkoszoruját illetéktelen kezekkel törekedtek körünyirbálni. Erre vonatkozólag igen szépen jegyzi meg Jámbor Pál: „Részemről, mindig fáj nekem, ha valaki Jósika koszoruit bántja; ha nevét nem kíséri azzal a kegyelettel, mit tőlünk méltán megérdemel.... Legyen azonban akár mint: Jósikát és műveit régóta emelte már a közönség, hol kevés kegyence van, és honnan sem divat, sem a kor viszonyosságai egy könnyen le nem szállítják.“ S azután:

A derek nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitor és eget kér,
S érdemét a jók, nemések s jövendő
Századok áldják.

Berki M.

A czimerek s czimertan.

Ha hazánk XVI. és XVII. századi eseménydus multját szellőztetjük, emlékirataink s hagyományaink nyomán fölkeressük főuraink várait, kastélyit, melyek azon időkben a vidék legemelkedettebb pontjáról büszkén tekintettek az alatt elterülő helységekre — egyként nyujtva menhelyet, ótalmat békében és harcban; s ha eme várlakot közelebről tekintjük, melyet roppant széles kőfalak, keskeny rostélyzott ablakok inkább zárdához tesznek hasonlóvá, de melynek belsőjében — ha Jánus templomának ajtai bezáratattak —, vidám zene mellett a harcos apák jó kedvvel, mint boldog haza fiai üritették serlegeiket; ha ezen boldog időkre visszaemlékezünk, eszünkbe jut:

„Nem úgy van most, mint volt régen,
Nem az a nap süt az égen.“

S ha most gondolatunkban a terjedelmes várlak belsőjét részletesen szemügyre méltatjuk, s a várur lakosztályait keressük föl, mely katonai egyszerűséggel van berendezve, de összhangzatban az idők jellemével, első tekintetre szembeötlök a veresre festett fal, mely leggyakrabban ó divat szerint veres selyem damaszkkal van kárpitozva.

A butorzat: négyszögletű asztalok, mahagoni vagy ébenfa antik-faragványokkal ékitett székek, melyeket vadbőrök s nehéz szőnyegek boritnak; falba illesztett mesterséges szekrények, páratlan gazdagsággal készített íróasztal; nehéz vas lemezzel borított

*) B. Eötvös: Gondolatok.

ládák; majd a falhoz erősített fogas bilincseli le figyel-műnkét, melyről drága kanóczos fegyverek, fringyák, vadászkiürt — s török, lószerszámok, függnek alá. A butorzatot kiegészítik a nagy mérvű családi képek, melyek mindegyikének emlékezetét vitézi tettek örökítik, s e vitézi tettek emlékezetének bizonyítására mintegy győzelem jelül tűnik elő: a keretbe foglalt se-lyemre festett ősi családi czimer. Fiu apától ereklyeként örökölte e czimert s hitbizománnyként hagyta utódára, hogy annak láttára emlékezzék meg ősei magyar vitézségéről, s midőn a haza sorsa felett elvetett koczka kívánja, életével hozzon áldozatot.

Ez előzmény után, lássuk mi a c z i m e r ?

A czimerek bizonyos elvek, meghatározott szabályok szerint készített képek, melyek személyek — vagy testületektől mint tulajdon, maradandó ábrázolatok, különös jogositvány alapján keletkeznek s használatnak.

A czimereket régente fegyverekre, kiváltképen paizsra, azután sisakra alkalmazták; innét következethetni azt, hogy majd minden nyelvben találunk rokonságot a c z i m e r és f e g y v e r kifejezésére, így pl. a francziában armoiries — armes, olaszban arma egyként jelent fegyvert és czimert; így az angolban arms, svédben Vapen, latinban arma és armorum insignia (czimer jelvények), németben Wappen és Waffen. — A most mondott eset igen könnyen azon téveszmére vezethetne, hogy minden kép, mely a paizson vagy sisakon ismejelként előfordul, már czimer; czimer csak akkor, ha bizonyos meghatározott személy, család, vagy testületnek tulajdon, maradandó jelvényeül tűnik föl, s olyannak a legfelsőbb kormányhatalomtól is elismerttetett, azért tulajdonosát bizonyos jog illeti, s arra hivatkozhatik.

Már az ó-korban találunk a görögök és rómaiaknál képeket és ábrákat paizsokon, hadi jelvényeken, hajók-, épületek-, házi eszközökön, de még ezeket sem nevezhetjük czimereknek; ezek csak önkényesen választott eszményképek, vagy a birtoklás jelvényei, de a melyek semmiféle jogigényekkel nem állottak összköttetésben.

A czimert a mondottak folytán — szabály szerint az ország uralkodója adományozta, s mintegy kizárólagos jogul szolgált annak, ki abban részesült; az adományozott mint ilyen különös álladalmi ellenörködés alatt állott. — A czimerek nagyon gyakran kitüntetésül adományoztattak: senkinek sem állott jogában oly czimert viselni, mely már valakinek birtokában volt, kivéve akkor: ha erre a legfelsőbb államhatalom szabadalmat engedményezett, s a czimeren jogigény sarkalt.

Ha esetlegesen két nemzetség által elfogadott czimerkép egyenlő volt, akkor megkülömböztető jegyek szüksége lépett előtérbe, s ez vagy a színek külömbiségében, vagy valamely jegynek melléklésében nyilvánult. Így keletkeztek a végtelen feles számú és alakra külömböző czimerek.

Ritkán mint valami kiváló kitüntetés engedményeztetett, hogy az ország vagy ország-fejedelmének czimere a nemzetség czimerébe fölvétessék, hol számára meghatározott hely volt kijelölve.

A czimerek viselésére épen úgy voltak jogositva egyes személyek és családok, mint testületek, községek, városok, országok. Ezért a czimereket feloszt-hatjuk:

1) Családi vagy nemzetségi czimerekre.

2) Községi czimerekre (pl. országok-, városok-, püspökségek-, apátságok-, szabadalmazott czéhek — és társulatoktól),

3) Hívatáli czimerekre, melyek pl. bizonyos méltósághoz tartoznak, miéért e czimerek néha nemzetségekre is átruházhatók voltak.

Ezen elősorolt felosztásból a további részletesb megkülömböztetések épen nincsenek kizárva, így vannak: házassági-czimerek, melyek házaspárok czimereinek egyítése folytán keletkeznek; emlék-czimerek, melyeket család — és községek keletkezésük, szövetségük emlékére használtak; örökösödési-czimerek, melynek elfogadására örökség birtokba vétele szolgált ürügyül; igény-czimerek, melyek a még perben függő bírók igényére czéloznak; véd- és kegyelmi czimerek, melyek a fejedelemtől mint védelem vagy különös kitüntetés jelvényei adományoztattak, s jelentőségük többnyire abban állott, hogy az adományozó feljogosította az illetőket, czimerének a nemzetségi-czimerbei fölvételére.

Feloszthatjuk még a czimereket: ősi-czimerekre, melyek érvényüket hallgatóságos elismerésnek köszönik, és czimeres-levelekre (a 14. századtól), s ezek az államfelsőség részéről okmány mellett adományoztattak.

Nem mellőzhetem hallgatással a beszélő-czimereket sem. Ez alatt oly czimereket értünk, melyeknél ha a czimerben foglalt ábrát megnevezzük, a czimer tulajdonosának nevét nyerjük, pl. Farkas, Róka, Sárkány, Ács, Molnár, stb. szóval, hol a czimerben foglalt ábra a névnek szószerénti értelmével azonos.

Magyarországon ennek szintén akadunk példáira, s Nagy Iván ennek három főmódját említi:

1) Midőn a czimerábra bizonyos történelmi jelene-tet mutat fel, melyben a czimerszerző szerepelt, mi-lyenek Fáy, szentgyörgyvölgyi Bakács czimerei.

2) Midőn a czimerszerzőnek társadalmi állását tünteti föl, pl. ha a szerző lovas katona volt, lovas

vitéz által; ha irással foglalkozó hivatalnok volt, iróttal jelképeztetik állása.

3) A czimerábra vagy annak egy része a család nevére is vonatkozik, némely esetben, pl. a Darvas családnak daru, a Nádasdyaknak nádásból fölrepülő kacsza, a gróf Kornisoknak unicornis (egyszarvu) van czimereikben.

A czimerek eredete a kereszteshadjáratok korába esik, t. i. a 11-század utolsó tizedeire, s jelesül a 12. sz. elejére. Ezen korszakban terjedt el a czimer viselésnek szokása majdnem egész Európában s minden nemzet kebelében sajtáságos jelleget öltve — Ugyanis, a keresztshadjáratok tartama alatt, mikor annyi hatalmas várur lovas-katonáival és kíséretével védvárából a szent föld vértől párolgó harci téreire indult, hozzátartozóinak fölismerése szükségkép igényelte a fegyvereknek meghatározott ábrákkal befestését. Ezen körülmény jelentékeny befolyással volt a czimerek keletkezésére, hasonló bizonyos események és tettek emléke: másrészt, hogy a kelet szokásaival megismerkedés fölötté nem vonult el nyomtalanul, elvitázhatlan. — A most mondottnak földerítésére fentartotta a történet és szóhagyomány, hogy a scheyeri gróf czimerében szemlélhető czipő azon körülmény miatt került oda, mert Eckart gróf tulajdon saruját tűzte a lándzsára, a letépett zászló helyébe.

Sokan a czimerek keletkezését a nemességnek mint testületnek alakulásával hozzák kapcsolatba, s azon szokással, hogy a keresztnévhez vezetéknevet nyerjenek; de leghatalmasabb érvként szerepel a lovagi rend és intézményeinek kiképződése. Hogy mennyiben adhatunk helyet egyik vagy másik nézetnek, elfogulatlan bírónk a történet lehet.

Mit mondjunk a középkor lovagi-játékairól? s mi gyakorolt befolyást a czimerisme kifejlesztésére?

A középkornak egyik legszebb nyilatkozata, legjellemzőbb vonása a lovagság vagy leventesség, mely mint érintve volt a 11-dik században nyert határozott kifejezést, s legtisztább fényben a harczi játékokon (turnier) jelentkezett. E harczi játékok lettek a czimerisme kifejtői.

A lovagi harczi játék vagy tornászatez időben leginkább Németországban volt szervezve, s négy fő torna-kerületre oszlott: frank, sváb, bajor és németre. E részek fejedelmei voltak a nevezett torna-kerületek főnökei, kik a tornászokat összehíva, szállás-, kényelmes ellátásról gondoskodtak. De hogy a lovas vitézi harczi játékokon résztvehessen, szükség volt nemes származását, harczi játékokban képzettségét, jogosultságát, czimerét megvizsgáltatni. E tisztben lelkiismeretesen eljárni a heroldok (czimervizsgálók) kötelem volt; azért a lovagijátékban résztvenni kívánók mindnyájan köteleztettek a tornát megelőző napon czimereiket a legközelebbi zárda

mellett a nevezett négy főnök heroldjainak bemutatni; kik hitelesítvén a czimereket, azok jogos alkalmazása felett örködtek, elhatározván: ha vajjon a kérdéses lovagot bocsássák-e a küzd-homokra, vagy nem?

A heroldok további fealadatja a czimerek készítésénél divatozó szabályok meghatározásában állott; így vetették meg alapját — időfolytán — ezen önálló, nehéz tudománynak.

Sajtáságos színben tűnik föl az azon korban divatozott öltözet, mert férfiak és nők ruházatjokba egyiránt beleszővették vagy himzették nemzeti czimereiket, s hogy egy német író elmés szavaival éljek: „hasznitottak a czimertan mozgókézük nyelveihez.“

Körvonalozzuk most az eddig mondottakat. Czimer-tan — heraldica — alatt értjük a heroldok mesterségét. t. i. a czimerkészítés és viselés ismeretét, szabályait és törvényeit (czimerismeret, elméleti czimer-tan), és alkalmazását (gyakorlati czimer-tan.)

A heroldok középkor folytán csak gyakorlatilag kezelték mesterségüket, hagyományok útmutatása mellett, de a melyek titokban maradtak; idővel ebből önálló tudomány lett, s ezen körülmény szükségessé tette a szabályok összegyűjtését s írásba foglalását.

A mi a czimer-tan fontosságát s gyakorlati hasznát illeti, sokkal ismeretesebb, minthogy hosszab magyarázatra szorulna. „Egyik segédforrása az — írja Nagy Iván, — a történet írásnak, nem csak azért, mivel a családtörténetben a vérségi összeköttetésekre tesz figyelmessé, s gyakran valamely tárgy korának és tulajdonosának meghatározását eszközölheti, de főleg azért is, mert a legrégebb kortól fogva pecsétekre is használtatván a czimer, az okiratok hitelességének megbírálását is elősegíti.“

A czimer-tan első írói francziák és angolok voltak, s mint ilyent legrégebbnek tartják Prinsault Klement 1416-ban. Legtekintélyesebb szerzői az újabb kornak e téren Vulson de la Colombière (1639), Menestrier (1650), P. J. Spener (1717), és Gatterer (1763).

A legújabb írók közül említést érdemelnek: Siebenkees („Erlät. der Heraldik.“ Norimb. 1789) Bernd („Hauptstücke d. Wappenwissenschaft.“ Bonn, 1811—12. IV. k. és „Handbuch der Wappenwissenschaft.“ Leipz. 1856). Mayer Károly („Herald. A. B. C. Buch d. i. Wesen. u. Begriff d. wissenschaftl. Heraldik.“ München, 1857). Hesekiel (Compend. d. Heraldik.“ Berlin. 1856). Otto Titan von Hefner („Grundr. d. Wappenkunst.“ Nürnberg. 1857. és „Handbuch d. Heraldik.“ München, 181. I. k.). — Czimerkönyvek, — melyek czimerekből képekben gyűjteményt tartalmaznak, — irattak: Schrottól (1551), Solistól (1555), Tyroff, — Dorstól: legjobb Siebmacheré, többször sajtó alá rendezve (Nürnbergben, Paul Fürstnél, 1657, 5. k., 1772, hat

részben); azután ugyanaz Köhler-től átdolgozva (Nürnbergben, Raspenál, 1772—76, 4. k. legújabbán O. T. von Hefnertől).

Lássuk most irodalmunkat. — Hazai irodalmunk, nem igen mutathat fel e szakból önálló munkát, melyet helyes rendszere is közkezen forgóvá tehetne; sőt a mi még több, czimertanunk magyar és jogi szempontból művelőkre sem talált. Legtöbb érdeme van e téren Párizspápai Ferencznek: „Ars Heraldica.“ Claud. 1695.

Pálma Ferencz Károlynak „Heraldicae Regni Hung. Specimen“. (Vindob. 1766) című munkája kísérletnek tekinthető, s adatok hiányában a nemzeti czimerekre nézve igen szűkkörű. Részben megemlíthető még Pray György „Syntagma de sigillis Reg. Hung.“ (Budae, 1805) című munkájának egyes helyei.

Napjainkban e téren legtöbb sikerrel munkál Nagy Iván, a magy. akadémia tagja, a kitől e nemből több becses dolgozatot s munkát birunk.

A czimertudomány legjelentékenyebb forrásai:

1) Pecsétek és érmek, melyeknek azon előnyük van, hogy leggyakrabban a tulajdonos nevét tartalmazva, keletkezésük korára fényes világot vetnek.

2) Emlékszobrok, sirkövek s több effélék.

3) Nemesi- és hűbérlevelek, torna ünnepélek leírásai.

4) Képek, czimertekercsek, (ezekkel külföldön leggyakrabban találkozunk, s igen ismeretes a zürichi 14. századi czimertekercs, és az 1483-ki grünenbergi czimerkönyv); továbbá régi nemzeti könyvek.

5) Eredeti fegyverek és paizsok czimerekkel.

6) Történetírók és költők, kik gyakran czimerek leírását s azoknak jelentőségét tárgyalták, s melyekből sok felvilágosítást merithetünk.

A czimertan történetét három korszakra osztályozhatjuk:

1) Azon időre, melyben egyedül a paizs ábrájával a czimert tüntette föl, — a 12 sz. — 13. századig. Ez a czimertan fejlődésének kora.

2) Azon korszakra, midőn a sisak ékességével együtt emelkedik fölszínre és a czimerészlet legmagasb, gyakorlati kiképződését éri el. Ez a czimertan virágzásának kora, 13 sz. — a 15-ik végeig.

3) Azon időre, mikor a czimertani paizsot, mint egészen elkülönítettet, többé nem viselték. Ekkor történt, hogy a czimerhez lényegtelen függesztékek és mellékletek járultak, de a melyek nem sarkaltak a dolog lényegén. A régi heraldszabályok mind inkább feledékenységbe merültek, gyakorlati jelentőségükből kivetkőztettek, s helyes felfogás hiánya miatt önkény nyomult előtérbe; ime ez a czimertan hanyatlásának korszaka, 16. sz. — napjainkig.

Papp Márton.

Az ujabbkori angol lantosköltészet.

Angolhon, melynek egét folytonos köd borítja, mintha a szakadatlan munkálkodás sajtolta izzadság szállna fel, hogy áldásos harmatként lehullva megtermekenyítse az ipart és gyümölcsözővé tegye a jó kedv fáradalmait, daczára komoly tevékenységének még sem nélkülözi a költészet jótékony fuvaltatát. — E szabad szigeteken nemcsak a mindent kifürkésző szellem merész vívmányai fogadtatnak lelkesedéssel és elismerő tapsokkal, hanem meleg kebelre találnak a lánglelkű költőnek dalai is: itt a nagy elmék minden uton feltalálják koszorúikat! Nemesak a gőzmozdonyok robaja és sipítása hasítja meg a levegőt, de olykor a csattogány kellemes dalában is gyönyörködhetünk.

Igen, Angolhonban több költő van, mint ezt viszonyainál fogva egyelőre sejdíteni lehetne. — Vanak költők és költőnők, kiknek művei egyszeri megjelenésre, egy év alatt öt kiadást értek.

Tennysont némelyek az angol lyra-költészet egyedüli királyának tartják, és minden bizonnal ő az, kit legáltalánosabban olvasnak, noha sokan az oly annyira irigylendő trónon inkább szeretnék Browning-ot, vagy Browning-nét látni.

De Angolhonban a költészet is köztársaság, hol elnökölhet valaki, anélkül, hogy királyságát elismerék. Nagy költők és művészek sohasem állnak egyedül, egyik a másikat bár felülmulja, de azért csak mindig nagyok közt nagy, nagy időkben! És ilyenkor méltán elmondhatjuk: nagy idők, nagy emberek! Egy fecske nem tesz tavaszt, mindig csoportosan jönnek s talán egy vezérli a sereget, mely öröm dalával körül repdesi egész Angolhont, temérdek költői paradicsomot, társasági és mezei szépségeket találnak, de sőt még a mérges növényről is tudnak mézet gyűjteni! Mintegy körülbelül huszonöt évi költészeti terméketlenség után ismét felvirult a mező. De midőn Keats és Shelley kora ifjúságukban elhunytak, ezeket pedig Byron is követte, mint a trias legelőbbkelője (1824), a közfigyelem más felé fordult: a gőzmozdonyok füstje elhervasztá a költészet virágait és egy negyed századon át az ipar és kereskedelem ütötte fel sátorát.

Maguk a dalnokok, kik olykor felszólaltak, nem hittek önmaguknak és gyalázták a költészet sugallatait: telve satyrával és ön gunyolódással pengették a lantot, hogy megmutassák, miszerént ők is részei az általános hitetlenségnek és hidegségnek. — E lehangolt időszakban Hood, Praed és Clough-on kívül kevesen emelkedtek a közfigyelem polczára. E három lantos legeredetiebben tükrözi vissza ama költészet sovár éveket: minden gyöngédségük és mélységük mellett sem lehet ama gunyort eltitkolniok, mely lyrájokat átlengi.

De sőt azon merészség igazolásául, hogy lantju-

kat el nem némitják, így szólnak; „Láthatjátok, hogy mi legkevésbé hiszünk ábrándjainkban és épen úgy érezzük, mint ti, hogy most a költészetre nincs idő!” Futólagosan meg kell még itt említenünk Macaulay-t, Ayoun-t és Savage Landor-t mint ballada költőket, kik az ó classikai, mérték és tárgy felelevenítése által akarták azon általános hiedelmet megczáfolni, hogy e kor számüzé a költészetet.

Míg ezek a görög- és rómaiakat utánozák, addig a jelenkor legnagyobb költői körülbelül a negyvenedik évbe léptek, és még sem önmagukat nem ismerték, sem Angolhon által fel nem fedeztettek.

Körülbelül 14—15 évvel ezelőtt kezdtek Tennyson, Browning és Mrs Barret, ezután pedig Mrs Barret Browning Erzsébet hibáikról egyet mást beszélni.

Tennyson verseit már kezdetben folyékony és hangzatosság jellemző és az egészséges széperzetet tőle megtagadni lehetetlen; azért emelték őt a többi fölé.

Tennyson roppant félénk volt és leginkább rettegte a kritika éles nyelvét, azért először igen csekély mutatványokkal lépett fel, míg bátorságot nem öntött belé a bírálók nagy seregének elismerő és biztosító szózata. Így nyert nyelve egyszerű és mégis főnséges alakot, eszméinek magasztossága pedig kivívta számára a „poeta laureatus” nevet. Noha még sokan vitaták elsőségét és a trónt minden áron a Browning-oknak akarák megszerezni, de utolsó fellépése megszüntette a harezot, a koszoru övé maradt anélkül, hogy társai ezáltal veszítettek volna.

Egyébiránt két külön téren működő valódi költő nagysága felett vitatkozni nevetséges, mert hiszen legyen bár az a nép vagy egy kör dalnoka, mégis csak saját szellemén törnek meg azon sugarak, melyet épen azoktól nyert, kiket képvisel: amaz megérdemli a bábért, mert a maga nemében páratlan, de e kisebb kör képviselőjétől sem tagadhatjuk meg a koszorut; mert épen oly páratlan, mint amaz, épen oly lelkesedést ébreszt dala, mint amazé; amazt a nép, ezt néhány választott tapsolja és magasztalja.

Azonban ha Browning asszony „Aurora Leigh” című mesterművét tekintjük, melyet az angol kritika daczára hibáinak e század legnagyobb szerű költeményének tart, érintetlenül nem hagyhatjuk miszerént Tennyson ilyesmit még csak kísérletileg sem mutathat fel, és mégis képtelen őt bárki is apróbb dalokban felülmulni.

Browningék azonnal összekelésük után 1846-ban Olaszországba mentek; itt élt, itt dalolt és halt meg a nő.

Itteni dalai elárulják, hogy a mosolygó ég és a csodatermészet gazdag képei nem feledtetik el a forrón szeretett hazát: egészen idegenszerű hangulat, keresett és erőtetett nyelv jellemzik műveit.

A költő, úgy mint a növény, ha természetétől

eltérő földbe ültetetik, a leggondosabb ápolás mellett is csak kis ideig pompáz gyönyörű színével, illatával pedig ritkán szokta megörvendeztetni az ápoló fáradságait: a költő környezetének dalol és attól nyeri lelkesültségét is!

Browning Róbert összes költeményei most három kötetben jelentek meg és az angol kritika csipős nyilatkozataival találkoztak. Rövid és tömött mondataiban, mint bálványozói állítják, mindig a legmagasztosb eszmék rejlenek, azért megérdemlik, hogy a titokszerű burokból kifejtsük. De ritkán költészet az, mely aranyait ily mélyen elrejtí!

Mackay Károly szintén az első rangú angol költők közé számítatik, de népszerűsége, folyékony, tiszta és meleg érzelmdús nyelve, és a gondolat magasztosságainál fogva sem volt képes annyira felemelkedni, hogy az elnöki méltóságra a fennebb említettek mellett igényt tarthatott volna a költészet köztársaságában.

Ő azt gondolja, hogy Angolhonban valódi szerelem nem énekeltetett, mert Shakespeare Juliájában a szerelem lyrája igen drámai és majdnem a tragikumba leng át. „The Angel in the House” (Angyal a házban) című költeménye elég angyali ugyan, de tulusapongó érzélgés és keresett irálya igen háttérbe szorítja a valódi szerelem kinyomatát. Nagyszerű hatást gyakorolt legujabban Woolner Tamás, a híres szobrász „My Beautiful Lady” (Az én szép Lady-m) című költeménye, mely azonban csak egy gyönyörű egész magasztos árny-töredékének tekinthető.

Nem oly népszerű, inkább egyes kiválasztottak költőjéül tekinthetők: Milnes Lord és Aird Tamás. Az első az élettenger hullámainól sokat hányatott keblek kedvence, míg a másik műveit bizonyos egyházas érzület és didaktikai szellem lengi át.

Ezzel elég röviden átfutottunk a régibb költők ismertebb sorain, most még a legujabb nemzedék felémítésének szentelhetünk pár pillanatot. Nemcsak mert különben is az udvariasság követelményei szerént a nőké az elsőség, de tényleg is itt két költőnőt kell először bemutatnunk, mint kik jelességük által méltán megérdemlik az elsőséget. Az első Mis Ingelow és a másik Mis Rosetti Christina. Az első szép reményekre jogosító költőnő, kinek keresetlen és erőltetés nélküli ötletei és gondolatai gyönyörű sugárookban tündököltetik az őszinte gyermekded kedélyt; oly játszi modorban dalol, mint mikor szerető atyjának mosoly közt eszegei el a lányka édes álmait: rózsa helyett bimbót nyujt ugyan, de mi örülünk és félünk egyszersmint, mert azt gondoljuk, hogy a kedves bimbók helyén nem nő többé virág. Némely képei igen sajátosságok és találók, mint p. midőn ez egyszerű mondatot „minden embernek meg kell halni” így zengi el: „Egyik zokogó anyjának ölelő karja közt mulik ki, és megássák mélyen az ő sirját, eltemetik

és oda hagyják; a másik éjfélnél hal meg, nem siratja senki, csak a szél hordja el haldokló soháját, nem is ássa be senki, csupán a hó borít rá lepelt; és Isten mindkettőt szereti. Az elsőnek mitsem használ és nem is enyhíti halálálalmát, hogy atyja hajfűrtét kedves emlék gyanánt hordja kebelén, míg a másikat nem háborgatja, hogy a sas szöke fürteiből puha ágyat csinál fészkében fiainak.“ — A másikat egyszerű irányba ésszabatos verselése különösen figyelemre érdemesítik: mindkettőt többet visel magán, a mi reményt nyújt inkább, hogysen megállapodásukat gyanithatnók. — A regény irodalom terén sokkal több író foglalkozik, de a lyrát az angol hölgyek inkább csak hallgatni szeretik, nem pedig pengetni is.

Worsley. P. J. mint az Odysseus mester fordítója alapítá meg hírnevét; fordítása a legremekebb Angolhonban. Meglátszik fordításán, hogy költő műve, költőé, kinek az alak korlátai csak arra szolgáltak, hogy saját költői alkotásait az eredeti Odysseusból fölépítse, „Phaeton“-jában meglátszik a költő nagysága, a festés erőteljes volta, mely csodálatunkat méltóképen megérdemli.

Angolhon az ipar, a kereskedelem e roppant piacza nem oly szerencsés a szív és érzelem költészet viráginak ápolásában, mint utánozhatlan a hatásteljes regények alkotásában. Az angolok minden tekintetben inkább az ész, mint a szív emberei; azért nem az ábrándok, hanem a tettekben jelesek! B. D.

FELSŐBB TANÜGY.

Tanintézetek egymáshoz való viszonya.

Nincsen könnyebb munka, mint „légvárat“ építeni, szépségükön órákig elmerengni. Ha tanügyünk reformjait nem a valóságos tény állás, nem hazánk mélyen érzett szellemi és anyagi szükségének kielégítése sugalja, „légvárat“ építünk, melynek maradandó nyoma nem leend. Mit használ a legszebb s legjobb külföldi tanterv, ha az viszonyainkhoz s szükségünkhöz nem illik.

Honunk szellemi s anyagi viszonyai azt igénylik, hogy a két irány lehető legteljesebb kiképezést leljen; de miután a szellemi s anyagi szükségnek különböző foka van, gondoskodnunk kell, hogy a létező szükségességi fok megfelelő kielégítést lelhessen. Hazánk alkotmányos ország, s népe kiválólag földmivelő levén, a legegésőbb szükség az, hogy annak minden polgára legalább írni s olvasni tudjon, a vallás és erkölestan főbb mozzanatait ismerje, a számtan és honisme nélkülözhetlen ismereteivel birjon, s az észszerű földmivelés és marhatenyésztés újabb eredményeiről tudomása legyen. E cél elérésére a nép iskolá-

lák vannak hivatva. — A városok polgárai nagyobb részt kereskedést és mesterséget üzven, szükséges, hogy a városokban a jelenleg fennálló négy elemi osztályon kívül, egyelőre három évi tanfolyamu polgári iskolák szerveztessenek, melyekben a polgárok érintett szükségére kellő figyelem fordítottassék. A helyi viszonyok néha egyes érdekek kielégítését kiválóan kívánván, szükséges, hogy oly helyeken az elemi iskolákból az átmenet az alsóbb bányászati, gazdasági, (erdészeti) kereskedelmi vagy ipar tanodákba megtörténhessék. — Az ily helyeken, ha a szükség kívánja, hasonló nevű felsőbb tanodák is szerveztessenek. — A felsőbb s általánosabb műveltség elérésére a kilencz évi tanfolyamu középtanodák szolgáljanak; az öt alsóbb osztály bevégezése után történhetnék az átmenet az állatorvosi és sebészeti tanintézetekbe: de csak a kilencz évi tanfolyamu középtanoda sikeres befejezése után történjék az átmenet az egyetem vagy műegyetembe, ugymint azon intézetekbe, hol a nemzet mind szellemi mind anyagi irányának egykori méltó képviselői, s így a nemzet valódi vezetői nyerjék tanodai kiképeztetésök betöltését.

Hát a reáliskolák pusztuljanak el? Ismét csak prókátorokat neveljünk e sokat szenvedett hazának? A humanismus ismét zsarnokoskodjék tanodáinkban a realismus fölött? Azután, csak egy kilencz évi tanfolyamu középtanoda bevégezése után nyiljanak meg a sokat zaklatott ifju előtt a műegyetem ajtai? Ily felszólalásokat hallok néhány oldalról.

Sziveskedjenek az illetők tantervem „sine ira et studio“ átnézni, s az imént mondottakat némi figyelemre méltatni, s látni fogják, mikép én a reál irány kellő tekintetbe vételét nem csak a papiron, hanem a valóságban is őszintén óhajtom, s az tantervem szerint biztosabb alapokra van fektetve, mint a reál tanodák jelen szervezete által. — A kilencz évi tanfolyamu középtanodából való átmenetelre a műegyetembe még csak annyit jegyzek meg, hogy az öt osztályt végzett ifju legtöbb esetben már tisztában van magával a fölött, egyetem vagy műegyetem leend-e egykori tanulmányainak célja, illetőleg helye; a műegyetem leendő hallgatói a középtanoda négy felsőbb osztályában a görög nyelv helyett annyi rajz órát kötelesek venni, ahány óra van szabva a görög nyelv tanulására. A latin nyelv tanulásától való fölmentést azokra nézve, kik hazánkban egykor a főszerepek vitelére hivatvák, czélellesnek tartom. Ne feledjük, mikép hazánk dicső multjának, — melyből ezer éves magasztos polgári erények példányai intőleg s buzdítólag néznek reánk — őre maiglan is a latin nyelv. Nem jó szolgálatot tesznek azok hazánknak, kik a műegyetem

teendő hallgatóira nézve ezen nyelvnek tudását lehetővé tesszik.

Nem ismeretlen előttem, mikép jelenleg a hatodik real osztály végzett ifjak lépnek a műegyetembe, de én ezen intézkedést soha se tudtam fölfogni. Ugyan mit vétett a műegyetem, hogy vele ily mostohán bánanak? Csekélyebb-e föladata az egyeteménél? Kisebbsérvű előkészítést igényel-e a műegyetem, mint az egyetem? Vizsgáljátok tantárgyait, fontoljátok meg hivatását, s meg fogtok győződni, mikép a műegyetemnek még sokkal nagyobb előkészületű ifjakkal kellene birnia, mint az egyetemnek. — Legyen a műegyetem az egyetemben, mindenben, tehát hallgatóinak kiszemelhetésében is egyenjogú.

Azokra nézve, kik a rendes átmeneti ut mellőzésével kívánnának az egyetem vagy műegyetembe lépni, tartassanak rendes fölvéti vizsgálatok. A műegyetemnél az ugynevezett előkészítő osztály még nagyobb képtelenség levén, mintha az az egyetemnél állíthatnák fel, töröltessék el. Meggyőződésem szerint ezen intézkedés a műegyetemnek jól felfogott érdekével nem csak nem ellenkeznék, hanem annak mellözhetetlen teendői közt első helyen áll.

Kijelölni azon helyeket, hol az említett tanodák egyike vagy másika föllállíttassék, a községek s a haza józanul felfogott érdekeitől függ. Hogy Árva, Túrocz és Liptó vármegyékben egy kath. főgymnasium se létezik, mélyen szomorító tény, melyen minél előbb segíteni kell. — Példaként felhozom, mikép meggyőződésem szerint Budán következő tanintézetek föllállítása volna szükséges: a várban s minden egyes külvárosban egy négy osztályú főelemi tanoda, mindegyik egy igazgató-tanár közvetlen felelős igazgatása alatt *); a ráczvárosban s az országuton egy háromosztályú polgári iskola; a vízi városban egyelőre egy alsóbb kereskedelmi tanoda; a várban egy kilenc osztályú főgymnasium. — Ó-Budán a négy fő elemi osztályon kívül egyelőre egy alsóbb ipartanoda föllállítását tartom czélszerűnek. — Ismételve kijelentem, miképen a tanodák felállításának czélszerűsége fölött döntő elhatározással csak az illető községek s megfelelő hatóságok birnak; magában értetik, hogy a községek előljárói a felállítandó tanintézetek körül polgártársaikat kellőleg fölvilágosítani el nem mulasztandják, s hogy ezen szent ügyben a kellő buzgóság mellett nem az egyesek hasznát, hanem a községnek, mely őket bizalmával megajándékozta, szellemi s anyagi jólétét fogják tekinteni.

Dr. Lutter Nándor.

Tankönyvi irodalom.

A növénytan elemei. A gymnasium és ipartanoda alsóbb osztályai számára írta Dorner József, a pesti evang. gymn. a természetrajz tanára, a magy. t. akad. lev., a m. kir. természettud. és a bécsi cs. k. állat-növénytan. társ. r. tagja. Pest, 1864. Kiadja Batizfalvi István 72 l. 8r. Ára 40 kr.

Valami harmadfél év előtt kezdettem meg a kritikai tisztet a Kritikai lapokban, Dorner egy értekezésének ismertetésével; azóta nagy változásokon mentünk keresztül; és én, ki legfőbb egy, Magyarhonra vonatkozó értekezést ismertetni reméltem, midőn többet húsznál ismertettem, melyeknek legtöbbjeivel ha áltáljában kritikai szempontból nem lehettem megelégedve és ezért elkeseredett ellenséget is szereztem magamnak, mégis nem tarthatom magam vissza bevallani, hogy ama czélhoz, melyet Dorner értekezésének ismertetésénél mint a magyar fűvészek főfeladatát kijelöltem, habár kevés, mégis némileg fontos vívmányokkal közeledtünk — egy magyar Florához, most már némi előmunkálatok megvannak téve!

És eme előmunkálatokhoz Dorner most ismét egy új adalékot nyújt kis fűvészetével.

Dorner munkácskájának zárszavában a következőket mondja:

„Az első rész a szervtant tárgyalja fővonásiban. Kell, hogy a tanuló értesítessék a külsőleg mindenki, még a gyermek által is ismert alapszervek mineműségéről s értékéről, mielőtt a fajok részletes megismertetésére s megkülömböztetésére vezetjük, mi, ha csak nem akarunk pusztán száraz növényleírásokra szorítkozni, némi szervtani fogalmakat feltételez. A szervek, a mennyire lehet, élő növényeken, ezeknek hiányában pedig csak legjobb rajzok segítségével magyaráztassanak; a leveleket illetőleg szárított levélgyűjteményt használók, minthogy a kellő levelek nincsenek mindig kéznél. A rendszeres részbe csak azon családok vétettek fel, melyek vagy szervezetre, vagy alkalmazásra nézve különös fontossággal birnak. A főszólyt a növénytanban is a családi típus kitüntetésére s felismerésére fektettem. Minden családból egy képviselő szemeltetett ki s iratott le. A tanító élő példányban fogja előmutatni s az előadott jellemeket magyarázni, minek könyebb kivitelére oly fajok választattak, melyek könnyen megszerezhetők. A leirt növényeken kívül az illető családok egyéb nevezetesebb fajai is érintettek, ezeket a tanuló — a mennyire lehet — a leirt fajjal összehasonlítani. A virágtalan növények csak áltáljában jellemeztettek, miután azoknak vizsgálása nagyitót kíván, melynek alkalmazása az algyimnasiumban időelőtti volna.“

Minden sorban látszik a szakavatott férfiú, s azt, hogy Dorner ezen szavakhoz híven ragaszkodott] a munkácska kidolgozásánál, örömmel konstátálom, és talán nem sokat mondotok ha állítom, hogy mai viszonyainknál eme munkácska az egyetemi szigorlatokra készülő orvos- és gyógyszerész-tanulóknak is jó szolgálatokat fog tenni.

És ha mégis egy kívánságot merek itt nyilvános helyen kimondani, az csakis abban áll, szerencsétlenül bennünket Dorner minél előbb egy jól szerkesztett terjedelmesb (talán 18—25 ivre menő) fűvészi kézikönyvvel, egyetemi és technikai tanulók, közep-tanodai tanárok és fűvészet kedvelők számára, természetesen növényboncz- és élettant is tárgyalván szint-oly jelesül, mint eme kezdők számára kidolgozott munkácskában. Kancz Ákos.

*) Az elemi iskolák szervezetéről s közvetlen igazgatásáról más alkalommal bővebben szölandunk.

A természetrajz vezérfonala. Második rész. Növénytan, írta Kriesch János. Számos fametszettel, Buda, Nagel és Wischan. 1865. 170 l.

A jelen tanodai rendszer szerint, a kath. gymnaziumokban, csak egyszer, ha nem csalogdom, a harmadik osztály második felében tanítatik a fűvészet; ama vezérfonalak pedig, melyeket birunk, vagy az alvagy a főgymnasiumi osztályok számára vannak írva.

Ezen hiány pótlásául akarta szerző eme munkát a nyilvánosságnak általadni; ha csak a merényt, ilyesmit megkísérteni, tekintjük, szerzőtől dícséretünket nem tagadhatjuk meg; vajjon a kivitelre nézve is, lássuk:

Az, a mit szerző az 1—50 lapig mond, általában helyes, mi természetes, miután majdnem nyomról nyomra Bill kitűnő tankönyvet követte; mit azonban megjegyzendőnek vélek, csak annyiban áll, hogy jól tette volna szerző, ha a magyarnevek után zárjel között nemcsak a német, hanem a mindenesetre fontosabb latin nevet is adja, egy második kiadásnál ezen pótlék okvetlen kívánatos volna. Ezen rész különben is a legjobban van szerkesztve.

Az, a mit szerző a rendszerekről mond, egy kissé hosszadalmas és némileg hibás; így p. az 51 l. csak Linné mesterséges rendszerét említi, egy természeti rendszer felállítására irányult fáradozásokról nem szól semmit; ne mondja, hogy ezt felesleges tudni a tanulónak, ne mondja, sok tért foglalt volna el; másrészt elhagyott szerző egy rendszert, mely nézetem szerint nemcsak említésre méltó, de fontos is; ez Braun Sándor berlini egyetemi tanáré, mely annyiban említésre méltó, hogy az Apetalákat elhagyta és az ide tartozó rendeket természetes helyökre iktatta; itt már nem kellett volna oly hűn Bill szavaihoz ragaszkodni, ki különben is munkája utolsó kiadását előbb adta ki, mint Braun rendszerét. A 60—70. l. „Kalauz az ausztria birodalomban vadon előforduló magnövényeknek meghatározására.“ Ehez két megjegyzést kell tennem; először jobb lett volna talán csak a magyar birodalomban létezőket említeni; másodsor szerző sokkal kevesebbet ad, mint ígér, ő t. i. az átiratban a magnövények meghatározására vezetők kalauz ígéri, és csak a rendeket adja. 71. l. kezdődik „A növényrendek tárgyalásai,“ itt is látszanak Bill nyomai, csak sajnos, hogy már most Leunisé áll együtt. Ez iránt már többször nyilatkoztam eme lapokban, s ezt még egyszer tenném, ha nem tudnám, hogy ismét hiába lesz. Átaljában különben itt is meg vagyok elégedve, habár mindig más álláspontot vitattam.

Hogy a növénynevek nevei a közönségesen felvett szokás ellenében kis kezdőbetűkkel irattak, semmi módon sem helyeselhető. Így szinte a jó és általában elfogadott „növény földrajz“ helyett az egészen németesen hangzó „növény földleirást“.

És itt vége volna a bírálatnak, mely talán szerzőt is kielégíti és melyhez csak még a részemről ajánlást kell csatolnom. Letenném a tollat, ha ezen könyv bírálatán kívül nem kellene még valamit mondanom; eme könyv átolvasása után kettőt kell kérdeznünk, először megfelel-e ezen munka a gymnasium igényeinek. A felelet erre az lesz: **v a l a m e n n y i r e.** Nehe-

zebb a második, mely inkább kettős kérdés, vajjon győzi-e azt egy harmadik osztálybeli tanuló egy évi és ha igen, vajjon hasznára válik-e majd. Mindatőre azt kell válaszolnom: **n e m.** A munka nagy tehetséget és sokkal több szorgalmat kíván, mint mennyit általában egy harmadosztálybeli tanulóval találhatunk; ez nem szerző hibája ez, a jelen rendszeré, annak jó vagy rossz létét részletesen nem bírálhatom, de azt általában czélszerűtlennek kell mondanom.

Nézetem szerint a gymnasiumok második osztályában télen az ásványtant 2 órában különösen szemléleti uton, nyáron felváltva egy héten állat, s egy héten növénytant kellene tanítani, hetenkinti egy egy excursióval; egy órában a tanár gyakorlatilag adná elő a legszükségesebb excursiókra való morfológiai előismereteket. A növénytanban csakis a könnyebb rendekkel foglalkoznának a tanulók, és ezeknek gyűjtésére köteleztessenek. A harmadik és negyedik osztályban, nyáron szintén azon felosztás. A harmadik osztályban télen ismét ásványtant de csak egy órában, a második órában pedig állat, növénytani repertorium volna; oly módon, hogy a tanuló kedve szerint irhatna le egy héten egy növényt, más héten egy állatot, a leírásához az illető növényt, vagy állatot mellékelni köteleztetnék, s így az előtte fekvő tárgyak pontos szemlélésére vezetnék, e mellett ugyan egy rendből két növényt nem volna szabad leírni, főképp azért, hogy mentül több renddel ismerkedjék meg. A negyedik osztály első felében, a tanulónak a stereometriát már tudnia kellene, miért is úgy volna elintézendő a matematikai tanítás, hogy a harmadik osztály végével azt a tanuló megtanulhassa. Azután a télen vételessék az ásványtan rendszeresen és pedig a kristallograhiái rész előbb, a vegytani rész később; itt szinte hetenként két óra veendő igénybe. Az ötödik osztályban télen az ásványtan rendszeres tanulmányozása folytattatik, az állat és növénytani megkezdetik mindegyik hetenkinti egy órával. Nyáron excursiók mint előbb és hetenkint egy óra repertorium, és bevezetés a geológiába. Eme évben bevégeztetnék az excursiók, miután eme idő alatt a tanuló már az egyes rendek és családokkal megismerkedett. A felsőbb osztálybeli tanulók már különben tovább is részt vehetnek az excursiókban; és a hatodik osztály nyarán minden két hétben egy geológiai excursióra köteleztetnek. A hatodik osztályban bevégeztetik a természetrajzi oktatás, miért is eme osztályban négy órát kívánnék szentelni ezen tárgynak.

Ily rendszer nem nevelne tudósokat, az igaz, de mindenesetre útmutatást ad a tanulónak és általában annyi ismerettel látja el őtet, a mennyit egy végzett középtanodai tanítványtól az általános műveltségnek követelni joga van.

Kanitz A.

Nyílt levél.

N. t. F. J. urnak. Sőregen. Beccses levelét tartalmával együtt megkaptam. Bizonyosat tudva ügyemről, magán levelet küldök.

Tartalom: A növényművelés növény-életteni jelentősége. III. — B. Jósika Miklós. Berki M. — Czimertan. Papp Márton. — Az angol lantok költészet. Dr. Lutter Nándor. — Felsőbb tanügy. — Tanintézetek egymáshoz való viszonya. — Tankönyv irodalom. — A növénytan elemei. — A természetrajz vezérfonala. — Nyílt levél.

Kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő Dr. Riedl Szende. Szerkesztő-társ: Dr. Lutter Nándor.

Pest 1865. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fanda és társainál), 3 korona-utca. 18 sz.

V á l a s z

Télfy János ur üdvözetére *).

A természet szakadatlan mozgása, tevékenysége a szellemmel is közős, s a folytonos fejlődés küzdelmeket feltételez. Ily küzdelmek bizonyos összege teszi az életet; miért is midőn a különböző véleményeket egymással szemben állni látjuk, ha a harcot idegen elemek meg nem zavarják, ha nemtelen fegyverek egy részről sem használtak: csakis örömré van okunk.

Ezen igazságot — melytől nem csak egy tudós, egy philosoph, egy morálphilosophnak, hanem az irodalom bármely szerény képviselőjének sem kellene soha megfeledkeznie — előrebocsátva azon biztositással válaszolok Télfy úrnak, hogy gyanúsításai és becsületsértő insinuatíói határozott visszautasítása után — a hol természetesen személyekkel kell foglalkoznom — a subjectivitást csak ott fogom a dologba elegyíteni, a hol erre Télfy urnak önmagáról megfeledkező cikke kényszerít. S ezt annál inkább, mennél bizonyosabb, hogy: *L'audare in collera è un punire in se stesso i falli e le impertinenze degli altri.*

Hogy oly nagy tudós, mint Télfy ur, munkája körül tett csekély észrevételeimet figyelme méltatni kegyeskedett, az reám nézve nagyon lekötelező; de hogy ugyanazon tudós ezen észrevételeket nem a szoros tárgyilagosság megtartása, hanem a személyem ellen intézett kirohanások által törekszik vala cáfolgatni: ez oly eljárás, melyet nem csak a tudomány, hanem minden józan ész egyiránt elítél, s melynek méltó nevét csakis Télfy ur szótárában találhatnám fel.

Télfy ur! Ön üdvözetének más okos célja nem lehetett, mint-hogy abban ethikája ellen tett kifogásaimat megcáfolja, saját nézeteit érvényre emelje, s bölcselete mélységét, melyet kétségbe vontam, kimutassa.

S e cél elérését az által vélte ön legbiztosabban eszközölhetni, ha egy helytelen következtetés után megtámadja papi meggyőződésemet, gyanusítja egyéniségeimet, istentagadásról vádol, s a jó ég tudja, mit össze nem kever! Valóban egy nyugodt, jó indulatu embernek szájalomra kell gerjednie, ha azon szomorú lelki állapotra gondol, melynek ön az említett blasphemiák kiejtésekör martaléka volt!

Hogy ön birálatom által képzelt bölcselői nimbusát veszélyeztetve, tekintélyét megingatva látja, s ezen szomorú tapasztaláson elkeseredve tudatlanságot, szerénytelenséget, absurditást s több ily szép philosophushoz illő dolgokat vet szememre, nem csodálom; mert hisz egy magával eltelt, felfuvalkodott ember bizonyításai gyengeségét mindig személyeskedés által törekszik gyámolítani, — ismétlem tehát, mindezeket nem csodálom: de hogy ön annyira engedje magát ragadtatni, miszerint egy alaptalan, és soha nem igazolható következtetés után bennem a katolikus papot támadja meg, hogy védveim lerontása helyett személyemet törekedjék megsemmisíteni, ez meglepett, ezt csodálom, ez oly út, melyre jóra való tudós lábát még soha sem tette. Ön vagy nem fogja fel kiejtett szavainak horderejét, vagy boszu-

*) Lásd ezt a Kalauz, II. évfolyam (1864.) 2. fele, 9. és 10. számaiban.

vágyától ragadtatva denunciálni és vádolni akar. És nézze uram! feltéve, de meg nem engedve, hogy bírálatomban istentelenség, pantheismus foglaltatik, feltéve, de meg nem engedve, hogy én Fichte, Hegel vagy Herbart iskolájához tartozom, s így a subjectiv, absolut idealismus, vagy épen a tapasztalati criticismus tanait vallom, — mindezeket feltéve, de meg nem engedve, vajjon ön eljárását azért tán ki lehet menteni? Soha! Ha ön mint philosoph akar vitatkozni, s bölcselete mélységét kimutatni, mindig elengedhetetlen kötelességének ismerje az egyéniséget elfeledni, s magát szorosán a tárgyhoz alkalmazni. Én nem kerestem bírálatomban, hogy ki az a Télyf; nem említettem, hogy az általam felületesnek talált etikát egy egyetemi tanár, egy akadémiai tag írta, egy szóval, én önnek állását, privat-körülményeit megbecsülendőknék, szenteknek tartottam. De ön más utat akart választani. Mondja meg nekem, ha ön etikáját esetleg nem pap, hanem világi, nem katolikus, hanem protestans, nem tanító egyeniség, hanem valamely magán-ember bírálta volna, — mondja meg nekem, mit tett volna ön? Bizonyosan azt, mit velem. Kikutatta volna magán-viszonyait, gyanusította, vádolta volna őket is.

Önnek, ki kiválólag philológiával foglalkozik, ismernie kellene Ptolemaeus ezen nyilatkozatát: „*Αἰὶ δ' ἐλεύθερον εἶναι τῆ γνώμη τὸν μέλλοντα φιλοσοφῆν*“, tudnia kellene, hogy e nyilatkozatot a tudomány emberei minden időben helyesnek ismerték, tudnia kellene: „Dass derjenige, welcher mit der Miene der Untrüglichkeit auftritt und jeden Gegner seiner Behauptungen zu Boden werfen oder lieber gar vernichten möchte, sich nur lächerlich und seinen Eifer für das Wahre und Gute verdächtig macht“ (Krug. Fundamentalphilosophie p. 11); sőt mindezeket nem csak tudnia, hanem, ha a tudomány által vallott elveket lábbal tapodni, a tudományos közvéleményt arcul csapni nem akarná, igazaknak is kellene tartania. De mit gondol ön mindezekkel! Önnek boszu kell, s az embert, ki önt saját terén kereste fel, s azon fegyverekkel szólott önnel szembe, melyekkel a tudós világban harcolni szoktak, orvul akarja elejteni; kétségbe vonja hitét, hogy a hívők előtt megbélyegezze, veszélyeseknek mondja erkölcsi elveit, hogy a becsületes embereket tőle elfordítsa, istentelenségről vádolja, hogy a társadalmat ellene fellázítsa!

És mindezeket ön képes elkövetni, ön képes a katolikus papban tetetett ártatlansággal megbotráncózni, ön, ki etikájában a valódi catholica philosophiát, a scholastikát egy szóra sem méltatja!

És ha meggondoljuk, hogy Önnek mindezekre sértett hiúságából származó boszuvágyán kívül épen semmi oka nem volt, üdvözlete még sötétebb színben fog előttünk megjelenni. — Avagy mutassa ki, minő alapon bírta ön rám olvasni Baco Ferencznek ama mondatát: Philosophia obiter libata abducit a Deo. Én azt mondom, hogy helyesebben cselekszik, ki, ha maga nem képes rendszert alkotni, rendszeres bölcselések egyikéhez vagy másikához tartja magát, mint az, ki válogat, anyagot gyűjt a nélkül, hogy ezt egy szerves egészszé valaha összeállítani képes volna, s esetleg épen Fichte, Hegel és Herbart rendszerét említem; azt mondom, hogy egy philosophtól megkívánom, miszerint a stoicusokat is figyelmére méltassa, — hogy nekik csak így könnyedén hátat ne forgasson, s egy moralphilosophtól megkívánom, hogy rólok tisztelettel emlékezzék meg, és ön ezen nyilatkozataimból azt következteti, — hogy — favete linguis — én pantheista vagyok, vagy legalább, hogy a pantheismus felé hajlom, hogy istentől eltávoztam! Ha ily logikát fogunk találni ama philosophiában, melyet ön még nem nyilvánított, akkor jobb lesz azt csak zár alatt tartani; ha ily következtetések lesznek ön logikájában, akkor a s z a r v a s okoskodás egy eddig teljesen ismeretlen formáját fogja ön a közönségnek bemutatni.

De nem itt lesz a főbaj; — ennyi logikátlanságot józan eszű emberről nem tehetek föl! Ön haragudott, s haragjában elmondá aztán: *Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo*, — elmondá s így is cselekedett. Látja ön, hová jut az ember, ha indulatait nem fékezi, ha a szorultsági hazugságot szabadnak állítja!

Midőn ezek után az üdvözlőnek személyem ellen intézett rágal-mait visszautasítom, azok megnyugtatóására, kik Tély ur által elferdítve bemutatott bírálatomban ne tán megütköztek, megbotránkoztak volna, kinyilatkoztatom, hogy én hitbéli meggyőződésemmek minden bölcesületet alája rendelek. Ha bölcselkedem, ha egyik vagy másik bölcséleti themához azon álláspontról szólok, melyről azt a tudós világban tekinteni szokták, s melyen kívül állva az embert meg sem hallgatják, — az ily álláspontról tett nyilatkozataim hitbéli meggyőződésemmek mit sem árthatnak; mert ilyenkor nem teszek egyebet, mint hogy az oly kiváltságos tudósokat, mint Tély ur, kik a tripuson ülve s öndicsőségök gőzétől elkábulva dörgik le általuk üdvözítő vagy kárhóztatónak hitt phrasisaikat, saját lakásaikon keresem fel, saját fegyvereikkel támadom meg. Tély ur az ily természetű támadást kényelmetlennek találta, azért törekedett azt más tέρre átvinni, s a mi legcsodálatosabb, oly tέρre, mely előbb etikájában teljesen feledve, teljesen ignorálva volt.

Ennyit Tély ur személyeskedéseire, bizonyításait elrutító vadoskodásaira.

És most tekintsük az üdvözlő részletenkit.

Az üdvözlő bevezetésében mindjárt azt mondja ön, hogy sajnáltam a sok időbe kerülő fáradságot; hogy az, ki valamely munkát csak átlapoz, annak megítélésében többnyire tévutakra kerül. Biztosítom önt, (a mint hogy ön ezt keservesen tapasztalta is) miszerint annyi fáradságot, a mennyi egy rövid bírálat megírásához szükséges, s a mennyit in specie ön etikája követelt, csakugyan fordítottam munkájára. Hogy kimerítőleg nem bíráltam, nem bírálhattam, természetes; mert az ily kimerítő bírálatból jóformán terjedelmesebb munka keletkezett volna, mint kegyed etikája, s mondja meg nekem, hol van az a lap vagy folyóirat, mely az ily bírálat közlésére vállalkozik? Önnek azt jól kell tudnia, hogy a változatosság a lapokban nagyon kedves dolog, hogy a szerkesztők erre különös gondot szoktak fordítani, s hogy ön etikájának bírálatával egy egész éven át olvasóit semmiféle lap sem mulathatja. Nem a fáradság iszonya tartóztatott tehát vissza a hosszabb criticától, hanem a hosszú critica közölhetésének lehetetlensége.

Különben önmé nézve ez csak kedvező körülmény, mert ha mindazt összeírom, a mit etikájában helytelennek tartok, ön ki a critica által magát annyira megsebeztetve érzi még ez esetben is, kimerítő, kérelhetlen bírálat esetében Isten tudja még mit el nem követ!

A mi az 'átlapoz' szót illeti, alig hinné az ember, hogy ön, ki a csolfogásokhoz is ért, ennek felfogásában annyira naiv legyen. *Átlapozni* édes jó uram, annyit tesz, mint *átolvasni* és nem annyit, mint a leveleket valamely játszadozó kised módja szerint megszámlálni. Vagy tán az sértegette önt, hogy nem mondtam, miszerint könyvét *áttanultam*, vagy éppen — mint az emberek szépen szokták mondani — *áttanulmányoztam*? Ezt azért nem mondtam, mert nem tettem, s azért nem tettem, mert nem volt rá szükségem. Ha én ön könyvét egyszeri átlapozás után megbírálhatom, az az én előnyöm, az ellen önnek kifogása sem lehet. Ön csak az argumentumokat nézze, s ha tudja, cáfolja.

Ezen apróságokkal tovább nem bibelődve az üdvözlő bevezetéséből még csak egy helyet említek meg, mely így hangzik: „Ön nem bír sem tájékozottsággal, sem elegendő készütséggel a bölcsészet mezején.“ A volna

csak önre nézve dicső dolog! A láz, a vonaglás a kétségbeesettek fegyvere, melyet ön a rendes, a becsületes fegyver mellett oly sokszor fordít ellenem az én készülletlenségem, tájékozatlanságom esetében bizonyosan nem csusztak volna be az üdvözletbe. Aztán látja ön, a birói szerep itt nem önt illeti, hagyja azt másokra, majd megítélik ök; ön érdekelt fél, s így természetesen nagyon jól esnék elhítenie, hogy a mit én etikájáról mondtam, merő logomachia. Ön fentebbi phrasisával port akart az olvasók szemébe szórni; de majd alább látni fogjuk, mint sikerült önnek ezen nagy prosopopoeiával kimondott ítéletét bebizonyítania. Itt csak arra figyelmeztetem még önt, hogy máskor midőn ilyen sententiosus szólásmódokba ereszkedik, leg-alább arra vigyázzon, hogy logikátlanságot ne kövessen el, s ha valakiről azt akarja mondani, hogy a bölcséletben az illető járatlan, fent idézett mondatát így alakítsa: „Önnek a bölcsészet mezején nincs sem készütsége, sem tájékozottsága,“ vagy még jobb lesz így: „Önnek a bölcsészet mezején nincs készütsége s így tájékozottsággal sem birhat.“

Üdvözlete első fejezetének első pontjában, melynek címe: „a criticus bizonyítson“, azt mondja ön, hogy azon ember, kinek a tudomány ügye szívében fekszik, vaktában semmiféle tudomány írásához nem fog; hogy alap-gondolatait ön is megállapította. Az elsőre nézve tökéletesen igaza van, csak-hogy ön, fájdalom! nehezen tartozik a tudomány ügyét szíveiken hordozó egyéniségek közé; mert különben tárgyilagos marad s nem személyeskedik, sem magát éljenzi, hanem tárgyát biztosítja, s még megvertsége tudatában sem delirál, hanem nyugodt marad. A másodikra nézve pedig nagyon nehézkes, vagy belátva követeléselem jogosultságát, csak tetteti magát. Mikor én világosan kimondom, hogy azt kívánom, miszerint ön bölcselete alapgondolatját mutassa ki, nem csak minden szorosán bölcsélettel, hanem általában minden tudományyal foglalkozó értelmes főnek be kell látnia, hogy én nem az etikának, hanem azon bölcséleti egésznek vagy egész bölcseletnek alapgondolatját követelem, melylyel az erkölcsstannak, az erkölcsi alapelvnek szükségképen össze kell függnie.

Vagy ön ezt tán nem tartja szükségesnek; nem hiszi, hogy az erkölcs-tant, mint a philosophia bármely részét a legvégső bölcséleti eszmével, a metaphysikai alappal szükség összeköttetésbe hoznunk? Ha így van, mutassa ki előbb követeléselem alaptalanságát, s aztán hivatkozzék az erkölcsbölcslőkre. Látja ön, én a rendszereket azért szeretem, mert bennök az alapgondolatot mindenütt feltalálom. Tudom pl. hogy Plató alapgondolatja a legfőbb jó, az istenség eszméje (Die Republik des Platon, übersetzt von Herrn Kleuker Wien und Prag 1805. 6-tes und 7-tes Buch); tudom, hogy Spinoza bölcselete az egységes substantia fogalmán nyugszik (Ritters Preisschrift über die Philosophie des Cartesius und Spinoza und ihre gegenseitigen Berührungspunkte. Leipzig und Altenburg 1827); tudom, hogy a materialismus alapelve a következő: „Nincs erő anyag nélkül s nincs anyag erő nélkül (Moleschott Licht und Leben. Frankfurt a. M. 1856; Böhmer, Naturforschung und Kulturleben. Hannover 1864.) stb. S minthogy az alapgondolatot minden rendszerben feltalálom, látom egyszersmind, hogy az illető bölcslőknek az összes mindenségre, az emberi lélekre, ennek különféle tulajdonságaira vonatkozó fogalmaik az alapeszmével minő összefüggésben vannak.

És hogy ezt kimutatni csakugyan szükséges, hogy nekem, ha egy philosophiai etikát kezembe veszek, mindjárt látnom kell, vajjon plátói, pantheistikai, materialistikai stb. felfogáson nyugszik-e, azt ön, ha philosophus volna, nem vonhatná kétségbe.

Tán ezekből mégis megértette Télyf ur, hogy az erkölcsstan alapgondolatja még más alapgondolatokat is feltételez, t. i. az akarat, lélek és a legvégső kutfőnek gondolatját, melyből mindezeket származtatjuk, s melyet ön-

nek erkölcsi fölve megállapításánál tekintetbe kell vennie, különben azt vallja, hogy a philosophia egyes ágai egymástól teljesen függetlenek.

Midőn tehát én bölcselate alapeszméjét sürgetem, s ön azt válaszolja hogy azt munkája I. fejezetében megállapította, vagy nem ért, vagy nem akar érteni.

De ön bizonyosan ismét azzal fog előállani, hogy a legjelesebb moralistákat követte, s így helyesen cselekedett. Erre nézve ismétlem azt, a mit már bírálatomban is mondtam, hogy t. i. én a philosophiában a tekintélyekkel való argumentálást csak úgy fogadom el, ha állítása igaz voltát előbb tárgyilagos bizonyítékokkal lesz ön képes kimutatni. Én azt kívánom, hogy ön a forrásból s ne a leszivárgásokból merítsen, azt kívánom, hogy ethikáját mint valamely rendszeres bölcsélet kiegészítő részét törekedjék bemutatni, és ön erre először azt kérdezi, hogy honnét tudom, miszerint erkölcsanát philosophiája többi részeivel nem hozta szoros összeköttetésbe, tehát azt sejteti, hogy szintén a rendszer embere; másodsor újra úgy beszél, mintha eklektikus volna, és állítja, hogy nekem is eklektikusnak kell lennem; pedig itt csak azt kellett volna kimutatnia, hogy az erkölcsant philosophiánk alapeszméjével összeköttetésbe hozni nem szükséges, és én megnyugodtam volna. Mert hogy ön szorosan sem Plátó, sem Aristoteles, sem a scholasticusok, sem Descartes, sem Spinoza, sem Kant, sem Fichte, sem Herbart, sem Hegel rendszeréhez nem ragaszkodik, sem saját önálló bölcselati rendszerrel nem rendelkezik, azt tán csak be fogja vallani?

Vegyük pl. csak önnek szabadakarati fogalmát és a büntetésről szóló nézeteit.

Ön a bölcselétről bizonyosan úgy a priori felteszi, hogy az a közönséges értelemben vett szabad akaratot védelmezi, s ezen feltevésében egész kényelemmel megnyugodván s az egyes bölcselati iskoláknak ide vágó tanait s e tanoknak helyes vagy helytelen, következetes vagy következtelen voltát nem kutatván, azt gondolja, hogy nagyon philosophice és egyszersmind humanusan is jár el, midőn a szabad akaratot közönséges értelmében (melyet ön így definiál: „tehetség melynél fogva az alany maga határozza el az akaratát“) veszi s a büntetést mégis csak javítónak tartja. Látssa ön, nem szabad akarati fogalma ellen van nekem kifogásom, a mint ezt az Ü d v ö z l e t helytelenül állítja, hanem következtelensége ellen. Én csak azt mondtam, hogy más szabadakarati fogalomra is lehet jóra való erkölcsi elvekkel bíró philosophiai ethikát építeni; de hogy ezt sajátomnak vallom-e vagy nem, arról nem szóltam. Ha azon akarati fogalmat tartanám helyesnek, melyet ön az üdvözetben sajátomnak mond, higye meg ön ellenében legkönnyebb volna azt megvédenem. De térjünk vissza a tárgyhoz. Ha ön megmarad szabadakarati fogalma mellett, akkor csak tessék a lakoltató büntetést is megtartani; vagy ha a büntetést csupán javítónak állítja, álljon el akarati fogalmától. Mert ha valaki rabolva ép oly szabadságnak örvend, mint egy másik, ki az irgalmasság cselekedeteit gyakorolja: annak lakolnia és nem csupán javíttatnia kell; és ha valakit csupán javítani akarok, azért teszem ezt vele, hogy akaratját emelkedettebbé, szabadabbá változtassam, a mi már magában foglalja azt is, hogy szabadsága a rossz tett végrehajtása alkalmával különféle körülmények által mintegy fogságban tartatott.

Nem látja ön itt következtelenségét; nem veszi észre, hogy egyik lábával öntudatlanul is a scholastika terén áll, míg a másikkal a magukat függetleneknek nevezett philosophiai iskolák által egyengetett humanismus térére támaszkodik?

De hogy ön a különféle álláspontot csakugyan jónak tartja, mutatja önnek az eklekticismus védelmére irt apologiája, melynek végső pontjaiban ugyancsak magyaráz és argumentál, igazságot és próbálgatja, mint lehetne

engem is az eklektikusok tábo — bocsánat! regimentjébe, ön ezt a kifejezést szereti, becsipnie. Ezen pontokra nézve már válaszoltam; kár volt önnek itt a ténzt pazarolnia; biztosítom önt, hogy sem Fichteianus, sem Hegelianus, sem Herbartianus nem vagyok, de többet tartok felölök, mint az eklektikusok felöl; mert ezek legalább magukhoz következtetések.

Ezzel azonban nem azt mondom, hogy én az eklektikusokat tán, mint ön akarja magyarázni, lenézem és fitymálom; nem, ez senki irányában sem szokásom. Annak, a mit én az eklekticismusról írtam, nem más az értelme, mint hogy az eklekticismust a philosophia végcéljának nem tekinthetem, hogy a benne való megállapodást nem helyeslem, s higgye meg ön nekem, hogy ebbeli felfogásom a dolog természetéből meritett meggyőződés mellett sokkal nagyobb tekintélyek által támogatatik, mint kegyed véleménye.

De ön önhittségében így folytatja: „Önnek fogalmát az eklekticismusról megigazíthatnák az eklekticus bölcsészeknek, minők pl. Cousin és Jauffrey híres munkái.“ Igen, igen! ezek igazították meg, csak hogy nem olyanra, a minőnek ön ohajtja, hanem olyanra, a minővel épen bírok. Ha önt a „Fragments Philosophiques“ olvasása után valaki megkérdezné, hogy mit gondol Istenről, a lélekről, a világról stb., bizonyosan még nagyobb ellenmondásokba keverednék, mit én a stoicussal. Pedig látja ön, Cousin, kinek fényes tehetségét, nagy tudományát seha sem jutott eszembe kétségbe vonni, az eklektikusok idoluma, oraculum. És ha még ezen idolum, ezen araculum is tele van ellenmondásokkal, ha, mint Balmes (Lehrbuch der Geschichte der Philosophie 163 és 164 l.) róla mondja, ha akarjuk pantheista, ha akarjuk nem pantheista; ha akarjuk egy Istent és teremtést vall, ha akarjuk ismét pantheista; ha tetszik keresztény, ha tetszik nem keresztény, ha kívánja ön igen-t, de ha tetszik ugyan azon dologról nem-et is fog mondani. És ezzel akar ön engem az eklekticismusnak meghódítani; ezzel akarja ön az én eklekticismusról való fogalmamat megigazíttatni? *Difficile est satiram non scribere!*

Ön azonban tovább argumentál, s az eklekticismus védelmére azon körülményt is felhozza, hogy Fichte, Hegel és Herbart rendszerét utódjaik nem tartották meg eredetiségökben, hogy Fries Kant rendszerét szintén javítani iparkodott.

Ugyan mit akar ön ezzel mondani, ez is argumentum akar-e lenni? Becsülje meg az olvasó közönséget, s ha mást nem tud felhozni, ezt tartsa magának! Hisz azt minden iskolás gyermek tudja, miszerint az emberi dolgok még ha bölcséleti rendszerek is, változásnak vannak alávetvé. Ez azonban ön mellett semmit sem bizonyít. A javítók, a rendszer változtatók nem azért javítottak, hogy az egészet szétszaggassák, hanem, hogy azt tökéletesítsék. Hogy sikerült-e munkájok, nem-e, az egészen más kérdés. A ki ezt sem tudja megkülönböztetni, annak kár a philosophiával magát gyötörnie.

Azért pedig, a mit ön Hegel iskolájának meghasonlásáról mint valamely ismeretlen dolgot figyelmembe ajánlani sziveskedett, vizontszolgálat fejében ajánlom önnek a többi között Janet „Le Materialisme contemporain“ (Paris Germer Baillière 1864) című munkáját, a 3-dik, 4-dik és 5-dik lapon szintén találhat ilyesmit. Korunknak az idealistikai bölcséletet illető felfogására nézve pedig Drechsler mellett még elolvashatja: Schleiden „Über den Materialismus der neueren deutschen Naturwissenschaft“ (Leipzig 1863), továbbá a materialista Büchnernek „Kraft und Stoff“ (Leipzig 1864) című munkáját, valamint az idealista Janet-nak fentebb idézett művét is, melyben a 18-dik lapon a többi között így nyilatkozik: „Le temps des grandes constructions métaphysiques paraît passé, au moins quant à présent. La philosophie est aux grises avec le réel, avec l'esprit positif du siècle.“

Láthatja ön ezekből, hogy az idealistikai böleület ellen, melyet épen nem védelmeztem, hanem csak mint rendszeres valamit példakép hoztam fel, kár volt olyan erős ágyutizet kezdenie.

Nézzük most, mit beszél ön az általános és különösről. Én bírálatomban ezt mondom: az ethika általános része nem az egyes specialis akarás és cselekvéssel foglalkozik, hanem a specialis akarások természetében rejtlő, ezekből inductio útján létrehozott egyetemes, minden egyes akaratot kötelező szabályokkal; és ön erre nem gondolva meg, mennyire compromittálja magát, felkiált: Minő logika ez, ön az általános és különös közti különbséget nem tudja! Sokkal okosabban tett volna ön, ha megvallja, hogy nem érti a dolgot, nem tudja, mi az a generalisatio. Ha az általános a különössel egyrészben nem foglalkozik, akkor ezen fogalom alá „e m b e r” Tély ur sem tartozhatik, s ha a különössel egészen, mint szorosán ilyennel foglalkozik, akkor az említett fogalomnak Tély urat minden specialis tulajdonságaival egyetemben ki kellene fejeznie. Az általános tehát a különöset jelenti is, nem is. Lássá kegyed, ez már így van, és kegyed nehezen is fogja valaha megváltoztatni.

Különben, hogy önnek az általános és különösről való fogalmai egy kissé megtisztuljanak, hogy beláthassa, miszerint az általánosban a különös egyrészben csakugyan befoglalatik, hogy az ethika általános elvei a részleteket egy részben, ezen utóbbiak specificus természetét kizárva csakugyan magokban foglalják, recipe: Millnek „System of Logic ratiocinative and inductive being a connected view of the principles of evidence and the methods of scientific investigation” című híres munkáját (London, John Parker 1843) és ehhez még oly valamit, a mit Liebig (Beilage zur A. allgemeinen Zeitung vom 7. Nov. 1863) Gedankenleimnek nevez.

Arra nézve pedig, hogy ön csakugyan nem kellőleg vitatja meg a dolgokat, e válasz, melyben ön másodszor cáfoltatik, úgy hiszem, elég bizonyítékot fog szolgáltatni.

A mi ön erkölcsi főelvét illeti, azt állítottam, hogy ez lényegében véve semmi egyéb, mint a cyrenaeusok, Aristoteles, stoicusok és Kant erkölcsi főelve, s ezen állításomat különösen az elv természetét, alaki és anyagi voltát tekintve a dolog természetéből merített, tehát tárgyilagos bizonyítékok által, melyek ellenébe ön egy-két tekintély felhozásán s ugyananyi tromba él alkalmazásán kívül egy hangot sem tudott szólani, be is bizonyítottam.

Ön erre azt válaszolja, hogy én semmit sem tudok, hogy a cyrenaeusok nyelvét nem értem, hogy a görög böleselőkhöz az, ki nem görög nyelven olvasa őket, ne szóljon. — Ha jól emlékszem ön nekem bírálatomért, a hol őszinte nyílt szót igen, de gorombaságot senki sem talál, szerénytelenséget vetett szememre. Ha az én bírálatom csakugyan szerénytelen volt, vajjon ön üdvözlétét akkor minek nevezzük? Legalább is hatványozott szerénytelenségnek. Hogy egy szóval miként fejezzük ezt ki, annak kitalálását kegyedre bízom.

De lássuk, mint törekszik ön az erkölcsi főelvre vonatkozó nézeteimet cáfolgatni.

A cyrenaeusoknál professori katedrájára képzelvén magát, legelőször is tanítást tart ön az interpretációról, azután föllép mint grammaticus s megmagyarázza, hogy *φαινοθαι* nem annyit tesz, mint *εἶναι* és *εἶναι* nem annyit mint *φαινοθαι*, hogy a cyrenaeusok a kultúrgyakra nézve mindig a *φαινοθαι* és nem az *εἶναι* igét használták. Nem ezt kellett volna önnek mondania; mert hogy a tökéletlen sokraticusok azon osztálya, mely a cyrenaei Aristippről cyrenaeksi felekezetnek mondatik, a skepticizmusban végződő subjectiv irányt követve a kultúrgyakra nézve nem a *van*, hanem a *látszik* igét használta, az ezen iskola álláspontjának szükséges következménye volt, s mindenki előtt ismeretes. „Ex quo efficitur, ut connexum hoc vere de quali-

tate omni dicatur, non magis eam in natura rerum esse quam non esse: quoniam res ipsa ei, quem hoc modo afficit, hujusmodi erit: (fac esse albam, dulcem, nigram aut amaram) stb. (Variorum Plutarchi scriptorum tomus tertius. Contra Coloten p. 469.) Tehát nem ezen ismert dolgot kellett volna önmaguk felhozni, nem mint grammaticus- és historicusnak, hanem mint philosophnak kellett volna önmaguk fellépnie, és azt mondania, hogy a subjectiv irányt követő cyrenaeusok mindannyiszor valahányszor ezt akarták mondani: 'cselekedjél ésszerűen,' ugyanezt felfogásuk szerint, ha maguknak elmentmondani nem akarnak, másként mint így: 'tedd azt, a mi ésszerűnek látszik,' nem is mondhatták. A mi tehát a mi kifejezési módunk szerint így hangzik: cselekedjél ésszerűen, annak a cyrenaesi felfogás és kifejezési mód szerint másként mint így: cselekedd azt, a mi ésszerűnek látszik, lehetetlen hangzania. Így kellett volna önmaguk a dolgot megfejtene, csak hogy az ily megfejtésből aztán nem az következik, hogy önmaguk, hanem az, hogy nekem van igazam.

Látja ön, hogy a cyrenaeusok nyelve értésén kívül, ha erkölcsi főelőkhöz szólni akarunk, még philosophiájokat is kell értenünk.

Lássuk most Aristotelest.

Aristotelesnél két ellenvetése van önmaguk, melyek elseje mindjárt a következő: „Ha Aristoteles erk. főelve a cyrenaeusokéval azonos volna, akkor Aristotelesnek is azt kellett volna tanítania, mit ezek tanítottak és vizont.“ Hát azt hiszi ön, hogy ugyanazon elvből különböző főek, különböző methodusok soha sem vonnak le különböző eredményeket? Ezt hinni lehetetlen; mert az ily hitet gondolkodó egyénben nem csak a tudomány története, hanem a mindennapi tapasztalás is azonnal tönkre teszi. Hát Plátó és Aristoteles (habár ön tán ebben is megütöközik!) bölcseseteikben nem ugyanazon alapeszméből indultak-e ki; hát a vallásban, politikában nem indulnak-e ki igen sokszor ugyanazon alapeszméből, alapigazságból? s mégis mily különbözők az eredmények mind a nevezett bölcselőknel, mind a vallásban, mind a politikában! Ime tehát első ellenvetésének semmi alapja sincs. Hadd jöjjön most a második.

Második ellenvetésében azt akarja ön mondani, hogy Aristoteles erk. főelve csak alaki lehet; de éppen semmit nem bizonyít, hanem érveim által, melyeket az erk. főelv alaki és anyagi voltára vonatkozólag felhoztam, szorítottva csak a futásban talál menedéket, s addig szalad, míg végre szerencsésen Kantra találva háta mögé buvik, s őt tolja előmbé. Most én rajtam a sor elmondani: Lám, lám! hát így szokott ön argumentálni? Ha én valamit jónak tartok, elégséges okoknál fogva teszem azt; ha rossznak, itt is megmondom, hogy mért. Önmaguk is ez a kötelessége; cáfoljon meg előbb, aztán hivatkozzék Kantra. Én bírálatomban kimutattam, mért helytelen Aristoteles erk. főelvé tiszván alakinak mondani; mutassa ön ki, mért helyes; — míg ezt nem teszi, ügyét mindenki elveszettnek fogja tekinteni.

Hogy ezek után önmaguk a vasuti utazásból merített példája semmit sem ér, magától értetik. Ön ezzel a szerencsétlenül járt példával azt akarta mondani, hogy ön erk. főelve (Tedd az ész által nyilatkozó erk. törvény iránti tiszteletből azt, a mit helyesel, és kerülj azt, a mit rosszal), nem csak azt jelenti, hogy mindenkor ésszerűen cselekedjünk, hanem, hogy az a specialis eseteket is kijelöli. Minthogy ön ezen állítása ellen tett ellenvetéseimet nem cáfolta meg, ismét azokhoz utasítom önt s ismétlem, hogy az elvnek, mint általános valaminek természetét jobban törekedjék megismerni.

A stoicusok erk. főelvé (élj összhangzásban a természettel) azért veti ön el etikájában, mert ez, mint mondja, nem elég világos. Én bírálatomban erre azt válaszolom, hogy ép oly világos, vagy még világosabb, mint ön erk. főelve; mert ha magyaráznom kell, a stoicusok elvével legfeljebb csak azt

kell felfogatnom hallgatóimmal, hogy mi az őszhang és mi a természet; míg önnél ki kell fejtenem: mi a törvény, mi az erkölcs, mint származik e kettő összekapcsolásából az erk. törvény, mi az ész, mint nyilatkozik általa az erk. törvény, mit tesz tisztelni általában, s különösen mit tesz az erk. törvényt tisztelni. S vajjon mit tesz ön azért, hogy én ilyformán argumentálok? Félre téve minden illedelmet nekem áll, és gorombáskodik úgy, a mint a nevelés jótéteményeiben soha részt nem vett vad csöcselék szokott. Azt mondja, nem értem a stoicusok nyelvét; nem tudom, hogy a természet szónak különféle értelme legyen; nem tudom, hogy a stoicusoknak már Plutarch is ellenmondást vetett szemökre. De még ez mind semmi! Megbotránkozik bennem; felhordja állásomat, papi öltönyömet; ajánlja, hogy álljak be a pantheisták regimentjébe, minthogy istentől ugyis eltávoztam, s végre, hogy hallatlan gorombaságait (melyeket természetesen mindannyi argumentumoknak tekint), méltólag koronázza is, meg hozzá teszi: „akassza fel magát tisztelendő ur.” Ha az ily nemteleu eljárást az argumentumok közé fel lehetne venni, akkor nem mennék önnel vitatkozni; — bizonyosan ön lenne a nyertes. Csak így folytassa ön, egyetemi erkölcsstanár! s bizonyos lehet, hogy bölcselői hírnevét, melyet minden, de minden áron meg akar menteni, épen ezért nem sokára vépképen eltemeti! A jobb emberek ki fognak ön előtt térdni, de, jól megjegyyezze, nem azért, mintha tán ön tehetségétől vagy tudományától félnének, hanem azért, mert ön nagyon sokra képes, mert ön előtt semmi sem szent!

Minthogy azonban önnek személyem ellen intézett támadásait válaszem elején már visszautasítottam: a szemrehányások terét, melyre ugyis csak ön népszerűsített, elhaggom, s ismét a tárgyhoz fordulok.

A stoicusoknál ön ismét azt a hibát követi el, hogy a tárgytól eltávolzik, s nem azt mutatja ki, hogy elve a stoicusokénál csakugyan világosabb, hanem ismétli, a mit etikájában mondott, elmondja (s ismét mint valamely titkot), hogy a természet szónak különféle értelme van, hogy Zeno közvetlen utódja Kleanthes a természetet általában, ennek követője pedig Chrysippus mind az általános, mind a különös természetet értette stb. Természetes! De hát azért, mert az ész szóhoz nem mindig ugyanazon fogalom kötetik, mert az egyik ezt, a másik amazt a lelki tehetséget érti alatta, tán csak nem fogja biz annak használatát teljesen mellőzni, azt erkölcsi főlélvéből végképen kidobni?! Mért e banalis és senki által kétségbe nem vont dolgokat itt újra felhordani! Mért nem marad ön a dolognál, mért nem bizonyítja azt, hogy erk. föelve a stoicusokénál csakugyan világosabb?

En azt állítom, hogy ezen kifejezés: élj őszhangzásban a természettel = élj észszerűen, és viszont, és ezen állításomat ekként bizonyítom be: Természetem (lényegem) mint eszes lényé, azt kívánja, hogy észszerűen, természetem, lényegem szerint cselekedjem. Ha nem teszek így, természetem ellen (mely eszes) cselekszem, azaz vele ellenmondásba jövök. Mint-hogy pedig én-em az összes mindenséggel összeköttetésben vagyok: világos, hogy ellenmondásba jövén enmagammal, közvetve ellenmondásba jövök a kívülem levő természettel is.

Ezek folytán kegyednek azon kérdésére, hogy vajjon ellenmondásba jövök-e a természettel, ha sült malacot eszem, ha a borjut levágom, vagy ha csirkefogót fogadok harangozónak, ezt válaszolom: Én ezen esetekben a természettel csak jöhetek ellenmondásba; de ön, ha sületleneket beszél, ugyanazzal bizonyosan mindig ellenmondásba jön is.

A stoicusokról tett abbéli nyilatkozatomból, hogy egy bölcselő nincs feljogosítva nekik azért, mert pantheisták voltak, vagy a pantheismus felé gravitáltak, csak úgy könnyen hátat forgatni, azt következteti ön, hogy én legalább is félig pantheista vagyok, hogy Istentől eltávoztam. Ugyan mondja

meg, minő elvetemült logikával birta ön ezt kisütni? Tudja ön, én pap, még pedig katolikus pap vagyok, de azért nem csak a stoicusok, hanem Spinoza, Schelling, Fichte, Hegel, Herbart stb. elméletét is bölcséletnek s az illető egyéneket bölcselőknek nevezem. Vagy ön tán nem? Ha pedig a nevezett egyéneket bölcselőknek tartja, akkor azt is kötelességének fogja ismerni, hogy őket figyelemre méltassa, azaz nincs feljogosítva nekik csak amugy könnyedén hátat forgatnia. Ezt nem csak önnek, hanem az egész világnak elmondom. Én és mi elvetjük tanaikat, de meg is cáfoljuk azokat. Ön tán ugy a kényelmesebb uton, cáfolat nélkül szereti őket lenézni, nemde?

A mi pedig a stoicusokra vonatkozó tiszteletet illeti, mondja meg nekem, hogy vajjon ön csak azon intézmények iránt van tisztelettel, melyekben semmi hiány sem találtatik? Ez lehetetlen! ekkor önnek kathedráját rögtön oda kellene hagynia, ekkor ön borzasztó ember volna; mert nem tisztelne semmi emberi tant, semmi emberi intézményt, levén ezek mind tökéletlenek. Én tudom, hogy a tiszteletet ön is szereti; pedig kitéjtett nézete szerint önt senki sem tisztelheti; mert mint minden emberben, ugy önben is bizonyosan vannak gyarlóságok is; nem tisztelheti, mert tanaiban a szorultságj hazugságot megengedi.

Es az ily észjárásban talál ön logikát?

De fátyolt rá, menjünk át Kanthoz.

Kantot tárgyalva önhietségében, a többek közt ismét azt mondja ön, hogy én e bölcselőt még kivonatokból sem ismerem. No, én erre önnek azt válaszolom, hogy ön philosophiájának philosophiátlansága mindenütt világos ugyan, de oly erősen mint Kantnál, sehol sem ri ki.

Ezen állításomat a következő argumentumok bizonyítják:

1-ör. Igaz, hogy Kant az erkölcsi elvekre nézve ezeket mondja: „Wenn ein vernünftiges Wesen sich seine Maximen als practische allgemeine Gesetze denken soll, so kann es sich dieselben nur als solche Principien denken, die nicht der Materie, sondern blos der Form nach den Bestimmungsgund des Willens enthalten“ (Kritik der prakt. Vernunft. Lehrsatz III. l. 48); de vajjon Kantnak az erkölcsi elv ezen alakiságára vonatkozó nyilatkozata körül tett észrevételeimre felel-e ön valamit? Semmit. Ismét csak régi nótájával áll elő s azt kérdezi tőlem, hogy hát én többet akarok-e tudni Kantnál; pedig itt nem is a tudás mennyiségéről, hanem csak a belátásról lehetne szólni. Mikor én bírálatomban önnek Kant ellen felhozott érveit öt pontban megcáfoltam, ugy-e nem azt mondtam önnek, nem avval a szegényes argumentummal álltam elő, hogy vajjon ön többet akar-e tudni Kantnál, hanem érvel érvet állítottam szembe. Ha ön ezt nem teheti, ne philosopháljon.

2-or. En Kant elvéről szólva azt mondom, hogy ha észszerűen cselekszem, meg fog nyugtatni az ész. Ön itt érezvén, hogy zsákutcába szorult, mellékajton akar megszabadulni; érezvén alkotmánya hiányosságát, a lyukakat egy rozsz élccel akarja betapasztani, s azt mondja, hogy a mit állítottam épen annyi, mint ha valaki mondaná: vasutilag utaztam, meg fog nyugtatni a vasut igazgatósága. Hát mondja csak, mi fogja önt megnyugtatni? Tán csak nem azon alárendelt öltözékdarab, melyen ön napközben állva szokott nyugodni?

3-or. En azt mondom, hogy a tágasabb, nemesebb értelemben vett önzés mindnyájunk philosophiai erkölcsi elvének alapját képezi, hogy ezen mozzanat a legnagyobb, a legerényesebb cselekedeteknél is megvagyon. Ön erre ismét azt mondja, hogy az én kezeim közt elvész minden erkölcsi-ség, hogy én csak harangozni hallottam, hogy a fogalmakat összezavaram. Uram! ha én csak harangozni hallottam, akkor ön még annyit sem hallott,

akkor önnek csak a füle csengett. Mert hogy akkor, midőn a jótékonyságot, könyörületet stb. erényeket gyakoroljuk, magunknak csakis látszólag árunk s tulajdonképen mindig használunk, ha földi haszonhoz nem jutunk, lelkünket nemesítjük, tökéleyesítjük : azt csak az nem látja, kit Isten vaksággal büntetett meg. Ha ön ezt vallja, hogy a jó lelkek egyéniségünket nem emelik, azt is alá kell írnia, hogy a rosszak ugyanazt nem súlyesztik.

Arra pedig, a mit ön meggondolatlanságról, ellenmondásomról beszél, midőn azt kérdezi, hogyan emeli magában az életet, hogyan tágitja hatáskörét az, ki a hazáért meghal, válaszképen én is egy kérdéssel járulok ön bölcsességének színe elejébe, mondván : Hát ön azt hiszi, hogy az ember én-je, az ember élete a test feloszlásával végkép elenyészik ; hát azért halunk meg a hazáért, mert a halált utáljuk, mert meg vagyunk győződve, hogy itt e földön megátkoznak s Isten a tulvilágban örökre elkárhoztat ? Lássá, mily könnyű önnel vitatkozni, ön argumentumait porrá zúzni, és ön mégis oly iszonyuan elbizakodott !

Üdvözlésében ön abbéli állításomnak, hogy a tudományt mint szorosan ilyent népszerűen előadni lehetetlen, hogy a tanítást alant kell kezdeni s a legalsóbb foktól kezdve lassan-lassan fölfelé emelkedni, hogy nem a tudományt kell az emberhez letaszítani, hanem az embert a tudományhoz vezetni, — mondom, ön ebbeli állításom cáfolgatására szintén szentel egy fejezetet, csakhogy itt sem marad a dolognál, hanem azt akarja a világgal elhíttetni, hogy én a világos előadás ellen beszéltem, s így akarván állításaimat érteni, Mendelsohnnal, Garveval, Herderrel és Kruggal akar leargumentálni.

Ha e kitünő egyéniségek dolgunkhoz tartoznának, beszélnék önnel rólok ; de a jelen esetben egészen mással foglalkozunk.

En azt mondom, hogy a tudományt, mint szorosan ilyet, a mint az a kor színvonalán előttünk áll, mindenkinek előadni nem lehet. Ha ön az ellenkezőt hiszi, adja, vagy adassa elő az astronomiát, a felsőbb mathesist, vagy bármely tudományt mint szorosan ilyet, népszerűen, de úgy, hogy a tudományt meg ne csonkítsa, meg ne csonkíttassa. Ez képtelenség, es sem önnek, sem másnak nem fog sikerülni soha !

Tehát annak kell állnia, a mit én mondtam, t. i. valamit, a tudomány elemi részein kezdve és mindig fölebb és fölebb emelkedve igenis előadhatnak népszerűen ; de a tudományt, mint szorosan ilyet, csakis azok fogják megérteni, kik az említett fokozatot meghaladva a tudomány színvonalára már felemelkedtek.

Hogy ezek után azon nyilatkozatomat, miszerint a tudomány értéséhez csakis a tudomány vezet, mint kellessék érteni, csak a rossz akarat nem látja be. — Hogy annyira, a mennyire a tudomány sérelme nélkül világosak lehetünk, világosaknak is kell lennünk, azt józan eszű ember még soha nem vonta kétségbe.

Hogy pedig ön Hegelnek ama nyilatkozatát : „engem csak egy hallgatóm értett és az is rosszul értett“ mint titkot árulgatja, épen nem meglepő. Ez csak azt mutatja, hogy ön magában a semmit is soknak, másban a sokat is semminek nézi.

Az erényre nézve ön az erk. törvény iránt való tiszteletnek világos tudatát mindig szükségesnek tartja. En azt mondom, hogy ez nem szükséges ; hogy elég, ha valaki azt tudja, hogy a jó, melyet gyakorol, kötelessége. Ha ön állításánál megmarad, azt vallja, hogy csak az lehet erényes, ki tisztán felfogja, mi az erk. törvény, mi az ez iránt való tisztelet. Ön szerint tehát csak a tanult emberek s különösen a philosophusok lehetnek erényesek. Ha ezt hiszi ön, legyen boldog meggyőződésében ; én véleményét paradoxonnak tartom.

A mi pedig az erény meghatározását illeti, higgye meg nekem, hogy a meghatározásban a meghatározandó minden momentumának nem kell befoglalatnia. Próbálja csak meg ön, s határozza meg p. o. a lelket, majd meg fog győződni, hogy nekem van igazam.

Azokból, miket a bölcseségről mondtam, azt következteti ön, hogy szerintem az igazságosság, okosság, erkölcsi bátorság stb. tulajdonképen nem specificus erények. Nagyon téved; én a bölcseséget az okossággal kegyed módja szerint nem identificálom. Ily következtetést csak akkor vonhatott volna kegyed állításaimból, ha kimutatta volna, hogy az igazságosság stb. nem foglaltatnak a bölcsességben, nem annak mozzanatai.

Önnek büntanáról szólva a többi közt azt is mondtam, hogy ön a döllyföt a kevélységgel ellentétbe hozza, és pedig helytelenül. Minthogy ön erre azt mondja: „Magnus mihi eris Apollo, ha kimutatja, hogy én a döllyföt a kevélységgel ellentétbe hoztam“, még egyszer kimutatom önnek, hogy csakugyan így cselekedett.

Önnek tudnia kellene, hogy valamely magasabb körü nem-fogalom alá tartozó kisebb körü faj-fogalmak azon magasabb körü fogalomra nézve egymással ellentétben, in specie igenleges ellentétben vannak, p. o. ezen fogalom alá: ember, tartozó faj-fogalmak: férfi, asszony, ifju, öreg, fiu, leány egymással csakugyan elletétben vannak. Ha már az ily fogalmakat egymás mellé helyezem, ellentétes fogalmakat helyeztem egymás mellé, s ha a coordinatióba a nem fogalmát is beveszem, oly fogalmat keverek közükbe, mely velök nem ellentétes. Azonban a példa majd jobban felvilágosítja önt. Mit gondol ön, jól beszélne-e az, a ki ezt mondaná: A magyar királyok és Dobse László, az akademikusok és Télfy János ur, a kevélység és a döllyf? Ugy-e nem! Látja tehát, hogy ön csakugyan rosszul beszélt. Kár volt önnek e csekély kérdés megfejtésére oly nagy jutalmat kitűznie; mert még akkor sincs igaza, ha csak egyszerűen coordinálni akart.

Arra nézve, a mit önnek a szabad akaratot és büntetést illető ellentmondásáról birálatomban mondtam, felvilágosításul, úgy hiszem, elég lesz, a mit jelen válaszom első részében már előrebocsátottam.

Itt még csak arra teszem figyelmessé, hogy mások, mielőtt valamit állít, jobban meggondolja a dolgot, s ne mondja, hogy én a bünt a szabad akarat hiányából származtatom. Útasítom önt birálatomra, s ismétlem, hogy én csak azt mondtam, miszerint az akarati szabadságra nézve más felfogások is léteznek, hogy ön nem szabadakarati fogalma, hanem következetlensége miatt gáncsolható.

A mit ön a kötelességek összeütközéséről és az észszerüségről beszél, mind arra mutat, hogy ön álmához, deliriumához már nagyon közel állott. Itt már se lát, se hall, hanem mint „Mars mord dühe a mit ér, vág, bont, dönt, tör, ront, dúl, sujt, öl“. Neki haragszik, hogy a kötelességek összeütközésére vonatkozó felvilágosító magyarázatot megirni bátorzkodtam; azt mondja, hogy ráfogtam, miszerint az erkölcsi törvényt megszüntnek nyilvánítja; ismét kétszeres logikátlanságot vet szememre; ördögről és szentelt vizről beszél; azt mondja, nem tudom, hogy mi az észszerűség, hogy ez az én felfogásom szerint absurdum, kófic, galimathias; állítja, hogy a positiv törvényeken, ha nem észszerűek, mindenki tultheteti magát stb. Éj, ej! Horváth István mindezekre bizonyosan azt mondta volna önnek: Nabuchodonozor!

En azt mondtam önnek birálatomban, hogy ön nem mélyen gondolkodik, hogy meghatározásai sekélyesek s erre nézve mindjárt a birálat elején egy concrét esetet, egy szép példány definitiót idéztem is. Ezen esetet, mely önt nyergéből azonnal kivetette, ön a példák kedvelője üdvözlétében jónak látta egészen elhallgatni. Node vigye tatár! nem gyötöröm önt vele,

ki különben is már nagyon sokat szenvedhetett, — elengedem; de példáját nem követem, hanem kifogásaira röviden itt is válaszolok.

Az összeütköző kötelességek megoldására nézve ön állítását magyarázva azt mondom, hogy igaz ugyan, miszerint különféle egyének a szerint, a mint a szellemi fejlettség különféle fokain állanak, különféle cselekvési módot használnak az összeütköző kötelességek megoldásánál. Ez természetes, s tán illusztráció nélkül is megérti ön! Így értve a dolgot az összeütköző kötelességek megoldásának különféle módja nagyon, mely különféle módot a különböző egyénekben különbözőleg működő lelki tevékenységnek kell tulajdonítani, vagy ön tán a választott cselekvési módot nem ennek tulajdonítja?

A különféle cselekvési mód tehát mindig a különféle fel fogásnak, belátásnak, észszerűségnek az eredménye. Ezt józan fővel senki sem tagadhatja. Ez azonban, folytatam tovább, az erk. főtvérnyet (cselekedjél észszerűen) nem szünteti meg; mert ez (mint fentebb az általános és különösről szólván kimutattam) nem egyéb, mint az egyes cselekvési szabályokat diktáló specialis észszerűségek összefoglalásából származó általános szabály. Önnek ezt sem lehet tagadnia; mert különben azt állítja, hogy az erk. főelv specialis valami, azon észszerűség, mely az egyénben p. a. kegyedben jelentkezik. Ezek után hozzá adom, hogy így fogva fel a dolgot az összeütköző kötelességek megoldásának csak egy módja van: cselekedjél észszerűleg.

De mit is veszödöm önnel! Mig az általános és különösről való fogalmi meg nem tisztulnak, oleum et operam perdim.

Ha ezekkel egyszer majd tisztába jön, azt is be fogja látni, hogy a zavar nem nálam, hanem kegyednél van; mert hogy ön példája a harcosról ismét semmit sem ér, rögtön kimutatom.

Minthogy azonban ön az erényes cselekedetek létrehozásánál a pozitív törvényeket nem tartja figyelembe veendőknék, minthogy ön a pozitív törvényt, ha azt nem tartja észszerűnek, cselekvéseivel elveti, s az ellenkezőképen, a józanul cselekvőket kineveti: engedje, hogy ön konkrét példájával ebbeli tévedését is (ha lehetséges) megigazíthassam.

Tehát a harcosnak mint embernek vannak erkölcsi kötelességei, melyeket az erk. törvények szabnak, vannak kötelességei, melyeket állása, hivatása, specialis életviszonyai és ezen viszonyokban uralkodó pozitív törvények írnak elejébe. Nézze most ön, de jól vigyázzon, mert ha még most sem ért, többé el nem mondom! én azt állítom, hogy ezen harcosnak összeütköző kötelességei megoldásánál a pozitív törvényeket, legyenek azok reá nézve bármily észszerűtlenek, mindig figyelembe kell vennie, s észszerű cselekvése épen abban fog állani, hogy a pozitív törvényeket gyarlóságuk, észszerűtlenségük dacára is tiszteletben tartja. A harcos tehát köteles az órálláson maradni, ha keze, lába elfagy is, köteles a harctéren megállni, köteles meghalni (mert ezt neki a pozitív törvények parancsolják), ha halálát a haza üdvére szükségesnek nem tartja is. Szép is volna, ha a pozitív törvényeket, melyeket ilyeneknek elismerünk, csak addig tartanók meg, mig azokat épen észszerűeknek ismerjük.

A pozitív törvényt, mig ilyen lenni meg nem szünik, gyarlóságai, észszerűtlensége dacára is mindenkinek tiszteletben kell tartani.

Hogy mi a törvényhozás kötelessége, hogy a pozitív törvények alkotásánál mindig oda kell törekedni, miszerint ezek az észtvérnyet a lehető legjobban megközelítsék, hogy mennyiben szabad a pozitív törvények megváltoztatását eszközölnünk, — mindezek tárgyunkon kívül esnek.

Ha ön elméletemnél észszerűbb tant bir felállítani, meghajlom ön előtt; de mig oly észjárását mutat, mint a minövel üdvözlete XI-ik fejezetét megtöltötte, a philosophiában még csak mint dilletans sem szerepelhet.

Arra, a mit ön üdvözlétének ugyancsak XI-ik fejezetében az általam (mint ön mondja) felfogott észszerüségről beszél, válaszom folytán már megfeleltem. Ha nem hiszi, tessék még egyszer a cyrenaeusokra, Aristotelesre, a stoicusokra és Kantra vonatkozó újabb argumentumaimat, önmagának újabb tönkre jutását, megtekintenie! Soha se higye ön, hogy valami világosan, plane a napnál világosabban kimutatott, vagy ha ön ezt nevezi világságnak, akkor valami saszszemekkel nehezen rendelkezik.

A mit ön a nemesebb önzésre vonatkozó definitiómról mond, ismét csak ráfogás. Tessék megnézni bírálatomat! ott idem per idem sehol sincs definiálva.

A szorultsági hazugságra nézve azt állítottam, hogy ön, kimondván, miszerint bizonyos esetekben, bizonyos nagy jó elérése tekintetéből a hazugság megengedhető, bevallotta, hogy: finis sanctificat media. És ez, bármint méltányoljam önnek a szerencsétlenek vigasztalását célzó jó szándékait, csakugyan így is van. Ön azzal, hogy kimondotta, miszerint a szorultsági hazugság megengedhető, bármennyire szabadkozzék is, elvet állított fel. A hazugság, az eszköz rossz; az élet- vagy az egészség-megmentés, a cél jó, ergo a ki akár saját akár más élete vagy egészsége megmentéseért hazudik, jó cél elérésére rossz eszközt használ; mert hogy a hazugság önnek minden magyarázata dacára ez esetben is hazugság és nem igazmondás, azt belátni nem nagy fáradságba kerül.

Általában ön a szorultsági hazugság védelmére üdvözlétében is csak azt ismétli, a mi etikájában található, s a mit bírálatomban helytelennek nyilvánítottam.

Az, hogy egy atya fia halálán megőrül, nem nagyon a mindennapi életből van véve. De tegyük fel, hogy olykor mégis megtörténik. Az ily rendkívüli esetekben úgy is a körülmények uralkodnak felettünk, s ritka az az ember, ki ilyenkor nem a pillanat hatalma által ragadtatik, hanem valamely jól kigondolt terv szerint cselekszik. Én az ilyen eseteknél, mint bírálatomban mondtam, senkire sem dobom a követ, én fogom az illetőt tán legelőször kimenteni; de az elvet, mely azt mondja, hogy szükségben nagy jóért hazudhatunk, mindig helytelennek fogom tartani, nem csak azért, mert a hazugság, mint embertársaink tévedésbeejtése mindig helytelen, hanem azért is, mert ennek a szorultságban való megengedése által a társadalmat oly nagy veszély fenyegeti, melyet az ön által felhozott legkritikább esetekből származó haszon semmiképen nem bír ellensúlyozni. Aztán mondja csak, valószínűnek tartja-e azt, hogy egy örült, pl. a kit ön fingált, önnek egy szavára, bármily nagy hazugság legyen az, mindjárt majd észére tér? Fájdalom! a tapasztalás ellenkezőről tanuskodik. A ki abba a sötét országba tévedt, nem egy könnyen szokott az onnét kitalálni! Lássá tehát, mielőtt a hazugságot mint gyógyszerert alkalmazná, még előbb annak hatályos voltát is ki kellene mutatnia. Ugyanezt értse ön betegjére nézve is. Ne féljen tőlem, én nem vagyok valami nagyon szigorú erkölcsbíró, inkább szeretem menteni, mint kárhozatni az embereket; de azt állítani, hogy szorultságban hazudni lehet, rám nézve mégis lehetetlen, és pedig azért, mert az ily állítás szerintem észszerűtlen, veszedelmes.

Mínt hogy pedig ön a concret eseteket, a példákat nagyon szereti, viszont szolgálat fejében és is mondok egyet.

Egyszer volt egy ember, ki egész életét embertársai jólétének előmozdítására fordította (de azért csak a rövidlátók fogják ám mondani, hogy magának ártott), soha nem hazudott; arra nézve, hogy erényes ember lehessen, úgy gondolkodott, hogy a pozitív törvényeket, legyenek azok gyarlók észszerűtlenek, mindaddig míg törvények, szent kötelessége megtartani. E tiszteletreméltó ember zivataros időközön ment keresztül. Az eszmék, melyek-

nek élt, megbuktak, az elvek, melyeket vallott, megátkoztattak s végre maga is börtönbe került. Birái előtt állva csak egy szavába, egy kis hazugságába került volna csak életét megmentenie, és e férfiú nem hazudott, — nem hazudott, bár szerettei sirva, zokogva kérték, hogy tegye meg ezt érettkük, mert különben ők is meghalnak, — nem hazudott, hanem meggyőződését a szerencsétlenség napjaiban épen úgy mint a szerencse napjaiban bátran ki-mondva úgy halt meg mint élt, mocsoktalanul, nemesen.

Mondja meg ön, mit gondol az ily férfiakról? azt gondolja tán, hogy az ily jellemek is az ön elvét vallják? Az ily ember sem önmaga, sem más hasznáért, de még életeért sem fog hazudni soha. És azért nagy marad, sőt épen ez teszi őt nagygyá, míg az, ki ön elvét (szorultságban lehet hazudni, mert a szorultsági hazugság tulajdonképen nem is hazugság) vallja, az ily jellem mellet eltörpül, megsemmisül.

A mit ön aranyzája sz. Jánosról mond, hogy t. i. én őt csakugy fitymálom, ismét nem egyéb, mint vádaskodás, mely hajlam önt üdvözlete írása alkalmával egy pillanatra sem hagyta el; a mi pedig az ezután való pontban következik, azt mutatja, hogy ön az álomhoz már nagyon közel volt, s nem tudta mit beszél.

Ezután elaludt ön és álmodott. Isten legyen irgalmas önnek! Az ily álmak az örülség symptomái szoktak lenni. Énekelje csak el Schillerrel:

„Der stille Gott — o weinet meine Brüder
Der stille Gott taucht meine Fackel nieder.“

Látja tehát, hogy álma ellen nem sok észrevételem vagyon; — sajnálom önt.

Ön azonban nem csak álmodott; hanem álmát, melynek hazug képeit csak egy örvöngő phantasia állithatta zavarodott lelke elejébe, álmát, melyben minden régi fájdalmi felujultak, sebjei vérzeni kezdettek, álmát, melyben a valóság hiányait pótlólag magát egy nyilvános alkalommal megéljenezteteti, melyben beteg képzelődése a legtiszteletreméltóbb neveket, személyeket játék tárgyává teszi, — ezen álmát ön, ha nem józan fővel, de legalább ébren, némi öntudattal nyilvánította is. Ez már imputatio alá esik.

Mint hogy azonban önnek ebbeli eljárása sokkal esztelenebb, sokkal alantabb fokon áll, hogy sem azzal egy ép eszű jóra való ember soká foglalkozzék, minden illedelmet, becsületet sértő bünténye fenytéseül csak ezen rövid sententiát olvasom ön fejére: Máskor, ha ilyen álmái lesznek, nehogy a szobát elhagyja, s azokat valamikép elbeszélje; addig is, míg az országos tébolyda elkészül, köttesse meg magát.

Még csak a legfőbb jóról mondok néhány szót, aztán elválnok egymástól sokára — örökre tán! Mert hogy oly emberrel, ki a legelső ellenvetés által megzavartatva a tért, melyről egy arasznyira sem volna szabad eltávoznia, azonnal elhagyja, oly emberrel, ki a diadalt személyeskedés, denunciálás és rágalom által törekszik magának biztosítani, ki argumentálni épen nem, de gorombáskodni annál jobban tud, kit a critica örvöngésbe hozni képes, ki ezen örvöngésében aztán tettekkel is bebizonyítja, hogy nála csakugyan finis sanctificat media — hogy ily emberrel vitatkozni annyit tesz, mint szerencsét mosdatni, kétségbevonhatatlan.

Arra, mit a bölcselő legfőbb javáról mondok, ön először azt a megjegyzést teszi, hogy benne az észszerűség nem emlittetik. — Ugyan minek emlitem az észszerűséget, mikor ez magában véve a legfőbb jó létrehozásában csak mint egyik tényező szerepel. Hisz az észszerűség és legfőbb jó úgy viszonylanak egymáshoz, mint bizonyos eredmény létrehozó okok egyike magához ez eredményhez. Vagy ön ezt nem fogja fel? Másodszor a mindenséggel való öszhangzat ellen, melynek tudatából én a bölcselő legfőbb javát származtatom, azt mondja ön, hogy üdvözlete VI és VII-ik

fejezetében már kimutatta, hogy ez képtelenség. Ki ám! de csak úgy, hogy válaszom után maga sem nyughatik meg benne.

Isméitem önnek, hogy a bölcselő legfőbb java létrehozására az öt környező, lelkiileg és testileg körülvevő mindenséggel való összhangzatnak tudata elkerülhetlenül szükséges, hogy a bölcselő legfőbb javának e tudatban kell állnia. Összhangzatban kell lennie Istennel, nem szabad meghasonlásba jönnie lelkiismeretével. S minthogy itt e földön testben létezik, hogy boldogsága zavartalan legyen, összhangzatban kell lennie a testi világgal is. Avagy ön tán a legfőbb boldogságra nézve, mely itt a földön élvezhető, mind a két momentumot nem tartja szükségesnek? Azt hiszi, hogy a tiszta lelkü, de nyavalyákkal, éhséggel, s szomjúsággal küzdő ember vagy ennek ellenkezője már a lehető legnagyobb földi boldogságot élvezi?

Kitetszik ezekből, hogy ön az erényes ember- és a rablófőnökről mondott példáiban iszonyu bakot lött, és pedig az elsőben azért, mert itt a kérdéstől eltérve, nem a legfőbb jót, hanem csak a jót említi. Ez megvan ugyan az erényes embernél, de a legfőbb jóra az is szükséges, hogy a gazemberek őt ne zaklassák, legyen egészsége, legyen mit ennie, innia, mivel ruházkodnia. A második példában pedig azért tévedett ön, mert a rablófőnök bármily összhangzásban legyen a haramiákkal, nincs összhangzásban Istennel és lelkiismeretével, másodszer a társadalommal, in speci e a pandurokkal.

Ön tehát itt sem állja meg a sarat; itt is, mint általában egész philosophiájában, a gyöngö gondolkodó rögtön felismerhető önben. De hát mit tegyünk? Legjobb lesz, ha mi is absolváljuk önt, mert hisz azt az egyet legalább helyesen álmodá, hogy: „Ha valaki tökfilkó, az nem bűn, hanem szerencsétlenség.“

És ha most ön üdvözetének XV fejezetén még egyszer röviden keresztül megyek azon meggyőződésre jutok,

1. hogy ön ellenvetéseim egy részét, névszerint azokat, melyek a definitiókról és a szeretetre való kötelezettségről szólnak egészen elhallgatta, s így tévedését e tekintetben elismeri;

2. hogy érvei, melyeket jelen válaszomban újra megcáfoltam, semmit sem érnek;

3. hogy ön vagy nem tudja a vitatkozás szabályait, vagy indulatainak parancsolni nem tudván, nem akarja azokat megtartani;

4. hogy ön épen azért nem tudván határozottan körülvonalozni nem maradt meg a tárgy mellett, hanem egészen idegen téren keresett magának argumentumokat;

5. hogy ön üdvözetében csak így vélte ügyét megmenthetni, ha engem denunciál;

6. hogy ön álma nem egyéb, mint delirium, s ennek közlésével ön a legnagyobb esztelenséget követte el.

Világos ezekből, hogy ön a philosophálásra sem elég jól szervezett fővel, sem kellő véralkattal nem bír; hogy önt egy kezdetleges dilettans is képes tönkre tenni.

Különben ha ön a philosophiát csakugyan szereti s minden áron philosophus akar lenni, van egy mód, mely önön még segíthet.

Kérje meg valami jó emberét Vörösmarty ezen szavaival:

„Imádkozzál, tán meghallgatattol;

Ez még segíthet ily vert emberen.“

Sz. Fehérvár, január 13-án 1865.

Kuti Márton.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

(Megjelen minden hó 15. és utolsó napján.)

Előfizetési ár: Egész évre 8 frt. — Félévre 4 frt. — Negyedévre 2 frt. — Egyes szám ára 40 kr.

III-ik évfolyam 1-ső fele.

6. szám.

Pest, 1865. Márczius 31.

A növényművelés növény-életteni jelentősége.

IV.

Ha visszapillantunk azon módokra, melyek által a növény-művelés győzelmeit kivívja, elég világosan beláthatjuk, miszerint minden oda van irányozva, hogy a természet eredeti működésében gyámolítassék, nevezetesen, hogy a növényi szervezet a kifejlődés folyamában nagyobb és rendkívüli erőlködésre kényszerítettessék. E mellett semmi sem megy csodálatos módon véghez; minden a hatáskörbe hozott anyagrészek erőinek törvénye szerint létesül. A művelés okozta eredmények nem csoda dolgok. Midőn az az apró fanyar izü vadalma a művelés befolyása alatt jóval nagyobb, dus nedvü, izletes gyümölcsesé válik, ez által csak a magot körülvevő boríték néhány ezer sejttel szaporodott, a cser-anyag czukorra s a sejtekben lévő néhány más nemü vegyületek a kellemes illatu vajsavas égölyéleggé (Aethyloxyd) változtak át, mely vegyváltozásokat göreibeinkben is képesek vagyunk előidézni.

Ezek után megfejtethjük azon kérdést, vajjon tekinthetjük-e a művelést a növény nemesítésének. Ezen szót nemesítés rendesen mindazon növényekre alkalmazzuk, melyek művelés által megváltoztak és céljainkra haszonvehetőbbekké lettek, nem is gondolván arra, hogy ez által többet mondunk, mint a menyit tulajdonképen kifejezni akarunk.

Nem lehet ugyan tagadni, hogy a műnövények a vadon tenyészőknél bizonyos tekintetben előbbre állanak. Épen azon szervek, melyek a művelés által módosulást szenvednek, kétségkívül nagyobb mérvü kifejlődést nyernek, mint a milyenben eredetileg részesülnének. De ezen változások a növény szövetében anyagtartalmában nem tekinthetnek, sem az illető részek kifejlődésére nézve haladásnak, sem az egész növényre nézve megjavításnak.

Hogy a növény ilyféle egyoldalú erő kifejtés által, melynek következtében egyes, gyakran igen alárendelt részei nagyobb szerü kifejlődést nyernek, egészben véve mit sem nyer, mutatja azon aránytalanság, mely az előnyösített s az eredeti állapotban ma-

radt növényrészek között keletkezik, minek következtében rendes életműködés alig lehetséges. Tagadhatlan, hogy ez által a tenyészés folyamata nem fokoztatik, sőt inkább a szervek öszműködésében az egyensúly, kisebb, vagy nagyobb mértékben megzavartatik. Ezen nézetet eléggé igazolja azon körülmény, hogy valamely műnövényeink gyakran betegségeknek vannak alávetve, míg ezen körülmény a vadon tenyésző növényeknél fölötté ritkán fordul elő. A művelés alatt lévő növény tehát egyes részeinek fokozott kifejlődése által egészben véve mit sem nyert; sőt inkább élet-erejében csorbulást szenvedett.

De az egyes részek is, melyeket a művelés okozta változások közvetlen érnek, tulajdonképen csak szinleg nyernek, minthogy ez által az illető szervek sok esetben működéseikben nemcsak meggátoltatnak, hanem arra végkép tehetetlenekké is válnak. A teljes virágok ezen állításra döntő bizonyítékul szolgálnak. Mint-hogy ez esetben a himszálak szirmokká változnak át, a himpor képződésének meg kell szünni; ennek következtében a termékenyítés folyamata lehetetlenné tétetvén, a növény termékeny magot nem teremhet.

Hogy mily idegenszerű a növénynek művelés okozta állapota, s hogy ez mennyire nem természetének kifolyása, bizonyítja azon tény is, miszerint bármely műnövény magára hagyatva az idegen hatalom általa rá kényszerített bilincseket lerázza s míveletlen állapotába visszatér. Ezt mi ugyan elvadulásnak nevezük, noha ezen nevezetes tünemény a törvény szabta működéshez való ragaszkodást, az önállóság megóvása végetti föleszmélést jelenti.

Ezen kétségtelen igazságok alapján vastag répaíntakat, felbokrosodott fejes káposztákat, a feleziczomázott diszvirágok hiú alakjait, a pofitos almákat narancsokat és egyéb gyümölcsfajokat nem tekinthetjük másnak, hanem csupán elfajulás, megrosszabbulás beteges alakulások stb. eredményeinek.

Nem tarthatjuk tehát kerteinket nemesítő intézetnek, hanem inkább elnyomorodott növények ápolójának. Ezt azonban növény-életteni szempontból kell állitanunk, midőn csupán a növényi szervezet öszhangzó életműködései jönnek tekintetbe, s minden egyéb érdeket mellőznünk kell. Van egyébiránt a do-

ognak egy másik oldala is, melyet az emberi nem művelődési történetének álláspontjából kell figyelemre méltatnunk.

Természetesnek fogjuk találni azon félreértést, mely az elnevezés következtében keletkezett, ha meggondoljuk, hogy a növény nemcsak az emberekhez áll bizonyos viszonyban, hanem önmagához is, s hogy e kétféle viszonyosság fölcserélése okvetlen ellentétekre vezet. Senki sem tagadhatja, miszerint a műnövény az embernek száz meg száz esetben több előnyt nyújt mint a vadóc. De ha arról van szó, miféle körülmények között érheti el a növény könnyebben és jobban azon czélokát, főképen a nem fentartását, — melyekre a természet által képesített, akkor föltétlenül a vad állapotban tenyésztést kell erre legmegfelelőbbnek tartanunk. A műnövény tehát csak az emberre nézve nemcsebb lény, nem pedig magában véve, sőt inkább erőteljes fejlődésére a természet által kiszabott helyről alább szállott a műnövény s így nemtelenebb lett.

Azonban lehet-e nemesbüléstről komolyan szólni oly lényekre nézve, melyektől az önelhatározás eredetileg meg van tagadva, mert a nemesbülés mulhatatlanul föltételezi a tevékenység szabadságát. A növények és állatok ellentétben az emberekkel bizonynyára nem nemesbülhetnek; ily szempontból tekintve a dolgot, azt vesszük észre, miszerint már eleinte, magában az elnevezésben igen tévedtünk.

Ha azonban ezen tökéletlen állapotra kárhoztott lények összeségét tekintjük, megfogunk győződni, miszerint azon szakadatlan mozgalomra nézve, mely az ember legbensőbb valójára lényeges befolyással volt, a növényország nem csekély szerepet játszik.

Már az őskor legrégibb szakában, a meddig csak az emberi nem történetét visszavilthtjük, látjuk az embert a növények művelésével foglalkozni. Bizonyosnak mondható, hogy a fehér faj még eredeti lakhelyén, mielőtt a különféle nyelvsaládok egymástól elváltak volna, szántásvetéssel s a növények művelésével foglalkozott; amint ezt azon szók gyökeiből magyarázhatni, melyek az összes indogerman nyelvekben előfordulnak és bizonyos földművelési eszközökre vonatkoznak.

Egyiptomban fúrások által eszközölt ásások alkalmával a Nil völgyének földszíne alatt 39 lábnyi mélységben tégladarabokat és anyagedényeket találtak, melyek 13000 évnél régibb korra mutatnak, és egyszersmind az itt lakók ez időbeli műveltségét jellemzik, s csaknem bizonyossá teszik, hogy a földművelés előttük nem volt ismeretlen. — Mind a régi, mind az új világrész népeinek több ősi törvényeire és vallási szokásaira akadunk, melyek a gabna-növények és hasznos gyümölcsfák tenyésztésére vonatkoznak és oly korban vették kezdetüket, melyre nézve legnagyobb részt történeti adatok hiával vagyunk. Az

Osiris-imádóknak pl. egyik szent törvényükben meg volt tiltva valamely gyümölcsfát megcsonkítani. Zenda-Aveste első parancsolatja pedig meghagyja: A föld művelését s a táplálékot nyújtó fák ültetését.

És általában melyik azon nép az őskorban, mely a földművelés, a szőlőtő és egyéb nevezetes gazdasági növények meghonosítását nem tekintette volna oly korszaknak, mely életét legbensőbb mozzanataiban átalakította. Mindegyik nép hálás emlékezetben tartotta és nyilvános ünneppel ülte meg ezen szebb korak hajnalát; azokat pedig, kik ily módon az emberiség valódi jóltevői voltak, mint isten küldötteit s mint hozzá hasonló lényeket tisztelte.

Tagadhatlan, hogy a földművelés a gyökérnövények termesztése stb. a történet homályos századaiban kezdődött; a műnövényeket egyik nemzedék a másiknak hagyta örökségül, melyeknek művelését az utóbbi több, vagy kevesebb szerencsével folytata, s ezen csendes tevékenységében saját nemesbülését is nem csekély mértékben eszközölte.

Midőn egykor Athene összes lakossága kévéáldozatok ünnepén Eleusis felé zarándokolt; midőn a nép ifja és véne ünnepélyes diszmenetben a szent uton tovább vonult: világosan kijelentette ez által, mily fontos ténynek tekintette a földművelés behozatalát. Azonban a hála ezen nyilvánulásával még egy más titokteljes ünnepély is egybe volt kapcsolva, melyet csak az abba beavatottak értettek, s azt súlyos büntetések terhe allatt titokban kellett tartaniok. Alig lehet kételkednünk, hogy ezen rejtelmek az akkor uralkodó sok-istenséggel merev ellentétben álló, felvilágosodottabb válágnézetre vonatkoztak légyen, s azért, hogy fenállhassanak, mély titokban kellett maradniok.

Igy hatott a földművelés majd itt, majd ott, egykoron és most is a béke áldásaival saját szellemi természetünk nemesbitésére. Nem az ember nemesítette meg a növényt, hanem a növény — művelés világtörténeti jelentősége, azon legfontosabb ipar-ág, mely midőn anyagilag mindenféle jóllétet (s életvidorságot) áraszt egyszersmind szellemi természetünk nemesbülésének adóját is lerója.

A nemzeti muzeum.

A legújabb időben alig van tárgy, melylyel nemcsak magán körök, hanem a napi sajtó is inkább foglalkoznék, mint a nemzeti muzeum. Ugyszólván mindennap hallunk híreket az igazgató lemondásáról, olvassuk oly szakférfiak neveit, kiket a közvélemény ezen polczra hivatottaknak tart; — olvastunk czikkeket, melyek a mostani elrendezés hiányait feltárják, vagy pedig új indítványokkal lépnek fel stb. Mindezen jelenségek arra birnak bennünket, hogy t. cz, olvasóinkat figyelmeztessük, miszerint már 1862-iki év vé-

gén Ő Felsége legmagasabb meghagyása következtében Budapesten egy országos bizottmány neveztetett ki, mely gf. Andrassy György Ő méltósága elnöklete alatt s Dr. Rómer Flóris jegyzősége mellett több országos tekintélyű szakférfiakból állott, s melynek feladatává tétetett, hogy a nemzeti museum jelenlegi állapotát minden irányban megvizsgálván, a szükséges javításokra nézve is terjedelmes javaslatot dolgozzon ki, s terjeszzen fel. Miután baráti uton az ezen bizottmány által kidolgozott s legfelsőbb helyre felterjesztett dolgozat birtokába jutottunk, czélszerűnek tartottuk, azt kellő tájékozás végett, ezennel t. olvasóinkkal is közleni:

Ő cs. kir. apostoli Felségének 1862. október 14-én kelt legmagasabb kéziratának következtében, melyben Ő Felsége nyilatkozni méltóztatott, hogy — miután a Nagyemlékü József kir. főherczeg és Magyarország Nádorispánja Ő Fensége által életbe léptetett nemzeti museum mindamellert, hogy az országos segélyezésben részesül, oly állapotban van, mely szerint rendeltetésének és a kor igényeinek meg nem felel, — hogy ezen intézet addig is, mig iránta törvényhozás utján gondoskodni lehetne, segedelmezés nyújtassék, a mondott intézet vagyoni állapotáról és a részére nyujtandó szegélyezés terjeményéről kimerítő jelentés tétessék, az alólirottak azon megbizással küldettek ki, hogy a museum állapotjáról, hiányairól és szükségairól közvetlen meggyőződést szerezvén azon módról adjanak véleményt, miképen lehessen rajta a legmagasabb királyi szándék értelmében egyelőre segíteni, és azt oly állásba helyezni, hogy rendeltetésének megfelelő, egyszersmind az ország díszére válják.

Midőn az alólirottak Ő Felségének ezen nemzeti intézet iránt tanusított legmagasabb gondoskodását legmélyebb hálával fogadják, munkálkodásaiknak eredményét a következőkben terjesztik elé.

1. §.

A legmagasabb királyi leirat értelmében az alólirott bizottmány kettőben látja kiküldetésének feladatát:

először abban, hogy a museum jelen állásáról, a hiányokról és szükségéről, melyek ezen intézet körében léteznek, magának teljes tudomást szerezzen;

másodszor, hogy miután Ő Felsége legmagasabb kéziratának értelmében is a museum iránti végleges elhatározás a törvényhozás teendőihez tartozik, csak azon ideiglenes javítások iránt tegyen indítványokat, melyek elkerülhetetlenül szükségesek arra, hogy a museum birtokában levő kincsek fenntartassanak, és az intézet tudományos rendeltetésének némileg legalább megfeleljen.

A mi már mindenek előtt a nemzeti museum jelen állapotját illeti, a bizottmány a következőkben pontosítja össze jelentését:

2. §.

A nemzeti museum épület kül- és belrészsein okvetetlenül szükséges helyreállítások megvizsgálására kiküldött albizottmány, valamint az országos építészeti igazgatóságtól evvel különösen megbizott Reitter Ferencz főmérnök urnak a bizottmányhoz benyujtott véleményéből, melyet .l. alatt ide zárunk, az tűnik ki, hogy a museumi parknak tovább nem halasztható vasrácsozattali békerítésén és a kertészlak helyreállításán kívül, következők azon javítások, melyek sürgősségök miatt továbbra nem halaszthatók:

A fallábat, oszlopfejek, főpárkányzat, orom- és pártafalak olajfestetése; az épületnek általános vakolatjavítása és meszelése; az ereszsurgók — nehogy az esővíz a pinczékbe leszivároghasson — az egész épület körüli fölemelése, az asphalt-talap új öntése; az ablakok olajfestékelése és a kapuk fénymázolása; a lépcsőfokoknak a fölépcsőnél részint ujra helyezése, részint vizálló mészszelei kiöntése; ugyanott a mennyezet-padlat uj vas hordókkali (träger) el látása; a koci átjáratok kijavitása; a nagy- valamint a képcsarnok-terem mennyeablakainak kiváltása; a fogazati gerendák nyughelyeinek erősítése; az övpárkányzat uj fedése; az ereszsurgó folyókák és csatornák kiigazítása; a fedélhajlások, padlásablakok és a diszterem fölötti fennsiknak, úgyszinte az északi tetőzetnek rézlemezekkel való befedése.

3. §. A személyzet.

Az épület megvizsgálása után a bizottmány azon személyzetnek lajstromát vevé figyelembe, mely jelenleg a museum kezelésével bizott meg, s ezt következőkben találta:

Egy igazgató	2100	frt
2 ór	2500	"
2 ór	1680	"
1 ór fizetés nélkül	—	"
1 irattárnok	630	"
3 órsegéd	1890	"
1 irnok	420	"
1 kitömő	420	"
3 szolga	945	"
1 kapus	315	"
2 osztályszolga	525	"
1 házi szolga	273	"

összesen 11,718 frt.

Átmenve az egyes osztályokra:

4. §. A könyvtári osztály.

A könyvtár eloszlik:

- Okmányok és levelek tárára,
- könyvnyomdai zsengekére,
- kéziratokra,
- magára a könyvtárra, mely hozzávetőleg

170,000 kötetre becsültetik.

A könyvtár számára az első emeletben 14 terem

rendeltetett, melyek közül egy az örök dolgozó szobájául szolgál, a másik olvasó teremnek van kitűzve, a többi termék közül a bizottság 6 termet, jelesen: a termet, melyben az okmányok őriztetnek, 4 termet, mely a Széchenyi-könyvtárnak helyiségeül szolgál és az örök dolgozó szobáját bútorozva találta, a többi termék részint minden bútor nélkül szűkölködnek, részint pedig csak egyes deszka állványokkal vagy rozszant és a könyvtár felállítására alkalmatlan szekrényekkel látattak el.

A kéziratokon, melyek egészen, és okiratokon kívül, melyeknek egy része lajstromoztatott, csak a Széchenyi könyvtár mintegy 60,000 kötet állítatott fel. A többi, a könyvtárnak tetemesen nagyobb része, sem lajstromozva, sem felállítva nincsen, s nagy részint — mintegy 35,000 kötet — még kötetlen állapotban tartatik.

5. §. Régiségi osztály.

A régiségi osztály áll:

1. Az éremgyűjteményből, mely görög, római, magyar, és vegyes gyűjteményre osztatik fel; és közel 90,000 darabot számlál.

2. Az ókor — régiségi gyűjteményekből, névszerint:

a) a kő, bronce- és vaskorszaki maradványokból.

b) A római régiségek gyűjteményéből, jelesen:

a) kőkoporsók, sirkövek, oltárok, mértföldszlopok, rakművekből stb.

β) arany és ezüst ékszerek, ércszobrok, vallási és házi bronce, cserép és üveg edényekből stb.

γ) fegyverekből.

3. Középkori régiségekből, ugymint

a) siremlékek, szobrokból,

β) egyházi készletek (keresztek, kelyhek, szent-ségmutatók, tálak) stb.

γ) arany és ezüst ékszerekből, gyűrűk, serlegek stb.

δ) pecsénymókból,

ε) fílesont faragványokból,

ξ) fegyverekből,

η) butorokból- és

4) ujkori és néhány régi kőszobrok gyűjteményéből.

Ezen gyűjtemények felállítására az első emeletben 9 terem rendeltetett, melyekből egy egyszersmind az örök dolgozó szobájául használtatik.

Az éremtani gyűjteményen kívül, mely tudományosan rendezett jegyzékkel bir, a többi gyűjteményeket a bizottmány ideiglenesen felállítva, de nem rendezve találta.

A kőemlékeknek egyes darabjai az udvaron, a bemeneti kapuk alatt; nagyobb része egy souterrainen tartatik,

A bútorzatra nézve megjegyzi a bizottmány, hogy a b. Sinaféle szekrényekben rendezett éremgyűjteményen, és az ékszer gyűjtemény támla asztalain kívül a kisebb régiségek és fegyverek felállítására szükséges szekrények a mult években lelkes magyar hölgyekből alakult társaság bőkezűsége által rendeltettek és mintegy 60 szekrényből álló butorzat már készen is áll.

6. §. Természettudományi osztály.

Állattani osztály.

a) A gerinces állatok:

a) Az emlősök, mintegy 500 darab; s ezen gyűjteménnyel összekötetésben egy csontváz-gyűjtemény, mely 70 darabot meghalad.

β) Madarak; 4200 példány és 3250 darab tojás.

γ) Hüllők 400 példány.

δ) Halak 850 darab.

b) Gerinceztelen állatok.

a) Rovar 33000 példány.

β) Puhanyok 50000 példány.

γ) Hejjanczok és pókok mintegy 1000 darab.

δ) Sugárállatok 100 darab.

ε) Habarczok 460 darab.

A zoológiai gyűjtemény a 2-ik emeletben most 5 terem foglal, t. i. egyben vannak a csontvázok; 2-ikben emlősök, hüllők és halak; 3-ikben madarak; 4-ikben rovarok; 5-ikben puhanyok, sugárállatok és habarczok.

Ezen gyűjtemény jelenleg rendszerezett két ör helyett, egyre van bizva, ki az egész alapkönyvet a fennemlített gyűjteményekből koronkinti szaporodás szerint kidolgozta, és a tárgyakat megfelelő számokkal is ellátta. Egyedül azon tárgyak nincsenek névszerint följegyezve, melyeket szakmunkák hiánya miatt eddig meghatározni nem lehetett.

7. §.

Növénytani osztály.

Mely több hirneves fűvész gyűjteményeiből áll, egy faismertető, mag — és egy viaszkból készült gomba s gyümölcs — gyűjteményt is foglal magában.

8. §.

Ásványgyűjtemény.

Áll a) tulajdonképeni ásványgyűjteményből, mintegy 16000. db.

b) földismeii gyűjteményből, körülbelül 10.000 db.

c) kőületek gyűjteményéből, közelítőleg 8000 db.

Megjegyzendő, hogy a természettudományi osztályok felállítására szolgáló helyiségek előtti folyosón állítatott fel, mely mintegy 20,000 darabból áll.

9. §.

Műtani osztály.

A növény — és ásványtani osztályok lajstromozásának állapotjáról a bizottmány az illető ör súlyos

betegsége miatt magának biztos adatokat nem szerezhettek; azonban bizonyos, hogy az ásványtani gyűjtemény, mely a támlaszekrényekben és a támlafiókokban rendszeresen fel van állítva, nagyrészt lajstromban is foglaltatott, és az összesített gyűjtemények egyelőre alapkönyvbe is foglalvák.

10. §.

Képcsarnok.

Ezen gyűjteményt a bizottmány a 2-ik emeletben 9 teremben találta felállítva, ezek közt egyik másoló teremnek használtatik.

A gyűjtemény áll:

a) Pyrker János patriarka — érsek által ajándékozott gyűjteményből, mely 182 dbot foglal magában.

b) Arczképekből.

c) József Nádor képcsarnokából, melyben csak magyar művészekről készült képek állíttatnak fel.

Az imént elősoroltakból világos, hogy a nemzeti museum ezen állapotában sem a tudomány jelen állásának, sem feladatának meg nem felelhet, s még a legszerűebb igényeket sem elégitheti ki. — Jelesen a könyvtár, melyben a könyveknek nagy része még bekötetlen, s lajstromozatlan, sőt melyben a lajstromozás a butorok hiánya miatt lehetetlen — mint hasonvehetetlen kincs fekszik — kitéve a romlásnak.

11. §.

A régiségtárnak legérdekesebb része pinczében a közönség szemléléséért el van vonva. A többi gazdag gyűjtemények pedig minden rend nélkül felállítatván, legfeljebb olyanok által használtathatók, kik a tudomány színvonalán állva minden tárgynak korát és tudományos vagy művészeti becsét ugyis ismerik, míg a közönség, melynek művelése a museumnak egyik főfeladatát képezi, a szemlélés által magának a művészet-különböző korokbani állásáról és fokkonkinti átalakulásáról semmi ismereteket nem szerezhethet; úgy hogy az éremgyűjtemény kivételével az egész régiségosztály is csak oly helynek tekinthető, melyben a nemzet tudományos kincsei őriztetnek, de a nemzet tudományos fejlődésére semmi befolyást nem gyakorolnak.

Kisebb mértékben áll ez a természettudományi osztályról, ámbár ez is a szükséges butorok hiánya miatt, minden fáradság mellett, melyet ezen osztály rendezésére és felállítására részint az előbbi, részint a jelen örök fordítottak, nincsen azon állapotban, melyet a természettudományok jelen állása igényel s mely arra kívántatik, hogy ezen gyűjtemények a tudomány kiterjesztésére és emelésére eszközül szolgáljanak.

12. §.

A képcsarnokról oly véleményben van az ennek megvizsgálására kiküldött albizottmány, hogy ez sem a képek művészi becsénél fogva, sem a rosz kivilágítás, valamint a termék falai czélszerűtlen színezése

miatt ilyen állapotban, mint jelenleg találtatott, nem maradhat.

13. §.

Ezen a museum jelen állapotjában tapasztalt hiányok megszüntetésére az alólírott bizottmány egyes rendelkezések tételére feljogosítva érezvén magát, a museumi igazgatóságot a következőkre szólította fel:

1) hogy a mennyiben az egyes osztályokban rendes lajstromok nem léteznének, a leltárokból hanem is tudományos lajstrom, de legalább tökéletes alapkönyv, mely minden darabot magában foglal, és az igazgatónál tartatik, készíttessék el.

2) Hogy a museumi igazgatóság által csak a museumnak tulajdoni joggal ajándékozott tárgyak fogadtassanak el, melyek szakértőleg megvizsgáltatván, tudományos, művészi vagy történelmi beccsel bírnak.

3) Hogy a felesleges természetosztályi tárgyakra nézve foganatban levő csereviszony más hasonló intézetekkel folytattassék, de a többi osztályok tárgyai, még azok tökéletesen rendezve nem lesznek, semmi szín alatt sem csere, sem eladás útján el ne idegeníttessenek.

4) Hogy a fűvész gyűjtemény, mely az igazgató jelentése szerint 20 év alatt alig egy két tudóstól ke-restetett fel és inkább a magyar egyetemi fűvészkertbe való, valamint a mütani gyűjtemény, mely csekélysege tekintetéből külön osztályt illően alig képviselhet, természeténél fogva pedig inkább a műegyetem tárárt diszitené: az első az egyetemi fűvészkertnek, a második az ethnographicus és más, a többi osztályokban használható tárgyak kivételével a József műegyetemnek adassanak át, addig azonban, míg a nemzet országgyűlésileg ezen tulajdonáról rendelkezni fog, az igazgatóság által kitűzendő illő helyen őriztessenek.

5) Hogy, miután a képcsarnokban több oly festmény és kiváltképen arczkép vagyon, mely vagy tárgyánál vagy műbecsénél fogva, ily országos intézetbe nem való, és pedig mintegy 72 darab festmény, melyeket a képtár megvizsgálására kiküldött albizottmány, ide csatolt véleményében előadott okoknál fogva a museumba való kiállításra alkalmasoknak nem talált — innen mellőztessék el, megjegyezvén, hogy ezen albizottmány a képek megbíralásában azon elvből indult ki, hogy azokban a művészeti becs szolgáljon vezérül; hogy azonban a termék még se maradjanak nagyrészt üresek, czélszerűnek találta el-mellőzni azon szigort, melylyel különben lelkiismerete szerint eljárnia lehetett volna.

14. §.

A létező hiányok legnagyobb része azonban oly okoknak eredménye, melyeknek eltávolítása a bizottmány hatáskörén kívül fekszik.

Ezen okok:

a) a felállításra szükséges butorok hiánya;

b) az örökös személyzet csekély száma és elégtelen fizetése.

Ugyanis mi az elsőt illeti, magában világos, hogy mindaddig, míg a könyvtárban, az olvasó teremben a régiség és természettudományi osztályokban elegendő és czélszerűleg elkészített szekrények és állványok nem léteznek, nem csak a tudományos kincsek kiállítása, használata, de még azoknak rendszeres lajstromozása is a lehetetlenségek közé tartozik.

A másodikra nézve felesleges bizonyítani, hogy egy még egészen rendezetlen könyvtárnak, mely 170.000 kötetből, 15.000 kéziratból és okmányból áll, és soha lajstromozva nem volt, egy őr, kihez csak két év óta egy segédőr neveztetett ki, és segédül 1 szolga adatott, meg nem felelhet, valamint ugyanaz áll a régiség — és természettudományi osztályról is, olyanira, hogy ámbár a museum jelen állapota, mint az a fentiekből világos, azon igényeknek, melyeket egy ilyen intézethez teszünk, távolról sem felel meg, mégis az, mit tisztviselői tettek, — kik közül a könyvtári őr Mátray Gábor azon idő alatt, hogy hivatalát viszi a kéziratárt és a 60000 kötetre menő Széchenyi könyvtárt lajstromozta, a régiségári őr az éremgyűjtemény tudományos összeírását, a természetosztályi őrök pedig az őrzésükre bízott tárgyaknak csak nem teljes lajstromát készítették el — a bizottmánynak várakozását tekintve a rendelkezésükre álló eszközök csekélységét, valóban fölülmuta.

15. §.

Tekintve a museumnak a fentebbiekben röviden előadott helyzetét, a bizottmány szem előtt tartván Ő Felségének legmagasb határozatát, mely szerint neki kötelességévé tétetett, hogy azon javításokra nézve, melyek ezen nemzeti intézetnek haszonvehető állapotba való helyezésére elkerülhetetlenül szükségesek, véleményt adjon, a következőkben terjeszti elő nézeteit:

16. §.

Mindenek előtt a bizottmány a museumi épületnek azon helyreigazítását tartja elkerülhetetlenül szükségesnek, mely az e részben megkérdezett szakértőknek véleménye szerint, kiknek jelentése ide mellékeltek, az épületnek nagy kára nélkül továbbra nem halasztható.

Ide tartoznak mind azon hiányok, melyek a 2. §. részletenkint felsoroltattak melyeknek összes költsége

A kerítés aláépítése	4397 ft.
ennek vasrácsozata	10.592 ft.
a diszlépcsők ideiglenes korlátja	623 ft.
a melléklépcsők korlátja	553 ft.
egy nagyobb, czélszerűbb fecskendő	480 ft.

összesen 58.180 ft. 06 *)

*) Megjegyzendő, hogy a költségvetés egyes mesteremb-

17. §.

A könyvtár s egyes gyűjtemények haszonvehetővé tételére szükséges költségek részint olyanok, melyek ezen gyűjteményeknek czélszerű felállítására egyszer mindenkorra szükségesek; részint olyanok, melyek az intézetnek jókarban tartására s czélszerű kezelésére szükségesek, s így annak évi budgetjébe fölveendők. A bizottmány könnyebb áttekintés végett e költségek két nemét elválasztván egymástól, előbb azokat fogja elősorolni, melyek az intézet haszonvehető állapotba helyezésére egyszer mindenkorra szükségesek.

18. §.

Egyszer mindenkorra leendő költségek:

1) A könyvtár.

A Széchenyi könyvtárnak 4 terme, úgy szinte az okmány- s kéziratár terme a szükséges butorokkal el levén látva, a bizottmány az olvasó és a hátralevő 7 terem közül előlegesen csak 5 teremnek bebutorozását tartja szükségesnek, mely az ide mellékelt költségvetés szerint tészen

24.262 frt 24 kr.

A több mint 35,000 egészen kötetlen vagy romlott kötésű könyvek bekötésére és javítására

10,000 f.

34.262. f. 24.

19. §.

2) A régiségárban.

A régi emlékeknek a kapuk alatt, és a régiségár előtti folyosókon, valamint az atriumban, udvarban és kertben való felállítására, hozzá számítva az azoknak szükséges talapatoknak és kapsoknak elkészítését

1500 frt

A szükséges butorok alkalmazására és részint újra való feállítására

4000 frt

Ezen osztályhoz tartozó szakmunkák megszerzésére

1500 frt

7.000 frt.

20. §. Természettudományi osztály.

a) Állattani gyűjtemény.

A füvészs- és mütani gyűjtemények fennemlített okokból más helyen való ideiglenes felállításával, több terem megürülvén, a bizottmány a következő elrendezési tervet véli elfogadhatónak és pedig leginkább azért, mivel így az egész osztály rendszeresen lesz felállítva, az egyes osztályok remélhető szaporítás esetében eléggé kiterjesztethetnek, és mivel az örök dolgozó szobái is czélszerűebben elrendezhetők.

Az állattani gyűjtemény tehát így fogna rendeztetni:

Az éjszakkéleti sarkteremben

1) a habarczok, sugárállatok, gyűrűnyösek, puhanyok;

rekre és gyárnokokra bízván, az azokban kitétt összegek nem tekinthetők olyanoknak, melyekre nézve változás nem történhetnék, miután a munka minden esetre, mint más középületeknél szokás, concursus útján fog kiadni.

- 2) a héjjanczok, pankányok, rovarok ;
- 3) hüllők, halak ;
- 4) egy része dolgozó szoba ;
- 5) magyarországi madarak ;
- 6) általános madár-gyűjtemény ;
- 7) magyarországi emlősök ;
- 8) általános emlős-gyűjtemény ;
- 9) és 10) csontváz gyűjtemény.

Ámbár ezen osztálynak a szükséges bútorokkal való ellátása a bizottmány elébe terjesztett tervzet és költségvetés szerint 4,000 frtba kerülne ; miután azonban a pesti takarékpénztárnak ajándokából nyert szekrények, és azon régi butorzat, mely habár a cél-nak tökéletesen meg nem felel is, mégis használható, a bizottmány csak a legszükségesebbekre szoritkozva, ezeknek költségét 6000 frtban alapította meg.

A szükséges kézikönyvek megvásárlására egyszer mindenkorra 4000 frt ; összesen 10,000 frt.

b) Ásványtani gyűjtemény.

Az ásványtani gyűjtemények felállítására elfogadván a fennidézett tervet, mely szerint a fűvész- és műtani gyűjtemények ideiglenesen más helyiségekben őriztetnének, ezek folytatólag így következének :

- 11) terem, ős állatok : gerinczesek,
- 12) „ ős állatok : gerincztelenek,
- 12) ős-nővénynyomatok.
- 14, 15, 16) termekben : ásványgyűjtemény.

A délnyugoti sarktól kezdve egész a feljárásig, egy közbeeső dolgozó szobával — a földtani gyűjtemény lenne felállítandó.

Ezen elrendezés mellett a bizottmány, mint mindenben, úgy itt is csak a legszükségesebbekre szoritkozva, a szekrényeket, melyekben a gyűjtemények egy része jelenleg felállítatt, ideiglenesen megtartani javálja ; ujjabb, főkép az ősi lénytani gyűjtemény felállítására elkerülhetlenül szükséges bútorokra előleges költségvetés szerint kívántatik

Ásványtani gyűjtemény számára szükséges kézikönyvek megszerzése	9897 frt	1000 „
	összesen	10,897 frt

21. §. 4) A képcsarnok.

A képcsarnok teremeinek egy szinnel való befestése 875 frt.

E szerint az egyszer mindenkorra teendő költség tézsen az ide kapcsolt kimutatás szerint : 121,214 frt 30 krt.

22. §. Rendes évi költségek.

A museumnak czélszerű kezelése, mind a mi a gyűjteményeknek rendben tartását, lajstromozását és szaporítását illeti, mind arra nézve, hogy a tudományos kincsek a lehetőségig hasznossá váljanak, a museumi tisztviselők kellő számától és attól függ, hogy azok hivatásuknak megfelelni képesek legyenek. Átalan véve czélszerűnek tartja a bizottmány, hogy a

museumnak, az abban időről időre szük séges javítások indítványozására és a legfelsőbb felügyelés gyakorlataira egy külön országos állandó bizottmány neveztessek ki, melyben k o r m á n y f é r f i a k, és akademiai, valamint egyetemi tagok s egyéb szakemberek részt vegyenek, kiknek beleegyezése nélkül sem museumi tárgyakat eladni, sem elcserélni nem szabad, s kik egyéb fontos ügyekbe is mindenkor befolyjanak.

Az egyes hivatalokra nézve, a mi mindenek előtt az igazgatói hivatalt illeti, a bizottmány azon nézetből indul ki, hogy ezen hivatal már csak azért is elkerülhetlenül szükséges, és bármi egyes őri állomással nem egyesithető, mivel azt az ellenőrködés elkerülhetlenné teszi ; a museumi tisztviselői személyzetre nézve általános azon meggyőződését fejezi ki, hogy e személyzet jelen számában feladatának teljesítésére elégtelen. Átalanban oly csekély fizetésben részesül, hogy szükségének fedezésére más hivatalos állást elfoglalni, vagy irodalmi munkásság által jövedelmének hiányait pótolni kénytelenítettik ; mi a dolgok természete szerint a museumi szolgálatra csak károsan hathat.

Ugyanis, ha tekintetbe vesszük az arányt, melyben minden élelmi szerek s egyéb szükségek Pest-Budán megdrágultak, nem utasithatjuk el magunktól azon meggyőződést, hogy a museumi tisztviselők számára rendelt fizetések, ámbár azok ujjabb időben épen ezen okból megjavittattak, mégis minden tekintetben elégtelenek ; olyanok, melyek mellett a fontos őri állomásra tudományos műveltségű egyénekre nem számolhatunk.

Valamint tehát ugyanezen indok a magas kormányt arra birta, hogy csaknem minden tisztviselőinek és a tanintézetekben működő tanároknak fizetéseit tetemesen megjavítsa, úgy a bizottmány felhíva érzi magát legalább a következő fizetési javítást indítványozni a museumi tisztviselők számára is, és az igazgatóknak évenkinti fizetésére, szállás mellett

az osztályi öröknek szinte szállás mellett	1500 „
a segéd öröknek	1000 „
ugyanazoknak, mennyire az épületben szállással nem látatnának el, egyenkint szállásdíj	300 „
a képtári segédörnek	600 „
az irattárnoknak, szállással	1000 „
az irnokoknak	600 „
egyenkint szálláspénzt	200 „
kapusnak szállással	400 „
szolgáknak egyenkint	400 „
szálláspénzt	120 „

*) Megjegyzendő, hogy a museumi igazgató 9 szobából álló szállásából 1859-ben 3 szoba vétettett el, melynek visszaadását a bizottmány indítványozza.

kertésznek szállással	400 „
1 házi szolga	350 „
kézi pénztárra	2000 „
világításra	500 „
kéményseprői költség	202 „
éji őrökre	320 „
hadastyánok	366 „
kert fentartására	500 „

Az egyes osztályokban tekintetbe véve az azokhoz tartozó gyűjteményeknek kiterjedését, szükséges szaporítását és czélarányos kezelését, a bizottmány a mostani személyzetnek tetemes szaporítását elkerülhetlenül szükségesnek tartja, s e tekintetben a következő személyzetet hozza indítványba.

24. §.

I. A könyvtárban.

A könyvtári őrön kívül 4 segédőr, 4 irnok és 4 szolga; kik közül 1 segédőr, 1 irnok és 1 szolga állandóan az olvasó teremben alkalmaztatik; megjegyeztetvén, hogy a bizottság ezen személyzetet elkerülhetlenül szükségesnek csak addig tartja, míg a könyvtárnak rendezése és lajstromozása — melyet a könyvtári őr legfeljebb 4 év alatt befejezni magát kötelezte — bevégezve nem lesz. És így a könyvtár-személyzet a szükséghez képest kevesíthető.

E szerint a könyvtári személyzet fizetésére évenként kívántatnának:

könyvtári őr	1500	frt
4 segédőr	4000	„
3 segédőrnek szállásbérére	900	„
4 irnok	2400	„
szállásbér	800	„
4 szolga	1600	„
3-nak szállásbérként	350	„
könyvek szerzésére	4000	„
kötésre	500	„
	16.060	frt.

25. §.

II. A régiségtárban.

Miután e tárban foglalt gyűjteményeknek nagysága és különfélesége mellett, főképp minthogy az az éremgyűjtemény kivételével tudományosan mindeddig lajstromolva nincsen, egy őr, és egy segédőr az osztálynak kezelésére elégtelen, és a tudomány jelen állása mellett oly egyének nem találhatók, kik az állásuk betöltésére szükséges tudományos készséggel bírnának, azon esetben, ha ugyanegy egyén a régészetnek egészen különálló sokféle ágaival egyszerre tartoznék foglalkozni, a bizottmány a rendes őrön kívül, még két segédőrnek alkalmazását tartja szükségesnek, oly módon, hogy ha az őr maga, mint jelenleg, az éremtár kezelésével foglalkoznék, a segédőrök egyike az ókori, a másik a középkori régiségek rendezésével és felvigyázásával bizassék meg. Ezen-

kívül a régiségek osztálya évenkénti költségei közé fölvétetik az osztály számára szükséges könyvek vételére évenként 500 frt.
Utazásokra 500 „

E szerint ezen osztály kiadásai tesznek:

Őr	1500 „
2 segéd őr	2000 „
egyiknek szálláspénz	300 „
szolga szállással	400 „
könyvekre és utazásokra	1000 „
A régészeti gyűjtemények	6200 „
	12,400 frt.

26. §.

III. A természettani osztályban.

a) Az állattani osztályban.

Egy rendes őr és 2 segédőrnek alkalmazását tartja a bizottmány szükségesnek megjegyezvén, hogy ha egyikük a gerinczesek osztályát magára vállalja, a gerincztelenek a másik kettőnek kezelésére bizassanak. Ezen kívül ezen osztályhoz szükséges egy praeparator, egy rajzoló, ki a természettani és régészeti tárgyak rajzolásában és a szépirásban gyakorlott legyen, es két szolga, kiknek egyike a praeparator segédjeül is alkalmazható legyen.

b) Az ásványtani osztályban

1 rendes őr és egy segédőr, kiknek egyike a paelaontologiai gyűjteményt kezeli, és egy szolga szükségeltetik.

E szerint a természettudományi osztálynak évenkénti költségei:

2 őr	3000	frt
3 segédőr	3000	„
ezeknek szálláspénz	900	„
praeparator szállással	600	„
rajzoló	500	„
„ szálláspénz	200	„
3 szolga	1200	„
2-nek szálláspénz	240	„
állattani osztályhoz való eszközök beszerzésére	500	„
szakkönyvek vásárlására	1500	„
utazásokra	500	„
	12.540	frt

27. §.

IV. A képcsarnokra.

1 őrsegéd terveztetik szállással	600	frt
1 szolga szállással	440	„
	1000	frt

Ezek szerint keresztül menve azon intézkedések sorozatán, melyeket a bizottmány arra hogy a nemzeti museum feladásának eleget tegyen, elkerülhetetlenül szükségeseknek tart, végczélul előterjesztjük a museumnak jelen pénzületi állapotjáról való jelentésünket VIII. melyből kiderül, hogy tekintvén az I-ső és XIV. számú mellékleteit a museumi alaptőkék

főleg Beregh, Nyitra és Ugocsa megyei országgyűlési ajánlatok hátralévő részének beszámításával összesen 210.841 frt 21 kra

terjednek ugyan, de szembe állítva a 171.689 frt 14¹/₂ kra rugó terhelő előlegeket, a museumi alap tiszta vagyona csak 39,152 frt 6¹/₂ kr. térszen; ennek kamataiból és a fentebbi kimutatás szerint más jövedelmi forrásokból a museum évi jövedelme térszen. 35726 frt. — mely csekély összegből sem a museumi személyzet szaporítása sem az osztályok kellő rendezése nem eszközölhető.

Mint hogy tehát az épületben szükséges halaszthatatlan javítások, és a gyűjteményeknek kellő elhelyezése a fentebb részletesen elősorolt költségekre, az ide mellékelt kimutatás szerint 121,214 frt 30 kr. vesz igénybe, és mint hogy a nemzeti museumnak célirányos kezelésére az előbbieken felsorolt okoknál fogva évenként a mellékletből kitűnő 60775 frt 54¹/₂ kívánatik;

Az alólirott bizottság kiküldetésének értelmében abban központosítja alázatos véleményét:

Hogy ő Felső Okt. hó 14-én kelt legmagasabb kéziratában nyilvánított legfensőbb szándéka, hogy a nemzeti museum rendeltetésének s a kor igényeinek megfelelően, csak úgy mehet teljesebbé, ha ezen cél elérésére egyszer mindenkorra az épület szükséges javítására és a gyűjtemények felállítására igényelt 121,214 frt 30 kr.;

Az évi szükséges segélyzésre pedig a 60,775 frt 54¹/₂ kr. melyből a museumi alap jelen évi jövedelmét, mely tesz 35,726 frt. levonva, minden évben még legkegyesebben utalványoztatnék 25,049 frt 54¹/₂ kr.

FELSŐBB TANÜGY.

A gyorsírás középtanodáinkban.

Minden kornak megvannak a maga vívmányai, melyeket a tanodának számba venni kell. Ily vívmányok egyike kétségkívül a gyorsírás, mely napjainkban a nyilvános politikai életnek nélkülözhetlen segéd eszköze lett, s mely a magán élet különböző rétegeibe is lassu, de biztos léptekkel behat. „A gyorsírás,” mondja Fenyvesy Adolf ur, „nem az ujkor találmanya ugyan, de annak oly mérvbeni kifejtése, alkalmazása s terjesztése, milyenek az jelenleg Angolhonban, Észak-Amerika-, Német- s Frankhonban örvend, csak az utóbbi évtizednek tartatott fön.”

Ha valamely tárgy a tanintézetek hozzájárulása nélkül is oly nagy kiterjedést nyert, milyent a gyorsírásnál tapasztalunk, kételkedni sem lehet annak valódi hasznáról. A gyorsírás hasznát a görögök és romaiak fölfogták, a sz. Atyák méltányolták s azt nagy mérvben gyakorolták. „Ha azoknak tevékenysége — ugymond G a w t r e s s — kik a gyorsírást keresetből

űzik, csak egy hétre fügesztenék föl, a törvényszéki tárgyalások s országunk politikai történetében egy üres lap támadna, a közvelemény leghathatós rugója elveszne, s csak akkor érezné s láthatná be a nemzet, mily fontos befolyást gyakorol e művészet nyilvános életünk összes ügyeire.”

Ily fontos tárgy iránt, milyen a gyorsírás, az állam nem viselhet csupán néző szerepét; neki felednie nem szabad, hogy „Wer die Schule hat, der hat die Zukunft des Volkes in Händen.“ A nemzet jövője fölött örködni az állam legszebb és legszentebb kötelessége. Valamint az életre való állambáztartásnál a tudományok, művészetek, ipar s kereskedésben folytonos haladásnak kell mutatkoznia; ép oly kétségtelen, hogy a tanügynek sem szabad mozdulatlan állaspontot elfoglalnia; neki az imént említett haladással nem csak egyenlő lépést kell tartania, hanem azt meg kell előznie, és pedig oly időközrel, a mennyi szükséges arra, hogy a gyermek és ifju egykor mint férfiú az állam gépezetében tevékenyen szerepelhessen. — Az oktatási hatóságok egyik fő feladata mindenesetre, a jövőnek szükségeit több évtizeddel biztosan előrelátni, nehogy a mostani nemzedék is csak azt tanulja, mit apáink ezelőtt fél századdal tanultak, s egyedül azért, mert apáik is azt tanulták s úgy intézkedni, hogy az ifju és gyermek jelenleg az oskolákban azt tanulja, mire tíz vagy husz év mulva választandó életpályáján szüksége leend.

A gyorsírásnak minden kétségen felül álló hasznossága azonban nem elegendő arra, hogy az mint tantárgy a tanodákba felvétessék, miután a hasznos tárgyak száma majdnem végtelen. Ha a gyorsírás tanodáinkban mint tantárgy szerepelni akar, annak pädagogikai jelentőséggel kell birnia, s kivihetőnek kell lennie.

A kivihetőségi kérdés ma már nem létezőnek tekinthető, mert a gyorsírás számos tanintézetnél jó sikerrel előadatik.

A nyilvános tanintézetekre nézve tehát csak az első kérdés bir jelentőséggel. Ha a gyorsírás a tantárgyak sorába kíván fölvétetni, a pädagogok joggal követelhetik, hogy képző elemmel birjon s a már majdnem tulterhelt tanuló ifjuság idejét végkép igénybe ne vegye. Magát a gyorsírás rendszerét tekintve, annak a tanodákba való felvételre nézve kell:

- 1) hogy a tudomány kellékeivel birjon, s ne legyen merő önkénytes fogások mestersége;
- 2) hogy ha általánossá tétetnék, ez által a községes irást teljesen pótolhassa;
- 3) hogy a magyar nyelv szellemével ne ellenkezzék;
- 4) hogy a tanuló gondolkodási tehetségét fejlesztse;
- 5) hogy a gyakorlat tűzpróbáját kiállotta legyen. Némethonban jelenleg két gyorsírási rendszer

küzd az elsőbbségért, Gabelsberger régiebb és Stolze újabb rendszere. Melyikét kell a kettő közül az említett didaktikai okoknál fogva mint tantárgyat tanodáinkba behozni? Ezen kérdést sem a Gabelsberger sem a Stolze rendszerét követő gyakorlati gyorsírók, hanem egyedül a tanári testületek fogják véglegesen eldönteni. Visszautasíthatlan tehát azon kötelesség, melynélfogva a tanárok e két rendszer szellemével legalább oly mérvben ismerkedjenek meg, hogy e vitás kérdéstről didaktikai szempontból a maga idején alapos ítéletet hozhassanak. Hogy e tekintetben több tanintézetnél az első lépés már megtörtént, ismeretes dolog. Egyszerű tenyként fölhozom, hogy a folyó tanévben a budai főgymnasiumban is a gyorsírást 4 rendes gymnasiumi, 1 várbeli főelemi tanár, 1 magán nevelő, s 61 tanuló az öt felsőbb osztályból, Fenyvessy Adolf ur kitünő előadásai után tanulmányozza. — Ha ezen tanulmányozást bizonyos pontig befejezettnek tekinthetem, igénytelen nézeteimet didaktikai szempontból e tárgy fölött, eszmeesere tekintetéből, tisztelt tanártársaimmal közölni el nem mulasztandom. Addig is figyelmöket egy e kérdést tárgyaló munkára, mely három hó alatt két kiadást ért, fordítani bátorodom; czime ez: „Redezeichenkunst und deutsche Kurzschrift, von J. Knoevenagel, Dr. phil. Hannover, 1864.“

Dr. Lutter Nándor.

A mennyiségtani analysis és synthesis.

A „Kalauz“ f. é. negyedik számában megígértem, hogy indokolni fogom, miért vettem fel a hetedik osztály számára oly mennyiségtani tananyagot, melyet eddig egy tanterv sem vett föl a gymnasium körébe. Meggyőződéseim szerint ugyanis — miután a hat első osztályban a betűszám tan Newton kéttagú tantétével, a mértan pedig a háromszög tan s tömör tannal, s így a mennyiségtani oktatás annak elemi részével befejeztetett, — a hetedik osztályban hetenként egy órán át a sorok s a felsőbb egyenletek főbb tulajdonságai tárgyalandók; a hátra lévő két heti óra alatt a mértani tantétek és feladatok synthetikai s analtikái tárgyalása veendő.

A mennyiségtan az Org. Entwurf szerint úgy volna kezelendő, sőt tiz éven át közép tanodáinkban úgy kezeltetett, hogy a mennyiségtannak fennemlített elemi része után, mely a hetedik osztály első felében végeztetett el, ugyanezen osztály második felében a betűszám tan alkalmazása a mértanra s az elemző mértan a síkban tárgyalatott. — E tanrendszer szerint nyolcz éven át tanítottam a mennyiségtant, s így tapasztalásból mondhatom, mikép a hetedik osztály-

nak második feléve a kiszabott mennyiségtani tantárgyra igen rövid volt; úgy, hogy annak befejezését legtöbb esetben csak a nyolczadik osztályban eszközölhettem. Második tapasztalásom az, hogy még a legjobb tanulók is nagy nehézséggel küzdöttek, midőn ismeretlen mértani feladatokat synthetikai vagy analtikai úton kellett megfejteniök.

Az első tüneménynek okát fejtegetni főlöszleges, mert hogy leikiismeretes munkásság mellett is az említett tananyag bevégezése nem egy félévet, hanem legalább hármát vesz igénybe, minden szakértő előtt kétségkívüli dolog.

A második tüneménynek okát bővebben kell fejtegetnem. Nem szándokom ez alkalommal az analtikai módszer roppant előnyeit fejtegetni, miután azt jelenleg egy matematikus se fogja kétségbe vonni; valamint más részt az bizonyos hogy az „Aperçu historique sur l'origine et le développement des méthodes en Geometrie, particulièrement de celles qui se rapportent à la Geometrie moderne“ munkának megjelenése után az analysis módnélküli magasztalói annak ezred éves testvére, a synthesisre is nagyobb gondot kezdettek fordítani, s a mennyiségtan e két irányát kellőleg méltányolni tudók ma már bevallják, mikép se didaktikai szempontból, se magának a mennyiségtannak érdekéből nem szabad e két irány egyikét vagy másikát elhanyagolni.

Mikép volna tehát a mennyiségtan kezelendő, hogy az említett két irány egyike se hanyagoltassék el? — A tanítás egyik fő elve az levén, mikép a tanítandók kulcsa mindenkor a már előadottakban kell hogy találhassék, kétséget nem szenved, hogy a mértani tantétek és feladatok analtikai megoldását a betűszám tanak kell megelőznie. Minthogy azonban eddig az egyenletek és sorok tana igen szűk határok közé volt szoritva, ezeknek kiegészítését a hetedik osztályba kell helyezni, hogy a tanuló az analysis ezen elkerülhetlenül szükséges részével, s így az analtikai módszer főszközével kellőleg megbarátkozván, bátorságot nyerjen az előforduló nehézségek legyőzésére. Szükséges ezenkívül, hogy a mértannak elemi részét synthetikailag jól átértette legyen, mert a tudományos épület fölépítése a synthesis műve, s csak az ennek segítségével megalapított igazságok ismerete után folyamodhatunk az analysishez, hogy ennek segítségével új igazságokat födözhesünk föl. — Hasztalan fogja valaki azon analtikai kifejezést, melyet valamely mértani feladat megfejtéséből nyert, mértanilag magyarázni akarni, ha az illető mértani igazsággal synthetikai úton már ez előtt meg nem ismerkedett. A mértan ezen elemi része synthetikailag tárgyalva a hatodik osztályban befejeztetvén, a hetedik osztályban a mértan analtikai tanulmányozásához foghatunk, s azt a synthetikai móddal összehasonlíthatjuk.

Hogy pedig e két iránynak, illetőleg megoldási módnak általam tervezett kezelését minden félreértéstől megmentsem, szükségesnek vélem azon munkákat idézni, melyek nézetem szerint a mondott két mennyiségirányt az ifjúságra nézve legezelszerűbben alkalmazták. E munkák következők:

a) Johann Paul Wich's geometrischer Formelschatz Lindau, 1862. (Ha a mértan előadásánál már a 7. osztály előtt föl nem használtatott volna.)

b) Sammlung geometrischer Aufgaben und Lehrsätze von Robert Potts, ins Deutsche übersetzt von Hans H. v. Aller. Hannover, 1860.

c) Theoretisch-practische Geometrie von Wilhelm Adam. Leipzig 1863.

d) Die Anwendung der Algebra auf Geometrie von W. Berkhan. Halle, 1858.

e) Grundzüge einiger Theorien aus der neueren Geometrie von W. Blumberger. Halle, 1858.

Ha a hetedik osztályban a tanulók a mennyiségintant oly szellemben fogják hallani, mint a milyenben azt az idézett munkák tárgyalják, kétséget nem szenved, hogy a mennyiségintan az lesz, minék középtanodáinkban lennie kellene, t. i. a legkitünőbb gyakorlati gondolkodástan. Hasonló kezelés mellett lehetséges lesz a tanulókat ezen osztályban az ugynevezett „Ujabb mértan“ szellemével is megismertetni.

Csak ily előzmények után tárgyalathatik a nyolczadik és kilencedik osztályban az elemző mértan a síkban és a térben s a gömbháromszögintan kivánt sikerrel, s a mennyiségintannak csak ily tárgyalása után lehet reményleni, mikép az egyetem természet-tudományi termei nagyobb számú s kellőleg előkészített hallgatósággal fognak megtelni.

Dr. Lutter Nándor.

Vélemény a természettudományi tankönyvek szerkesztéséről. *)

A természeti tudományok, az újabb tanrendszer üdvös felfogása által elhagyott állapotukból végre eltérbe hozatván az elemi iskoláktól kezdve az al- és felgymnasiumban háromféle, különböző tehetséget és ismereteket igénylő körben tárgyalatnak; részint

*) A magyarországi kath. gymnasiumok tanárai előtt bizonyosan nem ismeretlen dolog, hogy a múlt évi szeptember hóban Budapesten tartott s a gymnasiumok újjászervezésére vonatkozó főigazgatói és tanári értekezlet azon óhajtást is fejezte ki, hogy a gymnasiumok számára irandó tankönyvek mikénti szerkesztése iránti vélemény adásra szakértők kerestessenek fel: ennek folytán ez év elején minden tankerületben néhány tanár fenhatóságilag szólított fel, hogy ezen ügyben nyilatkozzék. Ilyen véleményezések egyike az, a melyet imént közölni czél szerűnek tartjuk.

Szerk.

azért, hogy a három fokozatu iskola csoport befejezésével a tanuló azokhoz mért, de azért az egész tudománykör magában foglaló eredménnyel választott életpályára kiléphessen; részint, hogy a kor igényeinek elég tétetvén a mindennap előttünk fekvő, különféle tekintetben reánk ható s minden lépten a fölényre emlékeztető terményeket üdvünkre használjuk; hazánk, mely kiválólag termelő ország minden hasznavehető czikkeit ismerjük stb.

Egy, és talán mindenek előtt szemügyre veendő ok, mely miatt nem szabad, akár a classica philologia, akár más bármely néven nevezendő tantárgy tulságos kiterjeszkedése rovására a természettudományi órákat, s így természetesen az illető tankönyveket sem csorbitanunk, sőt inkább kell lehetőleg kiterjesztenünk, abban áll: hogy talán egy tantárgy sínesen, melynek lelkes és lelkiismeretes előadásánál oly kedvesen, oly meggyőzőleg, azt mondanám, kézzel foghatólag lehetne a fogékony, romlatlan ifju kedélyekre akár physiologiai, akár didaktikai, akár világnézeti szempontból hatni, és még magukra a fenséges vallási főeszmékre is utalni, mint a természettudományi előadások által; hozzátevén még azt is, hogy a kor veszedelmes, mindent alapelveiből kiforgatni törekvő anyagi iránya ellen alig lehet hathatósab igazságokkal küzdeni, mint az alapos, könnyen érthető terményrajzi előadásokkal.

Nincsen tehát semmi, még didaktikai ok sem a terményrajzzal való mostoha bánásra; attól sem kell tartanunk, hogy a természeti tudományok „elvonnak az Istentől“, sőt magam mondhatom, hogy tapasztalásom az ellenkezőről győzött meg, ki tudom, hogy maga a bölcsesség és kellő előrelátás is ajánlja, hogy ellenünket oly fegyverrel kell visszaszorítanunk, a milyennel minket megtámadnak. Igazak az Entwurf der Organisation sat. 172. lapján álló szavak: „Die aufmerksame Betrachtung vieler Naturgegenstände lenkt unwillkürlich den Blick auf die Zweckmässigkeit ihrer Einrichtung, und somit auf die Offenbarung der göttlichen Weisheit und Liebe in der äusseren Natur.“

Föltevé az, hogy gymnasiumainkban a természettudomány tanítása, mely nem csak elméleti tudást, hanem okvetlenül gyakorlati tapintatot és föltételez, egy kézben fekszik; hogy az, mi az algymnasiumban szélesb alapon fekszik, a felsőbb osztályokban, mintegy kivonatban, de rendszeresen ismételtetvén, a tisztá átnézet csucspontját eléri, kívánám:

Hogy mind az alsó, mind a felső körre szolgáló tankönyvek ugyanazon rendszer szerint, ugyanazon irányban, de a változó nézőpont tekintetéből, ehhez alkalmazkodva készíttessenek;

Szeretném azt: hogy az alsó osztályokban a tanítás minden, igen gyerekes mesének elkerülésével — me-

lyek az elemi iskolákban sokszor helyükön vannak, és a tanár által figyelemébreztésül használhatók — itt inkább, a tehetség haladó kifejlődéséhez képest gondolkodásra és öntevőségre ösztönző, válogatott példákkal érdekesbitessék; mi mellett kívánatos, hogy azon termények, melyek nálunk is előfordulnak kíválon és feltűnőbben nyomtatott neveik által kiemelve jelenjenek meg; továbbá érthető jelképekkel, (milyenek például Leunis „Synopsis der drei Naturreiche“ című munkájában használtak) tüntessenek ki azok, melyek hasznos, káros, vagy mérges voltak miatt, vagy mint az őslénytán tárgyai különös figyelmünket érdemlik; miért is ajánlható, hogy a termények ereje, szolgálati képessége, táplálkozási minősége, orvosi haszna, ipari hasznavehetősége kiemeltessék, és ezek folytán a tanuló a terményrajzot ne csak mint a leteendő vizsgálatnak egyik kiegészítő tárgyát, hanem mint az egész életen át kamatozó tudományt tekintse;

a külföldi és ritkább, valamint a kövesült terményekből csak, annyit kívánnék felhozatni mennyit, a rendszer láncolata igényel; továbbá azokat, melyek a közéletben többször előfordulván minden mivel ember előtt kell, hogy ismeretesek legyenek; a többit ezen, úgy is kimerítettlen tárgyból, a magán szorgalomra és későbbi pótló olvasásra és tanulmányozásra bízván;

ki akarnám rekeszteni mind a fölösleges, a tanulót gyakran zavaró ismétléseket, a termények olyanféle jellemzéseit, melyek az emléző tehetséget tulságosan terhelik, a könnyebb felfogást és a szükséges, biztos, világos átnézetet nehezítik a nélkül, hogy a valódi hasznat és tudományt szaporítanak, és valószínűleg, bár észrevehető hiánya a nélkül, legközelebbi évben már ismét elfelejtetnének. Ezen okból legyenek a rendek a nemek általános jellemzései rövidek, találok, a jelszavak vastagabban és ritkábban vagy írással és dölve nyomatva, és úgy szerkesztve, hogy a jellemzés hiánya nélkül az egyik neműt a másik neművé alkalmazni ne lehessen.

Ha valahol, itt kell a műszavaknak világosaknak, érthetőeknek, ha lehet már meghonosítottaknak, és mi a fődolog, mind a két tanfolyamra ugyanazoknak lenniök, az előadási nyelvnek pedig szabatossággal, minden virágot és szükségtelen bővítést kerülő egyszerűséggel birnia.

Hogy lehet-e ezen óhajomat teljesíteni, ha a legujabban tervezett — egyedül az állattanra nézve kielégítő — tanorák száma és tárgy-felosztás megtartatik, ez oly kérdés, melyre, ha határozott nem mel nem szabad nem illik felelnem bizonyosan néma vállvonítással fejezem ki kételkedésemet.

Szeretném t. i. ismerni azon terményrajz-tanárt, ki egy félév alatt képes az ifjakkal tantárgyából annyit végezni, mennyit az algymnasiumban követelni

lehet, hogy a felgymnasiumban tudományos modoru előadásoknak elégséges alapul szolgáljon, mikor az, a mi mind a három országban a fő dolog, tudnillik maga a szerv és rendszerisme már egy félévet vesz közönségesen igénybe?

Azt hiszem, hogy a felső folyamban a növénytan-nak épen úgy lehetett, sőt kellett volna egy egész évet kijelölni, valamint az ásványtannak is, melyhez a tudomány jelen állása és fenn kiemelt korszerinti kívánalmak tekintetéből is a földisme csatolandó, mert ennek elmellőzésével az egész tudományos ásványtan alap nélkül, mintegy levegőben fog függni.

Attól tartok, hogy az ezen elrendezés szerint elkészítendő tankönyv, vagy a pótlandó alapismeretek tárgyalása mellett a részletes tanítást elvégezhetetlen száraz lajstrommá fogja összezsugorítani; vagy a tudományos modorbani rendszerisme mellett a tan alap elemeit egészen mellőzni. Ha pedig az alsóbb osztályokban nem fordítatik kellő gond ezeknek alapos felfoghatására, épülni fog az emeletes ház, de a szükséges alap nélkül.

A terményrajz tehát, ha taníttatnia kell, vagy taníttassék remélhető eredménnyel, vagy szoríttassék egy tanfolyamra, melyben három év alatt a 4. 5. 6. osztályokban egy-egy évnyi körre terjeszkedik, azon hozzáadással, hogy a 6. osztályban tanítandó ásványtannak a 2 félévben 3 óra rendeltessék, melyekben még a földisme elemei is előadathassanak. Ezen nézetemet azzal indokolom, mert a terményrajznak is megvan a maga alaktana, melyet folytonosan ismétetni és begyakorolni kell, ha kívánjuk, hogy a tanulók a műnyelvet tökéletesen birják, és könnyen használhassák. Miért is nem lehet eléggé ajánlani, hogy valamint a nyelv és számtanban a példák a szabályokat azonnal követik, kérdések kitűzetnek, melyek az elvégzett részekre vonatkoznak; ugy a terményrajzi tankönyvekben is azt kellene tenni, t. i. minden nagyobb szakasz végén röviden kérdezni: miféle előadott tárgyakkal egyeznek meg tulajdonaikra nézve a legközelebb leirtak, és miben különböznek azoktól lényegileg? miben és mennyiben találunk hasonlatosságot állattani és növényi termények között? melyek üldöztetnek és irtatnak a mi saját kárunkra? melyeket kellene leginkább szaporítanunk, honosítanunk? stb. miért alkotta őket az Isten így és nem másképp? mire valók, minden más, ugy az ezen rendben lévőktől különböző szerveik? stb.

Ha tehát a terményrajz a földisme behozatalával ugy taníttatnék, mind eddig a egyes felgymnasiumoknál taníttatott, a bajon némileg segítve lenne; azonban ezen beosztással összeütközésbe jövünk az austriai tanrendszerrel, mely a gymnasiumban két terményrajzi tanfolyamot követel.

Az említett rendszerrel összehangzásba jönni akarván, annak feosztását is meg kell tartanunk, azon

külömbéssel azonban, hogy a mi már az ausztriai szakférfiak által sürgettetik, nálunk is az ásványtan valamely felsőbb osztályba helyeztessék, és a növénytan együtt legalább egy évi cursusra kiterjesztessék.

Lekiismeretesen áttanulmányozván az eddigi terveket, és azt tapasztalván, hogy mindenhol az állattan tulnyomólag gedéltetik, míg a másik két ország főleg az ásványtan, nem tudom mi okból, mostoha gyermek módjára jogából kiszorítottatik; szem előtt tartván azt, hogy az egész anyag mind az al- mind a felgymnasiumban és pedig az elsőben inkább nézet-tanilag, az utóbbiban pedig rendszerisemileg tárgyalassék; végre hogy a tanuló a kellő előismertekkel is birjon; bátorkodom a következő más tanárok által is sürgőleg ajánlott beosztást ajánlani:

Alsó, vagy nézettani folyam:

Állattanra I. osztályban egy év; nyáron gyűjtéssel; növénytanra II osztályban egy év; nyáron a rendszer ismét folytonos gyűjtéssel és határozással, mind a kettő két-két órával. A 3 és 4 osztály első felében előadatnának a természettan azon részei, melyek nélkül az ásványtant előadni nem lehet, u. m. általános tulajdonok, vegytan, fény-, berz-, delectan- és a mértan azon része, mely nélkül a jegecztan előadása merő kóptelenség.

Ásványtanra IV. osztályban a második félév 3 órával

Felső, vagy tudományos modoru tanfolyam: ásványtanra V osztályban folytatólag a földismével, I félévben 3 órával

növénytanra V. „ 2-dik félévben rendszerisemileg

állattanra VI. „ 1-ső félévben „

{ és különös tekintet } 3 órával.
{ a kövülettanra }

Az egész rendszer nyomán készitendő tankönyveknek azon tulajdonokkal kelle birniok, melyeket az Entwurf der Organisation sat. 171 lap. a terményrajz előadásánál követel, s melyeknél jobbakat magam sem ajánlhatok. Csak azt az egyet bátorkodnám még az adandó utasításhoz kapcsolni, hogy hazánk terményrajzai viszonyai, természeti helyzete és kiválólag termelési jelleméhez képest, a tanulókat minden alkalommal kellene figyelmeztetni hazánk sok, még eddig parlagon heverő, kamatositható terményeire, kimerithetetlen kuforrásaira stb.

Az Entwurfra pedig nem azért hivatkozom, mintha magam a részletező munkát restelleném, hanem mivel valóban a benne foglalt utasítás mindent tartalmaz, mit elmondhatnék. Egyébiránt akármilyen legyen a hét folyam természetéhez alkalmazkodó tankönyv, a tanárnak tárgya iránti előszeretete, a természetiek alapos és valódilig elfoglaló előadása, az egyes tárgyak gyakori előmutatása és a rajtuk teendő észletek vezetése, másokkal valóösszehasonlitgatása, pótolni fogja a tan-

könyv netári hiányait, és a tanár ebbeli fáradozásait jutalmazni fogja tanítványi legnagyobb részének meglepő haladása, egyeseknek pedig — mi pedig még mindig kielégítő — szakmájok iránt tanusított kitünő ragaszkodása.

Külömben ott, hol a tárgy terjedelme ki van mérve, a kor és osztály meghatározva, az előadási modor kijelölven alig szükséges a tankönyv-íróra nézve bővebb utbaigazítás; mert ha még több korlát közé szorítottatik, minden szabad mozgásból megfosztatnék, és az igen részletes schema és instructio helyett — mely mégis csak az utasító személyes nézetét képviselhetné — kiki inkább kész leend, mindjárt magát a könyvet megírni.

Mi lenne jobb, jutalom kitűzés által a szakértéket, és pedig mindegyik országra, külön szerzőket buzdítani? — mert alig fogja azt valaki magával elhitetni, hogy ezen tág mező mindhárom ágában egyenlően jártas, — vagy pedig egy szűkebb bizottmányt alakítván, annak legjelesb tehetségeit e munkával megbizni?

Az elsőt nem merem tanács lani, mert mint a pályázásoknál szokott történni, meglehet hogy épen a legtehetségesebbek nem versenyeznének, s így talán az aránylagosan legjobb munka, mely azonban talán a középszerűsége felül nem áll, elfogadtatnék; mig a másik esetben remélni lehet, hogy a vállalkozók ezen megbizást becsületbeni dolognak tekintvén, a várakozásnak és bennök helyezett bizalomnak megfelelő munkával fogják a tankönyvi irodalmat gazdagítani; főleg ha a tervezett szűkebb bizottmány a solidaritást elvállalná, s valamint a könyvek tervezésében, kivitelében, ugy a három szerzőtől kikerülő munkák egyöntetűsége kieszközlésében is önfeláldozólag, honfiailag közreműködnének.

Ennyit tartottam kötelességemnek a tárgy beosztásáras az órák számára nézve őszintén elmondani; de még sok más nyomja szívemet; mivel ugy hiszem, hogy már ideje, a terményrajz előadásában is egy lépéssel tovább menni, és más országok tanodái színvonalára e tekintetben is emelkedni.

Az előadási módra nézve számos év alatt szerzett tapasztalásom nyomán kijelenthetem, hogy ha valahol, leginkább itt követelhető a valódi szellemi gymnastika. Én soha sem kötöm magam az előadandó vagy előadott leczke fonalához ugy annyira, hogy annak egyik vagy másik, a mediumra kihivott tanuló általi elmondását követelném. Valamint az ujjabb tárgy magyarázatát megelőzik az előadottakból tételhető kérdések, melyekre való értelmes feleletjei által a tanuló mintegy maga eltalálja az ujjabb, még csak magyarázandó tárgy jellemzését és a helyesen tett észrevételekből természetesen mindjárt, és pedig igazságosan jobb tanjelt kap, mint már otthon tanult leczke elmondás alkalmával, és minden egyes feltűnő

tulajdonnál, hasonlatosságnál, különbségnél egyik vagy másik tanuló is kérdeztethetik.

Ilyenkor — a könyvet betéve az egész osztály figyel, mert nem tudván mikor és kinek tesztek kitérő kérdést, a felhivottal együtt mindnyáját késztetem feleletre, és mindenki magában követi a felelő minden szavát, gondolatját, és azokat vagy egyetértőleg helyesli vagy az elkövetett hibánál, keze emelésével, azt a tanárnak tudtára adja.

Minden leczkével tágul a tárgyismeret, tisztul az általános áttekintet és a kikerülhetetlen ismétlések anyaga is gyarapul. Így felel minden előadás alatt az egész osztály, senki sem unatkozhatik, senki sem maradhat el egészen a többiek mögött, mert mindenki folyvást nem egyes leczkékből, hanem az egész tárgyból készül annyira, hogy főleg a különben nehéz rendszerismében kellőleg erősödik és a főjelledéket tán örökre emlékezetébe vési.

Igaz hogy fárasztó az ilyen előadás, hogy a tanár részéről teljes othonosságot tételez föl és folytonos készülést igényel; de az eredmény mindig örvendetes, meglepő, a fáradozásnak megfelelő.

Ezekon kívül követelem tanítványaimtól, hogy a jelszavakat maguknak leírják, mi a tanulást fölőtte könnyíti, és minden nagyobb fejezet elvégezése után táblázatba foglalják, miből egyszersmind kitűnik az is, hogyan fogták fel a bevezetett tárgyat. Ezek a terményrajzi hazai feladványok, melyeknek fénypontja a vizsgálati írásbeli dolgozat; ebben már oly kérdés fejtetnek, mely az egész tanulmányi körbeni jártosságot kitűntetheti.

Ilyen eljárás nélkül a legjobb tankönyv csak írott malaszt marad; de bámulatos leszen az eredmény és szembetűnő a haszon, ha a tanár ezen módot követi, ha a főbb tárgyakra a súlypontot fektetvén, tanítványit az ilyen módon begyakorolja; mert így biztosan fogja a végezélt: az általános figyelmet, a nemes versenyt elérni, a fiukat gondolkodó észlelésre és észlelő gondolkodásra birni.

De hogy a tanár így működhessek okvetlenül szükséges, hogy szakférfiú és pedig lelkes szakférfiú legyen. De hol van, kérdem, nálunk a terményrajz ilyen tanárait képező seminariumunk? Hányan vagyunk kik nem autodidacták? és kik csak sok áldozattal utmutató nélkül annyira begyakoroltuk magunkat, hogy szakmánkat még is illően képviselhetjük? És ezek közt is, hánynak áll rendelkezésére a szükséges műterem, gyűjtemények, melyek segítségével a magyarozottakat elő is mutathatja? — Mennyit veszt az ifjuság és mily élvezetlen lehet a terményrajzi előadás ily segédeszközök hiányában? vagy ha e tantárgy valakire, de me sine me, hivatlanul erőszakoltatik, ki azután talán épen csak annyit tudhat szakmájából, mennyit szégyen pirulás nélkül tudnia kell,

azaz mennyit iskola-könyvéből, és az abban lévő képekből tanulhatott!

A tantárgy tehát megvan, de van-e arról is gondoskodva, hogy tanártól a szakképességet is követelni lehessen, vagy ő azt magának megszerezhesse valahol? Lehet e józanon feltennünk, hogy azon tanár, ki maga is csak alig jártas a talán reá erőszakolt tantárgyban, a tanulókat fogja kellően buzdítani a gyűjtésre, az ön határozásra serkenteni ha t. i. félnie kell attól, hogy ők majd bajt okoznak, dolgát szaporítják a talált terményekkel, melyek legyenek bár közönségesebbek, még is előtte ujjak s ismeretlenek. — Ilyenkor többnyire az is szokott történni, hogy a tanár azon segéd könyvekkel sem bír, melyek segítségével a kérdéses tárgyakat meghatározhatná, s így tekintélye koczkasztásával szakmájában járatlanságát is kell némileg elárulnia.

Szaktudományt csak szakember taníthat sikerrel, és másokban is a saját tudománya iránti előszeretetet kelteni soha sem fogja az, kinek magának az ahhoz szükséges kedve nincsen.

Igaz hogy ennek megérintése és megvitatása szoroson nem tartozik a tankönyvek készitési véleményhez, mindazonáltal való az, hogy maga a legtökéletesb szakkönyv is nem szaktudós kezében a terményrajz tág mezején eredménytelenné, meddővé válik.

Miképen lehetne és kellene terményrajzi seminarium hiányában a tanárjelölteket a terményrajz minden ágában gyakorlatilag előkészíteni, és gymnasiumi terményíráinkat nagyobb költség nélkül bővíteni, röviden tárgyaltam az ide mellékelt Kalauz 1864. évi folyam 19. számában. — Ezek csak alapeszmék, melyeknek pártolása és kivitele az egész magyarhoni terményrajz-tanításon nagyot lendíthetne; sőt mint tudom, a Főtitisztelendő tanítórendek főpapjai nem is elleneznék ezen terv életbeléptetését, ha az első indítvány a magas kormány részéről történnék.

Még van egy a mily általános, oly alapos panasz, és pedig nem csak nálunk, de az összes ausztriai tanférfiak részéről is, a tárgyilagosságnak hiányos volta miatt, mi a szemléletes előadást nagyon nehezíti.

A napról napra mindinkább elterjedő rövidlátosság nál mely, már az alsó osztályokban is gyakrabban előfordul és talán némileg amohó regény olvasásnak, a tanteremek rossz világításának, az iskolai könyvek, főleg pedig az olvasó classikusok szemrontó kiadásainak tulajdonítható; feltűnő az, hogy míg a kiadók a földrajzi térképeknél minden gondot arra fordítanak, hogy még a nagyobb tanteremekben is világosan kivehető legyenek, azalatt a terményrajzi táblák állatjai, növényei még mindég az iskolai könyvek terjedelmét túl nem haladják.

Erre nézve minden esetre a magas kormánytól várunk gyökeres orvoslást. Ezt pedig legkönnyebben

lehetne elérni, ha a szakférfiak művészekkel kezetfogván oly terményrajzi táblákat terveznének, melyek nem csak az első padokban, hanem az egész iskolában is láthatók volnának.

Lássuk már az egyes osztályokban előforduló tárgyakat.

Az ásványok közül a közönségesebbeket több példányban lehet a tanteremben minden kár nélkül köröztetni; sőt, mit magam legzezszerűbbnek találtam, a kézi gyűjteményt, mely példányokból áll magában az iskolában üveg alatt kellene tartani, és a legjelesebb tanulóra, mint örre bizni. — Megtettem azt is, hogy a kisebb, hasznavehetlen példányokból kettősöket a tanulók közt kiosztottam; egy két darab birtoka a fiukat magok szerzésére is ösztönözte, mi annál könnyebb, mert a közönségesebb ásványok ára számba sem jöhet.

A növényekkel sincs baj, a meghatározáshoz szükséges példányokat mindenki maga gyűjti, szarítja magának, saját helyén ülve leírhatja, vagy leírás után vizsgálhatja, összehasonlíthatja.

Ugyanaz történik a gericztelenek legnagyobb részénél is. Ezeknek gyűjtése a fiuknak kellemes, hasznos, tanulságos szórakozásul szolgál, és a ki saját gyűjteményének minden egyes darabját ismeri, természetesen mások megismerésére is már önkényt buzdítatik.

Ilyen nagy ösztönzésnek tartom azt is, ha az ilyen gyűjtők tanjegyéhez a bizonyítványban kitétetik: hogy ezen szakban gyakorlatilag is működött.

De mit tehetünk a gerinczesekkel? A fővárosban könnyű a dolog, itt létezik a nemzeti muzeum; de mit tegyenek a vidéki gymnasiumok? A kitömött példányok hamar romlanak, a borszeszben tartottak színüket és alakjokat veszítik, a drágábbak ritkán szerezhetők; miért is vannak egész osztályok, melyek gyűjteményeinkben igen mostohán képviselők, s melyeknek hiányán kell, hogy más módon segítsünk.

Van egy régi eszmém, mely kivihető és a célnak tökéletesen megfelel.

Nem bámuljuk-e sokszor a nürnbergi kirakatokban a papírmachéból készült, gyerekjátéknak szánt elefántokat, tevéket, lovakat, kutyákat stb. Nem lehetne-e elismert művészektől készített minták után minden osztálynak, vagy rendnek állataiból a legfeltűnőbbeket így készíttetni, és a sokszor rosszul rajzolt, még rosszszabul festett s mégis aránylag elég drága színezett állatképek helyett inkább ilyen állatmintákat felállítani.

Ha minden birodalmi tanintézet, melyben a terményrajz köteles tárgy, maga szükségéhez képest kénytelenítettnek ezen emlősökből, madarakból, hüllőkből, halakból, gombákból, stb. venni, nem lehetne-e ezeket igen olcsón szerezni? Szállításuk, őrzésük, köröztetésük semmi nehézséggel sem jár, mert nem

törékenyek, könnyűek; és a térben terjedő, kézzel tapintható test bizonyára könnyebben felfogható, mint a legjobb rajz vagy festmény.

Bátorkodom ezen eszmét, melynek kivihetőségéről, h sznáról tökéletesen megvagyok győződve, azon lelkes tanférfiak szives figyelmébe ajánlani kik e tekintetben még némileg hátralevő tanügyünk emelésében szünet nélkül fáradoznak, és adja a jó ég, hogy sikerrel fáradoznak.

Meglehet, hogy tervem vérmesnek fog tetszeni de minthogy technikai tehetetlenséggel nem jár, azt hiszem, hogy az általam tervezett termények musáí a csonka, színe vesztett, hiányosan és eltorzítva kitömöttéknél kedvezőbb, tanulságosabb taneszközzül fognak elismertetni és 294 a mely állatokkal a serdülő gyerek játszott, azokkal első terményrajzi észleleteit is megtehetné!

Az általam érintet hiányokon segíteni; a szükséges változtatásokat életbe léptetni, nem egyesek feladata; ha szaktársai is így vélekednek, remélhető, hogy benső meggyőződésünkből származó, és tiszteltteljesen fölterjesztett véleményünk illő helyen is kellő méltánylásban részesülni fognak minek az egész magyar tanügy felvirágzása reményében csak örvendeni lehetne.

Dr. Rómer Fl.

Tankönyvi irodalom.

Epitome Historiae Sacrae. ad usum tironum linguae latinae Auctore C. F. Lhomond.

A magyar ifjuság használatára alkalmazta Peregri-ny Elek, magy. akad. I. tag s nevelőintézeti tulajdonos. Pest, 1865. kiadó: Pfeiffer Ferd. Ára 60 kr. o. é.

A Kalauz III. évf. 1. fel. 4. sz. 59. lapján főtiszt. Dr. Lutter Nándor igazgató ur az említett művecskét az iskolai latin olvasmányok közé akarja számíttatni. Hogy pedig a munkácska a cselekvő és szenvedő igék ragozásának befejezése után, tehát az első latin osztályban, a tanév három utolsó havában, és a második latin osztályban tárgyalassék, ezzel nem lehet egyet értenem. Főtiszt. Dr. Lutter Nándor igazgató ur a fenemlített munkácskát az idézett Kalauz 57. lapján a III. osztályban, és pedig a második félévben, továbbá a IV. osztályban ajánlja. *)

A művecske nagy terjedelmű nem lévén, egy félév alatt is olvasható a tanulókkal, **) és pedig minthogy

*) A szóban levő munka ismertetése alkalmával ezeket mondtam: „Tanrendszerünk jelen állásánál fogva a fennidézett nagy hasznu munkácska a cselekvő és szenvedő igék ragozásának befejezése után, tehát az első latin osztályban a tanév három utolsó havában és a második latin osztályban volna használható.“

A „Kalauz“ említett szám 57 lapján a nézetem szerint szervezendő 9 évi tanfolyamu gymnasium első és második osztályában latin nyelv adatnék elő, s így igen természetes, hogy ezen új tanterv szerint én latin olvasmányt csak a harmadik osztálynál vehettem föl, és pedig mind ezen általam tervezett, mind a jelenleg érvényben lévő tantervben az „Epitome Historiae Sacrae“ munkácskát a szenvedő igék befejezése után kívánnám olvastatni.

Dr. Lutter Nándor.

**) Ha az „Epitome Historiae Sacrae“ csak egy fél-

a latin mondattannak majdnem minden szabályait képviseli, nem volna még sem igen tanácsos ezen olvasást már a III-dik, hanem inkább talán csak a IV. osztályban megkezdni.

De mielőtt a szóban lévő könyvecske olvasásához fognánk, szükséges hogy először a csiklandós helyek, (***) milyenek először a 17. lapon a 45 szakasz első sorai: Uxor Putipharis eum pelliciebat ad flagitium. Josephus autem nolebat assentiri improbae mulieri; 2-szor az 51. lap, 126 szak, első négy sora, ugym: David, postquam solium conscendit, duplex scelus, et quidem gravissimum, commisit. Adamavit mulierem, nomine Betsaben, eamque adflagitium compulit; továbbá a 62. lap. 153 §. szavai: dum te in utero gestaret; végtére a 80-dik lap. 5 sz. a. ezen szavak quae te utero gestavi, — alui; — másodsor hogy a nyelvtani hibák kiküszöböltessenek. Az utolsók között kevésbé feltűnők: 1. lap. 1. § primo, secundo, tertio, quarto, quinto és sexto die után fölösleges a vessző; szükségesebb pedig aves, pisces után. Továbbá hiányoznak a puncta diaereseos, úgy az 1. lap. 1. §. a coegit = coegit; aere = aëre; ugy a többször előforduló Noemus = Noëmus; 182 és 183 §§. Misael = Misaël; 4 lap. 2. sor felülről: sin után fölösleges a u t e m l. Zumpt lat gramm. 342 §. de sin néha autem által megerősítettik, Klotz II. köt. 1352 lap; a 38 §. postquam narravisset; 73. §. insiliit — insiluit (talán. sajtóhiba); littus helyesebben egy „t“vel iratik 1. Klotz, Rob. Stephanus thesaurus lingu. lat. mondja: In carmine solet duplici t scribi; Forcellini pedig: totius lat-lexic. ed. in Germania prima, Tom. II. p. 681: Praeferenda cum simpl. t scribeni ratio V. Schneider. Gr. lat. I. p. 446; valamint „Hierosolyma“ is inkább a többesben fordul elő; a 154 §.-ban „et“ után elmaradhat a (—) köztjel az első sorban; a mi csak sajtóhiba; 161 §. tandiu = tandiu; c o n f e s s u s e s t után szinte accusativus cum infinitivo féle mondatnak kellett állnia; valamint a 179 §.-ban calamitate edoctus sem igen helyes. A könyv szélén nem idézett hibák közül mindjárt a könyv elején feltűnőbbeknek látszottak a 2 lap. 3 §. si comedas; 3. lap. 6 §. reptabis super pectus; 7 §. donec abeat in terram; 4 lap. 2 sor felülről: si recte facies; 5. lap. 15 §. uno verbo, stb. (***)

Travnicsek.

évig fogna olvastatni, félni lehetne, hogy a kívánt eredmény el nem érik. Én ezen munkácska által a tanulónál főleg szöböséget és az alakokban biztosságot kívánok eszközölni, és pedig azon módon, melyet az említett szám 59. lapjának utolsó előtti pontjában javaslatba hoztam. Ezen javaslat tekintetbe nem vételével a czél csak hiányosan fog elérni. Dr. Lutter Nándor.

***) Ha a franciaországi és belgiumi katolikus Clerus e munkácskában csiklandós helyeket látott volna, azokat kétségkívül már régen kiküszöböltette volna. Az idézett helyeket oly ártatlanoknak tartom, mint a szóban lévő munkácska bármely egyéb helyét. Oskoláinkban ezen bibliai adatokat fi- és leánytanítványok a Nagym. püspöki kar által jóváhagyott tankönyvekből anya nyelvükön épen ugy tanulják. Dr. Lutter Nándor.

****) A javaslatba hozott jobb írásmódot és előhozott hibás kifejezések kijavítását illetőleg feledni nem kell, mi-kép a latin szöveg L h o m o n d szerint változatlanul adatott. Ha ezen változásokat tenni szándékozunk, igen kívánatos,

Tartalom: A növénymivélés növény-életteni jelentősége. IV. — A nemzeti muzeum. — Felsőbb tanügy. — A gyorsírás középtanodáinkban. — A mennyiségtani analysis és synthesis. — Vélemény a természetrajzi tankönyvek szerkesztéséről. — Tankönyv irodalom. — Ujdonságok. — Pályázat. Előfizetési felhívás.

Kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő **Dr. Riedl Szende.** Szerkesztő-társ: **Dr. Lutter Nándor.**

Pest 1865. Nyomozott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fanda és társainál 3 korona-utca. 18 sz.),

Ujdonságok

— Beküldetett a „Győri történelmi és régészeti füzetek“ III. kötetének IV. füzeté. Kiadják Ráth Ká és Rómer Floris, Simor János győri püspök méltós pártfogása mellett. Mily fontos hatása van az ily nemű vizsgálódásoknak a történet — tudományra, azt eléggé csak szakférfiaink tudják; minden újabban felmerült kérdés a hajdan korból csakis a régészeti adatok nyomán derített fel! — Csinos kiállítása és gazdag beltartalmára méltán felhívhatjuk t. olvasóink figyelmét.

— A város ligetben a Hermina-kápolna szomszédságában május elsején uj iskolát nyitnak. Ez mind a tanítók mind a tanoncokra nézve áldásos gondolat, mert a nyári hőségben a test kimerülése a szellemet is ellankasztja, itt legalább a fák hűsében felüdülést nyernek.

— A P. N. olvassuk, hogy Vámbéry Armin „Közép-ázsiai utazás“ című munkájának magyar kiadása már e napokban elhagyja Emich sajtóját.

— Megjelent „III. Napoleon Julius Caesar“ magyar jogositott kiadása I-ső kötetének I-ső füzeté. Kiállítása igen csinos és a külföldieknél tetemesen olcsóbb, daczára ez előnyöknek a magyar közönségnél is csekély részvétnak örvend.

Pályázat.

— A magyar kir. egyetemnél megürült, a nővénykert igazgatóságával öszszekötött s 1365 frt fizetéssel, s az évkörök szerinti fokozatos fizetés előlépés jogával járó, növénytani tanszékre rendes tanár fogván kineveztetni, közpályázat hirdettetik.

A magyar előadásokra képes folyamodóknak, önéletrajzuk, szakavatottságukról tanuskodó bizonyítványok, és ha vannak, irodalmi dolgozataik melléklésével ellátott kérvényeik a magyar királyi egyetem irodájába 1865. apr. 10. napjáig benyújtandók.

hogy azok azon tanférfiak közreműködése által történjenek, kik a munkácskát használván a hiányokat kijelölni legképesebbek. Nem is kételkedem, mikép a latin nyelv minden őszinte barátja ezen fáradozást örömmel üdvözlendi; mert ki ne óhajtana, hogy eme elismert hasznu munkácska, módosítások és javítások következtében, még tökéletesebb ne legyen. Dr. Lutter Nándor.

Előfizetési felhívás.

Mindazon előfizetőinket, kiknek meghosszabított előfizetési határidejük e hó végével lejárt, tisztelettel felkérjük annak minél előbbi megújítására.

A „Kalauz“ szerkesztősége.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

(Megjelen minden hó 15. és utolsó napján.)

Előfizetési ár: Egész évre 8 frt. — Félévre 4 frt. — Negyedévre 2 frt. — Egyes szám ára 40 kr.

III-ik évfolyam 1-ső fele. 7. szám. Pest, 1865. April is 15.

A német dráma fejlődése.

Szándékom a dráma általános történetének csak egyik érdekesebb ágáról, a német dráma fejlődéséről szólni; azért mellőzhetem az antik drámatikusok és azok követőit, futólagosan róluk annyit jegyezvén meg, hogy köztök az irányban leglényegesebbek a görögök. A rómaiak e téren előbb a görögök fordítói, később pedig nem mindig szerencsés utánczói valának. Azonban az újabb nemzeteknél is több, kevesebb eredménnyel szintén történtek kísérletek a trágikum terén, és különösen az olaszok és francziák törekedtek a régi színjátékot ismét helyreállítani és lehetőleg tökélyesíteni. A romantikus színjáték, melyet szorosán véve a régiek szellemében sem tragoediának sem komédiának nem nevezhetni, kiválóan az angolok és spanyoloknál honosodott meg.

A német szinirodalom a legifjabbak egyike és az összes elődök legkülönbözőbb behatásainak nyomaival bir. A német dráma is, noha más nemzetekhez képest épen ellenkező körülmények közt, vallási szertartásokban gyökerezik és természeténél fogva tragikus. Nagyhét alkalmával Krisztus kinszenvedése és halálának történetét már a legrégebb időkben is különböző személyek olvasták, kik közt az apostolok, Heródes, Pilátus, a zsidó főpapok stb. szavai és szerepei ki valának osztva, míg maga a lelkész Krisztus szavait hangoztatá. Ezen szokás az egyházban már a 12. században általános volt és még mai napig is főn áll. Nem sokára, és pedig ugyancsak ezen században még a működő személyek jelmezése is alkalmazásba jött és ezzel hihetőleg a cselekvény is. A főbb jelenetekben az előadási nyelv a latin, az előadás helye pedig a templom volt. Hogy nem ragaszkodtak mindig szorosán az evangéliumok szövegéhez, hanem hogy rövidítéseket, változtatásokat és részben az egyházi hagyományokból vett bővítéseket, majdan csinosításokat is alkalmaztak, nagyon természetes. Ezen passiók szerzői, rendezői és az egész előadás vezetői papok valának. Egyes helyeken már korán német énekeket vagy recitatívákat szurtak közbe, melyeknek tartalmát először alkalmasint Máriának a keresztfa alatti keseregése képezé.

A passió- és husvétii játékok mellett még Krisztus születésével összekapcsolt jeleneteket is adtak elő. Később, a 14. században, egyes bibliai jelenetek előadását is megkísérelték; majdan fölvetették az egyes szentek életét is, melyek szónokló és elbeszélő személyek és bohócok (joculatorok) hozzáadásával bővítették és élénkítették. Ezen utóbbiak a farsang vig zárnapjaiban komikus jelenetekben léptek föl, ellentétet így képezvén a közelgő husvét komoly ünnepeivel, miáltal a trágikus elemmel a komikum szövetkezett. Ez utóbbi részint a nyerekedő Judás, részint azon kalmár képviseli, kinél a szt. sirhoz zárandokló asszonyok fűszereiket vásárlák, és ki rendesen valamely kóbor, kérkedő szatócs, kuruzsoló vagy kajkász alakjában és modorában szokott föllépni.

Ezen játékokban és tréfás jelenetekben szintén résztvett még a papság; mert a középkorban az egész népelet sokszoros összeköttetésben állott a vallással és egyházzal, miért is az egyházi törvények által gyakran korlátoztatott és kicsapongásaiban akadályoztatott. Ezen megszorítást pedig a nép időről időre pajzansággal és gunnyal boszulta a nélkül, hogy az által a vallás szentségének ártani akart volna. Ilyenek valának a különösen Franciaországban divott bohócünnepek, melyek alkalmasint pogány szokások kigunyolásából eredve, lassankint keresztény bohózatokba mentek át és rendesen vig lakomával fejeztettek be.

Azonban a vallási szertartások és dolgok illetén profanisatióját az egyház nem tűrhette és így a 14. és 15. századokban tartományi zsinatok és egyes püspökök részéről is több tilalom maradt reánk, melyek a színjátékoknak a templomokban való előadását, az ezek alkalmával előfordulni szokott álarozozást és a boszantó bohóckodásokat szigoruan tiltják. De mindezek daczára ezen játékok mégis főnmaradtak, csak hogy színhelyök a templomból a szabadba tétetett át, miáltal a komikus és tréfás résznek mint önálló farsangi játék és bohózatnak különösen a 15. században történt elkülönítése a komolyabb résztől, a tragoediától lényegesen előmozdított, és amazok népszerűbb alakot öltöttek.

A latin nyelvet most a német rimek csaknem egészen leszorították a térről. És ezen népjátékokat

az egyház ismét türte, sőt úgy látszik, míg saját és a világi hatóság fölügyelete alatt állottak, azokat pártolta és segítette is, a mint ily passió, föltámadási és farsangi játékok némely helyeken még mai napság is folytattatnak. Ezen színjátékokat együttesen közönségesen *mysteriumok*nak nevezik, noha ezen elnevezés csak Franciaországban és talán Olaszországban alkalmaztatott, de Németországon, hol mindig a „Spiel“ szó divott, soha nem használták.

Bármennyi adattal birunk is különösen közép Németországra nézve, az ily vallásos darabok előadásáról olyannyira, miszerint föltehetni, hogy ezen játékok különösen a passió és husvétijátékok rendszeren még faluhelyeken is előadattak, a legújabb idők aránylag még igen kevés teljes szöveget leltek. A németországi *mysteriumok*at először az *Eulenspiegel* említi. Tartalom és alak alkalmasint hagyományoszerűleg változatlan maradt, miáltal annak leírása fölös lön. Csak a művészebb, fontosabb jelenetek jegyeztettek föl egészen, minő például a már említett Mária kesergése, vagy oly darabok, melyek egészben a szokásos egyszerűbb modortól elütöttek és nagyobb tökélyre igyekeztek emelkedni.

Magasabb művészetet ezen darabokban hiába keresünk, sőt ellenkezőleg mindnyája vastag vonásokban magán hordja ezen kornak jellegét, a nyelv és versalak elfajulását. A farsangi játékok közül legalább *Folz János* (1450) és *Rosenpluet János* (ca 1457)* két kiválóbb költőtől vagy rimelőtől birunk több kísérletet. Említést érdemelnek még *Schernbeck* (1480), *Nythart János* (ca 1486) *Gegenbach Tivadar Pamphilius* (ca 1515) és *Grimm Zsigmond* (ca 1520). — Színpad gyanánt lőczákra fektetett néhány deszkaszolgált. A reformáció századaiban a farsangijáték pápa- és egyházellenes jellemet öltött, mely irányból elég *Manuel Miklós* berni festészre emlékeztetnünk; minek folytán mindinkább elvadult és elsatnyult.

A rendes színjáték Németországon az antik dráma befolyása alatt csak a 15. század folytában fejlődött, midőn a humanisztikus tanodák tanulói *Plautus* és *Terentius* egyes darabjait begyakorlák, és ezek könnyebb felfoghatására német bevezetéseket és toldalékokat csatoltak hozzájuk, míg végre egészen mellőzvé a tudós nyelvet, a színjátékokat a tanodákból

*) *Folz János* művei: *Das Fastnachtspiel von einem pawrn Gericht*. Nürnberg 1474. *Von einigar pawrischen pawrn Heyrat*. Nürnberg 1521. *Von einem wirtzknecht und der Hausmagd*. Nürnberg 1521. *Von dem König Salomon und Markolfo*. u. *Von Pulern den fraw Venus ein urtheil fellt*. *Von den die sich weiber narren lassen*. stb. *Rosenpluet János* *Ein vestnacht Spiel von den Sieben Meistern*. *Das Turkenvastnachtspiel*. *Ein vastnachtspiel (über den Ehebuch)*. *Die Kuchenspeise*. *Von dem pawrn und dem Bock*. *Von dem König aus England*. *Von dem Bawem mit dem Fleischgaden*. *Von drei in ein Haus entronnen*. *Von zwei Eheleuten*. *Die Grossliebhabervastnacht*.

az életbe a néphez vitték át; azonkívül a régi drámákat lefordították és így mindenkinek érthetővé tették; végre pedig egyes humanisták, minő *p. Celtus* és *Reuchlin* latin nyelven ugyan, de hazai népszerű vagy vallásos tárgyakat dolgoztak fel. És hogy ezen latin darabok azután szinte hozathassanak, ismét lefordították, mely körülmény végre a tudósokat is oda vitte, hogy darabjaik irásánál legott a német nyelvet használták.

Ugyanekkor *Sachs János* (*Hans Sachs* *) 1494—1576 a sülyedő népkomédiának új leüldet adott azáltal, hogy már nem csupán vallásos tárgyakat dolgozott fel, hanem a régiek történetét és a mythológiát, a középkori mondákat és elbeszéléseket, szóval az élet és történelem összes anyagát drámai költészetnek körébe vonta. Alakra és dispositióra nézve bármily tökéletlenek is darabjai, bizonyos tekintetben mégis őt mondhatnók a művészi dráma alkotójának, minthogy modora a következő drámairókra irányadó lön. A *Yrer Jakob* (+ 1606) darabjai mint e korbeli összes drámai termékek telvék ugyan nyers kegyetlenséggel és véres erőszakkal, azonban a tragikus erőt és drámai hatást még sem tagadhatni meg tőlük.

A vallási drámától való természetes tovahaladás most az leendett, az e téren egyedül kitünő görögök mintáira visszatérni és a népek hősmundáit a színpad által a valódi életbe vezetni, vagy inkább azzal össze olvasztani. Ha a német nép öntudata részint önmagában elég szilárd maradt volna, részint az idegen elemek és anyagok tulnyomó benyomulásai, nemkülömben a heves vallási viták által nem gyöggítettett volna; és ha ezen kor külömben tehetséges költői jelentékeny erejüket a sima latin versek helyett egészen a német költészetnek, nevezetesen a német drámának szentelik vala: a 16. században *Siegfried*, *Dietrich* és *Hildebrand* mondái szintugy szinte hozathattak és drámai műrecekékké alakíttathattak volna, mint ezt *Euripides*, *Sophokles* a trójai harc mondájának hőseivel tevék, miáltal a német dráma bizonyára egészen más és magasabb irányt és nemesebb alakot öltött volna. Így azonban ezen nemzeti drámára még alkalmas korban csak csekélyebb, eredménytelen és csakhamar ismét feledékenységnak is indult kísérleteknél tovább nem jutottak. Egyedül *Hans Sachs* volt az, ki

*) *Hans Sachs* saját vallomása szerint egyebeken kívül irt 26 bibliai és 52 világi komédiát, 27 egyházi és 52 világi tragoediát és 64 farsangi játékot; *Yrer Jakob* pedig 30 komédiát és tragoediát és 36 farsangi játékot. — Ekor nevezetesebb dramatikuskai még: *Ackermann Ján.* és *Rebhuhn Pál* (ca 1536) v. *Birken* 1500-1554, *Judith* című művében 57 személy szerepel, *Ruef Jak.* *Forchheimius Máty.* (ca 1550), *Wickram Gy.* (1538—1562), *Hayneccius Márt.* (1544—1611), *braunschweigi Henrik* (ca 1591) *Brunner Ján.* (ca 1592) és *Mauritius Gy.* (1570—1631).

helyes tapintatánál fogva halmaz anyaga közt egyik drámájába „Siegfried halálát“ is fölvette; sőt a 17. század elején a már szintén említett Ayrer J., kinek még különös érdeme, hogy a cselszövényt is fölvette, Otúth és Hugdietrich mondáit szemeli ki két drámája tárgyaul. És ha Sachs és Ayrer nyomán tovahadtak volna, még a 17. században is Németországon ép oly könnyen teremthettek volna nemzeti színirodalmat, mint ez Angolországban Shakespeare és Spanyolországban Lope de Vega által történt.

És mivel az első alkalmas pillanatot elmulaszták, a következő kornak a drámával ismét újból kellett kezdeni, hogy csakhamar ismét elbukjék; sőt egy a 18. század elején megújított kísérlet sem volt szerencsésebb, míg végre Lessing azon egyetlen iránynak indult, melyen habár nemzeti dráma nem, de dráma még is még létesíthető volt.

A középkori mysteriumok, a harminczéves háboru alatt, csekély, még maig fönmaradt maradványait kivéve, megszűntek és velök a tanodák azon szokása is, hogy ünnepek alkalmával a tanulók szindarabokat játszottak; a népjátékok is mindinkább elnémultak, a népszínjáték pedig feledésnek indult. A 16. századból fönmaradt és imént említett latin költészet határozott hátrányára különösen abban tűnik ki, hogy csak a későbbi latin költőket választá mintául, a régiebbeket kevésbé, a görögöket pedig épen nem méltányolá és így üres szócsörgéssé vált. És épen ezen silány utánzatok lőnek azután a 18. század első felében, midőn a költészet a polgári körből ismét a tudósok kezére került, a német költők előképei: Heinsius Dániel németalföldi czikornyás latin és hollandi rimelése volt eleinte, Tschernigg és Gryphius sőt még Opitznak is fönneen magasztalt eszményképe.

Opitz Márton (1597—1637) lön mégis a német költészet atya és helyreállítója, midőn a lealacsonyított költészetet diszes állására ismét fölemelte; az ókor szabályain alapuló műalakot teremtett és a humanismus terén állva mindenek fölött az ó klassika irodalmat ajánlá és így a drámát ismét bevezette, mely czélra Sophokles Antigonéján kívül még Seneca egyes tragoediáit, továbbá néhány olyan dal- és pásztörjátékot fordított le nem ugyan a színpad számára, hanem olvasmányul.

Opitznak, az első sziléziai kör alapítójának azonban legnagyobb érdeme az általa létesített új metrika, mely csakhamar mindenütt elterjedt, általán elfogadott és uralkodó lön napjainkig. Eleinte ezen változás csak az elbeszélő költészetre vonatkozott, minthogy a lyrikán nem volt mit változtatni vagy javítani, hanem valami újat kellett behozni. A költői elbeszélés régi alakja, a rimpárok eddig nem a szótagok, hanem az arsisek szerint számláltatott. A 15 században az eredeti nyelvérzék a versekre nézve lassankint elhalt és a 16. században, a mesterköltők idejében pedig ezen

versek, minden tekintet nélkül az egyes szótagok hangemelkedése és hanglejtésére, már csak a szótagok száma szerint faragtattak, miből azután, mint p. Hans Sachsnál is, valódi szörnyversek alakultak. Ezen bajon segíteni kellett; ez pedig akként történ, hogy oly verseket igyekeztek képezni, melyekben szabályszerű szótagszám és egyszersmind szabályos a hangsúlylyal egyező arsis és thesis váltakozása uralgott. Opitz óta emlegettetnek tehát a német verstanban is jambusok és trochausok, azonban a dactylusokat egészen elveté vagy inkább képteleneknek nyilvánítá. De már nyomban követék őt a dactylusok, amphibrachusok stb. is, szóval a mennyiséges, nem pedig a minőséges versekre illő mérték egész serege és velök együtt a hexameter és pentameteren kívül a görög, római, nemkülömben a francia és olasz költészet minden sor- és szakaszformája.

Hanem a mit Opitz a rövid rimpárok helyé bealkalmazott, a francziáktól kölcsönzött alexandrinus volt, melyet e gyhangu méretei és rimeivel az antik hexameterrel egyenlő értékre emelve hős versnek mondtak és a német versalak legtökélyesbikének állítottak. Opitz a többi közt „deutsche Poeteroi“ czimű könyvecskéjében azt is állítja, hogy a költészet megtanulható művészet. A költészeti nemeket illetőleg pedig regisztrálja az anyagot; így mondja, hogy a tragoedia tárgyai: királyi akarát, agyonütés, kétségbeesés, gyermek- és apagyilkosság, gyujtogatás, vértörés, háboru és forradalom, panasz és sóhajok és hasonlók. A komédia ellenben igénytelen és beszél lakoldalmak- és lakomákról, a szolgák csalfaságáról, kaczerkodásokról, az ifjuság könnyelműségéről, az öregek fösvenységéről és olyan dolgokról, melyek a közönséges embereknél napirenden vannak.

Opitzot követé Gryphius András (1616-64), az első jelentékenyebb drámairó, a második sziléziai kör alapítója. Gryphius meg vala áldva a természetlől mindazon tehetségekkel, melyek a dráma átalakítására szükségeltettek; azonban részint német színpad hiánya, részint a nép közönyössége és csekély műveltsége, nemkülömben saját világmegvetése utját állották. A helyett, hogy a világot és az embereket a természetben tanulmányozta és nemzeti tárgyakhoz ragaszkodott volna, könyvekből merített és tudós minták után dolgozott, és a helyett, hogy nagyságát a cselekvény- s élénkségben és jellemfestésben kereste volna, szónoklatot, szó- és beszédbőséget alkalmazott, a túlzott tragikumot, természetellenes szenvedélyeket és erényeket kiválóan kedvelte, továbbá nagyszerű és borzasztó dolgok által igyekezett hatást eszközölni. És a nagyobb rész mégis őt tartja a német drámai költészet atyjának. Ezen állítás annyiban helyes, a mennyiben a tragoedia iránya alaki tárgyakra, a művészi előadás, valamint a teremtő költő subjektivitásának tulnyomósága általa lön megállapítva; de egyszersmind

ő volt az, ki a tiszta nemzeti dráma eddig még egészen be nem temetett útját majd ezen majd azon minta után való bizonytalan kapkodásával elrekesztette. Ellenben ismét ő volt az, ki először kísérté meg az események bizonyos sorozatát és összefüggését valamint a drámai személyek jellemzését is; sőt drámáiban nemcsak a még maig is föntartott jelenetekre való fölosztás, hanem a görög karok (Reigen) alkalmazása is meg van kísértve.

Ujabb időben néha azon kitüntetésben részesült, hogy Shakespeare-rel hasonlították össze, kinek halála évében született és száz évvel annak születése után halt meg. „Die Parallele weiter auszudehnen — mondja Schmidt Julián — wäre ungeschickt.“ Shakespeare drámái a színpadról a színpad számára vannak írva mindannak határozott öntudatával, mi az előadás sikeréhez szükséges. Gryphius ismertebb tragoediái: *Leoder Armenier, der sterbende Papinian, Karl Stuart, Katharina von Georgien* és *Celinde* inkább olvasmányoknak szánvák és mint már említők, bizonyos minták nyomán jelesül a nyelv és szavallás nemesítése végett készültek és nehányszor, de csupán iskola ikörökben, elő is adtattak. Shakespeare ismerte és egyes jeleneteit felt is használta a nélkül, hogy azok nagyszerűségére egészben reflektálhatott volna; sőt befolyással voltak reá a kóbor színészek is, kik előadásaikkal a közönséget oda vitték, hogy a legborzasztóbb dolgokat a színpadon már nemcsak hogy tűrték, hanem bizonyos előszeretettel és élvezettel nézték s hallgatták, mely szabadságát Gryphius is bőven felhasználta.

A kezelés szempontjából Shakespeare főérdemét nem az emberi szív összes redőinek mély ismerete, nem a jellemzés hatalma, sem az élet nagyszerű fölfogása, hanem cselekvényeinek azon tartos feszültsége képezi, mely a nézőt mindenkoron elenállhatlanul magával ragadja. A 17. század francia költői e hatalmas vonásból keveset, a németek mitsem bírnak. Egyik jelenet a másikkal sorakozik s bár minő retendő dolgok történjenek is, nem képesek érdeket kelteni, mert hiányzik a szellem.

Gryphius összes világa zord és komoly; hősei pedig bármely kor szülöttei legyenek is, csak azon egy hatalmas ösztöntől tápláltak: az életet megvetni és a halált keresni. Ezen sötét morálban minden jellemzés elvész és a lyrico-rhetoricai hangulat magát a tragikus hatást is megsemmisíti, mely csak ott lehet, hol a gyönyörű, szép életet valóban szeretik és tudják benne, mit áltoznak, mit vesztenek.

Gryphius zord irányát tulhajtá *Lohenstein Gáspár* (1635—83). Drámáiban a római és török császárok idejéből vett legszorongatosabb vérengzéseket dolgozta fel az olaszoktól átvett művészebb alakban. Az *Ayrer* népműveit jellemző gyilkosság *Lohenstein Agrippina, Ibrahim Basa; Kleopatra, Sopho-*

nisbe és egyéb műveiben egész vadságában és durvaságában is föléledt és annál visszatetszőbb, minél pompásabb, sallangosab és képekkel túlárazott szavakban lép föl. Továbbá ezen hiányok mellett még oly rendkívül hosszúak, hogy már csak azért sem lehetett őket színre hozni.

Azonban ezen korszakban maga a színészet állapota is szintoly keserves volt, mint minden másé. A megelőző századból ismert ugynevezett a ngol komédiásokkal találkozunk még, kik azonban már csak névleg ilyenek, minthogy angoloknak köztök már semmi nyoma. Csak közönséges komédiások és vándorló diákok, kik maguk gyártják darabjaikat; főczél volt a közönség látványát kielégíteni. Óriások és törpék, sárkányok és ördögök, tűzijátékok, álváltoztatások, az öldöklések és kivégeztetések minden nemei előhurczoltattak és minél hivebben adattak elő. A népnek a háboru iszonyai által mindinkább elvadult hajlama szintén megkívánta, hogy ily borzasztó jelenetekkel csiklandozzák. Vérnek okvetlenül kellett folyni és egyik hős sem fukarkodhatott az ismert hólyagokkal, melyek alkalmas pillanatban szétzuzattak és a színész egész arcát vérrel boriták el. A halálnak sajátos, de különösen kedvelt neme volt, hogy a hős fejével a falnak rontott. A kivégeztetések körülményesen adattak elő és minél tovább rángatódzott a gonosztevő, annál nagyobb tetszésben részesült. Ilyen kedvelt darab volt p. „*Titus Andronikus*“ is, mely még Shakespeare keze alatt is monstrummá vált, és melynek konczolásai Németországon hallatlan egykedvűséggel adattak elő.

A drámai alak ezen vándorcsoportoknál még bölcsőjében volt. Előbb megmondták, hogy most ez fog történni, mire meg is történt és azután még egyszer elmondták. A hősök, zsarnokok, szerelmések és bűvészek beszédei a legdagályosabbak voltak. De mivel a nép változatosságot szomjuzott, vagy már a fellengő jelenetek közt vagy közvetlenül azok után előugrott a *Hanswurst* és a történeteket vagy mondottakat eltorzítá. Nem szabad ezen német *Hanswurst* tot Shakespeare clownjaival összetéveszteni. A nagy költő minden clownja, noha mindnyájan egy nemhez tartoznak, mindig határozott egyéniség, mindenkor ember. Ezen clownok gyakran épen ellentétei a német *Hanswurst* nak és érzékenyek, mint p. „*Lear királyban*“ a bohóc, míg a *Hanswurst* merő abstractió, mely minden emberi érzéssel szakít. Azért nem is a nép elmésségének képviselője, hanem az egész elvetemültség és a pór nép aljasságának lenyomata.

A színész művészetének legmagasb foka a rögtönzés volt. Mindenek fölözt *Hanswurst* nak kellett ügyesnek lenni az improvisatióban, mi valamely torzképű embernek könnyen sikerült; miután leginkább abban állott, bármely perczen valami sületlent mondani. Ha ilyesmi sem jutott eszébe, valami illetlent

cselekedett és a tetszés még nyertőbb volt. Legmagasb pontját érte azonban a dolog, midőn egész darabokat rögtönöztek. E téren V e l t h e n mesteré, egy különben szellemdús férfiú a dicsőség, ki 1669-ben először Lipcsében lépett föl, és azután egy deáktársaság élén egész Németországot bejárta és mindenütt nagy diatalt aratott. Előbb M o l i é r e darbjainak elsajátításával a német színeszetnek becses szolgálatot tett, majdan a rögtönzött komédiák által tönkre tette. V e l t h e n től Hamburgban megtagadták a haldoklók szentségét. Az őt követte többi vándorcsoportok még inkább elvadultak.

A nemzetnek műveltebb és érző része ellenszenvvel fordult el ezen undok állapottól. Az udvaroknál, nemkülönbén a nagyobb városokban állandó színházakat emeltek, és mivel a jellemzett darabokat nem tudták, nem akarták befogadni, olasz operákat és énekeseket hoztak. Csakhamar az olaszok mintáira német operákat is irtak, melyekre már Opitz is utalt és Bécs, Drezda, München, Berlin, Hamburg, Nürnberg és más városok vetélkedtek ez irányban egymással. Azonban ebben is csakhamar tulzások kaptak lábra; mert nemcsak lovakat, hanem tevéket is hoztak a színpadra, és a szörnyek ordításait zenei hatásokra használták. És midőn a komikus operában a recitativ a szavalt dialogust kiszorítá, Hanswurst itt is felütötte tanyáját; így „a haldokló Judás“ című operában Judás fölakasztja magát, a bitófán szétreped, mire a sátán nagy ária közt kosárra szedi a szerencsétlen maradványait.

De az operának megvoltak nemesebb irányai is, mint ezt H ä n d e l művei bizonyítják; azonban általában az opera is a színjátékkal karöltve a német népnek e korszakban való elvadulását elősegítette.

Az új angol regény-irodalom.

Ha a magyarra fordított művek minőségére, vagy a témáik külföldi kritikai-lap mennyiségére tekintek, megvallom, mindig elkedvetlenedem. Németország minden nemű és rendű birálati közlönyének legalább nyolcz tiz alapos készütséggű munkatársa van; nálunk a két hazában alig tudnánk felszámítani öt-hat ex-professo szépszót. A mi elkeseredésem másik oldalát illeti, ki nem jegyezte meg, hogy regény és színműfordítóinknak csupán a francia, veszendő értékű művekre fordul figyelmük. A jelenkori angol-színműirodalmat nem ismerem, de egyhamar el nem hiszem, hogy e massív elméjű és kedélyű nép, ki az irodalom minden ágában felülmulthatatlan, kinél a regényköltészet oly nagyszerű terjedelemben és figyelemre méltó tartalommal e perczen is minden más nemzet felett tündöklök — használhatóbb és értéke-
sebb darabokkal ne tudna rendelkezni, mint a milyen-nel színpadaink a francia cultus következtében

folyvást meg vannak népesítve. Ha pedig a regényirodalmat nézem, hogy a „Maison-Dorée“ vagy „örült szerelmei“-féle férczművek helyett milyen jeles, a közönség izlését s a bírálat ítéletét egyaránt lebilincselő könyvekkel lehetne gazdagítani a mi árva literaturánkat, arról egy kis könyvszemle hamar meggyőzheti mind az olvasót mind az írókat.

Hiszen a magyarul olvasó kis közönség egész nagy és érdekes iskolák nevével is alig hallott valamit, hiszen a sensation —, muskulatur — vagy réal-regényirodalmat talán hirtől sem ismeri, nem hogy alkalma lett volna a legjobbakat mutatvány gyanánt élvezni is! kölcsön-könyvtárainkban csak is a „Fehér-ruhásnő“ jár kézről-kézre, közülök.

Nekünk kritikai-lapunk nincs; az olvasók és írók e szerint a hatásról, melyet ezek tettek, vagy az értékről, melyel bírnak, nem igen vehettek tudomást. Megkísértjük tehát mi, a sok jeles német bírálati-lap nyomán olykor-olykor figyelmünket a gazdag térre vonni.

Ezuttal mindenekelőtt Kingsley Henrik „Austin Elliot“ két kötetes regénye érdemel kiváló elismerést. Írójának meg van saját helye a regényköltők között. Ő egyikhez sem hasonlít. Némi családi-vonás emlékeztet ugyan benne, fényes tehetségű bátyjára, de Henrik ifjabb és eredeti modorára tekintve, derültebb, erőteljesebb és merészebb. Már legelső regényében. „Hamlyn G.“-ben oly megkapó merészséggel irt le valami ausztraliai kalandokat, hogy az olvasók kegyét rögtön megnyerte. Ezt „Ravensloe“ követte, gazdag, teljes és művészileg gondolt történet. Legutolsó műve „Elliot Bustin“, mely amazoknál egyszerűbb, de még ügyesebb és hatásosabb.

Mind a három regényben oly sajátágos eszmenet, szemlélet és elbeszélési-modor huzódik végig, minőt csak is Kirkley H.-ban és senki másban föl nem találhatunk. Határozott egyéniséggé domborodik ki, a mi megbecsülhetetlen a sok elmosódó és elcsépelet agyvelejű író közepette.

Mindenek előtt tudja a megnyerő előadás mesterségét. A ki egyszer belé kezd, okvetetlen végig kell olvasnia. Ha van idő, ha nincs, magával ragad, mint valami könyvérű, ifju barát, ki komoly foglalkozásod közepette lep meg, és kénytelen vagy vele elmenni a szabadba mulatni. Az ember ismét ifju lesz s pajzán kalandokra vetemedik. E költő oly ruganyos, friss, szabadszellemű, és hajlékony kedélyű, oly vonzó, oly humor gazdag.

„Elliot Austin“ idylli hangulattal, bájos stylban irt regény. Londoni, vagy specialiter Belgraviai-életet fest, az az oly fashionable-szokást mi ott foly le; sőt többet ennél: mert ő érti a való eszményítését, melyen annyi regényíró alább jár vagy fölebb repked a semmiségben. S épen ebben különbözik kiválólag a sensation-, muskulatur- és réal-irodalom fejeitől, kik

igyekeznek fölkeresni a valóságban minden borzadalmast és megrázót s büntényi elemek által még idegrázóbbakká teszik azt. Politika, szerelmi, hű barátság a magas rendűek közt, fashionabel életuntság, párbaj, fogság, bosszu, mind ez humorral élczesen- és genialis emberismerettel (ideszámitva a kutya ismeretet is; skott juhász-kutyája Robin a legjobb komikus, mint Turgeneff „Vadászképei“-ben a Jermolai ebc), s végre művészi csoportosítással van nála egybeolvasztva. Tehát a legteljesebb számmal meg van ott minden elem, a mi csak kell egy belgráivai-regényhez; sőt több ennél, a mivel ő rendelkezik, mert beleszövi a walesi-hegység tiszta, ősemberi és idylli alakjait s egy sziget szegénységét és nyomorát, melynek távolába, egyszerűségébe és szegény kunyhóiba vonul vissza s menekszik a belgráivai, zajos nagyvilági fény.

Ki a történetet olvassa, annak nincs miért kritikái bonczattannal kopáron előadni a cselekvényt, nincs miért mondjuk: ime az mindent igazol, sőt többet találtál benne, mint a mit kijelöltünk és megdicsértünk.

S még van egy nagy elme, e hatyü-fészken, kinek művei új irányt adtak a regényirodalomnak. Nevét nem tudjuk de hogy nő, — azt előbbi elhiresült regényeiből lehet látni. A „kétszer elveszett“, a „Queen Izabel“ szerzőnőjétől nem rég jelent meg. Már öt könyvet adott ki, s még most is ingerlőleg ismeretlen. De e műve után alkalmasint felfedezendi magát, hogy végre tudja meg a világ, ki írja azon esodavarázsszal gondolt és kivitt, egyénített alakok által érdekesített cselekvényeket, melyekben maga a macska egy helyt pupot csinál hátán s úgy köp az álnok barátra, s hol oly derült humorral s könyet facsaró páthossal s valódi érdekelttséggel vezet végig a költői szellem.

Valóban Anglia szellemi tevékenységük által ragyogó asszonyai fő diszétül szolgálnak, a Victoria-korszak irodalomtörténetének: Browning Barret Erzsébet, Glaskell E., Brontë Sarolta- Eliot György (kinek „Bede Ádám“-ját Salamou jeles fordítása szerint a Kisf.-társ.-adta ki) a „Twice Lost“ szerzőnője, s más felszámíthatlan mennyiségű szellemű asszony Angolországot a női intelligentia és költészet teljességére nézve oly büszkévé teheti, hogy vele egy nemzet sem versenyezhet, még a német nemzetet is ideértve, hol hasonlóképen rendszeresen foglalkoznak a nők irodalommal, Palzownő mesterműveitől kezdve egész Mühlbach Lujzáig.

A „kétszer elveszett“ hősnő pompás szépségű, félvad, neveletlen és festőileg-krinolintalan, angol-olasz leány, az elbeszélés rossz szellemének, egy angol kereskedőnek gyermeke. Rosszul bánik feleségével, ki ezért leányával együtt megszökik tőle s halála előtt gyermekét Rosettinek-nagybátyjának adja át, ki a leg-

nemesebbértelemben vett hősködő, garibaldista. Az ifju nagybátya, lesz az első szerelmes, és a mi tizenhat éves deli-szépségű hősnőnk, ki, mint már általában a Romeo és Julia hazájában szokás, nem valami holdvilág-szürcsölő ábrándos gyermek, fogadott apja merő gonoszságból elcsábítja, csakhogy vagyont londoni üzletéhez csatolhassa. Ezért a walesi-magányba hurcolja őt, hogy engedelmesnek nevelje; hanem, a mi nőstény oroslányunk meghajta-e vad kedélyét, fog-e rajta a nevelés? Nevelőnője egyszer csak azt mondja; igen! Hanem ekkor a lányt bizonyos Markó megkéri, a nagybátya ezt elutasítja; ám ez a leánnyal megszökik, és elszerzi azt. A nagybátyja pedig, kiútván a garibaldi-világ, Olaszországba siet, stb. S végre is az egész mesének oly váratlan és véletlen kimenetele lesz, a mit csak akkor élvez az ember, ha eleitől végig olvassa a regényt; s ebben áll mostanában az angol írók oeconomiája.

És hány meg hány ilyen asszonyi tehetség jelenik meg ott egy év alatt: lady Ponsonbay „Mar Lindsay“-ától kezdve, melynek hősnőjét maga az öreg Atheneum is bájolónak nevezte, — a Powers Margit „Arabiai napok és éjek“ cz. keleti elbeszéléseig, melyből a muzulman kultúra következtében elkerülhetlen asszonyi nyomoruságos helyzetről többet tud meg az ember, mint akármely más keleti könyvből.

Z-y Imre.

Magyar szónomozások.

Mit rohansz a messzeségbe,
Lám a helyes oly közel?

Idézett szavak gyakran bebizonyult értéke újra szokatlan élénkséggel állott lelkem elé a minap, midőn az indogermán nyelvészet kutatásait szeretett magyar nyelvünkre kiterjeszteni hosszab idő óta siker nélkül próbálgatván, egyszerre oly utat láték nyilni, melyre ugyan, ha buzgóságom el nem vakít, már eleinte kelle akadnom. Hiába volt a magyar nyelvet forrásából levezetni akarni, ha e forrás holléte még kétes; hiába tehát a magyar nyelv gyökeit és alkatát közvetlen a sanskrita nyelvekből kikeresni. Megfordítva kelle tehát eljárnom: a folyamom fölfelé menet a forrásig hatni.

Ki kelle következőkép kutatnom előbb, mily közlekedésben állott a magyar szó a körülfekvő román, szláv, germán (imitt — amott török és görög) szójárásokkal. A finn nyelv jelentékenységét szándékosan mellőztem, mert épen elűtő eredményhez akartam jutni, mint a minőhez a finn nyelvészet követése vezetett; s elvégre ha a finn és magyar szólam ugyanazon központból eredő sugarak, elég az egyiknek, itt tehát a magyarnak fonalát az eredő pontig kísérni, hogy mindakettőnek hová valóságáról meggyőződjünk.

Legelőször is, a magyar szóanyagot bonczolván,

nem kis önmeggyőzést követelt oly magyar szók elővétele, melyek eddig nálunk sérthetetlen eredetiségüknek tartattak. Oly szókat mint iskola, kalamária, mint idegeneket kizárni könnyű dolog. De nem minden idegen atyafiságu szó ismerhető meg oly hamar; némelyike oly czifra ruhába bútt, hogy előbb le kelle rántani róla a cziczomát, hogy a meztelen testen az idegen származás bélyege kitűnjék.

Veszek és veendek alkalmat, a mely magyar szók európai rokonait felfedeznem sikerült és az idő folytában még sikerülni fog, a tisztelt közönség számára e helyen kihirdetni.

Bolt testvére a francia *voute*, régebben *volte*, melylyel, Ducange szerint, egy a végső latinágu *volta*; ennek eredetije *volvere*, *volta*.

Bolha oly bizonyosan ezen család tagja: latin *pulice*,*) fr. *puce* azaz *pulce* lengyel: *plha*,**) német: *Floh*, a mily komikus Ballagi szótárában annak származtatása a ballagástól. *Quandoque bonus dormitat Homerus!*

Czomb-bal egy sorba áll a francia *jambe*, melynek olasz társa *gamba* és eredete a végső latinágu *campa*, melylyel összefügg a görög *kampé* a m. csontfizület.

Gazda családja terjedelmes. A latin *hoste* és *hospite* (mind a kettő eleinte annyit jelent, mint idegent-fogadó; később *hoste* a gonosz idegent = ellenséget, *hospite* pedig a vendéget és fogadóját jelent) mutatkozik a németben mint *Gast* (vendég), a francziában mint *hôte* azaz *hoste* (vendégfogadó), lengyelben *m. gozpodarz* (házi gazda), oláhban *m. gazde* (vendégfogadó és házi úr).

Szép Döbrenteinek származtatása a kaszától, a miért is következetesen *kaszának* írja.

Udvar nem egyéb mint u-val könnyített kiejtésű sanskrita *dvār*-as, lat. *for-es*, gör. *thūra*, melyek ugyan csak kaput, ajtót jelentenek, de már az orosz *dvor* és lengyel *dvur* szókban az udvar értelményét kapják.

Pi-tvar nem egyéb, mint az előbbi *pi v. pri* előljáróval; görögül *prothiira*, lengy. *prze-dvor*, oláhul: *pri-dvor*.

Vendég nyilvános, hogy a latin *adventicus*, melynek minden jelentményével összevág; 1) a m. a ki megjön; *coena adventicia* vendégség. 2) a m. idegen. 3) a m. hozzájáruló, nem saját; mely jelentés látszatos e kifejezésben:

vendégarcz = lárva

„ haj = hamis haj

„ fal = spanyol fal

„ szem = pápa szem,

*) A latin neveket tárgyesetökben, m. jelentő huzással a véghangzó felett, adom itt.

***) A szláv szavakat hangzásuk szerint adom.

Ballaginál olvasható vendég = jövendék; jó ha nincs jobb. *Paprika* kicsinyítő raggal ejtett *peri*, lat. *piper*, ném. *Pfeffer*, franc. *poivre*.

Hazai irodalom.

Magyar író külföldön. Irta Szent-Katolna. Pest, kiadja Heckenaszt Gusztáv.

I.

Omni tulit punctum, qui miscuit utile dulci. Ugy hiszem, alig találok ellenmondásra, ha állítom, hogy alkalmasint nincs könyv a magyar irodalomban, melyre az említett mondatot helyesebben lehetne alkalmazni, mint az, a mely előtttem fekszik s a melyre a miveltebb közönség figyelmét fordítani hazafiai kötelességemnek tartom. Ezen munka — melynek szerzője, a mi már nem titok, a külföldön is ismert fiatal tudósunk, Schwarz Gyula, — azok közé tartozik, a melyekből mindnyájan sokat tanulhatunk, és pedig azt, a mire legnagyobb szükségünk van — európai eszméket. Ugy hisszük, t. cz. olvasóinknak kedves szolgálatot teszünk, ha eme állításunk bebizonyításul egyes mutatókat közlünk.

Igy pl. mindjárt a 49. lapon a következőket olvassuk:

„München nálunk rendszeren úgy emlegetik, mint a német festészet és szobrászat székvárosát. De más is van ott még, nemcsak glyptotheca, meg pinacotheca, a mi a külföld figyelmét megérdemli, és ez az ottani nagy államkönyvtár, és egyetem.

Az exact tudományokra nézve a müncheni egyetem tán egész Európában a legajánlatosabb a berlini után. Ott volt akkor Liebig, Lamont, Siebold, A. Wagner; Schaafhäutl, Seidel, Opper, stb. A philologia és a keleti nyelvek, a történelem, államgazdászati, jog- és orvostudomány is kitűnőleg vala képviselve a Thierschek, Spengelek, Müllerek, Hahnebergelek, Hermannok, Fraasok, Sybelek, Bluntschlik, Pözlek, Riehlek, Ringseitek, Seitzek által. Liebig laboratoriuma valahol künn van a város végén; a geológok az akademia épületében tartják előadásait, az orvosok nagy része megint másutt: a miből azután az a tanulság, hogy ha valaki egyetemet épít, ne kimélje a tért és a pénzt, hanem építsen olyan helyiséget, mely már egyszer valahára mindent magában foglalhasson. Liebig laboratoriuma nagyon érdekes látványt nyújt az idegennek, de főleg a magyar embernek: láthat ott rókaprémestengyeleket, medvebundás oroszokat, guttaperchás angolokat, kurta bársonygalléros spanyolokat, és nagy, széles laska-kalapos burnótszinű szerzeteseket valahonnét Valparaiso — vagy Santa Fe de Bogotából. Liebig maga érdekes egyéniség; szellemes, szórakozott; negédes is néha; szeles pedig mindig. No de ez nem vonhat le tulajdonkép semmit is az ő halhatatlan érdemeiből. És mégis, ha az ember hallja

a „Café Ries“ éttermében tulajdonkép pártfogoltjait fölé nyilatkozni, azt kellene hinnie, miszerint az „Agricultur Chemie“ és a „Chemische Briefe“ szerzője csakugyan nem egyéb holmi kontár eszelősnél. „Mit csinál a báró?“ kérdé egyszer előttem egyik prótégeje a másikat. „Mit csinálna, hát megint bizonyosan valami soiréen töri az eszét. Napról napra butább lesz; ma már a közönséges konyhasót sem volt képes fölismerni.“ — Igy beszélnek a világ legünneltebb vegyészéről azok, kikért ő évenként pár száz forintot fizet, hogy tanulmányait bevégezhesék. Különten nemcsak a münchenieknek van ily rossz szájak; hasonlót hallottam én Berlinben Ehrenbergről. Ehrenberg, e pillanatban tán Európa legelső természetbuvára, egyszer egy emlékiratot bocsátott közre valamely aerolithről. És mit beszél egyik fiatal tanár tanítványainak nyilvánosan a szószékről ez aerolithre vonatkozólag? Azt, hogy midőn egyszer Ehrenberg az egyetemi épület udvarán keresztül ment, a házetején dolgozó cserepes-inasok holmi vasdarabot pajkosságból utána hajítottak. Ehrenberg észrevévén a feléje hulló vasat, a helyett hogy mint más ember dühbe jött volna, ujjongva kapta föl azt a földről, s hálát adván sorsának, hogy végre tanuja lehetett egy aerolith hullásának, állítólag azonnal az érintett mémoire írásához fogott (!) Humboldt is annyiszor hallottam már München és Berlin tudós köreiből összezsamarazni, hogy már magam is hinni kezdtem, hogy ő a legeggyűbb sommitéja a szárazföldnek.

A német tudósok egyoldalúsága közmondássá vált már egész Európában. Egy ily enyelgő uti naplóban, mielő e könyv is, örömet békét hagynék az ilyesminek, ha nem lennék másrésztől arról is meggyőződve, hogy minő káros a befolyás, melyet szomszédaink nagy szaktekintélyei e tekintetben hazánk tudományos köreinek irányzataira, módorára hogy ne mondjam, divatjára gyakorolnak. Ma holnap mi is ott állunk már nemsokára, hol a németek, kik a legalaposabb készültégű tudományos buvárt is képesek azonnal Schöngestnek, Schwindlernek csupán azért elnevezni, mert fárasztó matematikai munkálatai közben egyszer tán fűvészeti kirándulásainak eredményeit is papírra batorkodott tenni. Úgy hiszem, mondanom sem kell, hogy én, ki így beszélek, nem a kapkodó, fölületes viszeszséget kívántam pártfogásom alá venni. Szerintem a fölületesség nem azon tárgytól vagy azon tárgyak számától föltételes, melyekkel foglalkozni magában valaki benső hajlamot érez, hanem azon iskolától, melyen keresztülment, azon önmegtadástól, melylyel az illető években a pusztá examenkészültég csábjai ellen harcolt, s végre a tehetség azon mérveitől, melylyel az Úristen kisebb, nagyobb mértékben megáldotta. Ismertem, s ismerem elég németet, kik annyira szaktudósok, hogy azon kis matematikán, geológián, vagy philológián kívül, mely-

nek kizárólagos napszamosai, más tudományhoz csak valamit is érteni, szellemi elaljasodásnak tartanak. Ismerem másfelől angolokat, kik matematikusok, geológok és philológok is egyuttal, még pedig minden egyes szakmában olyanok, miszerint ha halálbüntetés terhe alatt kellene valamely „legkisebb négyzet“ föladványának lehető legjobb megoldását, valamely kétes kövület legbiztosabb meghatározását, vagy valamely variánte legvalószínűbb megállapítását kieszközlenem, bizony mondom, nem ama félszeg egyoldalú német matematikai, geológiai vagy philológiai szaktudóshoz folyamodnám, kiben az egész világ éppen azért bízik legjobban, mert saját szakmáján kívül mitsem tud, hanem azon angolhoz, kit, minthogy éppen értelmi alkata, hajlamai, nevelése s egyéb alkalmi több szakma átkarolására képesítettek, a német szaktudományosság emberei és majmai már csupán ezért a priori fölületességgel gyanusitanának. Mert csakugyan korunk minden tekintetben szakférfiakat kíván; de e fogalom, szakférfi, nem azt jelenti, hogy ha valaki például magát történeti kutatásokra szenteli, a konyhaszat érdekébeni összszedásokat, sokszorozásokat se bírja megcsinálni, vagy ha viszont az eróműtanra adja magát, mint ez Németországban sokszor megtörténik, a szórakozás óráiban az emberi mult dolgaira nézve a ponyvairodalom termékeire szoritkozzék: hanem e fogalomnál, szakférfi, mindenké előtt a lényegeset nem kell szemelől tévesztetni, t. i. azt, hogy minden, ki magát szakférfiúnak nevezi, az illető szakmában nemcsak otthon, hanem au niveau is legyen, a mi azután természetesen nem csak hogy nem zárja ki az általános tudományos tájékozottság szükségletét, sőt inkább még minden mélyebben gondolkodó ember szemében élesebb kilátásba helyezi. Helyesen jegyzi meg erre nézve egy nagy író, hogy közvetlen magát az emberi ismeretkört csak azok öregbitik, kik valamely fölfedezés keresztülvitelénél a tudomány több ágának momentumait összpontosítják, míg az egyoldalulag egyetlen egy szakmára szoritkozó adatai legközelebb csakis ezen egyes ágak mintegy pusztá index-ét gazdagítják.

És vajon nem ez történik-e többnyire Németországban? Vannak egyes kivételek; vannak Idelerek, Humboldtok; de ezek csakis kivételek, melyek a jelen németiség jellemzésére éppen nem, hanem legfőbb is csak annak kimutatására szolgálhatnak, hogy mindez egyoldalú félszegség tulajdonkép nem magában a német agyalkatban gyökerezik. A társadalom az, mely véleményem szerint Németországban a tudományosság áldásait meggátolja. Igen, a társadalom éppen úgy, mint a hogy előbb nem annyi tréfából, mint komolyan azon észrevételt tettem, miszerint a német ifjuság késő megérésének valódi okai nem az állítólagos fajnemességgel járó corollariumokban, hanem a sörivás és örökös koreszmázás corollariumában kere-

sendők. Németországban a tudósok valódi kasztot képeznek, mely magát ismét csak vagy önmagából, vagy a társadalom legalsóbb, legszegényebb, legműveletlenebb osztályaiból ujonczozza. Főrangúak, gazdag, csak vagyonos emberek Németországban, általánosságban szólva, nem sokat törődnek a tudománnyal. Német aristokraták, plutokraták nem is állnak oly fokán a képzettségnek, mint az angolok. A neu-wiedi hercegek Németországban hasonlíthatlanul ritkábbak mint Angliában a Northumberlandok, és Groteok, mert Németországban a tudomány célja rendesen, sőt csaknem kizárólag — tanszék, tehát kenyérkereset; már pedig kenyérkeresetnek csakugyan bármily microscopicus fejedelem kamarássága is kényelmesebb a világ első tanszékénél. Négy öt osztályt kitanulni, erre zászlótartónak, hadnagynak fölesapni és azután végig ostromolni a garnisonok polgárlányait, ez a német junker s bankárfu hivatása, és ezt egész készséggel szokták is betölteni. Csak elnéztem Münchenben is azokat a szegény paraszt, vagy falusi iparos fiúkat, kik az ottani philologiai, historiai, vagy mathematicai seminariumokat látogaták.

Hány meddő, prózátlan órába, hányát virrasztott éjbe, mennyi erőmegfeszítésbe, mennyi önmegtartóztatásba, mennyi becsületességbe kerülhetett e parlagon felnőtt, de nagyra törő lelkeknek, míg magukat a közép-tanodán és az egyetemen a tudorságig fölkuzdhatték! s mégis hány királyi lángelmének kell sörkancsója s napszámos munkája mellett elfásulnia, mert lelke magának a kellő években a kellő láthatárt meg nem szerezte, s francziául még csak olvasni sem tanulhatott! Bezzeg más uton haladnak a bajor bárócskák, ha nincs is többjök mint a mennyin maguknak pár keztyűt megvehetnek! Ezeknek meglenne az a szerencsésük, hogy mint minden művelt államban, a jobb házak gyermekei már kora éveikben, a későbbi tudományos életre mulhatlan encyclopaediában részesülhetnek, de ők mindent üznek inkább később, csaknem tudományos életet.

Innét a kiáltó félszeg egyoldalúság a német tudósok kasztjában, de egyszersmind innét a Lehrstand visszás állása szemközt a jelen kormányrendszerekkel. Pedig hol érdemlenék meg jobban a tudomány emberei, hogy őket, mint Angliában szokás, peerekké tegyék, hol érdemlenék meg jobban mint épen azon Németországban, mely még akkor is büszkén hivatkozhatik nagy gondolkodóira, midőn ipara, földművelése, kereskedelme, tengerészete, harci dicsősége csak pirulhat mások ipara, földművelése, kereskedelme, tengerészete s gloire-ja előtt?

Szerencse, hogy nálunk nem így van, gondolám magamban, mert itt csak még megvannak a segédeszközök, melyekhez a mostoha körülmények közt fölnövekedett szaktudós legalább későbbi éveiben folyamodhatik; itt még csak vannak gazdag, jól rendezett

muzeumok, csillagda, laboratorium, mindenekfölött s nagyszerű könyvtár; de nálunk mindez hiányzik. Hisz ez a könyvtár, melyben több van kilencszázeczer kötetnél, s mely mégis úgy van fölszerelve, ellátva, igazgatva és kezelve, hogy az ember tíz percz alatt a kilencszázeczer könyv közül akármelyiket megkaphatja, hisz ez a könyvtár már maga is elégséges arra, hogy egy iparteljes brabcutára nézve mindent pótoljon. S hogy ne, midőn nemcsak a szerzők betűrend szerinti catalogusai állnak az olvasónak minden pillanatban rendelkezésére, hanem objectiv catalogusok is, a legnagyobb szolgálat-készség, legnagyobb világosság és kényelem mellett! Midőn, hála a nagyszámu tisztiz személynének, e catalogusok úgy vannak elrendezve, hogy ha a legártatlanabb tyro is terembe lép és a lófogról tanulmányozni akar, pár percz mulva kényelmes karszékében az egész világirodalom ide vonatkozó szakmunkáinak jegyzékén andaloghat!

Valóban soha annyira még nem éreztem magyar szegénységünket, mint a müncheni államkönyvtár előtt. Ogyan, egy államcsanak, minőnek Bajorországot alkotmányos jókedvünkben cigányzene mellett rendesen gunyolni szoktuk, egy Bajorországnak ily könyvtára van, holott mi, fényes kaczagányos magyar nemzet három penészes könyvhalom mellett nyomorgunk? Hogyan, sohajték magamban, hát a bajor államcsa a maga pénzén, a maga erejéből képes ily gyuponotokat létre hozni saját, különben oly szegényes fővárosában, míg Budapest tudósai, ha kíséreteikkel az europai tudományosság öregbitéséhez nemcsak a jog és hazai történezet terén, de más téren is positiv szolgálatokkal járulni akarnak, nagyobbbrészt vagy arra vannak kárhóztatva, hogy előbb hetedhét országot összekóboroljanak, vagy arra, hogy a kellő magán könyvtár beszerzése által vagyonukat tönkre tegyék, vagy pedig arra, hogy magukat a collegialitás, a nepotismus karjai közé vetve egymás rovására lelkiismeretlenkedjenek?

Az egészség négy könyve. A magyar nép szükségeihez alkalmazva, a szövegbe nyomott 38 ábrával. Pest R á t h M ó r n á l.

Hosszu élet, jó egészség és törhetlen jó kedv képezik a jó kívánatoknak háromságát, melynél jobbat, többet és szebbet az emberek fiának nem igen adhat a szerencse.

Nincs életpálya, nincs oly jó vagy balsors, melyen a jó egészség és a jó kedv fölösleges volna, s midőn hosszu életről van szó, tudjuk, hogy végtelenül boldogtalannak, nyavalyásnak és rosز kedvűnek kell annak lenni, a ki nem tudja vagy nem akarja bevárni földi létének azt a végét, melyet előbb vagy utóbb szabad a természet.

Sok ember van, a ki magának hosszu életet, jó egészséget és törhetlen jó kedvet kíván; vagy ha hosszu életet nem is, de legalább jó egészséget és jó kedvet; olyan pedig egy sincs, ki ne kívánna hosszu

állandó jó egészséget és törhetlen jó kedvet édes gyermekeinek.

Igaz ugyan, hogy az ember nem hosszabbíthatja egy órával sem életét a természet rendén túl, hogy egészsége tekintéből sem mondhatja: egészséges akarok lenni, tehát az leszek is; sőt jó vagy rossz kedvének sem ura mindig. Amde tagadhatlan dolog, hogy életét megrövidítheti az által, hogy élete erőivel bármi oknál fogva nem sáfárkodik bölcsen, hanem vagy bolondul, vagy sehogy sem; tagadhatlan, hogy jó egészsége ártalmára sokat tehet és teszi sokszor készakarva, nem bírván indulatait és vágyait fékezni; de legtöbbször öntudatlanul; és tagadhatlan harmadszor az is, hogy a jó és rossz kedv sem egészen független a magunk viseletétől.

Annyi tehát bizonyos, hogy élete, egészsége és jó kedve dolgában az ember tömérdek hibát követhet el, nem tudván mit mivel. Az is bizonyos, hogy gyermekei élete, egészsége és jó kedve dolgában nagyokat tévedhet a legjobb akaratu szülő is; mert hiába, mindnyájan teljes tudatlanságban születünk és a mit egyikünk, másikunk tud azt úgy kellett megtanulnunk.

Nem lehet s nem is akarjuk mondani, hogy a magyar irodalom szépen gyarapodó kincstárában ne volnának még könyvek, melyekből sok hasznos és üdvös utmutatást lehet meríteni testi egészségünk fenntartására nézve. Már ezelőtt száz és három évvel adta ki Máthys István „Ó és Új Diateticáját” 17 darabban, összesen kétszáz huszonöt iven. — Toldy Ferencz két könyve az egészség fentartásáról, második kiadásban árultatik és bizonyosan sok hasznot tett már eddig is: mert a jómunkák közé tartozik. Sőt az újabb magyar irodalom már szorosan tudományos könyveket is bir felmutatni melyek az élet, egészség és jó kedv titkainak felderítésével foglalkoznak, mint például Balogh Kálmán az akadémia nagy jutalmával megkoszorozott két kötetű műve: Az ember élettana, és újabb munkája: A kórisme és a kórjelzés tan, mit latinos apáink diagnosis-nak és diagnostikának neveztek.

Könnyű dolog volna a magyarul megjelent orvosi munkák lajstromát jó hosszúra nyújtani; irodalmunk ezen oldala sem olyan szegény, mint sok magyar hazánkfia, ki nem méltóztatik hazai dolgainkról tudomást venni, gondolja vagy mint sok szegény hazánkfia hiszi, kinek módja nincs dolgainkról értesülnie, — mert sem a tiszteletes ur, sem rektor uram, sem a jegyző nem beszélnek ilyesméről vele.

De az összes magyar orvosi irodalomban nem ismerünk munkát, melynek a nemzet értelmes része, kivált a minden vallásbeli lelkészek, a minden rendű szülék és különösen anyák és gazdasszonyok, meg a hivatásuknál fogva jólelkű tanárok és tanítók jobb és több hasznát vehetnék, mint annak, melyet a múlt év vége felé hirdetett Ráth Mór, melynek címe: Az egészség négy könyve Bock után — a Vasárnapi ujság már a múlt év vége felé hozott hosszabb és igen érdekes mutatóványokat, melyekből azonban a könyvet magát megítélni még nehéz volna, ha szinte figyelmes olvasásuk az egész utáni vágyat szívünkben fölgerjeszti is.

A 822 lapon terjedő munkát úgy lehet tekinteni, mint széles és biztos alapot, melyen mindenikünk felépítheti a gondos szülő gyermekeinek egészségét, jó kedvét, e földi szerencsését is hosszú életét.

E könyv kiindulva az emberi test alapelemeiből,

annak szerkezetét oly alaposan, világosan és tisztán egyszerűsre népszerűleg magyarázza, mint azt eddig egy magyar könyv sem tette. E magyarázat foglalja el az első könyvet, melynek könnyebb megértését igen elősegítik a szöveg illető helyére nyomtatott ábrák. E könyv igen nagy becsű; mert a többinek alapja.

A második könyv megtanít úgy élnünk, hogy a szerencsétlenség eseteit kivéve, orvosra és gyógyszerre minél kevesebbet szoruljunk. E könyv végtelen nagy becsű; mert ez foglalja magában az állandó egészség titkát, oly nyelven, melyet a nem tudós magyar olvasói is megérthet.

A harmadik könyv még becsesebb annyiból, hogy megismerteti a betegségek forrásaival és nem hagy kétségbe esnünk, mikor valamelyikünk betegágyba hanyatlott.

Typhus, cholera, döghalál és más hasonló ostorai halandó nemünknek elvesztik rémséges arcukat az által, hogy megtanultuk azokat könyvből ismerni, kerülni és, ha ki nem kerülhettük, szelidíteni, enyhíteni és végképen elűzni.

A munka eredetileg német nyelven van írva és annak ötödik kiadása igen szerencsésen magyarítottatott. Legujabban olvassuk, hogy az eredetinek már hatodik kiadása is megjelent és árultatik. Min, tekintve a munka lelkiismeretes alaposágát és valóban megváltói erejét, nem csudálkozunk. A magyar kiadásról pedig elég legyen annyit mondanunk, hogy magyarázója azt oly magyarul egyszerűsre megírta, hogy szép nyelven s egyszerű — ihlettel írta, hogy belsőkben ama forró óhaj támadt — bárcsak a könyveink így volnának írva; s meg vagyok győződve, hogy ez esetben a tudományt sokan megkedvelnék, kik eddigelé a rossz fordítások vagyis inkább ferdtések miatt a szellemi élvezetek iránt közönyösek maradtak, sőt tőlök megcsömörlettek.

A magyar kiadó költséget nem kimélt e könyv diszes kiadásában, árát pedig oly csekélyre szabta — hogy költségeit csak úgy kapja ki kamatostól belőle, ha magyar olvasó közönségünk nem marad közömbös eme, minden tekintetben classicus munka iránt.

Az eredetinek szerzője — Dr. Bock — a lipcsei egyetemnek nagyhirű tanára azt az anyák és tanítóknak ajánlja, a kiknek kezében a jövő nemzedékek sorsa fekszik; a kiktől különösen az emberi nem testi és erkölcsi tökéletesbülése várható, mint-hogy ezen munkának főczélja az egészséges és beteg emberi test természetesen ápolásáról észszerű nézeteknek terjesztése; mi pedig mind azoknak figyelmébe ajánljuk, a kiknek a hon testi, szellemi és erkölcsi javát a jelenben és jövőben előmozdítani szent kötelességök. S vajjon melyik magyar érzi magát ezen kötelesség alól felmentetnek? Bizton reményljük, hogy ezen könyv mindazoknak könyvtárait ékesítendi, a kik a honi értelmiséghez méltán tartoznak.

Midőn ezennel Ráth Mórnak mint ezen könyv bőkezű kiadójának azt kívánjuk, hogy kénytelen legyen egy év múlva új kiadását eszközölni, nem hallgathatjuk el amaz óhajunkat, hogy e maga nemében classicus művet látassa el a lipcsei eredetinek példájára bő tárgylajstrommal.

Külföldi irodalom.

Geschichte der Mineralogie. Von 1650—1860. Von Franz Kobell. 50 fametszvény- és egy könyvmatu táblával. München, Cotta könyvkereskedésében. 1864. Sr. XVI. s 703 l. Ára 2 t. 12 g. = 4 frt 32 kr. o. é.

II. Miksa, bajor király indítványa s pártfogása folytán a tudományok kir. akadémiaja Münchenben valamennyi tudomány újabbkori történetének kiadását czélba vette. E végből az egyes tudományszakok történeteinek megírására Némethon hírneves tudósai megkerestettek, kik az eleve kijelölt terv szerint s a kiszabott határ közt (40—45 8-rétű iv) vállalkoztak megbízatásuk teljesítésére. Az egész vállalat huszonnégy kötetből fog állani; eddig kettő jelent meg, és ezekből a másodikat t. i. az ásványtan újabbkori történetét szándékunk az olvasóval megismertetni. E mű Kobell Ferencz, az ismeretes müncheni tanár tollából folyt. Két részben adja elő az ásványtan történetét: az első rész magában foglalja az ásványi természettan, ásványi vegytan, a rendszerek és elnevezések történetét (1—382 l.); a második rész az ásványfajok történetével foglalkozik 1650—1860-ig (382—690 l.). Az első rész ismét három korszakra oszlik (1-ső 1650—1750; 2-ik 1750—1800, s a 3-ik 1800—1860). Ámbar ezen elosztás önkényes és inkább külső mint belső indokok eredménye, mégis helyeselhető, mivel a benne nyújtott átnézet könnyen tájékoztatja a szaktudóst. Ezen első általános részben semmi sem került ki a szerző figyelmét, mi az ásványtan fejlődésére befolyással volt: a vizsgálatok s kísérletek tüzetesen leírva, eredményeik pedig gyakorta az egyes írók eredeti rajzaival szemléltethetőkké tétettek; az írók életadatai folyvást jegyzetekben ismertetnek meg az olvasóval. A második részben az egyes ásványfajok felfedezése és meghatározása különösen tárgyaltatik, és a vegyelemzés eredménye mindenkor előadatik; a lehelyek pontosan kijelöltetnek; az elnevezés forrása megemlítetik; a miért e rész az ásványtannal szorosan nem foglalkozott is gyönyörködteti. — Tanintézetünk bizonyára helyesen cselekszenek, ha könyvtáraik becstét a „tudományok ez újabbkori történetének“ megszerzésével emelik. Cs—r.

FELSŐBB TANÜGY.

Javaslat a lattinnyelvtanok szerkesztése ügyében.

Mindenki, ki a gymnasiumok czélja fölött komolyan gondolkodott, azon meggyőződésre jutott, hogy nem azért tanulják a tanulók a latin nyelvet, hogy belőlök philologusok képeztesse, hanem azért hogy humanistikus képzettségre szert tegyenek. Ha ez áll, úgy bizonyos, hogy a gymnasialis tanítás köréhez nem tartozhatnak a számtalan philologiai subtilitások, hanem a rendszeres vezetés azon kútforrásokhoz, melyekből ezen humanisticus képzettség merithető. Itt áll tehát mint elérendő főczél a régibb dicső műveknek nagyszerűnyelvezetükkel egyrész, másrészt lélekemelő eszméikkel megismerése. Az ut, mely erre vezet nem szabad hogy göröngyös legyen, hanem könnyű és egyenes, kiváltképen kezdetben, nehogy a tudni vágyó az elébe gördülő nehézségektől elriasztva,

kedvét örökre veszítse. A könyvnek tehát, mely ezen útjában kalauza legyen a tanulóknak, kell mindennek előtt, hogy a szükségelt előismeretek legfőbb pontjait rövid és világos szerkezetben, a tudományos kutatások eredményre fektetve foglalja magában. Jelen időnkben, hol az összehasonlító nyelvészet Bopp, Heyse, Corssen, Hunfalvy stb. tudományos férfiak fáradozása oly nagy fényt derített a nyelvekre, jelesen azok alaktanára, az ezentul kidolgozandó grammatikák nem vonhatják ki magokat ezen befolyás alól, hacsak az anachronismus hibáiba nem akarnak esni szerzői. Ennélfogva az összehasonlító nyelvészet által közvetelt felosztás és a tárgynak elrendezése követendő kisebb nagyobb mérvben még a kezdők számára is kidolgozandó nyelvtanban. Hogy ennélfogva a declinatiók felosztása hangzós és mássalhangzósra, az ige alakjainak tárgyalása csak tőképzei szerint lehetséges, igen természetes; és hogy a mindennemű igének perfectum és supinum képzésére nézve az eddigiektől eltérő osztályozása szükséges nem tagadható. Így tehát egy jó nyelvtannak szerkesztése ezen megérintett elvek szerint nem csekély nehézséggel jár és sok időt és tanulmányozást igényel.

De nem csak erre kell ügyelni az ily nyelvtanok szerkesztésénél, hanem arra is, hogy ismeretesről ismeretlenre történjék az átmenet, az az, hogy a latin nyelvtan tanaival karöltve járjanak az anyanyelv tanai, egymást gyámolítva, kiegészítve. A főnevek, azok esetragjainak, igéknek definitióit a mondattan alapszabályait kell hogy a tanuló már anyanyelvén tanulmányozza és ismerje, és csak az ezen meghatározásoktól eltérő jelenségeket észlelje a latin nyelv körében. A terminologia e szerint, kell, hogy mind ezen nyelvekben a mennyire lehet egyenlő és egyöntetű legyen mi által a fölfogás nagyon is könnyítve lesz.

Ezen elméleti eljárással még nem volna azonban bevégezve a szerzőnek teendője, mert az elmélet magában véve azon veszélyvel jár, hogy hamar meguntatja a tárgyat, miért is megkivántatik, hogy az elmélet a gyakorlattal illően összeköttessek; azaz: hogy az elmélet által nyújtotta ismeretek gyakorlatilag is az ezen czélra kiválasztott példákban alkalmazásukat nyerjék. Következésképp, hogy a példátár az ily grammatikák lényeges kiegészítő részét képezze.

Ezek volnának főkellékei az ily szerkesztendő grammatikáknak. Hogy mennyire kellene terjednie az ily nyelvtannak minden egyes osztályra nézve, azt csak a nyert tapasztalás után meghatározhatni.

Tyrtaeus elegiaja.

„A hadi vitézségről.“

A görög költészet nem úgy mint az újabb népeké, máshonnan kölcsönzött formákban gyakran egészen idegen élmények kifejezője, hanem a nemzeti közérzelemnek nemzeti alakba öntött tolmácsa. A költészeti szüleményeknek sehol sem tapasztalhatjuk oly természetes egymás utáni következtetését, mint épen a görögöknél, kiknek gyermekkoruk eposzi költeményeken merengett, a tetteire törő ifjuság kora hozta létre az elegiát, a fonségesben gyönyörködő férfikor az ódát, végre a teljes érettség a dráma szüléjévé lett.

Az elegia, a mint az a görögöknél divatozott, igen

is hozzá illett a nemzet ifjuságának heves természetéhez. Nyilatkozataiban bátor, semmi akadályt nem ismerő, zajló érzelmek s gyakran szenvedélyes elragadtatások kifejezője. A régi elegiának ily tűzről pattant hangulatot adtak részint a körülmények, melyek közt az létre jött, részint a hely, a hol elmondott. Harczi lelkesedés, s e lelkesedésnek másokban való fölgerjesztése volt az első elegiának eredete és célja. Itt nem találjuk azon bus érzélgést, mely már Ovidius elegiáinak sajátja, nem azon szerelmi kesergést, melyet Boileau ajánl az elegia költőknek, hanem igen is tette buzdító lelkesedést. Ily lelkesedési hang lengi át Tyrtaeus elegiáit is, ki a régiek hagyománya szerint idomtalan külsejű ugyan, de főnkélt lelkületű férfiú levén a jósa ajánlatából a spártaiak és meszzeniek közt dühöngő véres háboru legválságosabb szakában Lakoniába ment, s a már már diadalmaskodó meszzeniek kezéből vitézségre ébresztő dalaival a győzelmi babért kiragadta. Ily harczi dal az itt következő is, mely fordítási természeténél fogva korán sem adhatja ugyan vissza az eredetinek erélyét, mindazáltal elég világos ismeretet adhat a hajdani elegia szelleméről. A „Hadi vitézségről“ czimű elegiája Tyrtaeusnak magyar fordításban így hangzik:

Nem vésném az eszembe, de még csak szóba se hoznám

Sem az ügyes szaladót, sem az ököltre kelőt.

Bár cyclópi erős vagy vaskos termete légyen,

S futtában kitegyen Thrácia zord szelivel.

Sem, a ki szépségben fölüláll Tithónus alakján

S lenne olyan dus, mint Midasz avagy Cynirasz.

Sem, ha királyibb is, mint Tantálus fia Pelops

S még Adrasznál is szebb szava lenne talán.

Szóval semmi dicsőséget sem a harczi erón kül;

Mert nem talpraesett ember a harciban, a ki

Még csak a vérengző öldöklést nézni se bírja,

S bajvívásra se mer kelni az ellenivel.

Hej pedig az az erény, ez a legfőbb dísz a világon!

És legszebb, a midőn elnyeri a fiatal.

Honfaiat mily nagy fényvel koszoruzza az ifju

A ki előrerohan, s megmaradott a helyén.

Szüntelenül, s a gyáva futás az eszébe sem ötlük.

Éltét és vérért kedvvel ajálja oda.

A közelállót is buzdítja elesni hogyan kell.

Ez már talpraesett s harciba való csakugyan.

A küzdők tömörült sorait gyorsan veri vissza

S hősi erőjével győzi a harczi morajt.

Míg az elősornál elesik s így adja ki lelkét

Fényre emelve honát, népeit és szüleit.

Már miután a mely meg a domboru pajzs is egészen

Sőt a páncél is sebbe borulna elől.

Ezt az öreg s ifju együtt sajnálja szívéből,

És az egész város könnye kíséri porát.

Ámde ragyos sirhalma meg a magzatja is aztán

Még a fiuk fia is, sőt az egész ivadék.

Hősi dicsőség az idő el nem emészti,

Mert neve mindig él, bár maga földbe legyen.

Tartalom: A német dráma fejlődése. — Az új angol regény-irodalom. Z-y Imre. — Magyar szónyomozások. Pici. — Hazai irodalom. — Külföldi irodalom. — Felsőbb tanügy. — Tyrtacus elegiája. — Pályázat. — Előfizetési felhívás.

Kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő **Dr. Riedl Szende.** Szerkesztő-társ: **Dr. Lutter Nándor.**

Pest 1865. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fanda és társainál 3 korona-uteza. 18 sz.),

Ily sors vár a jeles harczosra, ki sikra kiszállván

Tűzhelyé és a honért Mars dühe áldozata.

Vagy, ha talán a halálos vést kikerülte ez uttal

S győzve az ellenfélt dicskoszort aratott:

Részesült az ifjak s öregek nagy tiszteletében.

Sok boldog nap után, míg a halál fia lesz.

Polgártársi előtt fényben ragyog ősz haja annak,

Bántani jogtalanul nem meri senki sem őt.

Mily örömet térnek ki előle a székben ülők is.

Bár öregek legyenek, vagy deli ifjak azok.

Rajta tehát a dicsőségnek tetejére siessünk.

Harczra hevült szívvel rajta! Előre! Rohanj!

X. y.

P á l y á z a t.

Pozsonymegyébe kebeleztet szabadalmas Somorja mezőváros tanácsánál üresedésbe jött főjegyzői állomás, mely 525 ft. o. é. rendes tiszti fizetés, 150 ft. o. é. évi szálláspénz, 12 öl lágyfa és 600 kéve rőzse-júrandósággal van ellátva, pályázat útján betöltendő.

A pályázni kívánók felhivatnak, hogy jogvégtességük s e szakbeli tanulmányaik, életkoruk, magyar és német nyelvbeni jártasságuk, eddigi alkalmaztatásuk és erkölcsi magukvisellete iránti igazolványaikkal felszerelt kérvényüket ezen városi tanácshoz jelen hirdetménynek a hirlapban első megjelenésétől számítandó hat hét alatt betérjesszék.

Kelt szabad. Somorja városa tanácsától 1865. évi mart. 30-án.

Csörgy Titus,
h. vbíró.

Szabad. kir. Selmezbánya városánál megürült rajzmesteri állomásra, mely 252 frt évi fizetéssel, 52 frt 50 kr. rajzeszköz-általánnyal, s szabad szállással, vagy e helyett 60 ft szálláspénzel van összekötve, e folyó évi május hó végeig pályázat nyitattik.

Ezen állomásra pályázni óhajtok a rajzolás szakábani képzettségüket tanusító, valamint eddigi alkalmazásukat s fedhetlen magukviselét igazoló bizonyítványokkal felszerelt kérvényeiket benyújthatják; úgy szinte:

A kassai kir. főreáltanodánál megürült természetrajzi tanári állomásra, melyhez a magyar nyelv tanítása, mint mellékszak kötve van, ezennel pályázat hirdettetik.

Előfizetési felhívás.

Mindazon előfizetőinket, kiknek meghosszabított előfizetési határidejük e hó végével lejárt, tisztelettel felkérjük annak minél előbbi megújítására.

A „Kalauz“ szerkesztősége.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

(Megjelen minden hó 15. és utolsó napján.)

Előfizetési ár: Egész évre 8 frt. — Félévre 4 frt. — Negyedévre 2 frt. — Egyes szám ára 40 kr.

III-ik évfolyam 1-ső fele.

89. szám.

Pest, 1865. Junius 18.

T. cz. olvasóinkhoz!

Ezen szám lapunk utolsó száma.

A „Kalauz“, melyet oly mostoha körülmények közt életbe léptettem, s két évig még mostohább körülmények közt folytattam, mint ilyen ezennel megszűnik, de csak azért, hogy rövid idő múlva uj életre ébredjen.

A „Kalauz“ ezen uj életét a nem sokára megjelenendő „Uj korszak“ czimű nagy heti lapban fogja folytatni, melynek kiegészítő részét képezi, s mely t. cz. előfizetőimnek a „Kalauz“ elmaradt számaait is fogja pótolni.

Ezt kijelentvén, kedves kötelességemnek tartom, eddigi t. munkatársaimnak, kik ezen rögös pályán oly önzéstelenül és buzgón gyámolítottak, valamint t. előfizetőimnek, kik anyagi támogatásuk mellett irántam oly példátlan türelemmel és kegyes elnézéssel viseltettek, ezennel őszinte, szíves köszönetemet kifejezni, azon bizalomteljes kérelemmel, hogy eddigi kegyességöket, s gyámolításukat ezután a nagyobb szerű, s az ország legjelesebb erőire támaszkodó „Uj korszak“-ra átruházni s annak minél több szellemi és anyagi pártolót szerezni szíveskedjenek.

Különösen pedig tanártársaim azok, a kikhez ezen kérelemmel bizalmasan fordulni bátorkodom. Ismerjék fel valahára megmérhetetlen horderejű fontosságukat a nemzet közmiveldése terén, s ne resteljenek gyámolítani egy vállalatot, mely ép ezen fontosságot méltányolván, leginkább bennök keresi létének, virágzásának biztosítékát. Legyenek ők első apostolai, pártolói, terjesztői azon lapnak, melynek feladata csakugyan uj korszakot idézni elő közmiveltségünk jelenleg parlagon heverő terén.

Szüljön most is a bizalom bizalmat!

Isten velünk!

Pest, 1865-iki junius 15-kén.

A „Kalauz“ szerkesztője s kiadója.

A német dráma fejlődése.

II.

A 18. századnak elején a múlt század süllyedt műveltségi állapotának csaknem még alantibb fokával találkozunk. Azon férfiak tehát, kik a költészet és színpadművészetnek emelését és ezzel az általános műveltséget czélozták, a meglevőt mellőzve, idegen elemekre, jelesen a francziák izlésteljes szinirodalmára kénytelenítettek támaszkodni. A régit sem folytatni, sem nemcsinálni nem lehetett; mert frivolitása nem vala esetleges, hanem kiegészítő része, és ez ellen irtóharczra volt szükség.

A költészet ezen tunya állapotát csak akkint lehetett megrendíteni, hogy a valódi művészet iránt oly meleg érdekeltséget ébresztettek, mely az uralkodó vadságnak határozottan ellene nyilatkozott, azaz: kritikát teremtettek. Valamely szellemi elv csak akkor lép a történelembe, midőn vitának tárgyává lesz. Németországon eddig nem tudták, hogy mit tesz valamely megjelent költői mű fölött véleményt, ítéletet mondani; mindent elfogadtak, mindent eltűrtek, csak hogy legyen mit olvasni, nézni. De most a műveltebb világembereknél és különösen *Canitz* (1654—99), *Neukirch* (1665—1729), *Besser*, *Drolling* stb. ugynevezett udvari költőknél (Hofpoeten), kik a külföldet is ismerték, a francia befolyás mindinkább érvényre jutott. *Boileau* nemzete számára kritikai elveket támasztott, és őt tanulmányozván a német költészet reformatorai is, a francziákat sima alakjaikban, mint művelt társalgási nyelvökben utánzáák.

Az ítézetet ezen időben még maga a közönség gyakorlá; és mivel a költő épen ezen közönségnek akart oktatója lenni, úgy kellett írnia, hogy megértse. Nem leendő érdektelen, ha néhány pillanatot szentelünk ezen közönségnek is, melynek minősége — s fogékonyságától függött a bekövetkező szellemi mozgalom. Sem a magasabb körök, sem a tulajdonképi nép, pórok, avagy kézművesek nem tartoztak ide. A magasabb körök véleményét az írók s tudósok irányában eléggé jellemzi, részint *erős Ágost*, ki katonai rendszerével sanyargatá a népet; részint *I. Frigyes Vilmos*, ki a nagy *Leibnitz* et még őrzállásra is alkalmatlan ficzkónak nyilvánítá, s ki ennek halála után udvari bolondját tette a berlini akadémia elnökévé.*) Az alsóbb osztályok még kevesebbet olvastak; rájuk épen nem lehetett számítani. A középosztály vala tehát azon közönség, melynek számára a költő érzett, irt és gondolkozott. A polgárság tulnyomó osztályát azonban még mindig a tanult emberek képezék, kiket *Thomasius* és *Wolff* tanítottak németül írni. A harmincz éves háboruból fennmaradt vadság tökéletesen elenyészett,

*) *Schmidt Julian*: Geschichte des Geistigen Lebens in Deutschland von Leibnitz bis auf Lessings Tod. I. B. S. 392.

vagy a pór nép alsó rétegeibe menekült, hol még *Hanswurst* tréfáin nevettek, a Haupt- und Staatsactiókat végig nézték és ledér regényeket olvastak.

A valódi közönség erkölcsös tartalmu műveket igényelt, és az íróknak minden előtt a családi élet és nevelés nemesítésére kellett törekedniök, sőt a tartalomhoz illő alakot is követeltek; mert ahol és amikor előtérbe lép a középosztály, mindenkoron határozott illemhajlamot tanusít. Az irodalomban tehát általán, de különösen a drámában nemesebb irányra kellett törekedni.

Gottsched János (1700—60) volt az, ki az akkori időben a műveltebb világ részben még a nép söpredékének tulajdonát képező ép oly szabálytalan, mint ledér szindaraboknak véget vetett, midőn szabályos drámákat fordított, sőt maga is irt és ezeket színre hozta. 1728-ban bizonyos *Neuber* igazgatása alatt színtársulat jött Lipesébe, és mivel nem volt *Hanswurst* jök, az igazgató elejénte maga kísérté meg a nélkülözhetlen egyént pótolni; de miután nem tett, *Gottsched* tanácsára sajtáságos módon hódítá meg részére a közönséget. Mint rossz ügyetlen *Hanswurst* kibotoztatta magát a színházból, és erre ezen alakot mindenkorra száműzöttnek nyilvánítá, de ez által egyszersmind a német színészetből a népszerűség utolsó maradványa, egyszázadnál továbbra vagy talán örökre eltűnt. Az leendő inkább a főadat ezen komikus népszerű alakot átídomítani és nemesíteni; erre azonban sem *Gottsched*, sem más kortársa nem bírt elegendő képességgel. De azért *Gottsched* mégis elvitázhatlan érdemeket szerzett e szinirodalom körül. Eltérve attól, hogy folyóirataiban a német nyelv és irodalom iránt messze körökben érdekeltséget gerjesztett; különösen sokat lendített az által, hogy a költészetet s, nevezetesen az annyira becsét vesztett szinirodalmat, habár elég feszesen, ismét lábra segítette, és jobb mintákat állított föl; eleget tőn már az által is, hogy ismét szabályokat alkotott, noha mint száz éves elődei azon meggyőződésben élt, miszerint minden költészet ezen szabályokból fakad és kivüle más költészet nem is képzelhető. *Gottsched* is még határozottan a régi versmértékek mellett küzdött, sőt egy lépéssel tovább haladt, és a hősverseket is bekará hozni a német költészetbe.

E közben *Neuber* és neje Németországon tett körutjokban mindent elkövettek, hogy *Gottsched* elveinek minél nagyobb közönséget hódítsanak, midőn az általa fordított francia darabokat, sőt saját *Cato* ját is (1731. ápril 7-én) színre hozták. Ez utóbbinak eszméjét *Addison* egyik drámájából vevén, saját szabályai szerint alakítá. Tulajdonképi költészetből kevés, értelemből pedig mi sincs benne; de annál gazdagabb éretyek- és erkölcsökben. És mivel ez volt az első német darab, melylyel egy költő hosszú idő után a francziák ellenében ismét föl mert lépni, perczig sem

haboztak a fölött: hogy Németország legnagyobb ítése, egyszersmind legnagyobb költője. G o t t s c h e d fénykora a mult század harminczas éveire esik, melyeken át Lipéséből diktátori hatalmat gyakorolt, a német izlés fölött. 1740-ben tört ki a sveicziakkal azon emlékezetes harca, mely G o t t s c h e d tökéletes legyőztével végződött; de midőn, a helyett, hogy vereségét beismerte vagy a vitát új érvekkel folytata volna, eltompult fegyvereivel K l o p s t o c k o t sőt L e s s i n g e t is megtámadta: nevetségessé lőn és tekintélyét mindenkorra elvesztette.

E kor említésre méltó egyéb dramaticusai közt első sorban leljük a három S c h l e g e l testvért, kiknek legifjabbika H e n r i k, nemcsak, hogy angol darabjai által az angol izlést terjesztette, hanem ő volt, ki fordításaiban az alexandrinus helyett legelőször ötlábu jambusokat alkalmazott. I l l é s, a testvérek legidősbike, a Gottsched-féle dramaturgia fénykorának képviselője gyanát szerepel, és művei (M ü s s i g g ä n g e r, G e h e i m n i s v o l l e r, K a n u t) kétségen kívül jobbak mestereinél. S c h l e g e l I l l é s jeles, tehetségeit kora munkásság által tulfeszítve, hamar sirba szállott. Hasonló okból hasonló sors érte kortársai közül M y l i u s t, B r a w e t, C r o n e g k e t s másokat is. — G o t t s c h e d iskolájához számítható még W e i b d e Keresztély (1726—1804) is, noha fénykora jóval későbbre esik. Ő kísérté meg legelőször s pedig sikerrel a vigjátékot, melynek terét később ismét elhagyá és egészen a drámához szegődött. Ismertebb drámái III. E d u a r d és III. R i c h a r d, mely utóbbi különösen kedvelt darab volt, továbbá R o m e o és J u l i a, melynél Shakespearén kívül más forrásokból is meritett; utolsó műve J e a n C a l a s. — Ezen körhez számítható K l o p s t o c k (1724—1803) is, kinek drámai költészete kevesebb érdekléssel bír. Három bibliai darabot írt, melyeknek elseje A d a m s T o d aránylag még legjobb, noha nem más, mint mézes idyll; S a l o m o és D a v i d pedig nagy szerzőjökhoz nem méltók.

Az imént vázolt kornak francia minták után készült drámái mutatják, mennyire remélhetni a művészet fölvirágzását ott, hol csak szolgálilag utánoznak. Ritkán sikerült fordítások, azon kívül H o l b e r g és később G o l d o n i fölváltva kevés és irány nélküli német utánzataik, képezék a színpad összes repertoirját, midőn L e s s i n g hatalmas ítésetét a dráma felé irányozá, és általa a színészetet százados közepszerűségéből fölszabadítá. L e s s i n g (1729—81) kezdetleges művei is már tiszta, egyszerű és élénk modoruk által jóval fölülmulják az előbb említetteket. Ezt annál inkább ki kell napjainkban emelni; minthogy elődeinek műveit ma már nem olvassák. Az általa kiszemelt tárgyak mindig ép értelmet tanúsítanak és élezei mindenkoron a dologhoz tartoznak. D e r j u n g e G e l e h r t e című műve legbensőbb tapasztalataiból van meritve; és a d i e J u d e n, ezen legsilányabb

darabja legalább oly bátorságot tanusít, mely a közönség előítéletével szembe mer szállani. Ezen zsidó-cyclust egyelőre a F r e i g e i s t t a l berekeszté. Kezdő műveinek már jóval följe emelkedik M i s s S a r a S a m p s o n - j a, melyben az angol tragoediák szellemét igyekezett átültetni, miután az angol mintákat oly gyakran emlegették, de a külsőségek utánzásainál tovább nem jutottak.

1767-ben Hamburgban egy szintársulattal szövetkezett, és ott dramaturgiai lapot alapítván bővebb alkalma nyílt a színirodalom ítésetébe bocsátkozhatni. A németek eddigi irodalmi működését szigorú bírálat alá vevé. Voltaire és a francia színirók tekintélyét ellenállhatlan erővel és tudománnyal megrendíté s egyuttal a valódi szomorú- és vigjáték alapkellékeit oly tisztán fejtegeté, hogy a „H a m b u r g e r D r a m a t u r g i e“ a szépszépség forrása lőn. Csak D i d e r o t polgári szomorujátékának kegyelmezett, mert belátta, hogy ez inkább közelít a német hajlamhoz, mint a görögök hóstragoediái. L e s s i n g hatalmas ítésetével nem sokára oda vitte ügyét, hogy a fordított francia szomorujátékok, és az ezek szellemében készült német darabok mindinkább gyérültek.

Legjelentékenyebb és legsikeresebb lépése azonban M i n n a v o n B a r n h e l m - j e volt, mivel ezzel Göthe szerint a kilátást az irodalmi és polgári szűk világból magasabb, jelentékenyebb világba szerencsésen megnyitá. A mű a francia és angol modor közt áll, a compositió azonban és a benne jellemzett társas szellem német. Különösen emelé a darabot azon körülmény, hogy tartalmát a valódi élet, háttérét pedig a hét éves háború világrendítő eseményei képezék. A porosz tiszt gyökeres német jelleme, a francia nevetségés szerepe és az egész darabnak ügyes elrendezése mind megannyi sajátságok, melyek nemcsak egyes osztályokra, hanem az egész nemzetre villámszerűen hatottak, úgy, hogy joggal nevezik M i n n a v. B a r n h e l m - e t első nemzeti színműnek, a mennyiben t. i. ilyen népdráma e korban még lehetséges volt. Az összes régi, feszes szín- és szomorujátékok most végképen eltűntek a színpadokról, és mindenütt az ismét fölkarolt természeti hűséghez fordultak.

Azonban L e s s i n g maga nem haladt tovább ez uton. Ő t évvel M i n n a után jelent meg E m i l i e G a l o t t i - j a, melyben Virginia római történetét divatos alakba öltözteté, és melyben, miután G e r s t e n b e r g - n e k (1737—1803) borzasztó U g o l i n ó - j a megjelent volt, kimutatá, miként kelljen Schakespearét és a romantikus drámái költőket úgy utánozni, hogy a vadság és nyersség iránti hajlam újból gyökeret ne verhessen. Sokban E m i l i a ellentétet képez M i n n a h o z; de azért nem csekélyebb jelentőségű, sem kisebb becsű amannál. Anyagát illetőleg irányadó lőn a következő kornak polgári tragoediáira is.

Szétágazó theologiai vitáinak legszebb gyűmölése

Nathan der Weise című dramatikus műve, melyet munkás életének végén örökségül hagyott nemzetének. Noha utolsó éveiben a színészet körül buzgósága csökkent, mégis ezen darab közelíti meg leginkább a művészet szabályait. Az elrendezés és cselekvény tisztaságára és átlátszóságára nézve Minna és Emiliának utána áll, de nyelvezete folyékonyabb, s élénkebb, alakja finomabb s határozottabb, mint minden más darabja. Különös említést érdemel még azon körülmény, hogy Lessing ezen drámája által a már Schlegel Henrik által kezdeményezett és mások által is megkísértett ötlábu jambust a dráma egész fénykorára állandó versalakká emelte.

A 18. század hetvenes éveiben a tudomány, művészet és világnézet terén hatalmas átalakulások történtek. A legnagyobb átváltozás a költészetet érte. Mindenben a természet és egyszerűséghez való visszatérésre utaltak. Az eddig főnálló törvényeket és műszabályokat mellőzve, az ősi idők egyszerű költészetéhez, a népdalhoz, Homer s Ossianhoz és a gazdag Shakespearehez tértek vissza és oly tehetségeket kerestek, kik nem nehézkes szabályok és minták után alkotják műveiket, hanem ihlettségök pillanatában oly műveket teremtenek, melyek szabályaikat már önmagukban hordják. Ezen sajátásokat genieknek nevezték. Genialitás és originalitás vala a kor jelszava! De valamint előbb a szellem és képzelem szabad röptének az illem szűk szabályaival szegték szárnyát, és csak azt ismerték el költészetül, mi ezen határok közt mozgott: a vajudás ezen korszakában az ellenkező szélsőségekre tévedtek, midőn a szabálytalanságot magasztalták, és gyakran a féktelen képzelem korcsait a genie szüleményeiként üdvözlék.

Klinger Miksát (1753—1831) említhetjük ezen genialis kor képviselőjeként, kinek Sturm und Drang című drámájától kölcsönző elnevezését és Shakespeare szellemében irt műveiben tisztán felismerhetni az eszmény és valóság, a szív és ész, a szabadság és öröklött szokás, a természetesség és művoltság közti benső harcot. A többi tragoediáit, minők: Zwillinge, Konradin, Medea, der Schwur és sok más, valamint híres regényeit is a vizás állapotok fölötti keserű fájdalom lengi át.

A vajudás ezen korszakában különös előszeretettel ápolták a polgári drámát, mely mintegy oppositíót képezett a társadalom egyes osztályai ellen; ily gyanus egyének valának különösen a hivatalnokok, tanácsosok és néha még a főnökök is, de magasabbra már nem mertek nyulni. Iffland (1759—1814) teremtője ezen polgári színjátéknak, mely, mivel a mindennapi életben gyökerezett, nem emelkedhetett a művészet magasabb fokára. Számos darabjai közül kiválóbbak: Verbrechen aus Ehrsucht, Reueversöhnt, die Spieler stb., sőt die Jäger című

műve még mai nap is egyik kedvencz darabja a közönségnek.

Mint már említők, ezen színjátékok mind a közönséges életben gyökereztek. A valódi élet eszményítésének nehézsége nemcsak azon kor körülményeiben, hanem azon hangulatban is keresendő, melyel azok fölött itéltek. Legyenek valamely kornak bármily nyomorult viszonyai, a kitartás és ép életrevalóság mindenkor legyőzheti azokat. Azonban a lélek épsége oly kincs, melyet valamely nép köz állapotainak épségétől nem igen lehet elkülöníteni. Nem csupán a népnek közviszonyai valának ziláltak és tarthatlanok, hanem hajlamai s vágyai is rendetlenek voltak. A vajudás korszakának titánismusa és érzelgőssége keserű gyümölcsöket termett. Ifflandot csakhamar kiszorítá Kotzebue (1761—1819), ki gyors léptekkel s rendkívüli kitartással hintegető káros elveit. Kotzebue színművei az embert méltóságából kivetkőztetik, gyarlóságait kiméletlenül pelengére tüzik és fonségét sárba tapodják. Első darabja Menschenhass und Reue, melynek tartalma inkább az aesthetikai hogysen az erkölcsi érzést sérti, általános örmzajjal fogadtatott nemcsak Németországban, hanem Angol, és Spanyolországban is, és mindenütt, hol színre került. Sok darabja közül, melyeknek számát 211-re teszik, leghasználtabbak: Die Hussiten vor Naumburg, die Sonnenjungfrau, das Kind der Liebe, Bruder Moritz, der Sonderling, Opfertod, Armuth und Edelsinn, Octavia, die Kreuzfahrer, Johanna von Montfaucon, Negeysklaven, die Verleumder, Graf Benyovsky, Graf von Burgund stb. Természetes könnyűség és színpadias elrendezés ezen darabok előadását fölötte könnyíték, mért is csakhamar a színházakat mindenütt előzönlötték; csakhogy ferde irányuk azután a színművészet sülyedését szemlátomást siettette.

Mielőtt a drámának egy új korszakához térnénk át, Herdernek (1744—1803) e téren való működését sem hagyhatjuk fölemlítenül. Dramatikus művei az opera és színjátékok vegyületét mutatják; föladatuk pedig az leendett, a színpad lábra kapott lazultsága ellenében a görög drámát minél nagyobb érvényre emelni.

A német mondák eredete.

— Gervinustól. —

Hogy a nép mondáinak milyen jellemet adjon, egyedül az időbeli s helyzeti viszonyoktól, a nép természetétől függ, mely azt szüli s megörzi. Ha a nemzet felett, mint például a scandinavoknál a környező nagyszerű természet mintegy uralkodik, ha, mint az indok és celták, történeti fejlettség nélkül van s nincs

tényeknek s ezzel együtt a cselekvő emberiség ösmertetének birtokában ; akkor minden mondából, melyet létrehoz, hiányozni fog a történeti elem s mindegyikről, melyet átvesz, lesurolja azt. Szilárd, élő alakokat általánosít, személyek — s emberekből eszméket, isteneket alkot ; a történetileg valószínűt s emberileg valót fölcseréli a természet csodáival s összevegyit vele mindent, a mi csak a mondát jelvivé, sőt rejtelmessé és allegoriává teszi. Hisz némely időben, mely erre alkalmas volt, a valódi történeteket, még mielőtt befejeztettek volna, jelvileg értelmezték. Ellenben oly népek, melyek, ha a historiában nem is, de az eseményi folyamban elég világításban tűnnek fel, mint például az ősnémetek, általában a valónak józan szemmel-tartásából indulnak ki a mondában is, a mely inkább a történeti viszonyokra, mint a természeti jelenségekre veti tekintetét. A német költés és monda története, ha bizonyítékok s oklevelekre építhetünk, eddigelé azt mutatja, hogy minél távolabbra megyünk vissza az időben, annál inkább nő az emberi valószínűség s a történetre támaszkodás. Így van ez a görög mondánál is, és ugyanazon válasz különözi el a scandináv és német, a thrák és görög törzseket, valamint mindkét országban az inkább a természetre irányzott s másrésről az emberhez viszonyított történeti mondákat. — Tényen alapul minden monda, csak ez teszi elbeszéléssé ; az ember nem beszélhet el semmit, mi valódi viszonyok észlelésére ne vonatkoznék. Az elbeszélés történetté lesz, ha tárgya világos, melylyel az elbeszélő megtud mérközni ; mondává és regévé, ha tárgya föl nem fogható, az elbeszélő pedig az észlelésre képtelen. Két nagy tárgyat azonban már a kezdetleges ember is kitűzött magának : a természetet s az embert. A természetben megjelenő már tárgyánál, az emberek közt történő pedig csak a hiányos észlelő tehetségénél fogva rejtélyes és sötét. Mindkettő az egyed ideális képző ereje következtében a valóból csodásba megy át, s ez utóbbit a felvilágosultabb időkben is naponként tapasztalhatjuk. De a természet megfoghatatlan tüneményei mindig tisztábbakká lesznek az emberek előtt örökös ismétlődésök s jelenlétük, jótéteményeik s ijedelmeik mindig újabb-újabb benyomásai által ; a történő is világossá lesz ugyan, de a történőnek oka nem. A történő dolgok okát azonban az ember önmagában, s nemének akaraterejében találta föl, képzeletének saját pragmatismusával a természeti csodák értelmezését az emberiségéből hozza le, megeleveníti a holt természet erőit ; egyéniség s korlátlanossággal ruházza föl őket, ismét hozzáköti a természethez, melyből származtatá, s így alkotja isteneit. Épen megfordítva lesznek érthetlenné a cselekvény pillanatában felfogható események, azért mert nem ismétlődnek, mert elenyésznek, mert egy új jelen mindig új eseményeket vés a lélekbe, és a Régieket kiszorítja ; ha pedig ezek mégis főtartanak

magokat s fönmaradnának : akkor az emberi szerzőnek megszámlálhatatlan jótéteményeket, vagy erősza-kos emlékeket kellett hátrahagynia, melyek mint a természet ismétél, eredményei, az ifju képzelődés hagyományai folytán mindig ujra fölélednek. Ha a jelen nagy tetteket állít a multhoz, ekkor benső nagysága szerint, az egyik, vagy kiszorítja a másikat, vagy vegyülnek : egy hős a másikat elhomályosítja, megmérközik, vagy összehasonlítja magát, vagy épen egygyé olvad vele. A régibb hagyományokból az egyes mindinkább el fog enyészni s azon indokok, melyek a most történő eseményekben egészen világosak az emberek előtt, idő folytán elvesznek.

Ekkor megfordított viszonyban a cselekvények csodás indokokkal, az eredmények bámulatos erőkkél ruháztatnak föl. A képzelet ugyanazon merész pragmatismusával az emberi csoda-dolgok magyarázatát a természet, vagy a már megalkotott istenségből hozza le, s a hősöket mindkettővel összekapcsolja, az utóbbi esetben mint félistenek az emberen kívül világos érintkezésbe jönnek az istenekkel ; az első esetben, midőn a nemzet kiképzett és mélyen gyökerező hitregének nincs még vagy nincs már birtokában : a természeti erők kifejletlenebb alakjaival, óriások s törpékkel egyesülnek, tőlök kapnak ajándékot s erőt. — Ha ily körülmények közt a természeti monda (Naturmythe) a tisztultabb időkben még tovább fejlődik, akkor a holt természetről az emberhez közelebb állóra, a szervesre tér át s az állatköri mondat (Thiersage) alkotja. Ily állapotban voltak a germánok, a történet szinpadán fölléptük, vagyis más népekkel találkozásukkor. Igen korán jöttek öks velök a fölvilágosultság és történelem, semhogy nagy hagyomány és az isten s a hősmondának nagy kifejlődése történhetett volna. Az ember-monda korán elvált a természet-mondától, sőt ez (az állateposzban) mindinkább közeledett a történelmi ténylegességhez. A hősöknek semmi dolguk az istenekkel ; s az egyénített természeti erőkkél oly játékot üznek, hogy világosan kitűnik, miszerint biztosak tulnyomóságuk felől. Egészen máskép van az északi és görög mondában, melyek között a német épen közép helyet foglal el. Az északi mondák még legemberiesebb részökben is a természet tulnyomóságát, a görögök pedig még ott is, hol leginkább természeti mondák, az ember szellemi és isteni erejének hatalmát fejezik ki.

Az állat-rege a közép helyzet ezen jellemző terméke, tehát ellenkező okokból, vagy épen nem lehetett meg a scandinavok és görögöknél, vagy legalább nem oly naiv és eredeti alakban, mint a germánoknál. A görög eszményi hitregéhez, mely a szabad emberi természet alapos szemléletét föltételezi, északon hasonló nem keletkezhetett. A scandinavoké, melyen az ellenséges hatalmak s természeti nyomások igen meglátszanak, nem tarthatott volna huzamos ideig Görög-

országban. Egyik sem illett a német földre, legkevésbé pedig ama német alföldi s magas (hochdeutsch) vidékekre, hol korán látjuk a római műveltséget karöltve a némettel, s hol a költészet először ragadta alakítólag a népmondát magához. A német földön azt látjuk, hogy a mondat-költészet eleve egyformán idegenkedik a éjszaki költészet rémeitől, — mint a görög mythos isteneitől.

Abban, a mi emberi, a történelemre támaszkodik, a természetnek pedig azon részére, mely történetet adhatott; a való, egész kültermészetük ezen nagy alapvonása, mely a legnagyobb tévelyt is lehetetlenné tette, kezdettől fogva a német mondák legfőbb tulajdonsága volt.

— Y — N.

Javítsunk!

Nem újítási viszketeg adja tollamra a szavakat, melyeket e lapok hasábján egész tisztelettel közlök azon nagyrabecsült s tudós urakkal, kik a hazai irodalmunk mezején elhullatott arany kalászokat szedgetik: hanem azon édes mindnyájunkat egyformán kötelező parancs, hogy anyanyelvünket, mennyire lehet, tökélyesítsük. — Szerény vélemény tehát mindaz, mit jelen értekezésem folytán mondandok, s korántsem a hiu vágy, felforgatni az alapot, melyet nyelvünk geniusza rakott, s melyen dicső emlékü íróink az irodalom nagyszerű Pantheonját építették s építik. Ezt csak azért emelem ki oly hatálylyal, nehogy oly színben tűnjem fel, milyen nem vagyok, s lenni nem akarok; jól tudva valamint a szólás szabadság temploma az irodalom terén mindenkinek tárva nyitva áll, s így csekélységemnek is: úgy hódolni a tekintély előtt, mely a józan ész fáklyája mellett, az igazság paizsa alatt küzd, mindenkire nézve kötelező parancs, s így rám nézve is.

Nem új tehát az eszme, melyet megpenditek, sőt nagyon is régi; hiszen: *nihil novum sub coelo*; de fontosságánál fogva megérdemli, hogy mélyebb tekintetet vessünk a dologba, s a bajon segítsünk. Nehogy azonban nagy részét kelljen igénybe vennem e becses lapnak, sietek a dolog lényegét elsorolni.

Figyelemmel kísérve nemzeti nyelvünk helyesírását, önkénytelenül azon meggyőződésre jövünk, hogy abban igen gyarlók, igen következtelenek vagyunk, mert ellenkezőt teszünk, mint a hogy beszélünk. Fönnen emlegetjük ugyanis a külföld előtt, a magyar úgy ír, miként beszél; pedig ez nem áll s így következtelenek vagyunk. Mily baj ez irodalmunkban, könnyen beláthatja mindaz, ki anyanyelvét szeretvén azt is szereti, ha az a bölcséleti következtetésesség igényeinek megfelel; ha látja, hogy a szónak nem csak kifejezése, hanem lelke is van, ha a beszédnek tett is megfelel.

Csekélység mit telhozandó vagyok annak bebizonyítására, hogy csakugyan következtelés uralodik irodalmunkban a helyesírásra nézve; de ha e

csekélységet kellőleg megfontolják a tudós nyelvtanáruk, belátják állításom igazságát; és mivel szentül megvagyok győződve, hogy mindenki, de főleg az irodalom harcosai égve égnék az édes anyanyelv tökélyesítéseért: hiszem, nem fog szavam a pusztában kiáltóé lenni.

E helyesírási következtelés leginkább ott nyilatkozik, hol két lágyított mássalhangzó fordul elő, s melyeket, nem tudom mi oknál fogva restelünk kiírni; p. asszony (aszszony), hosszú (hoszszu), össze (össsze), fattyu (fatytyu), messze (meszsze), mennyi (menynyi) helyett stb. stb.

Dicsérendő vívmánya korunknak, hogy nyelvünket magából a nyelv lelkéből akarja a száraztatás szabályai szerint kifejtetni, s magyarázni azoknak ellenében, kik a magyar nyelvet majd nem egészen férczelménynek szeretnék kikiáltani. Nézzük tehát mi is gyökereikben és származékaikban egyenesen s kizárólag azon szavakat, melyek tárgyalásom körébe tartoznak; vonjunk azután magunknak következtményt, vajjon helyes, vagy helytelen-e helyesírásunk?!

a) asszony írjuk aszszony helyett, mely szavat legrégebb íróink így adták vissza: azzon. — Midőn első íróink a helyesírási küzdelem nagy harcát harczolák, nem tudák magukat elhatározni, mikép írják ki a nyelvök szellemében alapuló hangokat, melyek az átvett latin betűrendszerben hiányzanak? Ez volt azután szülőanyja annak, hogy a hány író, csaknem ugyanannyi volt a helyesírási mód, sőt megtörtént, hogy ugyanazon író ugyanegy hangot más és más betűvel jelelt, miről a halotti beszéd s a későbbi korból fenmaradt nyelvemlékeink kétségbevonhatlanul tanuskodnak.

Nem az a kérdés itt, miért irták dicső eleink az *sz*-et *ž*, *z*, *sc*, *sz*, *t* és *ss*-el: hanem miért nem irták így: *as-zon*, mivel ez felelne meg a mai *as-szonnyak*? Őseink az egyszerűsítés emberei voltak, mely egyszerűsítés elvét a középkori irodalom III. időszakában a ferencziek iskolája karolta fel kiválólag. Ezen idő óta felmerült időnként az irodalom küzdőhomokján egy egy tekintély, mely befolyása egész teljével oda működött, hogy a helyesírási következtetésesség végett a lágyított mássalhangzók egyszerűsítessenek. Így tett Révai az *Antiquitates literaturae Hungariae*. vol. I. 1803. midőn így ír: „*Qui has t. i. (az egyszerűsített mássalhangzókat) nostra aetate resuscitare cupiunt, compendii imprimis causa, nihil novi agitant: revehi optant, mente bona, et laudabili, morem a majoribus nostris jam olim inductum; qui maxime in manuscriptis regnavit, in typo etiam, praesertim Silvestriano, alisque, et seculis quidem fere duobus.*“ (Révai f. c. 7. §. 54. lap).

De fájdalom! terve megbukott. Hasonlóképp járt Vörösmarty is, ki ezen ügyben ünnepélyesen szólalt fel a m. t. társaság előtt ily czimű értekezésében: *Az*

összetett mássalhangzók egyszerűsítéséről.“ s erre nézve példát is hoz fel: az *Élet és Literatura*, első rész 38—39. lap. — (I. a. m. t. társaság évkönyvei. II. k. 1835). De hogy példával is támogassam fenemlített állításmat, t. i., hogy régi könyveink azzont használnak és soha asszon-t, felhozom e nehányat. És micor Ielendi egbe hja azzon barátit. Tátroszi k. Pesti és Erdősi: ki várta a menažzont, — Szent Cecilia azzon es aranyas bársonnak alatta ciliciumot visel vala. Bécsi k. — (Több ide vágó példával szolgál Régi m. nyelvemlékek III. és IV. köteteinek szótára, melyet Döbrentei Gábor jeles tapintattal szerkesztett.—)

b) össze, helyesen öszsze. Legrégibb iratainkban ezen legtöbb esetben igekötőtül, ritkábban határozó gyanánt használt szó így fordul: *elé ozue (ozve) s ha*, mint határozó állt, segítő raggal vonzotta maga után a nevet. *p. levelével öszve*, mit ma így fejezünk ki: levelével együtt. Az öszsze-ben tehát a gyök az *ösz*, mely a részek egyítése eszméjét foglalja magában; a *sze. v. ve* pedig állapot-határozói képző, *s e* szóban oly erővel hat a töre, hogy mint a fordító ragban a *v* betű azonosul a *tő* vég mássalhangzójával. Innét van, hogy *öszve v. öszsze, öszveg v. öszszeg, öszvesen v. öszszesen* szokjuk használni. Ha tehát a *ve* képző rag *v*-je átváltozik a szó vég mássalhangzójává, következetesen öszsze-*kel* irnom, mivel nem pusztá *s* a véghangzó hanem *sz*.

c) vissza írjuk jelenleg *e h. vissza*, mely ősz nyelvemlékeikben kétképen jön elé, u. m. *vizha* és *vizha* a latin *re tro* értelemben; *p. vizha viuo* = *peruersus*. Pesti G: *wyzzos* (viszszás) nemzetseg; Erdősi pedig *viszha* fordult *faiu nip* = *generatio perversa*. Ha a Pesti által használt *vizzá-t* szemléljük, azon esetet és szabályt találjuk felmerülni, melyet már az *aszszon* szónál vettünk bonczkés alá; ha pedig Erdősit vizsgáljuk, első tekintetre fenakadunk, nem tudva elgondolni, mit akar a *h*?! Azonban felvéve, hogy a közép kor időszakaiban a lágybetűk (*h, j, v*.) gyakran felcseréltetnek, könnyen megtörténhetett, hogy a kérdéses *viszha*-ban a *h, v* helyett áll; ekkor pedig ugyanazon keretbe tartozik, melyet az *ösz-ve* szónál kijelöltünk. Így tehát helytelenül írjuk vissza, *viszsa* helyett.

d) *Hosszú-t* írunk *hosszú* helyett. Ha *e* szót is, valamint az előbb felhozottakat bővebb s komolyabb vizsgálat alá vesszük, a következő eredményre jövünk. Keressük fel *e* kérdéses *hossz* nevet régibb emlékeinkben! A tátrosi másolatban Máté XXIII ezt olvassuk, *Jay tunectec irastudoc és kepmutatoc, kie h oziu imadsag imadkozvatoc megéžitec ozuegecn hazokat*. E példából látjuk, hogy a XV. század másod felében hoziu, (*v. hozju v. hosziu*) alakban használtott. Elemeire nézve *e* szó gyöke *hosz*, az *i* betű csak kihangzás, mely oly erősen tapadt a gyökhöz, hogy nem csak nem avult el idő jártával, hanem még a hangazonulást vivta ki magának; t. i. az *i*-j-vé vál-

tozott, ez pedig a gyök végmássalhangzójához idomult, és így helyesen kell *hosszú-nak* írunk, nem pedig *hosszúnak*, minek értelme nincs. Ép ez áll az *aszszu*, (régén *aziu*) szóról is.

e) *Ann*y*i, en nyi* határozatlan szám névmások szintén azon szavak közé tartoznak, melyek panaszt emelnek ellenünk. Származásra nézve *ann*y*i az-nyi*, *ennyi* pedig *ez-nyi*-ből lett, mely *ny* *i* képző épen oly befolyással van a mutató névmás végbetűjére, milyenel vannak mindazon ragok, melyek velök közvetlenül öszszekapcsolatnak; az-*ra h. arra, az-val h. avval ez-nek h. ennek, ez-től h. ettől sat*. Ily hagmódosulás folytán lett *az-nyiból ann*y*i; ez-nyi-ből enny*i, de semmi áron *ann*y*i, enny*i. Ide sorozhatjuk a *mennyi* (*menynyi*) kérdő és határozatlan számnévmást, mely Révai szerint *mi-nyé, v. mi-nyiből* vagy az evvel rokon hangzatu *me-nyiből* eredt. Első példát erre nézve a halotti beszéd nyújt, melyben olvassuk: *menyi milostben teremteve sat*. Később, főleg a XV. században sokkal gyakrabban használják írónk — és pedig szebb hangzás végett (*sonantione pronunciata*. Révai) — kettőztetve ily formán: *menne* = *menynyi*; *igy p.* a tátrosi másolatban olvassuk: *Mennét tet teneked ur. Mark. V.* — Hasonlólag áll a dolog az *anynyira* és *menynyre*-vel is; *p. Ki de maga felmagasztatnac dagaduanauual annera emelkedec fel. Eszter-Jászai cod.*)

Hangtani szempontból a *menynyi* szó rovatába sorozhatjuk *e* szót is *menny*, melyet szintén hibásan így írunk ki *menny*. A *veneranda antiquitas* itt kissé sántikál, *menynyiben* részint *ment*, *p. mēn* görgés = *tonitru*, részint, de feltűnőleg többször, *mennt* használ. Így Jászai k. Máté ev. XVI fejezetében négyszer fordul *el s mindenkor kettőzötten*. Melléknévi *i* képzővel szerkesztve *menni* = *menynyi* = *menynyei* alakban jön elé; *p. mēni iēlenseget kouētie q tēllq kesertven qtet. Mark. VIII. Müncheni kod.*

E néhány példa, úgy hiszem, elég annak bebizonyítására, miszerint országszerte helytelenül használjuk *kiírásban a kettős vagy lágyított mássalhangzókat*, melyek egy hangot adnak. És *e* helyesírási helytelenség annál szembeötlőbb, mivel tekintélyesebb írónk az *sz, szt* végű igéket ragozás alkalmával, midőn a *j* jellegbetű azonosul, törvény szerint használják. Vagy talán azon főnebb említettem szavak s még néhány valamely elkövetetet halálos bűn miatt lőnek kizárva a többi kivétel nélkül illető szabály alól? Vagy talán a „*varitas delectat*“ elvénél fogva jobban *inyünkre* van az ugyanegy öntetű szavat majd *igy, majd amogy írni*?

Javítsunk tehát a helytelen helyesíráson s írjunk úgy, miként beszélünk! Mert nemcsak magát a nyelvanyagot kell szent ereklye gyanánt megőrzőnünk: hanem minden erőnkéből arra is törekednünk; hogy a holt beszéd, mely tükre a gondolatnak s érzelemnek, a bölcselmi következetesség igényeinek megfelelően. Kérve kérem azért a t. s tudós tanár urakat, kik a

ha velem egy véleményben vannak, vagy lesznek; tanítsák az ifju nemzedéket következetesen irni, vagyis úgy irni miként a szó lehangzik a magyar ajkról; hogy így lassankint tegye meg az ifju nemzedék, mit elődeink, tudja a jó Isten! mi oknál fogva, vagy mi kivívni nem tudánk. Csak így haladhatunk, csak ily módon tökélyesíthetjük nyelvünket, csak ily hosszú s fáradságos uton mehetünk valahára a nemzeti nyelv-egység célpontjára. Tegyük és javítgassunk; hisz az, mely erre kiválólag hivatva van, t. i. a m. t. társaság, nem teszi meg a kellő lépéseket, nem váltja be azon ígérletét, melyet Vörösmarti említ, mondván: A m. t. társaság úgy akará, hogy osztálybeli ezen javaslatunk, mint oly dolog, mely az egész Magyarországot illeti, mielőtt létesítésére elhatározó lépés történék, közzététel alá bocsáttassék." E szavak ugyan az összetett mássalhangzók egyszerűsítésére irányozvák, de mint sok más, ez is csak pium desiderium maradt mind e napig.

M....s

Hazai irodalom.

Magyar író külföldön. Irta Szent-Katolna. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv.

Mutatvány:

II.

Berlinre igazán ráillik, a mit Edingburghról mondtak, hogy az északnak Athénéje. Ha másban semmiben sem sikerült a minta-állam Herr von Steinak, abban az egyben minden esetre sikerült, hogy megnyitotta azon segélyforrásokat, melyek a porosz fővárost egyuttal a német tudományosság elvitázhatlan középpontjává emelték. A berlini egyetem, mint egyetem, első most a földön; az itteni tanszékek azok, a mi után minden egyéb német egyetem privatdocensei, rendkívüli és rendes tanárai vágyakodnak, mint eltikkadt szarvas a hús forrás után. Nem is csoda; van oly egyetemi tanár, kinek évi jövedelme rámegey évenként 6—8000 tallerra. S azután e nagy város élvei: a pompás muzeumok, könyvtár, állatkert, s academia!

Én megvallom, szinte elijedtem, midőn a bölcsészeti kar conclavejában egy délelőtt tizenöt, husz oly embert láttam egymást mellé gúzsorodva, mint egy Encke, Ehrenberg, Dove, Bopp, Böckh, Bekker, Ohm, Magnus, Haupt, Weber, Schott, Mitscherlich, Ranke, Raumer, Lepsius, Nitzsch, Klotzsch, Mullach, Karsten és Trendelenburg. Ugy éreztem magamat, mint midőn még gyermekkoromban legelőször pillantám meg a sydenhami Crystal Palace őslénytani szigetének szörnyetegeit. Mint ama Labirynthotonok, Ichthyosaurusok, Mosasaurusok, Pterodactylusok és Iguanodonok mindenféle rémes attitudeben egymás hegyé terpeszkedve, úgy vették ki magukat a conclave zöld asztala mellett a tudomány e szörnyetegei is, vagyis helyesebben martyrjai. Egyik sánta, másik süket, emez fogatlan, amaz vak; ennek a dereka

fordult már egészen félre a sok irástól s lábai nem arra viszik többé a merre arca néz, hanem oldalvást, — az meg minden lépten nyomon oly irtózatossakat köhint, hogy az embernek majd a szive szakad meg belé; nagy fejüek, pipaszárlábuak, sorvadttestüek, legtöbbben, puposhátuak, testökre koldusok, ha nem egy, hát más tekintetben mindannyian.

Szegények! kiáltana föl egy délczeg cserháti ripők, ha valahol az országuton velök találkoznék.

Ne bántsatok bennünket, szólalnának föl ők maguk, — mi elvettük jutalmunkat.

Igen, elvettétek nemes büszke lelkek ti, de föl is vittétek oly fokára a tragicumnak, minőre képesek csak ti voltatok. Hajdan profétákká, vallásalapítókká, népek királyaivá, a világ uraivá lettetek volna; vad népek közt felnövekedve még ma is részeseivé leendettetek a hatalomnak, mely életet, s az életnek, mely az idők folyását viszi, szabályozza: Chinában, ha csak tizedannyit tanultok, már rég első rangu mandarinok, tárczanélküli ministerek vagytok: csak-hogy nem pillanthattatok volna be akkor oly mélyen a természetbe, s nem fedezhettetek volna föl annyi dicsőséget, annyi kéjt a Teremtés nagy művében, mint a mennyit így fölfedeztetek, — kéjt, dicsőséget, melyről úgy is tudtátok, hogy ezen az uton nem lesz soha a tietek. Már egy lábbal a sirban álltok, de azért még most sem veszitek le róla a könyező szemeteiket, noha csak nagy önzéstelenségtek tart egyedül attól vissza, hogy azt, ama kéjt, ama dicsőséget a sir széléről visszatekintve meg ne átkozzátok!

A rendes tanárok többnyire már mind oly nagyon öregek, hogy azokat fényüzésből lehet csak legfőlebb hallgatni. Bopp, Encke, Ranke szavát az első padból is alig érteni: nincsenek is igen hallgatóik. Annnyival tanulságosabbak az ifjabb tanárok előadásai. Egy Beyrich, egy Schott, egy Droysen, egy Gosche, egy Michelet, egy Steinthal valóban bármely élvsovár várakozást is fölülmulnak. Droysen különösen népszerű ember; esti 5—6 között szokott az ujkor legérdekesebb mozzanatairól olvasni; ilyenkor azután be is tódul pár száz ember tantermébe, studentek, katonatisztek, hivatalnokok, képviselők, kézművesek, naplopók, junkerek egyiránt. Ha az ember félórával előbb nem jön, már helyet sem lehet kapni. Droysen előadása nagyon ékesszóló, gondolkozása nagyon szabadelvű: nem csoda, ha vannak hallgatói!

Annál kevesebb van Schottnak. Midőn én hallgattam tőle a chinai irodalmat, csak magam voltam. De azért ő sokkal nyájasabb, barátságosabb, semhogy a „tres faciunt“ elvéhez ragaszkodott volna. Ezen ember roppant sokat tanult, roppant sokat tud. A mongol, tatár, ural-altaji, turáni, chinai nyelveknek teljes birtokában megtanulta még a magyart is; és nem csak hogy nyelvünket tökéletesen érti, s előadásában abból példákat hoz föl más nyelvek analogiájának

megállapíthatására, hanem egyáltalán nagy rokonszenvvel viseltetik nemzetiségünk iránt is. Valamennyi berlini tanár között azonban Lepsius a legmeglepőbb egyéniség. Ha ránézesz, azt hinnéd, egy óriási sheikh vagy emir áll előtted Abd-el Kader vagy Dost Mohamed családjából. Festőileg szép férfias alakja különösen meg szokja tenni a maga hatását ünnepélyes fölvonulásoknál. Memphisben a fellahok még ma is csak mint a fehér óriást, mint Belzoni őcsesét emlegetik, ki képes lenne a legnagyobb szikladarabokat kisujjával helyökből tovamozdítani. Tökéletes gentleman; még pénze sem hiányzik. Gyönyörű palotája van a Bendlerstrasséban; egészen angol stílusban, a legnagyobb komfortra számítva; csak a harmadik emelet van tele minden féle kefe-nyomatokkal, hieroglyphekkel. Neje, végtelenül kedves, művelt delnő; lányából is ritka szépség fog még válthatni. Van két fiacskája is, kikkel a nap legnagyobb részén át játszik kertjében.

Valóban kár, hogy uraink közül többen nem küldik ki Berlinbe a magasabb tanévekre gyermekeiket. Ha valaki, hát én bámulom az angol nagyságot; de a mi a tanéveket illeti, már azokra nézve én is azt mondom, hogy tanulni legalaposabban csakugyan Németországban lehet. Azután Berlin sokkal tanulásosabb, hasznosabb is egy magyar ifjura nézve, mint valamely vidéki sörbarlang, Göttingen, Jena, Bonn, vagy Heidelberg. Nem mintha utóbbi, olcsóbb egyetemeken nem lehetne annyit és oly jeles tanároktól hallani, mint a drága porosz székvárosban: hanem tanácsosabb Berlinbe küldeni gyermekeinket, mert itt a társadalmi korlátok, a finom élvezetek háttére megóvják őket azon elbaromiasodott egyoldalúságtól, melynek a vidéki egyetemek hallgatói nagyon könnyen áldozatul eshetnek. Azután Berlinben minden együtt van: könyvtár, csillagda, laboratórium, muzeumok, állatkert; sőt van itt opera, drámaház, fényes társadalmi élet, parlamentház, és egész serege oly alkalmaknak, melyeken csak örülnünk kell, ha ifjaink annak idejében megragadhatnak. Azok, kik azt hiszik, hogy a nagy város élvei zsibbasztólag hatnak a nemesebb tudvágyra, nagyon sokszor csalódnak: de azok, kik azt hiszik, hogy már megnyerték fiaikat a tudománynak, ha egy piszkos sör-szurdikba őket üres zsebbel odazárják, mindig.

Különbben nem is bír minden nagy város oly ajánlatos tulajdonokkal, mint Berlin. Már például Páris e tekintetben nem is ajánlanám. Az a sok kávéház, az a sok naplopó; az a sok sok ürügye a haut goûtnek a valódi és negélyezett könnyelműség, — az a veleszületett fölületesség a francia ifjúságban a tanévek alatt, s az a kevés lehetőség megóvni magát a társadalom dögleletes részétől: mind ezek visszariasztanak. Berlinben is elég nagy a romlottság; de

legalább nem ragad annyira, el lehet futni könnyűszerrel előle.

Schott tanárral, meg Lepsiussal sokat beszéltem a magyarországi tanügyi, s egyéb culturai állapotokról. A berliniek egyáltalán nem táplálnak sem oly botrányos fogalmakat, sem oly fenytésre érdemes érzelmeket irántunk magyarok iránt, mint sok másutt Európában. Sőt a műveltebbek mindenha részvétel kísérték viszonyainkat. Így maga Lepsius is, kinek pedig épen nem szakmája a politika, vagy tán csak annyiban, hogy fényes estélyein a corps diplomatique is meg szokott jelenni, maga Lepsius is, mondom, érdeklődött tudakozódott Eötvös, Szalay, Kemény Zsigmond hogyléte felől, s birni szerette volna azok photographiáját. Utóbb szerzett magának Pestről. Csak két dolog bosszantott: először, hogy annyi mindenféle adomát hallottam itt a magyar urak oktalan dölyféről, elbizakodásáról, mennyit még Bécsben sem lehetne fölhajhászni; és másodsor, hogy Berlinben majdnem általános a hit, miszerint a magyar nők naponkint rendszeren leiszszak magukat, s hogy azok majdnem kivétel nélkül laza elkölcsüek.

Első pontra vonatkozólag csak annyit mondhatok, hogy Kranzler kioszkjában bizonyos órákban az ember nem is hallott egyebet, mint a magyar urak említett állítólagos elbizakodásáról adomákat. Gróf S. . . . tudott rendszeren e tekintetben legföbbit.

Sok ily adomát hallottam tőle. Nem voltak ujak tán, de jellemzők.

Ily adomákat akár százat hallhat a magyarokról az ember Berlinben. Az ilyesmi csak megjárna, de a mit a magyar nőkről, úgy látszik, pár visszautasított obsitos junker elhíresztelt, s bizonyára nem meggyőződésből, hanem aljas boszuvágyból, az már kissé mégis sok.

A részegséget illetőleg hiába igyekeztem bizonyítani, hogy épen a magyar nők isznak legkevesebb szeszes italt egész Európában: mind hasztalan. A mult héten ebédelt velünk egy magyar tánczosnő, — volt a válasz — ki a Krollnál föl is lépett nem régiben, — és nemcsak hogy ő maga megivott egy iteze bordeauxt, másfél iteze rüdesheimert és még azonfölül három üveg sört, egy pohár punchot, s még ebéd előtt három pohárka liquert, ebéd után négy csésze kávé, hanem még be is vallotta, hogy hazájában a nők mind ennyit, sőt még többet is isznak mint ő.

— S hovávaló volt, mit mondott e tánczosnő?

— Veszprémbe.

— No szegény veszprémiek! —

Midőn én Berlinbe érkeztem akkor Humboldt már nem élt. — — —

De élt még halhatatlan komonyikja Her Seyfferth.

Elmentem hozzá, hogy vegyek magamnak valami

jutányos emléket az öreg ur hagyományából, mielőtt elárvereznék.

„Ime itt van két ludtoll“, mond a tudós komornyik, egy kalaptartó hintó-bőröndött kicsatolva, egész ékesszólással, „ezekkel fejezte be ő excellentiája Kosmosát, — ára csak három tallér darabjának.“ No, ha nem is épen ezekkel fejezte be, sőt ha azokat soha kezébe sem vette, nem bánom, innét valók e nagyszerű tanyáról. Ime érték három tallér.

Humboldt, mondom, nem élt többé, de barátja is el volt ekkor már tökéletesen veszve. Szegény tudós és böles király! Neki ily nyomoruan kelle elpusztulnia, pedig nem is ő volt a hibás. Agyonitta magát: holott ez nem is annyira bűne volt, hanem szerencsétlensége. Kétségbe volt esve már ő ekkor régen, midőn bujából Clicquot pokoli nedvének adta magát. Egész Berlin tele volt azon vérlázító jelenetekkel, melyekre az ő örülsége okot szolgáltatott.

Egyszer teljes katonai diszöltönyben sétált föl s alá a potsdami kertben, midőn gerendákat vett észre, melyeken pajkos gyerkőczék lóbálózta.

Odarohanni, a gerendára ráülni, azon lovagolni, s katonai parancsszókat osztogatni, mintha csak egész hadtestnek állna homlokzatán, egy percz műve volt. A hadsegéd látván, mennyire botránkazzatja a dolgok e váratlan fordulata a kertben sétáló hű porosz alattvalókat, lélekszakadva kérte ő felségét, szálljon le a gerendáról. Nem szállott le. Végre eselhez folyamodott. Ő maga is gerendára ült, s bevárta, míg a király elhallgatott. Ekkor hirtelen elkiáltja magát:

„Absetzen!“ s leszökik a gerendáról.

Ő felsége engedelmeskedik, maga is leugrik, s azután, mintha semmi sem történt volna, hadsegédével szépen tova sétálnak.

Tankönyvi irodalom.

Még egyszer az „Epitome Historiae Sacrae.“

Alig adta át veterán s köztisztelőben álló tudós nevelőnk, Peregriny Elek ur, az „Epitome Historiae Sacrae“ czimű könyvecskét a nyilvánosságnak: a „Tanodai Lapok“ tek. szerkesztője ama művecskéhez illő magasztos szavakkal azt azonnal bemutató az olvasó közönségnek s a mennyire vissza emlékezem, azon óhaját fejezé ki, hogy azt az ifjuság kezébe kellene adni. Hasonlókép ft. Dr. Lutter Nándor, a szakavatott s tapasztalásban gazdag igazgató ur is sietett hathatós szavát a mérlegbe vetni s a „Kalauz“ f. é. 4. számában ugyanannak a tanodákba való behozatalát ajánlani.

A kérdéses könyvecske közrebocsátója, s a nevezett két tekintélyes tanférfi felszólalása elég biztos belépti jegyül szolgálhatnak intézeteinknél is ama művecskére nézve, melynek hasznosságát s így érdemeit

a francia és belga Clerus már rég felismeré. Legyen szabad mindazonáltal alulírtnak is egyéni véleményét nyíltan és nyilván kimondani.

Föltéve, de egészen meg nem engedve, hogy az említett művecske sem nyelvészeti, sem vallás-erkölcsi szempontból nem adható az ifjuság kezébe, kérdezzük minő szellem lengi át az ifjuság által mainap oly mohón felkeresett olvasmányokat? s mi hat az erkölcsi életre üdvösebben vagy kártékonyabban az olvasmány-nál? Mors et vita in manu linguae; qui diligunt eam, comedent fructus eius. — Ha a szóban forgó könyvecskének vannak nyelvészeti árnyai, amint Travnicek tanár ur kimutatása szerint vannak is, azok oly csekély horderejűek, hogy azokat a latin nyelvtant s így a kérdéses művet is kezelő tanár talán előszóval kijavíthatja s az ifjuval fel- és megjegyeztetheti, sőt az egész könyvecskét új kiadás alá megtisztíthatja, — tehát ezen alig feltűnő hiányosság még nem akadály annak behozatalára nézve. Vallás-erkölcsi szempontból pedig alig volnánk mi az elsők, kik a benne előforduló csiklandósabb helyeket észreveszszük s ennél fogva attól az ifjuságot visszatartjuk, tehát ezen körülmény sem elegendő ok arra nézve, hogy azt az ifju kezébe ne adjuk.

De vessünk csak futólagos pillanatot azon olvasmányokra, melyek az ifjuság kezében mindennapiak. Számos s ragyogó színben pompázó virág kelyhében a legédesebb mézzel kevert ölö méreg van elrejtve. Ilyenek ama nagyszámu s valóban csiklandós helyekkel biró elbeszélések, regék és regények, melyek nem ritkán az ész tömjénezte „Felvilágosodás“ zászlaja alatt kigyóként magukat mindenhova befészkelik, de főleg az ifju szive szentélyébe, hogy aláássák az Isten oltárát, s megemészszzék a vallásos érzelmeknek még csiráját is; és gyakran széttépetvén a szenvedélyek fékei, az elvakított ifju öntudatlanul vonszoltatik a romlottság feneketlen örvénye felé! Hasztalan iparkodik most a még oly buzgó hittanár is a vallás magasztos elveit, az ige magvait az ifju szivébe ültetni: a vetemény alá rendelt föld nem készítettett elő, sőt inkább a kebel elfásult, a szép nemes és való iránti fogékony-ság eltompult s így kész a cifra koporsó. Ezért Ramsauer még oly olvasmányok — főleg regényektől — is fél, melyek a romlottságnak csekély vagy semmi árnyalatával sem birnak. Ugyde valamit csak kell az ifju kezébe adni. Adjunk oly olvasmányt, mely, Munkay János szavaival élvén, az ifju fellengző érzelmeinek kedves élvezetet nyújt ugyan, de egyszersmind benne az erény és vallásszeretetet éleszti s ápolja. És vannak-e ily olvasmányaink? Igen; mert ha az ifjuságnak szánt iratokat, melyek vagy a tudomány különféle ágából rövid ismertetéseket vagy elbeszéléseket uti rajzokat hoznak, nem is említjük: vannak oly iratok, melyek sziv- és erkölcsképző erővel birnak, minő a vallásos elmélkedések, szivképző történetek, vallásos

egyéniségek élettörténetéből merített mozzanatoknak hű rajzolása, vagy életleírása. Ezek, ha nem egyedül a cselekvények külzomániczát hordozzák magukon, hanem inkább a tettek indító okainál a jellemtisztaságot, a tiszta vallásos szándokot tüntetik fel, nemcsak kedves olvasmányál szolgálnak, hanem az ifju ember jellemének kifejlésére is határozott befolyást gyakorolnak. Ezért a kath. egyház történetében az összes emberiség előtt világító oszlopként ragyogó egyéniségek, és a világ vagy hazai történet lapjain dicsfényben tündöklő férfiaknak iratait vagy életrajzait óhajtanám az ifjuval megismertetni, hogy így már korán beoltassék az ifju keblébe a vallásosság, a hon és igazságszeretet. Adjunk oly olvasmányt az ifju kezébe, melynek szelleme az igazság, mert „Wahrheit ist das feste Fundament aller sittlichen Erziehung.“ Ilyen az „Epitome Historiae Sacrae“ című könyvecske is. Azonban ismervén az ifju kort — az ily iratokat, azok fontosságát kimutatni és kiemelni kell az ifju előtt, nehogy mégis inkább forduljon olyanokhoz, melyek a gyenge kebelt csalékony képekkel elárasztván csak a képzelő tehetséget hevitik, csak az érzéki képzelődésnek nyujtanak tápanyagot. Ha ezt tesszük, úgy elértük azt, hogy a test és szívösszhangzatosan képeztetik, mit Hergenröther is hathatósan ajánl, mondván: a test és szív együtt műveltsék; amaz, mint a lélek szentély; emez mint az istenesség szentélye. — S ha még a példának az ifju szellemi életére ható befolyását is tekintjük, még nagyobb okunk van a szóban forgó könyvecskét ajánlani. *Leben zündet sich am Leben, mithin das Höchste im Kinde nur durch Beispiel.* Ezért írja Necker Saussere: *das Studium der Bibel sollte nicht unterlassen werden; sie sollte kein Verschlussenes Buch bleiben, denn „die biblische Geschichte ist die herrlichste Lehrmeisterin, sie ist ganz Leben, Anschauung, göttliche That.“* Végül a kérdéses mű behozatalát még azért is kell óhajtanunk, mert az által egy lépéssel közelebb jutottunk a szentészes atyának, IX. Piusnak, 1853-ban a francia püspökökhöz menesztett azon kívánatához, hogy a legjelesb pogány szerzők mellett a szt. egyház iratait is olvassuk; valamint biboros hg. Primásunk Ő Eminentiájának 1853-ban tett azon ajánlatához, hogy a classici irodalom mellett az egyházatyák s keresztény iratok is behozassanak.

N é m e t h A n t a l.

FELSŐBB TANÜGY.

Legujabb mozgalmak az orosz tanügy körül.

Oroszország azon föld, a honnan az ember őseredetségétől keveset különböző állapotoknál egyebet sem szoktunk hallani; képzeletünk szerint azon

ködös ország, a hová Nyugat-európának kebléből eredő műveltségnek sugarai csak nagy nehezen jutnak. Annál nagyobb feltűnést okoz, ha Oroszországból oly mozgalmakról hallunk, melyek népének valódi műveltségét czélozzák, előmozdítják. Ilyen a legujabb törvény, mely az alsó és középtanodák ügyében hozatott. Két oldalú tudósítást akarunk róla mondani, először tudniillik, hogyan jött létre a törvény és másodsor, hogy minő tartalma és becsü. Látni fogjuk, hogy a kormány, mely azt közzé tette, mind a két részben dicsérést és becsülést érdemel.

Létre jött az orosz gymnasiumok új alapszabálya a feltétlen nyilvánosság utján, oly módon, minőt 10 évvel ezelőtt minden orosz hihetetlennek gondolt volna. A dolog folyama ez volt. 1856. Május 17. újra életbe léptetett II. Sándor császár egy rég létezett, azután elenyészett collegiumot, azon meghagyással, hogy vizsgálják meg alaposan a tanügy eddigi alapszabályait beltartalmukra és külső hatásukra nézve, mint azt egy néhány évtizeden át szerzett tapasztalás mutatja, és alakítsák aztán korszerűleg át. Ezen collegium volt „a fő-tanfelügyelőség tudományos bizottmánya“, és oly férfiakból volt összeállítva, a kik részint tudósok, részint nevelészek, részint magasabb közigazgatási hivatalnokok — a szóban forgó ügyhöz teljesen értettek. Négy évig dolgozott a bizottmány csendesen és zajtalanul, hasztalan volt az orosz tanfőriak türelmetlensége, kik vágytak tudni, hogy fognak ott dönteni jövődi feladatjukról, jogukról és kötelmeikről. Végre valahára megnyitak az oly soká zárt kapuk, a bizottmány előállott rejtekéből és munkálatának gyümölcset közszemlére és bírálatra bocsátotta. 1860-nak elején megjelent egy „javaslat az alsó és közép tanodák alapszabályainak számára, a népoktatási ministerium osztályának részére.“ A minister elküldötte a 373 cikkelyből álló javaslatot a tankerületek felügyelőihez, azon meghagyással, hogy azt kerületeik minden felsőbb és alsóbb tanodáiban működő tanárokkal közöljék és tőlök okadatolt véleményt kérjenek. Továbbá lenyomatták ezen törvény javaslatot a „népoktatási ministerium hirlapjában“, a Sz. Pétervári és Moszkvai ujságban és így felszólították véleményadásra Oroszország egész olvasó és gondolkodó közönségét. A felelet nem maradt el, s minthogy a sajtóbírósgot figyelmeztették arra, hogy a tanügyi törvényjavaslat feletti vitáknak a hirlapokban teljes szabadságot engedjen, nem sokára egy csomó czikkal árasztottak el minden lapot a tárgy fölött. A „tudományos bizottmánynak“ feladata volt tehát, ezen cikkeket, a tanári testületeknek ezalatt összegyűlt véleményével együtt, összeállítani, átvizsgálni és — felhasználni. Eredménye volt egy új törvényjavaslat, mely ezen czim alatt: „Javaslat az általános képző tanintézetek alapszabályaihoz“ 1861. látott napvilágot. Ezen új javaslatot a minister még nagyobb terjesztésben

részesítette mint az elsőt. Nem csak a ministerium igazgatásához tartozó minden tanintézethez küldötte el megint, hanem az egyházi és világi rendeknek különbéféle jeles személyiségei is egyegy példányt kaptak, azon kéréssel, hogy véleményüket nyilvánítsák fölötté. Sőt mi több, az alapszabályok javaslatát a ministerium saját költségén fordította németre, francziára és angolra, megküldötte véleményezés végett Németország, Belgium, Francia- s Angolország számos tudósaihoz és nevelészeihez, s őket őszinte nyilatkozatra kérte a tárgy fölött. Külömben nem csak a gymnasiumok, hanem az egyetemek és népiskolák ujjaalakítását is illető alapszabályokra szólította fel e tudósokat. Ők pedig teljesen megfeleltek a kormány ebbeli bizalmának majd hosszabb, majd rövidebb értekezletben. Egyszersmind buzgóan közre működtek Oroszországban a sajtó, a tanárok, a kormánytól megkérdezett egyéb személyek. Az adott vélemények és javaslatok tömérdek anyaga gyült össze a ministeriumnál, és mindenek előtt mindent nyomattak és megint tudomásul, illetőleg a bírálók bíraltatásául, küldték el a tanintézetekhez. Itt egy néhány számot közlünk, melyek a „népoktatási ministerium hirlapjának“ decemberi füzetében levő értekezletből kölcsönözvék. E szerint magából Oroszországból eredő összes véleményezések 6 kötetet foglalnak, és ezen 6 kötetet 2200 példányban küldötték szét az egész birodalomban. A külföldről jövő javaslatokat mind oroszra fordították, és 417 lapra terjedő kötetet képeznek nagy nyolczadrétben, és ugyanezen köteteket 658 példányban küldötte szét a ministerium egész Oroszországban. A „tudományos bizottmánynak“ természetesen az volt feladata, hogy a begyült anyaghalmból kiválogassa a hasznost, csakhogy a tagok száma nem volt elegendő. Pétervárnak tehát 14 nevelészt és tudósát adták az előbbiekhöz segédül; kitkit egy munkával biztak meg, hogy a tanügynek egy bizonyos kérdése fölött mind azt összegyűjtse, a mit a hét kötet kül- és belföldi bírálatokban feleletül talál. Ezen, rovatokra osztott, átnézetét mind annak, a mit a kül- és belföld eddig kijelentett Oroszország leendő tantörvénye fölött, újra nyomatták, és 1912 példányban árasztották el vele a birodalmat. Végre hozzá fogott a „tudományos bizottmány“ szüleményének egy harmadik átdolgozásához és javításához, és ezen harmadik kiadása a jövendő tanügyi alapszabályoknak 1943 példányban terjedt el az országban. Ez történt 1863-ban. De még nem lankadtak el a szellemek; épen ezen harmadik kiadásra támadt Oroszország minden ujságában és

hirlapjában egy új és heves harc; még most fordult elő egyes helyes megjegyzés, és a tudományos bizottmány hozzá fogott 1864-ben az alapszabályok negyedik és utolsó kiadásához. És miután a törvénybizottmány és a birodalmi tanács azt ezen szerkezetében átvizsgálta és jóváhagyta, 1864-diki Nov. 19. ó szer., azaz Decemb. 1 új sz. császári erősítést nyert és most törvénynyé lett, mely törvény az orosz gymnasiumok merev rendszerébe új életet fog lehelni.

Lehetetlen, el nem mondanunk itt egyes nézetünket. Oroszországnak nincs parlamentje, de az eljárás, mely szerint új gymnasiumi alapszabályát teremtette, ép oly jó, mintha valamely parlamentáris gyűlésnek vitatása folytán támadt volna, ha nem jobb. Háromszor hivatkozott az összes kül- és belföld nyilvános véleményére; háromszor vette tüzetes vizsgálat alá az innen eredő ellenvetéseket; mindenek előtt háromszor szólította fel az illetékes embereket, a tanárokat, közreműködésre. Ha az orosz törvényhozás a tanügy terén kísérelt eljárást az állami élet egyéb terén is gyakorolja, az orosz törvények jövőre nem csak józanabbak, de végtelenül sikeresebbek is lesznek. Mert — ez e példátlan eljárásnak másik oldala ily abszolút államban — az által az új törvénynek jó eleve biztosítva van egy egészen más, hathatós sikere. Az orosz tanügyminister Golownin az utolsó négy évben úgy viselte magát, mint egy valódi néplázító; ha a vita heve a naplókban és tanári körökbe szünni akart, rögtön egy új üszköt vetett közbük, egy új kiadását a mindig tisztuló törvényjavaslatnak, és a láng újra fellobant, mely közt természetesen füst is volt elég. Hijában, a füstöt ki nem lehetett kerülni, de a láng megtisztította nem csak a törvényjavaslatot, hanem még — és ép ez a fődolog — a fejeket is, először azok fejét, a kik a naplókba vezérezikketek irnak; azután azokét, a kik azokat olvassák; és végre — a legfontosabbat — azokét, a kiknek az új tanrendszer, új kötelmeket és feladatokat szab. Így tehát az új törvénynek, melynek csakugyan főfeladata, Oroszországot megint egy lépéssel előbbre mozdítani, utat törtek oly módon, a minőt eddigelé gyakran a legjobb szándékok kárára elhanyagoltak és számba sem vettek. A miniszternek négy évi folytonos bizgatása a nagy közönséget egy érdek felé kényszerítette, a kibbet — értem a tanárokat — a tanügy fontosságának megértése felé. A föld porhanyós, s ha ki lesz vetve a mag, remélni szabad, hogy sokszoros gyümölcsöt hoz. És mennyire támogatja a reményt magának az ily nehezen szülemlett törvénynek tartalma, arról a következő cikk fog értesíteni.

Tartalom: T. cz. olvasóinkhoz. — A német dráma fejlődése. — A német mondák eredete. — Javitsunk. — Hazai irodalom. — Magyar író külföldön. — Tankönyvi irodalom. — Még egyszer az „Epitome Historiae Sacrae.“ — Felsőbb Tanügy. Legújabb mozgalmak az orosz tanügy körül.

Kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő **Dr. Riedl Szende.** Szerkesztő-társ: **Dr. Lutter Nándor.**

Pest 1865. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában (Fanda és társainál), 3 korona-utczán, 18 sz.